STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00022

DI VERK FUN YITSHAK LEYBUSH PERETS

Isaac Leib Peretz

Permanent preservation of this book was made possible by
Sandra Seltzer Pressman

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

די ווערק פון יצחק לייבוש פרץ. צוועלף בענד.
צוזאמענגעשטעלט אונטער דער רעדאקציאן פון
דוד פינסקי

עלפטער באנד

ארויסגעגעבען פון פארלאג „אידיש“, ניו־יארק.
תר“פ — 1920

י. ל. פּרץ

שטעדט און שטעדטלעך

אַרויסגעגעבען פון פאַרלאַג „אידיש“, ניו-יאָרק.

Copyright 1920 by
JEWISH BOOK AGENCY

פון ארויסגעבער.

„שטעדט און שטעדטלעך“ האָט פּרץ געשריבען אונטער דעם פּסוידאָנים „די ביהן“, אין דער וואַרשעווער וואָכענשריפט „דער יוד“; „דער חדש“ — אונטער דעם פּסוידאָנים „י. ל. צופעליג“ אין דעם קראקויער מאָנאַטליכען זשורנאל „די אידישע פאַמיליע“. דאָס זענען געוועזען שטעהענדיגע אפּטיילונגען אין יענע זשורנאַלען און זענען געפיהרט געוואָרען אין פאַרשידענע צייטען פון פאַרשידענע מיטאַרבייטער. אַזוי איז „דער חדש“ פאַר פּרץ'ען געשריבען געוואָרען פון איינעם, וועלכער האָט זיך אונטערגעשריבען „א סופר“, און „שטעדט און שטעדטלעך“ זענען פאַר פּרץ'ען געפיהרט געוואָרען אין „יוד“ פון מרדכי ספּעקטאָר, וועלכער האָט זיך אונטערגעשריבען „אמת“, באַהאַלטענדיג אין דעם העבּרעאישען וואָרט די גוי'אישע ראשי תיבות פון זיין נאָמען „עם עס“ — עטוואָס, וואָס האָט אַרויסגערופען פּרץ'ס איראָניע אין דעם ערשטען קאַפּיטעל פון זיינע „שטעדט און שטעדטלעך“. —

עטליכע קאַפּיטלעך פון „שטעדט און שטעדטלעך“ זענען אין א פריהערדיגער אויסגאַבע פון פּרץ'ס ווערק אריינגעגאַנגען אונטער זייגע פעליעטאָנען. מיר האָבען זיי צוריק אַריינגעשטעלט, וואו זיי געהערען, צווישען זייערע חברים, אין דער אָרדנונג, ווי זיי זענען געשריבען געוואָרען אונטער דעם דאַטום פון זייער ערשיינען — אלס רינגען אין דער קייט פון פּרץ'ס וועכענטליכע איבערבליקען און האַרץ־אויסרעדענישען.

כראָניקען, איבערבליקען געשריבע[illegible]'ן חדש און פאַר דער וואָך אויף טעמען פון דעם טאָג, געהען זיי דאָך אפטמאָל אַרויס פון די גרענעצען פון דער צייט און זענען מעהר אלס געלעגענטליכע צייטונגס־ארבייטען. זיי זענען האַרצאויסרעדענישען פון א דיכטער, וועמעס האַרץ טוט וועה איבער דעם גורל פון זיין פאָלק, און אָפטמאָל וועט דער לעזער אין זיי דערקענען פאָראַרבייטען צו פּרץ'ס קינסטלערישע שאַפונגען. מיט דעם געווינען זיי בלייבענדיגען ווערט און פון דעם שטאַנדפּונקט האָבען

מיר זיי באהאנדעלט. מיר האבען קיין איין קאפיטעל נישט ארויסגעלא־זען און קיין איין קאפיטעל נישט געקירצט, נאר אין א פאר קאפיטלעך פון „שטעדט און שטעדטלעך“ האבען מיר אויסגעלאזען די לעצטע שורה, מיט וועלכער ער האט זיך צוגעפיהרט צו דער אונטערשריפט „די ביהן“. ווייטער אבער איז יעדע שורה אן עדות און אן אויסדרוק פון פרץ׳ם שמערץ איבער דער לאגע פון דער אידישער עפענטליכקייט אין דעם אנהויב פון צוואנציגסטען יאהרהונדערט.

ד. פ.

שטעדט און שטעדטלעך

1.

8טען מאי, 1902.

פון אלע זייטען, גלייך דער עולם האט זיך אפגעררעדט, פרעגט מען אלץ: מה נשתנה.

אין גראָדנע האט זיך געמאכט א סכסוך צווישען דעם „בעל החכירה“ און זיינע „פּאַראַנים“ די קצבים. יעדערער קוקט, פון וואַנען עס קומט איהם אין מויל אריין, פון וואַנען דער „ירק“ לעבט, האלטען מן־הסתם די רבנים מיט'ן חוכר, וואס צאהלט זיי זייער געהאלט, כאטש נישט פון זיין קעשענע, און גיבען ארויס (אזוי שרייבט מען אין בריף פון „מיר בעלי־בתים“) אן איסור, מען זאל נישט קויפען קיין געטרייבערט פלייש פון קצב'ישע קראמען, נאר פון דער קראם, וואס די „חכירה“ וועט „בקרוב און במהרה בימינו“ עפענען, און וואו די רבנים וועלען האבען א באשטענדיגע השגחה, די „קצבים“ מיט זייערע מנקרים זאלען חלילה נישט מאכיל טרפה זיין.

פרעגען „מיר בעלי־בתים“ פיער קשיות.

איין קשיא פרעגען זיי: מה נשתנה „היינט פון נעכטען?“ פארוואס זענען ביז נעכטען, איידער עס איז געווארען א סכסוך צווישען די קצבים מיט דער חכירה, די קצבים געווען כשר, זייערע קראמען כשר און די מנקרים כשר — און היינט, — קוים איז ארויס דער סכסוך — זענען זיי געווארען פון דער העלער הויט כמעט ווי „ניעבלאגאנאדיאזשנע“?

די צווייטע קשיא פרעגען זיי: מה נשתנה דעם חוכר'ס קראם פון אלע קראמען? פארוואס ווילען די רבנים אין דער חכירה־קראם יא האבען השגחה און אין קצב'ישע קראמען נישט? מיט וואס איז דעם חוכר'ס מנקר אנדערש פון אנדערע מנקרים? צי איז דעם חוכר'ס קראם שענער און געזינטער און זיין מנקר — מעהר למדן,

מעהר פרומער איד? צי טראגט ער לענגערע ציצית, באָרד און פאות?

און ווי וועט זיין, אז דער מנקר (ער איז דאָך נישט ערגער פון מיטארבייטער אדער רעדאקטארען פון צייטונגען) וועט זיך לאזען איבערקויפען און איבערגעהן אין א קצב'ישע קראָם אריין, צי וועט מיטגעהן דער הכשר מיט דער רבנים'ס השגחה?

די דריטע קשיא פרעגען זיי: מה נשתנה דער קהל'שער ענין פון אלע ענינים? פארוואס ביי אלע ענינים מאכען זיך די רבנים טויב און שטום, און על כל פנים פויל און איילען זיך נישט עפעס צו טון לטובת הכלל, און דא, קוים ריהרט עס אָן כשר פלייש, דאָס הייסט דעם חוכר'ס קעשענע — האבען זיי זיך אזוי געאיילט, אז דער אסור פאר די קצבים און דער היתר פאר דער חכירה־קראָם זענען ארוים נאָך איידער מען האט די חכירה־קראָם געעפענט, צו כדי די, וואס װעלען וועלען פאלגען און עסען כשר הינטערפלייש, זאלען עס נישט האבען וואו צו באקומען?

און די פיערטע קשיא פרעגען זיי, שוין פשוט א קשיא, נישט „מה נשתנה“. פארוואס עפענט טאקע דער חוכר נישט די קראָם? וואס פאר א געשעפט האט ער דערינען, „יענע“ זאלען עסען דאָס „ווייכע פלייש“ און מיר בני ישראל דוקא הוילע ביינער?

און זיי פרעגען און זיי ענטפערען:

עבדים היינו צום קצב, דער קצב — צום דין, דער דין צום „חוכר“..

נישט קיין קלענער מה נשתנה פרעגט מען פון לאדז.

אין לאדז איז געשטארבען א איד א גביר, מן־הסתם א בעל־צדקה, מן־הסתם א פיינער מענש, מן־הסתם א וויכטיגער מענש — קומט איהם א שעהנע לויה...

מילא, א שעהנע לויה איז א שעהנע; ווער עס איז א גביר מקנא מיט א שעהנער לויה, איז אויך קיין גרויסער חכם נישט.

רייט מן־הסתם פאראויס זשאנדאמעריע; אז גאנץ לאדז וועט געהען, מוז מען דאָך קוקען. רייטען זיי אין שעהנע מונדירען, אויף שעהנע גרויסע פערד, די געפוצטע שטיוועל גלאנצען — א מחיה;

דערנאָך גייט אַ פּיינע מטה: מיט בלומען, מיט סטענגעס, מיט אַלערליי קרענץ, אַז ביי מאַנכע גבירים איז שטאַרק נאָס געוואָרען, ווען נישט די אויגען, ווייניגסטענס אין מויל... דערנאָך גייט ערשט דער שייטנער עולם, לאַדזיער מיוחסים, לאַדזיער פּאַבריקאַנטען, לאַדזיער באַנקירען, לאַדזיער בעלי־בתים, זעקער גאָלד, זעקער קעלט! שוואַרצע רעק, ציליגדער — כל טוב!

נאָכ׳ן עולם פּאָהרען ערשט נאָך קאַרעטען, גלאַנצענדיגע, בלי־צענדיגע קאַרעטען, בלאַנקע שויבען, פּיינע קוטשערס...

און צווישען דעם עולם — אַ דרייסיג תלמוד תורה קינדער...

און די תלמוד־תורה־קינדער האָבען נעבעך בלאַסע פּנים׳ער — מן הסתם פאַר גרויס האַרץ־וועהטאָג, וואָס דער גביר איז געשטאָר־בען; צעריסענע קליידער — פון שטאַרקען קריעה־רייסען — און זעלטען אַ פּאָר גאַנצע שטיוועלעך.

פרעגט „פּייוועל באַקולין" (און עס זעהט אויס, נישט קיין אויסגעטראַכטער נאָמען צו זיין) „מה נשתנה" — פיער אייזערנע קשיות.

די ערשטע קשיא איז:

אויב לאַדזיער קהל איז אימשטאַנד געווען אויפצושטעלען פאַר תלמוד־תורה אַ געביידע פאַר צעהנדליגע טויזענטער רובל, פאַרוואָס האָט די אייגענע רייכע לאַדזיער קהלה קיין כח נישט, צו מאַכען דרייסיג פּאָר שטיוועלעך על כל פּנים פאַר די דרייסיג קינדער, וואָס מען שיקט אויף גביר׳ישע לויות?

צווייטענס פרעגט ער:

אויב קהל האָט גערעכענט, אַז דאָס געביידע באַשיינט די גאַנ־צע קהלה, וויל עס שטעהט ברייט און הויך, גרויס און אָפען אין גאַס פאַר דער גאַנצער וועלט, אַלע זאָלען עס זעהען, בשעת די תלמוד־תורה קינדער האַלט מען אין תלמוד־תורה און ווען קיינער קוקט נישט אויף זיי, אויב אַזוי — נאָך וואָס שיקט מען זיי אַרויס אויף לויות, זיי זאָלען געהן — און דוקא גראַד אין אַ קאַלטען, כמעט נאָך ווינטער־טאָג, צווישען צילינדער, ווייסע האַנטשוה, קרענץ מיט ביבערנע קעלנער — קריעה בליעה און כאַפּען דערביי אַ ציטער?

דריטענס פרעגט ער:

צי וואָלט נישט אַ יושר געווען, אויפ׳ן אָרט פון אַרויסוואַר־פען געלט אויף קרענץ, אויף סטענגעס מיט בלומען, מען זאָל גע־

וועז קויפען פאר די ארעמע תלמוד־תורה קינדער, וואס זיי איז שוין באשערט געווען צו באשיינען די גביר'ישע לויה, קאפאטקעלעך אדער לכל הפחות שטיוועלעך?

און די פיערטע אויך א שטארקע קשיא:

פארוואס האט די חברה צער בעלי חיים, וואס מישט זיך אריין, אויב עמיץ ווארפט אויף א הונט א שטיין צי א בעזים, אדער טרייבט א קראנק פערד, אדער לאדט עם איבער מיט לאסט, זיך נישט אריינגעמישט, זעהענדיג, ווי מען טרייבט, ווי צו א שחיטה, דרייסיג ארעמע, נאקעטע, אויסגעהונגערטע, אויסגעמוטשעטע תלמוד־תורה־קינדער, אין א קאלטען כמעט ווינטער־טאג, צו א לויה, וואס געהט טריט ביי טריט, לאנגזאם דורכ'ן גרויסען עולם און לכבוד דעם געשטארבענעם גביר אזא גרויס שטיק וועג?

און ה' באקולין ענטפערט אויך: עבדים היינו צו די לאדזיער גבירים, צו די גרויסע געלט־בייטעל, און נישט מיר אליין, נאר אפילו אונזערע קינדער און בפרט תלמוד־תורה־קינדער!

אנדערע קארעספאנדענטען פרעגען שוין א י י נ צ י נ ע קשיות, נאר אויך געזונטע:

פון דאמאניעוו (כערסאנער גוב.) פרעגט ה' מ. צ. גאראדיש־טשער: פארוואס האט זיין שטעדטעל נישט געאיילט זיך פאר פסח צוזאמענצונעמען מעות חטין פאר ארעמע לייט, און איז גע־לאפען פייל פון בויגען אנצולאדען מיט ממון און דמים „הערשעלע דעם מאקאראווערס איידעם", וואס היילט קראנקע מיט רעצעפ־טען, וואס די אפטייק וויל, ווי אויף צו להכעים, נישט ארויסגעבען?

און יקנה"ז פון ירושלים דליטא, ווילנא הייסט עס, פרעגט אויך א הארבע קשיא.

אין ווילנא, און געוויס אומעטום, האט זיך באוויזען אן „אנאנ־סע", פיין געדרוקט אויף פיין פאפיר, א מודעה פון ווארשעווער רבנים כהאי לישנא:

„האמת ניתן לכתוב, שהטעה מבית המסחר של הפירמא של האחים ק. ס. פאפאוו כשר על חג הפסח בלי שום חשש ופקפוק כלל אפילו למהדרין מן המהדרין וכו'—". ווי באקאנט איז ק. ס. פא־פאוו א רוסישע פירמא אין מאסקווע, דער טיי ווערט צוואוואיגען און געפאקט אין מאסקווע.

דעריבער פרעגט דער ווילנער יקנה"ז: צי האט מען הגאון ר'

פתחי׳ הארנבלאס און הגאון ר׳ יששכר דוב הלוי קופיעז, דיביידע מו״ץ׳ס פון ווארשעווער ראבינאט, אזוי גוט באצאהלט, אז זיי זענען ארויסגעפאהרען קיין מאסקווע בסוד סודות (ווייל אניט, טאר מען קיין מאסקווע נישט פאהרען) און אליין געזעהן, ווי מען צוּוועגט און פאקט דעם טיי פאר אידען לכבוד פסח. און עס איז רעכט, וואס זיי שרייבען „בלי שום חשש ופקפוק,״ צי זיי האבען יוצא געווען מיט וואס עס איז פאר א גוי א מסיח לפי תמו און דער „בלי שום חשש ופקפוק״ איז לאו דוקא ?״

דא פאסט שוין „עבדים היינו״ נישט...

די רעשט קשיות לעגען מיר אפ אויף איבער יאהר, אי״ה...

נאר איידער איך חתמ׳ע מיך, מוז איך מוסר־מודעה זיין, אז איך בין נישט דער, וואס האט ביז אהער געשריבען פון „שטעדטלעך״ אדער ווי ער פלעגט זאגען: „וואס איז געוועזען דער רעדאקטאר פון שטעדט און שטעדטלעך״... דעם האט מען אונז ארויסגעכאפט, איבערגענומען.

נאר קיין גרויסען היזק וועט איהר דערפון נישט האבען.

עס איז נישט געווען דער אמת׳ער אמת. על פי יושר ועל פי דין, און לויט דער נאמען קלינגט, האט ער זיך געדארפט און געוואלט אונטערשרייבען „אמס״ מיט א סמך... נאר אין א לשון־קדש ווארט איז שכיח א גרייז, דעם מגיה איז נישט איינגעפאלען צו קוקען אויף די חתימה א ו י ד, און, ווי דער שטייגער איז — שבשתא כיון דעל על!

איך וויל אייך באמת זאגען אמת, און טאקע אמת׳ען אמת — מיט א תיו, נאר קיין פרעמדע פאבריק־מארקע וויל איך נישט נוצען.

די בריף, וואס „דער יוד״ באקומט פון דער פראווינץ, זענען, להבדיל, ווי בלומען אויפ׳ן פעלד, פון וועלכע איך דארף פאר אייך ארויסציהען זאפט און מאכען א מין האניג...

פון זיך צוגעבען מוז איך אמאל א ביס, וועניגסטענס א שטאך...

על־כן — רעכען איך, אז איך קאן מיך אהן א גרייז אונטערשרייבען ד י ב י ה ן.

2.

15טען מאי, 1902.

א גרויסע פּאסט — א מחיה!

מאסען רוסישע פּראָווינץ־בלעטער, „הצפירה“, „המליץ“; דערפאר ווענינגער בריף.

נישט אַלע אידישע קאָרעספּאָנדענטען שרייבען, אפנים, חול־המועד; אפשר לעגען זיי קיין תפילין אויך נישט...

נעם איך מיך פריהער צו די פּראָווינץ־בלעטער; „הצפירה“, „המליץ“ לעזט איהר אפשר אליין...

און — זייט מיך מקנא, אויב איהר קאָנט! — און איך לעז א בלאט נאך א בלאט. מיט דער צייט וועט מיר די ארבייט גרינגער ווערען, איך וועל מיט דער צייט קריגען א נאָז, וואס וועט פון ווייטענס דערפיהלען דאס רעכטע מאטעריאל, דערווייל שוויץ איך!

איך הויב אָן:

— „פּאָליטישע נייעס!“ — „פּאָליטישע דעפּעשען“ — נייז. נישט מיין זאך, נישט אייער זאך. ווער עס האט קיין אייגען לאנד, באשעפטיגט זיך ווייניג מיט פרעמדער פּאָליטיק...

— „אויסלענדישע נייעס“ — פון דעם וועט אויך קיין פּרנסה נישט זיין. עכט אידישע נייעס וואָלטען געקאָנט זיין פון רומעניען, און פּונקט פון דאָרט איז אין די רוסישע פּראָווינץ־בלעטער קיין איינציג וואָרט צו געפינען...

— „היימישע נייעס“ — דאָ, טראַכט איך, וועט זיין אַן אוצר, מיט לאָפּאַטעס צו שארען! איך לעג צו דעם קאָפּ צו די אויגען:

— „א מגפה אויף חזרים“ — איך קוק ווייטער, עס איז קיין סימבאָלישער ארטיקעל נישט; מען רעדט פון אַן אמת'ער מגפה אויף אמת'ע פיער־פיסיגע חזרים. וואס קאָן דאס אונז אינטערעסירען?

מיט חזרים האנדלען מיר נישט, פון חזיר־פלייש נעמט מען קיין קאראבקע נישט, און איידער מען וועט געוואר ווערען, וועלכע זייט פון חזיר איז כשר, דאס הייסט, איידער משיח וועט קומען, וועט פון דער זשארגאנישער ליטעראטור קיין זכר נישט בלייבען; אדער גוי'ש, אדער לשון־קדש, — אזוי זאגט מען!

אמת, עס טרעפט אמאל, טאטע־מאמע געהען אין גאס אריין זוכען פרנסה, און אז אומגעלומפערטער חזיר רייסט זיך אמאל אין א שטוב אריין און בייסט אפ א הענטעל ביי א פארלאזט קינד אין וויג... איז עס אבער א זעלטענע זאך, און אויך דאס איז נאך זעל־טענער געווארען, זייט מען האט אונז בחרפתנו פון די דערפער ארויסגעבעטען...

„ליטעראַרישע איבערבליקען, קריטיקען, רעצענזיאנען“ — דאס אודאי און אודאי נישט! מיר האבען אונזערע אייגענע שמאטעס קריטיקען צו שרייבען...

אהא! ערפינדונגען! דאס וועט גוט זיין! ווי עס איז — א שכל'דיג שפיצעל, א חכמה'לע!

וואס איז געשעהען?

„אן איינוואוינער פון פראגע ביי ווארשוי האט ערפונדען קאַ־לאשען פאר פערד, הויפטזעכליך פאר טראמוויי פערד, זיי זאלען זיך נישט אפרייסען די פים אויף די נייע גלאטע ברוקען אין ווארשוי.“

ניין — דאס וועט נישט געהן!

ערשטענס, איז דער ערפינדער נישט קיין איד...

צווייטענס, לאזט מען קיין שום איד ביים טראמוויי קיין דרייער נישט פארדינען, נישט אלס אקציאנער, נישט אלס קאנ־דוקטאר, נישט אלס פראסטער שמייסער אפילו. דער טראמוויי האט דעם אייגענעם דין, ווי אלע גרויסע בפרט נייע געשעפטען: ווי באהנען, טעלעפאנען וכדומה...

און דריטענס, איז בכלל דאס רוב ווארשעווער פערד קיין אי־דישע פערד נישט...

„א נייע מיטעל אייער צו פארבען“, דאס איז פ א ס כ א, נישט פסח...

און שוין, מעהר קיין ערפינדונגען זענען נישט געמאכט גע־וואָרען.

עס געהען: מאַנאַפּאָל־רעפאָרמען... אַ מאַסע פראַגען וועגען: „אַ נייע פאָרם פלעשלעך, שענערע עטיקעטען, שטאַרקערען צו שוואַכערען בראַנפען...“ נישט מיין, נישט אייער זאַך, נישט איהר טרינקט אַסך, נישט איהר האָט דערפון, וואָס יענער טרינקט... צו וואָס זאָל איך אייך אַנטון עגמת־נפש און דערמאַנען אַן אַלטע פאַר־לוירענע פּרנסות... „ז כ ר נ ו את הדגה!“ איהר געדענקט אַליין!

„נאַגראַדניע“ — „אַטליטשיא“ — זאָל אייך דאָס וואַסער אומזיסט אין מויל אריין נישט קומען; נישט פאַר אייך געדאַכט!

אַהאַ! קוים אַמאָל, אַ אידיש, אַן אמת אידיש נייעס!

„סימפעראָפּאָל. די כאַראַל־סינאַגאַגע האָט געמאַכט אַ פאַר־שלאַג דער האָרטיגער דומא, זי זאָל אָפּשטעלען די וויבאָרעס אויף אַ נייעם שטאָדט־רב אויף דעם 12טען מאַי, זעקס פאַרנאַכט...“

„קיין פּראָטעסטען געגען די מורשים זענען נ י ש ט דער־לאַנגט געוואָרען.“

גלויב איך מיינע אויגען נישט! ווי הייסט? סימפעראָפּאָל איז כמעט אין עק פון שאר תפוצות ישראל, אָבער א ז ו י פאַרשלאָ־פען? ג אָ ר אָהן פּראָטעסטען און אפשר וועט נאָך אויסגעקלי־בען ווערען אַ רב אָהן אַ פּיצעל מחלוקת?

זוך איך ווייטער; איך פאַרגעס, אַז עס איז נ י ש ט קיין אידיש בלאַט און רעכען, אַז תוך כדי דבור וועט זיין אַן ה כ ח ש ה... טרעף איך נאָך אַ נייעס פון סימפעראָפּאָל...

„די דומא האָט געמאַכט אַ פאַרשלאַג צום פּאָליצמייסטער, אַז ער זאָל שטרענג פאַרביטען: דער אידישער ביליגער קיך, זי זאָל נישט אויסגיסען די פּאָמאַיעס אין געסעל אריין און — דער אידי־שער מקוה, מען זאָל נישט אָפּלאָזען אין גאַס אריין דאָס „אָפּגע־אַרבייטע“ וואַסער...“

אצינד איז רעכט; טאַקע אַ פאַרשלאָפען שטעדטעל... זאָל די דומא מיט׳ן פּאָליצמייסטער זאָרגען פאַר אידיש „מים שלנו“, פאַר אידיש אומריין וואַסער פון דער ביליגער קיך, זאָלען זיי אויך דורכ־

זעהען דעם צעטעל פון די מורשים, צי עס איז ריכטיג, און מיר, מיר וועלען מן־הסתם דערפאר עפעס אנדערש טון. פארזארגען ז י י ע ר ע געשעפטען...

מיט איין סימפעראפאל אבער ווערט דער בארשט נישט פעט; מען דארף ווייטער זוכען...

און, ווי אויף צו להכעיס, סאמע יום־טוב׳דיגע גומערען. פ א ס כ א א ו ן פ א ס כ א...

מען באמערקט (און איך מוז מודה זיין אהן כעס, אפילו אהן א ביין גלייכגילטיגקייט) אן אויסטערלישע זאך, א זעלטענהייט: דאס יאהר איז געפאלען זייער פ א ס כ א מיט אונזער פ ס ח צו־זאמען...

און מיר פרעהען זיך צוזאמען אזוי זעלטען!

און דערפון ווערט נאך א שטיקעל פילוסופיא; עס ווארפט זיך אויף א שאלה: אין וועמעס זכות איז, למשל, אין קרימער געגענד, אזוי שעהן, אזא לויטערער הימעל, אזא ליעבליך ווארעם וועטער, אז מען איז געפאהרען מיט שיפלעך אויף טייכען, געגאנגען מיט „כאראוואדען“ איבער די גאסען, און האלב־נאקעטע קינדער האבען געשפילט אינמיטען מארק אין געפארבטע אייער?

און ווידער פארקערט: וועמען להכעיס איז אין אדעסער גע־גענד געווארען א קעלט, וואס די עלטסטע מענשען געדענקען נישט; מענשען האבען זיך געפאטשט אין גאס, אבי די הענט צוצופיהרען צו דערווארעמען זיך אביסעל; ווער איז שולדיג אין דעם שנײי מיט׳ן קאלטען רעגען?

אין פילוסופיא אבער וויל איך מיך נישט אריינלאזען... בפרט אין רעליגיעזע ויכוחים... דאנקען גאט, וואס די א ל ט ע רעלי־גיאן־ויכוחים זענען בטל געווארען; פאר׳ן פארברענט ווערען האט מען נאך געהייסען אומזיסט זיך די העלזער איינרייסען!...

ניין, נאר נישט קיין ויכוחים! און איך לעג אוועק די פראַ־ווינציאלע בלעטער!

„הצפירה“ רעדט פון ספענסער... די שאלות ותשובות וועגען אידישע ארבייטער אין אידישע און נישט־אידישע פאבריקען אין

ווארשוי זענען נאך נישט געענדיגט. ראטעווע, אזוי פיהל איך, וועט דער „המליץ"...

א שעהנע מעשה, אבער גאר א שעהנע, פון קיעוו...

אמאל איז געווען א מיידעל: אמאל איז געווען א אינגעל...

פון שטרוי און א פונק ווערט א שריפה, און דאס מיידעל מיט'ן אינגעל האבען זיך איינס אינ'ם אנדערען פארליעבט.

דאכט זיך: מאי כולי האי? א אידישע זאך, באשטעל כלי־זמר און שטעל א חופה!

זענען אבער דעם מיידעלס פאטער־און־מוטער פון אלטען דור, חסיד'ישע לייט.

זיי האבען צום יונגענמאן גארנישט, נאר ווי באשטעהט מען עס אויף א שדוך, וואס האט זיך אליין געמאכט, אהן א שדכן צו־זאמענגעפיהרט?

ווילען זיי נישט...

ניין און ניין; נעמט זיך דאס מיידעל, וואס איז דוקא פון היינטיגען דור, צום הארץ און קריגט אביסעל מרה־שחורה, מעלאנ־כאליע הייסט עס.

דער יונגערמאן איז ערגעץ, זעהט אוים, אוועק...

דער בעסטער דאקטאר איז דאך אבער די צייט, און דאס מיי־דעל איז יונג — קומט זי געשווינגט צו זיך; דארף מען מיט איהר א שדוך טון. מען וועט דאך זי נישט לאזען פארזיצען אין גרויען צאפ אריין — א „בייז־באשריגעניש" — א מויד פון אכטצעהן יאהר! איהר מאמע האט שוין אין איהרע יאהרען געקרענקט פון קינדלען!

באקומט מען עפעס א בחור א חזן, וואס איז גראד דורכגע־פאהרען און געוואלט חתונה האבען, און מען שרייבט תנאים.

די כלה, נאטירליך, פרעגט מען נישט; פאלט זי צוריק אין מרה־שחורה אריין און ווערט גוט קראנק...

נו, מוז מען זי שוין קורירען.

דאקטוירים אין קיעוו פעהלען נישט; נאר וואס דארף מען א דאקטאר, אז עס איז דא א מקובל! רופט מען דעם מקובל, גיט ער א רפואה!

און אזוי האט ער געהייסען טון:

מען זאל געהען פון שטאדט ארויס אין וואלד אריין. געהענ־דיג אפצעהלען פון דער רעכטער זייט אכטצעהן בוימער כמנין דער

כלה'ס יאָהרען, דעם ניינצעהנטען זאָל מען, נישט קוקענדיג אויף קיין געלט, אפּקויפען, אויסוואָרצלען (זאָל זיין מיט ג ו י ' ש ע הענט) און צוהאַקען אויף ברען־האָלץ...

מיט'ן גאַנצען האָלץ זאָל מען אונטערהייצען א וואַנע... קיין שפּאָן זאָל נישט פעהלען, און אין די וואַנע זאָל מען אריינוואַרפען די חולנית...

און אז די כלה האָט נישט געוואָלט, האָט מען איהר געבונדען הענט און פיס און געטאָן, ווי דער מקובל האָט געהייסען!

און אז מען האָט דאָס קראַנקע מיידעל אריינגעוואָרפען אין קאָכענדיגען וואַסער, איז — ווי מיט דער האַנט אָוועקגענומען — די קרענק מיט דער נשמה צוזאַמען...

דערפאַר וועט איהר שוין נחת האָבען פון די בריף!
סאַמע צדקות און מעשים־טובים.
למשל: ראַדאָם!

קהל האָט איינגעזעהן, אז די חברה „בקור־חולים" פאַלט, ווייל די חברה־לייט ווילען כ ס ד ר נישט צאָהלען, האָט מען באַשלאָסען, די חברה צו גרינדען אויף א פעסטען פונדאַמענט מיט שטענדיגע הכנסות.

צו דעם צוועק האָט מען באַשלאָסען (און אויסגערופען אין אַלע שולען, בתי־מדרשים און מנינים), אז מען נעמט אָוועק די ביינער ביי די דינסטען (וואָס זיי פעהלט, אַזוי אויך נישט קיין הכנסות: לעש־געלט, געסט־געלט, קאָרטען־געלט, היינט בעל־בתי'ש שטיף־געלט וכדומה) און מען גיט זיי, דאָס הייסט די ביינער, איבער דער חברה בקור־חולים...

יעדען ערב ראש־חדש זאָלען די גבאים פון בקור־חולים שיקען יונגעלייט און בחורים אָפּנעמען ביי די דינסטען די ביינער (און פון כשר־פלייש איז דאָ ביינער אסך) און אָפּטראָגען און לעגען אויפ'ן שול־בוידעם. און עטליכע מאָל אין יאָהר (ווען עס וועט זיך אָנזאַמלען אסך ביינער און דער חברה וועט פאַרפעהלען געלט), זאָל מען די ביינער פאַרקויפען פער ליציטאַציע...

אין אַנדערע „שטעדט און שטעדטלעך" איז מען אודאי נישט

לעדיג געגאנגען. דאָ און דאָרט האָט מען געמאַכט „פּסח“ פאַר אי־דישע סאָלדאַטען אין די ביליגע קיכען...

דער אַלטער מנהג אַהיים צו נעמען אורחים און צו זעצען מיט דער פאַמיליע צוזאַמען ביים טיש איז אַפילו שענער און בעסער גע־וועזען. נאָר — נייע דורות, נייע מנהגים, און נישט ביי אַלע, וואָס נעמען אורחים, קאָן מען עסען... היינט מצות געבאַקען און עסען צוגעגרייט פאַר אידישע אַרעסטאַנטען...

היינט גלאַט פאַר אָרעמע־לייט: קמחא־דפסחא, גרייטע מצות, וויין אויף ארבע־כוסות — „קוואַס“ אָדער בּאַרקים אויף קוואַס... אויף טייל ערטער האָט מען אייגענהענדיג מיט די אָרעמע־לייט צו־זאַמען אין „פּאַדריאַדען“ געאַרבייט!

מעשים האָט מען געטאָן פאַר אָרעמע־לייט...

אָבער צי זענען זיי עס ווערט?

עס ווייזט זיך אויס, אַז די אָרעמע־לייט זענען, לאַ־עליכם, גרוי־סע ליגנער, שקרנים גרויסע.

אַט, וואָס מען שרייבט אונז פון אַ פּוילישער גובערניע־שטאָדט (מיר ווילען זי נישט אָנרופען ביים נאָמען, מיר זאָלען נישט באַקו־מען קיין פאַלשע הכחשות):

„שלשים יום קודם החג“ האָבען זיך אונזערע גביר׳ישע אַפּטרופּסים פון דער קהלה צוזאַמענגענומען און געמאַכט צוויי צעט־לעך. איין צעטעל פון נגידים, וואָס דאַרפען געבען — און אַ צוויי־טען צעטעל פון אביונים, וואָס דאַרפען נעמען — מעות־חטין...

עס איז אַפילו געוועזען אַ חשד, אַז די צעטלעך זענען נישט ריכטיג, אַז טייל אביונים, וואָס נ ע מ ע ן, האָבען באַהאַלטענע אוצרות, און מאַנכע, וואָס גיבען „קנייפּען זיך נאָר אין די באַקען, די פאַרב זאָל האַלטען“ און וואָלטען גערן גענומען, נאָר אַ מענש (און גבירים זענען אויך מענשען) קאָן קיינעם אין האַרץ נישט קוקען...

און גאָר נאָהנט שוין צו פּסח האָבען זיך פאַרזאַמעלט — די גביר׳ישע אַפּטרופּסים אין קהל־שטוב, די אָרעמע־לייט אויפ׳ן הויף פון קהל־שטוב, און דורך אַ פענסטערל האָט מען אויסגעטיילט קמחא־דפסחא...

אַזוי ווי אַלע יאָהר! נאָר דאָס יאָהר האָט מען געגען פאַראָיאָה־רען צונויפגענומען האַלב געלט און פאַרשריבען האָבען זיך דאָפּעלט

אַרעמעלייט... האָט יעדע פאַמיליע באַקומען טאַקע נאָר א פיערטעל פון פאַראַיאָהרען... אכטצעהן און א האַלב קאָפּ. פּאָר א נפש...

איז נאָך ווענין, האָט זיך נאָך דעם צוטיילען אויסגעוויזען, אז אויפ'ן הויף ש ט ע ה ע ן נאָך אסך אַרעמעלייט, וואָס זענען אויפ'ן צעטעל נ י ש ט געשטאַנען.

דאַמאָלט האָבען זיך די גבירים אויפגעשטעלט, געוויזען דעם אַרעמען עולם, אז יעדער פּונקט פון צעטעל איז אויסגעפילט, אז דער זאַק פון געלט איז לעדיג און געזאָגט: פאַרפאַלען, מעהר גיט מען נישט...

די אַרעמע האָבען אָנגעהויבען שרייען (ווייבער אפילו: וויי־נען), נאָר עס האָט נישט געהאָלפען, די גבירים טענ'ען זייערס: „דער זאַק איז לער, מען גיט נישט מעהר!“ (גבירים האָבען מזל, גראַמען פליהען זיי ווי געבראָטענע טויבען אין מויל אריין), און די אַרעמעלייט אָבער האָבען אָנגעהויבען העכער צו שרייען:

— חמץ — האָבען זיי געשריען, — וועלען מיר עסען, — אויף אייער חשבון, חמץ! דער „כרת“ וועט פאַלען אויף אייך, אויף אייך!

און וואָס האָט זיך אויסגעוויזען?

די גבירים האָבען טאַקע וואָרט געהאַלטען, עס האָט מעהר קיינער קיין פעניג נישט באַקומען, א מאַן — א וואָרט! און די אַרעמעלייט?

קיין וואָר וואָרט געהט זיי פון מויל נישט אַרויס...

קיין איינציגער אַרעמאַן האָט קיין חמץ גאַנץ פסח פאַר די אויגען נישט געזעהן. טייל אפילו אסרו־חג נישט...

2.

22טען מאי, 1902.

עלטערע מענשען געדענקען נאך אלטע קהלות, שטילע קהלות, ווען עס האט זיך שטיל־מתנגד׳יש געלעבט.

עס האט נאך נישט געהייסען מתנגד׳יש; עס זענען נאך קיין חסידים נישט געווען, זיי זאלען דעם נאמען געבען! אבער שטיל איז געווען...

דאס מחלוקת פון חכמי צרפת געגען רמב״ם און זיינע תלמידים איז פארגעסען געווארען! אלע גרויסע פון ביידע צדדים זענען געשטאנען הויך און גרויס אין ווייסע לייננוואנט און שווארצע לעדערנע רוקענס אין די הויכע גרויסע ספרים־שענק אין בית־המדרש... ר׳ נפתלי כ״ץ האט זיך אנגעריהרט רעכטס מיט׳ן „בעל־עקדה“, לינקס מיט׳ן רלב״ג און קיין איינציגער פון די דריי האט קיין שלעכט ווארט נישט גערעדט... און אויב זיי האבען זיך שטי־לערהייט איבערגעווארפען, האט זיי די חברה ש״ס מיט פשוט׳ער גמרא פארהילכט...

איינער אין שטאדט, צוויי אין א מדינה האבען געקאנט זיין מקובלים, וואס האבען געזוכט דעם אמת׳ען אמת, דעם „תוך“ פון „רעכטס און לינקס“, פון „אויבען און אונטען“, פון „כתבי־יד“ און ארץ־ישראל ספרים... עס זענען אויך געוועזען שטילע „חוקרים“־שמשים, וואס ערשט נאך זייער פטירה איז מען געוואר געווארען, אז זיי האבען קארעספאנדירט מיט אויסלענדישע אקאדעמיען וועגען תקופות ומזלות, לקוי־חמה׳ס וכדומה... זיי האבען אבער שטיל און באהאלטען געלעבט, ווי די באשיידענע פעלד־בלימלעך צווי־שען ווייץ און קארן...

פון זיי האט קיינער נישט געוואוסט, עס האט קיינער פון זיי קיין נחת און קיין צער נישט געהאט.

און קהל איז געוועזען — א י י ן קהל, א י י ן פירוש אויף תורה — רש״י, א י י ן קאדעקס — דער שלחן־ערוך, א י י ן סדור — איין נוסח צום דאוונען...

אין שטעדט און שטעדטלעך זענען גאַנצע און מעהר ווי גאַנצע „אלף־בית'ן" רבנים געווען און — אהן מחלוקת וועגען רבנים! יאָהר ביי יאָהר פלעגען קלפּי'ס זיין, אויף אלערליי גבאות, פאַר אלערליי חברות. (און צדקה האָט מען געמאַן אסך, און חברות זענען אסך געוועזען) און עס זענען נישט געפלויגען נישט קיין פּעטש, נישט קיין האָר פון באָרד און פּאות, נישט קיין פּעדערען פון „כרים וכסתות", נישט קיין מסירות...

„תפוצות ישראל" האָט אויסגעזעהן, ווי א שטיל, רוהיג, גלאַנצענדיג וואַסערל, אהן רעדלעך, אהן שרימפּען...

אויסער, אז עס האָט זיך א מסור באוויזען, אָדער — אז מען האָט פון דרויסען א שטיין אריינגעוואָרפען...

דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבען די מעשה מיט חסידים, דערנאָך מיט משכילים...

עס האָט אָפּגעקאָסט בלוט, עס זענען חרב ונחרב געוואָרען קהלות, מען האָט פארפולט די תפיסות — און עס איז ווייטער שטיל געוואָרען...

די מתנגדים זענען אויסגעשטאָרבען, דאָס חסידות האָט זיך פאַרשפּרייט פון אונטען, די השכלה האָט אָנגעהויבען ארומצושווי־מען פון אויבען... מען האָט זיך צוגעוואוינט — ביז עס האָט ווײ־טער אָנגעהויבען צו רודערען...

נייע מחלוקת!

און וועגען וואָס?

וועגען ציוניזם!

אין א אידיש־פּוילישען שטעדטעל (איך האָב ליידער דעם נאָ־מען פארגעסען) האָט מען געכאַפּט א פּריש־אראָפּגעבראַכטען איי־דעם ביי א מעשה־רע! מען האָט ביי איהם אין וועסטעל־קעשענע געפונען — א שקל קוויטאַנציע... האָט מען איהם צומאָרגענס אָפּגע־גט מיט'ן ווייב (ביידע, שרייבט מען, האָבען ביים גט געוויינט ווי קליינע קינדער), בשעת גט — האָבען דערוויל די קרובים אַרוים־געכאַפּט די כלים פון שטוב, די סחורה פון קליינעם געוועלבעל, און — צוגענומען דעם יונגעמאַנס פּאַספּאָרט, דערנאָך האָט מען איהם גע'מסר'ט און געלאָזט אָפּשיקען אהיים מיט'ן עטאַפּ...

אין אסטראָשיצקי האָראָדאָק (מינסקער גוב.) האָט זיך גע־עפענט א ציוניסטישער פאראיין. בעל־בתי'שע קינדער האָבען זיך

אפילו נישט פארשריבען, ווייל אין פאראיין האבען זיך געפונען איניגע בעל־מלאכות — דערפאר איז צוגעשטאנען א ישיבה־בחור, וואס פלעגט עסען טעג. איז מען געוואר געווארען, האט מען איהם די טעג אפגעזאגט און ארויסגעטריבען... דער קליינער פאראיין האט איהם קוים צוזאמענגענומען אויף הוצאות און ארויסגעשיקט פון שטאדט!

און וואס איז געוועזען דער חטא פון קליינעם ציוניסטישען פאראיין: מען פלעגט זיך פארזאמלען משבת לשבת און לעזען א י ד י ש ע געשיכטע... אזוי שרייבט מען!

אין מאהליווער גובערניע איז פאראן א שטעדטעל טשודנאוו, דאס גאנצע שטעדטעל שטעהט ווי אויף ברענענדיגע קוילען. עס איז קיינער מיט'ן לעבען נישט זיכער. דאס שטעדטעל איז פול פון (לויט מען שרייבט) גנבים, גזלנים... מען רייסט פון די הענט, מען שלעפט פון די קעשענעס, ביינאכט ציטערט מען פאר שרפות — פיער שרפות א וואך איז נישט קיין זעלטענהייט! טשודנאוו איז דער ארט, וואו מען פארשיקט די גנבים פון זשיטאמיר! און דאך האט דאס שטעדטעל צו טון נישט מיט די גנבים, נישט מיט די גזלנים, נאר מיט ציוניסטען!

צו א ל ט ע ציוניסטען, וואס זענען געווארען פון די אלטע חובבי־ציון, האט מען זיך געהאט שוין צוגעוואוינט, מען האט זיי אנגעהויבען צו פארדייען, האבען זיך פלוצים באוויזען קליינע, יונגע ציוניסטען — „בני־ציון"! אינגלעך האבען אנגעהויבען צאהלען שקלים, אינגלעך האבען אנגעהויבען צו לעזען א י ד י ש ע געשיכטע, א י ד י ש ע צייטונגען, און אויף דעם האט שוין קהל נישט געקאנט באשטעהן! עס זענען אפילו פ ר ו מ ע ציוניס־טישע קינדער: אחוץ אידישע געשיכטע און אידישע צייטונגען, האבען זיי נאך צוזאמען געלערענט חומש מיט רש"י, עין־יעקב און ווער ווייסט וואס נאך פאר א מוסר ספרים! ציוניזם אליין איז אבער שוין אן אפיקורסות! און א געוויסען שעהנעם העלען שבת בשעת קריאת־שמע האט מען די בני־ציון אויסגעפאטשט, אפגע־ריסען אויערען און נעז און ארויסגעווארפען פון בית־המדרש. דער־ביי האבען שוין די עלטערע ציוניסטען אויך געליטען, ווייל זיי האבען זיך אנגענומען פאר די יונגע!

„ובערת הרע מקרבך" איז טאקע א מצוה, נאָר צי איז נישט גלייכער די מצוה מקיים צו זיין וועגן די פארשיקטע גנבים?

אין גראדאסק, אין פרעהליכען חדש ניסן איז געשעהען אזא מעשה:

עס איז געקומען א „מטיף ציוני"; א איד, וואס האט געהאלטען דרשות וועגען ציון און ירושלים — האט מען איהם גע'מסר'ט, אז ער פאהרט ארום אין די אידישע קהלות אנצומאכען מחלוקת, אז ער קלייבט געלט אויף געהיימע צוועקען. און „בפירוש הותנה" מיט'ן „נאטשאלניק" פון פאוויאט, אז אויב ער וועט נישט איבערגעבען די זאך צום „סליעדאוואטיעל", וועט מען איהם אליין מסר'ן...

און מען האט קוים מציל געווען דעם בעל־דרשן פון פרעמדע הענט!

אין בערדיטשעוו — מחלוקת און מסירות! פארוואס? פאר א „חדר מתוקן". פריהער האט מען אזא חדר, וואו מען לערענט לשון־קודש אויף לשון־קודש, געעפענט פאר בעל־בתי'שע קינדער. דערנאך א צווייטען חדר פאר ארעמעלייט. די „עולה" האבען שוין די מלמדים קאלטבלוטיג צוקוקען נישט געקאנט! מען האט דערלאנגט וואו מען דארף א „דאנאס", אז דער „עברית בעברית" איז ריינער סאציאליזם; מען האט ארויסגענומען דאס אור־אלטע מתנגד'ישע און אלטע חסיד'ישע כלי־זיין און אויסגעטראכט א בלבול, אז „מען האט אויסגעשניטען און אוועקגעווארפען צוויי ספרים פון דער תורה"... וכדומה. און, צי די חדרים וועלען אויסהאלטען צי נייז, דערוויל אבער, שרייבט מען, „קאכט בערדיטשעוו ווי א קעסעל", און געוויס וועט זיך נישט איינער אפבריהען!

און אזוי איז כמעט אין אלע, אלע שטעדטלעך, וואו עס באווייזט זיך ציוניזם!

וואס דארפט איהר מעהר? ווארשוי איז שוין נישט קיין קליין שטעדטעל, עס זאל „קאכען אויף קעסעל און כלים" און פיהרען מחלוקת... ווארשוי, ווייסט מען, איז א שטילע שטאדט, א רוהיגע שטאדט, וואס לאזט זיך פיהרען, אפילו ארומפיהרען ביי דער נאז... וועניגסטענס — אין קהל'שע, אידישע ענינים...

וויפיעל שטריימלעך עס הויבען זיך נישט איבער ווארשוי און — „אין מלכות נוגעת בחברתה" — יעדעס שטריימעל געהט זיך

זיין וועג, האט זיך זיינע הכשרים, זיינע נולדים ונפטרים, זיינע ברית'ן, חתונות, גט'ן — און, מאכט זיך אן אסיפה גדולה, קומען זיך אלע שטריימלעך מיט די זילבערנע האר צוזאמען און רעדן גר־טע רייד, זיסע רייד, ווי עס פאסט פאר תלמידי־חכמים...

עטליכע הונדערט מנינים זענען פאראן אין ווארשוי, און מען הערט נישט, עס זאל עמיץ געפאטשט ווערן וועגן אן עליה...

ווארשוי האט א גרויסע קהל־שטוב — פיערצעהן דאזארעס, און יעדערער טוט זיך זיין זאך, כאטש זיי באשטעהן פון דייטשען, בעלי־בתים און האלבע משכילים...

א דייטשע שול האט ווארשוי, א סינאגאגע הייסט עס. קיין ארגעל האט די דייטשע שול נישט, נאר דערפאר צוויי פרעדיגער. און דער מזל האט געוואלט, אז איינער זאל זיין אן אלטער אסימילאטאר און דער צווייטער א יונגער ציוניסט... און פונדעסטוועגן, הערט דער עולם גאנץ רוהיג דעם ערשטען טאג יום־טוב, וואס דער אלטער זאגט, און דעם צווייטען טאג יום־טוב, וואס דער יונגער דרשנ'ט, און טראכט דערביי — אפשר וועגען פאליטיק, אפשר וועגען דער בערזע. און שטיל! עס וועט צו קיין מחלוקת, חלילה, נישט קומען!

דאכט זיך, גאר א גן־עדן. נאר אין גן־עדן באווייזט זיך אויך די שלאנג:

עס איז געוועזען אן אלגעמיינע אסיפה פון א צדקה־חברה „אחיעזר“. עס האבען זיך פארזאמעלט עטליכע הונדערט מענשען, עס האבען געזאלט זיין נייע וויבארעס אין קאמיטעט אריין, עס האט געזאלט גערעדט ווערען וועגען וויכטיגע פראגען אין דער צדקה, און פון דער גאנצער אסיפה איז נישט געווארען, ווייל מען האט נישט געקאנט אויסקלייבען א פרעזעס (יושב ראשון) צו דער אסיפה.

קוים האט מען די פראגען געשטעלט וועמען אויסצוקלייבען, האט א האלבער עולם אנגערופען איין נאמען, די אנדערע העלפט א צווייטען נאמען... און עס איז געווארען א רעש, א געפיל־דער, א גיהנום! — מען האט געבראכט פאליציי, עס האט נישט געהאלפען.

א העלפט עולם שרייט — י., די אנדערע העלפט — ס...

איך פרעג איין צד: פארוואס נישט י.? ענטפערט מען מיר:

ער נעהערט צו דער רעוויזיאנס־קאמיסיע, קאן ער ע"פ התקנות נישט זיין קיין פרעזעס. אן אמת'ער תירוץ.

פרעג איך אין צווייטען צד: פארוואס נישט ס.?

— ער איז א ציוניסט! — ענטפערט מען מיר מיט כעס, מיט האס, מיט בזיון...

און מען איז זיך צוגאנגען, אויב נישט מיט אנגעשוואלענע פנימ'ער, על כל פנים מיט אויסגעטריקענטע העלזער...

וואס פלעגען די אלטע שטילע אידישע קהלות טענ'ען, אז מען האט זיי אריינגעווארפען שטיינער פון דרויסען?

וואס פלעגען טענ'ען די ערשטע חסידים, אז מען האט זיי מיט געוואלט געגאלט די בערד, געטריבען, געיאגט, גע'מסר'ט און פארשיקט?

וואס פלעגען טענ'ען די אלטע משכילים, ווען מען פלעגט זיי שמייסען אין די בתי־מדרשים אויף אפענע קאנקארדאנציעס, אפ־געבען פאר סאלדאטען אדער טרייבען פון שטאדט צו שטאדט?

און וואס טענ'ען — היינט די ציוניסטען? (איך זאג בפירוש היינט, כל־זמן זיי זענען שוואך, כל־זמן מען יאגט זיי).

אלע טענ'ען אן עהרליכע טענה:

אין וכוח צווישען מוחות און הערצער דארפען זיך די גראבע הענט נישט אריינמישען!

ווער עס כאפט אין מיט'ן וכוח א בענקעל, איז א סימן, אז דאס בענקעל איז קליגער פאר איהם... ווער עס מסר'ט...

ניין, דאס טאר מען נישט זאגען; עס וועט זיך געפינען אן „אהר" און עפעס צולעגען, אביסעל צוזאלצען און מאכען א פיין לעקעלכעל פאר „ראלא", „ניווא־פאלסקא" און אפשר פאר'ן „גלאס"?

מיט דער צייט וועט די „פראוודא" אליין אויך אנהויבען אזוינע לעקעכלעך צו נאשען...

נאר פון דעם אן אנדערש מאל..

4.

29טען מאי, 1902.

עס איז משוגע צו ווערען פון אונזערע קהלות!

דאכט זיך „סדנא דארעא חד הוא“ — אויף פראַסט אידיש: אומעטום די אייגענע וועלט, קומט א קהלה קדושה און ווארפט דיר ארויס אזא מין קונץ־שטיק, אז דו בלייבסט שטעהן, עפענסט דאס מויל און גאפסט!

פון שטעדט און שטעדטלעך שרייבט מען געוועהנליך וועגען יצר־הרע צו א כזית'ל גבאות פון וואס עס איז פאר א חברה: „תקון וקוני ספרים“. וואס האבען קיינמאל קיין דרייער נישט נייע ספרים צו קויפען און זענען יוצא מיט לופטערען די אלטע אויפ'ן שול־הויף פאר דער זון און מיט זאמלען שמות פון צוריסענע ספרים, וועלכע מען שיקט ארויס אמאל אין א יאהר אין א גרויס צוקער־פאס אויפ'ן בית־עלמין...

פון א „לעזע־פעראיין“ — וואס האט נישט מעהר זיין אייגע־נעם, ווי א לאפּאכינע חתימה פאר בעטעל־בריף צו אויסגאבען און רעדאקציעס — מען זאל ארויסשיקען ספרים און צייטונגען אומ־זיסט...

פון א חברה ייז־קדוש, „פאַדריאַדען“ פאר פסח מצות צו באַ־קען פאר ארעמעלייט אדער צוזאמען מיט ארעמעלייט וכדומה.

נהרג ווערט מען פשוט על פחות משוה פרוטה פון וואס־עס־איז א חברה'שען כבוד, א קהל'שען כבוד!

קהל'ס פארזארגער וואקסען דעריבער ווי אויף הייוועז, ווי שוואמען אין וואלד נאַד א רעגען...

חברות ווערען אומישנע געמאכט, עס זאל נישט פעהלען קיין כבודים פאר די מכובדים — פאר גביר'ישע קינדער, זיידענע יונגע לייט, אויפגעקומענע עם־הארצים...

דעריבער הערט מען פון אזויפיעל קלפי'ס, פון אזויפיעל געל־טער! ביי יעדער קלפי ווערט א מחלוקת לשם שמים, ווערען נעז און אויערען געריסען, סודות אנטפלעקט, קומט מען אום על קדוש־השם...

און אז עס קומט די צייט צו שרייבען „שטעדט און שטעדט־לעך”, בין איך גרייט איינצוטונקען די פעדער אין גאל און שרייען: גזלנים, עד מתי?!
גאַ־דיר!

די ערשטע ידיעה, וואָס קומט מיר אין דער האנט אריין, רעדט פונקט פון א שטעדטעל, וואָס איז גאָר קיין שטעדטעל נישט, וואו דער יצר־הרע פון כבוד און גבאות האָט גאָר קיין שליטא נישט, וואו די קלפי׳ם זענען קיין קלפי׳ם נישט, די גבאים קיין גבאים נישט און די קהל׳שע עסקים פאַהרען און פיהרען זיך אליין!

מאכט זיך א וויכטיגער צופאל — שיקט גבאי ראשון, וואָס איז באמת גאָר קיין גבאי ראשון נישט, זיינם א שטיקעל קרוב, א נאָהנטען צי א ווייטען, נאָר מן־הסתם אן אָרעמען קרוב, וואָס מען נוצט צו שליחות, און גיט איהם אפילו נישט איבער נישט קיין שטע־קען אין האנט אריין, נישט קיין וואָרטצייכען אין מויל אריין. גאָר־נישט! און ד ע ר טוט בשמו — בשם הגביר הייסט עס.

דאָס שטעדטעל הייסט ראדאָמישל. עלף יאָהר צוריק האָט דארט געדאַרפט זיין אן אסיפה אויסצוקלייבען גבאים צו דער תלמוד תורה. איז די אסיפה נישט צו שטאַנד געקומען; עס האָבען זיך וועניג מענשען פאַרזאַמעלט. אלזא, איז דאכט זיך קיין אסיפה נישט געווען, פונדעסטוועגען האָבען זיך אויסגעקליבען פינף גבאים: ה. ג. ק. צ. און ר.! אומבאקאַנטע הענט האָבען אפילו דערויף א פּראָטאָקאָל געשריבען און גע׳חתמ׳עט, נאָר אריינגע־שיקט, וואו מען דאַרף, האָט מען דעם פּראָטאָקאָל נישט. זאָל זיין גבאים אָהן א פּראָטאָקאָל, זענען אבער די גבאים אליין קיין גבאים נישט; זיי קומען אין תלמוד תורה נישט אריין. איין ה׳ ג. באַשעפ־טיגט זיך מיט דער תלמוד תורה אַזויפיעל, אז פון צייט צו צייט שיקט ער אהין זיין קרוב, געוואָר ווערען, וואָס עס הערט זיך...
און די תלמוד תורה? זי געהט אליין!

עפּעס עהנליכעס איז געשעהען אין ניעמאַן אויך.

מען דאַרף א רב; דער אלטער, נעבעך, האָט אויסגעדינט זיין צייט און איז נפטר געוואָרען. ביז אין דער לעצטער רגע האָט ער

שאלות גע׳פסק׳ט, פשרות געמאכט, ביז עס האט איהם אטעם פארפעהלט.

הכלל מען דארף א רב, קהל איז אבער פויל צו קלייבען. קהל זאגט, אז מען קאן יוצא זיין מיט דער אלמנה און יתומים פון אל־טען רב, וואס מען דארף שפייזען און נישט נעמען א נייען עול אויף זיך.

על פי דין מ ו ז אבער זיין א רב! מען דארף, צי מען דארף נישט, עס מוז זיין.

געפינט זיך א איד א גביר, קלייבט ער א ל י י ן אויס א רב.

קיין גרויסער למדן, לויט מען שרייבט, איז דער גביר אפילו נישט, קיין גרויסער ירא־שמים אויך נישט, נאר א נאז, זאגט מען, האט ער. און וועלכער גביר האט עס נישט קיין נאז? אז מען איז א מבין אויף זינגען, איז מען א מבין אויף א רב אויך...

בפרט, אז ער האט באמת געטראפען! — ער האט אויסגע־קליבען דעם רבי׳ן זאל לעבען א לייבליכען קרוב — וואס דארף מען מעהר?

איז דאך אבער א איד, אפילו א גביר, אין גלות, און כאטש קהל שווייגט און נעמט אן אלץ פאר ליעב, זאגט דער פריסטאוו: לאו! א רב, זאגט ער, מוז זיין אויסגעקליבען פון קהל, עס מוז זיין א קלפי, על כל פנים — א פראטאקאל, אז עס איז ג ע ו ו ע ז ע ן א קלפי! א דין מפורש, זאגט ער!

מה עשה — וואס טוט א איד א גביר? אפטרעטען וועט ער דאך נישט. שרייבט ער זיך אן (מיט פרעמדע הענט, נאטירליך) א פראטאקאל; מען זאגט — גאר א שעהנעם פראטאקאל, עכט רוסישע שפראך און על פי חקי הקאליגראפיע! וואו נעמט מען אבער דעם קהל צום אונטערצושרייבען? מילא צו די עטליכע ריי־כע בעלי־בתים, וואס זענען פאראן אין שטעדטעל, שיקט ער אהיים דעם פראטאקאל צו דער חתימה, עס וועט איהם קיינער נישט אפ־זאגען; אבער וואו נעמט מען דעם „המון?"

פאלט ער אויף א גביר׳ישע המצאה. ס׳רוב „המון" זענען בעלי־עגלות, אביסעל אפהענגיגע פון גביר און זיינע עסקים, הייסט ער זיינע מענשען, זיי זאלען פארטאג פארנעמען די פערד פון פאשע און אריינטרייבען צום גביר אויפ׳ן הויף.

וכך הוה!

און צומארגענס קריגט קיין איינציגער בעל־עגלה זיין פערדעל נישט ארויס, ביז ער שרייבט נישט אונטער דעם פראטאקאל, און ברענגט נישט קיין חתימה פון זיינע קרובים און גוטע פריינט!

און אויף אזא אופן, הודות להגביר והסוסים, האט קהל גע־קריגען א רב!

עס זענען פאראן קראנקע, וואס האבען ל י ע ב זייער אומגליק, וואס „גראבלען" שטענדיג אין די אייגענע וואונדען, וואס האבען מורא אז זיי א רגע צו פארגעסען, און אזוי קראנק זענען אלע אידישע אינטעליגענטען, וואס לעזען וואך־ווערכענטליך און טאג־טעגליך אנטיסעמיטישע בלעטער. מען האט א משונה'דיגע הנאה פון דעם גאל אויסגיסען...

און איך, אויך א אידישער אינטעליגענט, האב מיך אזויפיעל אנגעלעזען אין די אנטיסעמיטישע בלעטער פון אידישער „סאלי־דארנאסט", ווי מיר אידען זענען שטענדיג צווישען זיך „קנעפעל־ביי־קנעפעל", ווי צוזאמענגעוואקסען אונזערע נשמות זענען, אז איך האב טאקע געגלויבט, אז אויב מען גיט א פאטש א איד פון יענער זייט סמבטיון, ציטערט ראטשילד אין פאריז און פארקערט...

בפרט די לעצטע צייט: א אידישער קאנגרעס! מארבע כנפות הארץ פאהרען זיך אידעלער צוזאמען! האלטען עצות! א אידישע באנק — פון מזרח, פון מערב, פון צפון, פון דרום שווימט צוזא־מען אידיש־קבצנ'יש קליין־געלט און עס ווערט אן אוצר, א מטמון מיט געלד! און פון אלע עקען פון דער וועלט, פון אונטער די הרי־חושך, אויסער איין קעלצער גובערניע — פליהען שקלים אויף אר־גאניזאציע! היינט רעדט מען נאך פון א נאציאנאל־פאנד, פיינע מארקען אפגעדרוקט!

איך האב געמיינט: זיי האבען גערעדט און גערעדט, ביז זיי האבען אויסגערעדט אין א מזל'דיגער שעה, אין א גוטער שעה! פון היינט אן וועט זיין „קוש־וואד", טאקע ווי אין חודש בענשען שטעהט: עס כל ישראל אחיהם!

בפרט, אז איך האב געלעזען, ווי ווינער אידען קלערען, וואס

מען טוט מיט רומענישע אידען! וואס זיי וועלען טון, איז אפילו נאר א סוד, נאר גענוג — מען קלערט!

איי וואס, דער ווארשעווער ד"ר הערץ, וואס זאגט צו אין „פשעגלאנד טיגאדניאווי“, אז ער וועט קיינמאל זיך נישט אפּטרע־נען פון דער כנסת ישראל, זאגט זיך פונדעסטוועגען אָפּ פון די פּויזנער א י ד ע ן, ווייל זיי זענען נישט קיין שארפע פּאלא־קען — פּטור! א מענש פון אלטען דור, דער טאַפּ איז שוין אן אנגעזאפּטער!

איי וואס, אין זדונסקא־וואלא ווילען די ה י י מ י ש ע פּוילישע אידען נישט אריינלאזען אויף שבת צום שטאדט־בעקער קיין ליטווישען קוגעל, ווילען קיין ליטוואק נישט צולאזען צו קיין עליה אפילו שמחת תורה, און פסח־צייט — אנטלויפט מען פאר א ליטוואק, מען זאל נישט עובר זיין אויף „בל־יראה“ — ווער רע־כענט זיך מיט אזוינע לעבער, ווי „זדונסקא וואלא“? אויך מיר א קהלה — א גענעץ!

איי וואס, אז „הרב הגאון“ ריינעס קומט אין א ליטווישע שטאדט אריין דרש'נען, שפּרינגט ארויף א פּרוש אויפ'ן בעלעמער און כאפּט איהם ביי דער גרגרת, און אז „בני־ציון־אינגלעך“ באַ־ווייזען זיך אין א חסיד'ישען מקום־קדוש, רייסט מען זיי אָפּ די נעז און זיי עפּענען מיט די יונגע הייסע קעפּ די טיר — מאי כולי האי? עס איז א סימן פון לעבען. מתים קומען נאר ו ו א ר ג ע ן און דוקא ביינאכט אין שלאף; פון נעז רייסען האבען זיי גאר קיין ידיעה נישט! און דאס לעבט, אין שעהנעם העלען טאג!

אין אייגענעם טעפּעל מעג זיך קאכען, אבער בנוגע צווישען אונז און אנדערע, אה! דא איז יד אחת: איינער פאר'ן צווייטען, יעדערער פאר אלע.

הער איך אבער, אז פון אמור ביי יעקאטערינאסלאוו טרייבט מען ארויס זעקס הונדערט אידישע פאמיליען (זייט אייך משער, וויפיעל נפשות) ווייל דער ארענדאטאר פון דער ערד, א א י ד — איהר הערט? — א איד, וואס האט אויך נישט אין זין צו פארלאזען די כנסת ישראל, אויסצוטוישען דאס רענדעל (מען זאל זיינער פּטור ווערען)—ווייל דער אידישער ארענדאטאר האט נישט געלאזט, אז די יעקאטערינאסלאווער דומע זאל מאכען פון אמור א פארשטאדט צו יעקאטערינאסלאוו...

ער האט נאך מעהר געטאן — ער האט צוגעזאגט (און איז, דאכט זיך, א איד א גביר און וועט אודאי האלטען ווארט!) צו מסר'ן די אידען, וואס וועלען בלייבען, וואס וועלען, חס־ושלום, ווע־לען פאלש בלייבען...

און אפשר איז די מעשה נישט אמת, און דער אמור'ער ארענ־דאטאר איז נישט אזא ווילדע בארבארישע בריאה? וואס פארדי־נען מיר דערביי? איז דער שרייבער, וואס איז דאס מודיע, טוי־זענט מאל ערגער!

אבער אידישע רחמנות איז שוין א זיכערע זאך?

אויף דעם מעג מען מ ו י ע ר ע ן שטעלען?

אמת, אז אנגעגעסענער דייטשער איך פלעגט מבזה זיין א הונ־געריגען פוילישען שנארער! אבער היינט?!

אמת, אין אסך (בפרט פוילישע) שטעדט זענען אלע צדקות נאר פאר היימישע אידען, דאס הייסט פאר די, וואס די פאליציי האט פאר היימישע פארשריבען, און א פרעמדער מעג אויסשטרע־קען די צונג...

א גמרא: „עניי עירך קודמין" — פארזארג פריהער היימישע ארעמעלייט: איי וואס, די גמרא מיינט נאר די, וואס געפינען זיך אין שטאדט, און פארלאנגט נישט, זיי זאלען געבוירען ווערען אויפ'ן הייליגען גזשיבאוו, אדער די פאליציי זאל זיי איינשרייבען — טייטשען זיי אנדערש די גמרא!

אבער אמת היימישע, געבוירענע ארעמע לייט?

איך רעד נישט פון רבנים, זיי געהערען צום בעל־טאקסע; פון פשוט'ע ארעמע לייט רעד איך. פון פשוט'ע אידען, וואס האבען נישט קיין „מחזקות" מיט דער קאראבקע, מיט קצבים, מיט הכשרים — צי וועט א אידישע קהלה לאזען אזוינע שטארבען פאר הונגער? און בפרט יתומים?

שרייבט מען דוקא פון מיראפאל (וואלינער גובערניע), אז עס טרעפט זיך אזוינס!

אין מיראפאל איז געוועזען אן אלמן מיט קליינע קינדער...

און דער אלמן איז געוועזען א קראנקער, געוואוינט אין א

„הינטער־שטיבעל״ (איז וואַרשוי וואָלט ער געוואוינט אין אַ פינס־טערער נאַסער סוטערינאַ, אויב די פּאָליציי וואָלט זיך נישט דער־וואוסט), און געלעבט אין נויט און אין דחקות מ י ט די קליינע קינדער...

איינמאָל האָט זיך איהם געלאָזט בלוט פון האַלז, האָט ער נישט געהאַט קיינעם צו שיקען נאָך אַביסעל מילך, נאָך אַ רופא — קליינע קינדער און האַלב נאַקעטע, און עס איז ווינטער־צייט...

האָט ער זיך געמאַטערט איבער דער נאַכט...

אין דערפריה איז דורכגעגאַנגען אַ סופר — מן־הסתם אין מקוה אריין פאַר אַ „שם״ און אפשר פשוט דאַווענען.

באַמערקט ער דורכ׳ן פענסטער, ווי דער אַלמן ליגט נאָך אין בעט מיט די קליינע קינדער, און די קליינע קינדער שפּילען זיך מיט דעם פאָטערס באָרד.

זיפצט ער אָפּ, דער סופר.

ער איז מקנא אַ איד, וואָס קאָן זיך ערלויבען אַזוי לאַנג צו ליגען אין בעט, און נישט צו ציטערען, ווי ער, אין גאַס אויף דער קעלט...

דערנאָך טראַכט ער: נאַרישע קינדער! מיט וואָס זיי שפּילען זיך — מיט אַ באָרד!

און אפשר פאַלט איהם איין, אַז אַ באָרד איז אַ דבר שבקדושה און מען דאַרף זיך מיט קיין באָרד נישט שפּילען.

טרעף, וואָס אַ געפּרווירענער סופר האָט אין זין!

נאָך צוריק־צו־וועגס, איז אַ פאָר שעה שפּעטער, קוקט ער ווייטער אין פענסטערל אריין, און זעהט — אַז דער „גליקליכער״ איד ליגט נאָך מיט די קינדערלעך אין בעט, פאַלט איהם ערשט איין צו דערשרעקען זיך, אויפצוהאַקען אַ שויב, אריינצושפּרינגען אין שטוב אריין. און געוואָר צו ווערען, אַז די קליינע קינדערלעך האָבען זיך געשפּילט מיט אַ טויטען טאַטענס באָרד!

און די שטאָדט?

די שטאָדט האָט זיך געכאַפּט און געבראַכט דעם נפטר צו קבר ישראל... דערנאָך האָט זי אָפּגעדונגען די יתומים אויף קעסט, נאָר געצאָהלט פאַר קעסט האָט זי נישט...

האמת נתן להגיד: [illegible] האָט איהר אייגען פּעקעל. לויט

מען שרייבט: צוויי רביים, עטליכע „שעהנע“ אייניקלעך, צוויי רבנים, אַ אלמנה פון אַלטען רבֿ, אויך מיט אייניקלעך...
נאָר די יתומים האָט מען ארויסגעוואָרפען אין גאַס אריין...
אפשר איז דאָס אויך נישט אמת?

נאָר צי איז אמת, אַז אין שטעדטעל ח. לאָזט אַ אידישער אונ־טער־סטאַראָסטע, און דוקא אַ כשר׳ער איד, מיט אַ כשר׳ער באָרד, נישט אַרויסנעמען פון „סמעטנע געלט“ צוועלף טויזענט רובל אויף צרכי־צבור — צווישען אנדערע זאַכען אויף אַ תלמוד־תורה, ביז מען וועט איהם נישט געבען „לאַ־יחרץ“ געלט, גאַנצע צעהן פּראָ־צענט, ד. ה. צוועלף הונדערט רובל פאַר זיין אייגענעם געברויך?
צי איז עס אמת, אַז דער אייגענער אונטער־סטאַראָסטע, געווען פאַר ווערענדיג, אַז יונגעלייט ווילען איהם נישט לאָזען ראַבעווען קהל׳ס געלט, אַנטרינקען זיך מיט אידישען שוויים און בלוט, אַז דער אייגענער אידישער אונטער־סטאַראָסטע האָט אַנגעגעבען אַ פאַלשען דאָנאָס, אַז די יונגעלייט קומען זיך צוזאַמען מכלומר׳שט לעזען אידישע געשיכטע, אידישע צייטונגען, נאָר מיינען מיינען זיי גאָר עפּעס אנדערש, זיי ווילען, נישט מעהר נישט ווענינער, נאָר איבערקעהרען די גאַנצע מדינה מיט׳ן קאָפּ אראָפּ מיט די פיס אַרויף?
צי איז אמת, אַז כאָטש עס האָט זיך אויסגעוויזען, אַז דער דאָנאָס איז פאַלש, האָט דאָך קהל מורא פאַר׳ן אונטער־סטאַראָסטע, ער זאָל נישט מאַכען קיין נייע דאָנאָסען און נישט שטעלען פון זיין חברה קיין פאַלשע עדות אויך?
צי איז אמת, אַז דער טשודנאָווער רבֿ באַקומט נישט קיין שכירות, ווייל ער האָט מורא צו פּסק׳נען אַ דין־תורה, און ציטערט פאַר אַ גט, וואָס אנדערע רבנים מאַכען כלאַחר־יד, קיי־און־שפּיי אַבי אַ קערבעל, — דעריבער געהט ער אויס פאַר הונגער?
און צי איז אמת, אַז דער סלופּצער רבֿ, וואָס איז נישט קיין בעל־פּחדן, האָט זיך דאָך פאַרשולדיגט ביי אַלע בעלי־בתים מיט קליינע הלוואות, ביים בעקער פאַר ברויט, ביים שניידער און שוס־

טער פּאר קליידער און שיך, און אז קהל שווייגט און צאָהלט נישט קיין שכירות, גערט די רבי'צען און רייסט אַפּ שטיקער פון אייזערנעם בעלעמער אין בית־המדרש, רייסט אויס ברעטער פון דער פּאדלאָגע, ציגעל פון דער וואנט אויף ברויט; און אז דאָס האָט אויך נישט געהאָלפען, האָט זיך דער רב, וואָס איז, ווי געזאָגט, קיין בעל־פּחדן נישט, באַנוצט מיט דער געלעגענהייט, וואָס אַ שוחט איז נפטר געוואָרען, און פּ א ר ק ו י פ ט די שחיטה עפּעס אַ „שאינו יודע לשאול", בפרט אַ „חלף שטעלען"?

און צי איז אמת, שוין אַ קלייניגקייט, (מען קאָן דאָך קיין „שטעדט און שטעדטלעך" מיט טראַגעדיען נישט ענדיגען), אז אין קאלוגאַ געהט ארום די געלזוכט פאר קנאה?

„דער רב — שרייבט מען — קרענקט, פּאַרוואָס נישט אלע קויפען זיינע הייוועז, פון וועלכע ער האָט הכנסה; דער חזן־און־שוחט צוזאַמען, פּאַרוואָס מען נעמט נאָר צוויי חדשים אין יאָהר קיכלעך (?) און נאָר געגזענע פיסלעך; דער דין — פּאַרוואָס מען רופט איהם הינטער די אויגען מיט בזיון „יאַשקע", נישט ר' יוסף; דער גביר פון שטעדטעל — פּאַוואָס האָבען אויסער איהם אַנדערע בעלי־בתים אויך פּרנסה, און די בעלי־בתים — פּאַרוואָס זענען זיי קיין גבירים נישט?

צי איז עס אמת?

אויף דער לעצטער, אויף דער קאלוגער מכה וואָלט זיך אַ רפואה געפונען.

זאָל קאלוגע אַראָפּשיקען אַ שליח מיוחד מיט עטליכע גילדען קיין וואַרשוי.

אין וואַרשוי, מוזט איהר וויסען, קרייזעלט אַרום אין די גאַסען אַזאַ מין מודעה:

„אַן ערפינדונג צו היילען פאַרשידענע קראַנקהייטען: נערוואַוועס, שווערע קרענק, רימאַטען, מרידין, מאַגען־בלוט (?), שווענדזעניע, אסטמאַ, אויגען, ציין, קאָפּ, ווייבערישע זאַכען, און איהר (?) ווייזט וועמען איר האָט געהאָלפען (?). פון אַכט פריה ביז צוועלף און פון פיער ביז אכט אָוועגטס, אויף דער גאַס שמאלע מילע, נומער פינף און צוואַנציג, וואָהנונג אַכטצעהן."

נאָר אויב קאָלונאָ וויל זיך היילען, מוז זי זיך איילען; דער־ווייל קאָן זיך אריינמישען די פּאָליציי און דעם שווינדלער ארעס־טירען...

וואָס טוט מען אבער מיט די אנדערע קרענק?

איין גאָט ווייסט.

5.

5טען יוני, 1902.

„איינס געגען דאס אנדערע האט גאט באשאפען“, און „וואס עס געפינט זיך אויף דער יבשה, געפינט זיך אין ים אויך“. נאר עס זעהט אנדערש אויס. און א וואסער־הונט און א ים־קאטער ווילען זיך מיט אונזערע הינט און קעץ קיינמאל נישט חבר'ן...

אזוי אויך אלץ, וואס עס הערט זיך אין דער ג ר ו י ס ע ר וועלט, טרעפט זיך אין אונזער קליינעם וועלטעל אויך, נאר עס האט אביסעל אן אנדער פנים; עס איז אביסעל קלענער, אביסעל פאר־קרימטער אויך...

למשל, נישט ווייט צו זוכען, — שטרייקען.

מיינט איהר אפשר, אז ביי אונז איז דער געמאכטער צי אפ־גערעדטער „שבת“ נישט נוהג? — אין די קלענסטע שטעדטלעך!

נאר לאמיר די זאך באהאנדלען נישט פון אויבען אויף, נאר ג ר י נ ד ל י ך, ט י ף, ווי עס פאסט פאר א דייטשען פראפע־סאר; איך בין אייגענטליך קיין דייטשער פראפעסאר נישט, נאר „הוה לומד מכל אדם“, בפרט פון א דייטשען פראפעסאר.

קודם־כל וועלען מיר זיך ווענדען צו דער ליטעראטור.

אין דער אלטער ביבלישער ליטעראטור געפינען מיר נאר איין שטרייק, וואס מיר האבען געמאכט געגען פרעה'ן מיט'ן פתם ורעמסס. געפיהרט דעם שטרייק האט משה־רבינו. און כדי מען זאל אלע נישט טרייבען צוריק צו דער ארבייט, האבען מיר גע־מאכט פלטה איבער'ן ים — ואיננו...

דא האקט זיך דער פאדעם אפ. נישט אין ש"ס און פוסקים, נישט ביי גאונים, ראשונים ואחרונים — קיין זכר פון א שטרייק. נעלם געווארען איז ער!

שווימען שווימט ער ערשט ארויס אין דער לעצטער צייט, אין דער נייער ליטעראטור.

אין פרץ'ס „רייזע בילדער“ געפינען מיר אן ארעמען קליינ־שטעדטעלדיגען רב, מיט א כאלאט פון שפינוועבס, וואס שטעלט

זיך אפ. „זאבאסטיוועט", הערט אויף שאלות צו פסק'נען, אפילו שאלות־נשים, ווייל אפילו נישט געהן צו דער חברה־קדישא'ס קלפי און פארלאנגט, מען זאל איהם מוסף זיין צוויי גילדען א וואך אויפ'ן שכירות. עס איז נאר א שאד, וואס דער רייזע־באשרייבער איז אפ־געפאהרען פון שטעדטעל, איידער עס איז צווישען רב און קהל געקומען צו א פשרה, און מיר ווייסען נישט, ווער עס האט אויס־געפיהרט — דער ארעמער רב צי דאס קבצנ'ישע שטעדטעל...

דוד פרישמאן דערצעהלט אין דעם פאר־א־יאהריגען „יוד" פון א שטרייק, וואס די אידישע (העברעאישע און זשארגאנישע) שריי־בער האבען געמאכט געגען רעדאקטארען און ארויסגעבער. זיי האָ־בען זיך אפגערעדט, געמאכט יד־אחת, איבערגעשלאגען מיט א ציצה, און עס איז געבליבען, אז עס וועט קיינער נישט אויסציהען קיין פעדער, אויב מען וועט זיי נישט מוסף זיין כאטש צוויי גיל־דען אויף א ריז פאפיר פון גרויסען פארמאט. א געוויסע צייט איז חושך געווען ביי די רעדאקטארען, די ארויסגעבער זענען ארומ־געגאנגען, ווי פאר'סמ'טע מייז, די „קוראים נכבדים" האבען ממש קריעה געשניטען, ביז מען ווערט נישט געוואר, אז דוד פרישמאן איז א גרויסער ליץ, א חוזק־מאכער; אז עס איז א פשוט'ער פע־ליעטאן, משמח צו זיין דעם עולם, — און עס איז ווייטער שטיל געווארען.

אחרון אחרון חביב: ספעקטאר באשרייבט אין איינער פון זיינע נאוועלען, אז קבצנים האבען אמאל געמאכט א שטרייק. עס איז געווען ביי א רייכען ישוב'ניק א חתונה, מען האט נאך זיי געשיקט א „דראביניאסטע־וואגען" איז שטאדט אריין, און — די קרומע, לאמע, הויקערדיגע און פאנפאטע קבצנים האבען געמאכט א שטרייק: פאר ווענינער ווי א רובל אויף א פארשוין וועלען זיי זיך נישט ריהרען פון ארט. און מען האט זיי געגעבען.

א אידישע חתונה וועט זיך גיכער באגעהן אהן קלעזמער, אהן דרשה־געשאנק, אפילו אהן נדן, אבער נישט אהן אן ארעמער סעודה; און אן ארעמע סעודה אהן ארעמע לייט איז אזוי מעגליך, ווי א טיש אהן א בלאט און אהן פיס!

אויב איך האב נישט קיין טעות, איז דאס דער איינציגער שטרייק פון די, וואס ווערען דערמאנט אין דער ליטעראטור און

וואס האט זיך גוט געענדיגט אי פאר די קבצנים, אי פאר'ן מחבר, ווייל די נאוועלע איז זעהר גוט אויפגעשריבען.

פון דער ליטעראטור, וואס איז נאר דער ווידערשיין, דער שאָ־טען פון לעבען, וועלען מיר זיך נעמען צום לעבען אליין.

מיר וועלען רעדען פון אונזערע אידיש־קהל'שע שטרייקען.

פון אלע זייטען פון פוילישע שטעדט און שטעדטלעך הערט מען פון שטרייקען, וואס די דעמאקראטישע חברה נושאים מאכט געגען דער אריסטאקראטישער חברה קדישא, וואס לעגט נישט די האנט אין קאלט וואסער אריין, און נעמט צו נייגציג פראצענט קבורה־געלט, בשעת די חברה־נושאים געהט ארום מיט טרוקענע העלזער.

קיין דין־תורה קאן מען מיט דער חברה חדישא נישט האבען, ווייל דער רב מיט די דינים האלטען מיט די חברה־קדישא לייט, וואס גיבען רח"ש, יום־טוב־געלט און פורים־געלט און לאזען איג־מיטען יאהר אויך אמאל אפלעקען א ביין. וואס טוט חברה נושאים? מאכט זי „שבת" — זי ריהרט זיך נישט פון ארט, ביז מען דינגט נישט אוים א גרויסען פראצענט אויף י"ש...

טיילמאל שטעלען זיך די חברה־קדישא־לייט „שטארצעם", דינגען אנדערע נושאים — דאמאלט ערשט ווערט א געשלעג, עס פליהען ציין פון בעלי־בת'ישע מיילער, מתים פון די מטות אראפ, דינים און רבנים פון די בענקלעך, ביז מען גיט נאך די עם־ארצים!

אין טייל גרעסערע שטעדט האבען אידישע דאקטוירים גע־וואלט איינפיהרען „מציצה" מיט א מאשינקע, וואס זאל אויסנאַ־גען א „כשיעור" בלוט, אבי מען זאל נישט אנשטעקען די קינדער דורך פארשטונקענע מיילער מיט פוילע ציין, נאר זיי האבען אין ערגעץ, אפילו אין ווארשוי, נישט אויסגעפיהרט; ערשטענס, זע־נען די רבנים נישט צופרידען מיט נייע המצאות (אויסער חמצאות, וואס מען נעמט אויף זיי הכשרים, ווי למשל: כשר'ע זייף, פסח'־דיגע פאפיראסען, פוטער פון גראז וכדומה) און צווייטענס, האבען די מ ו ה ל י ם געזאגט: לאו! קוים וועט זיין א „זויג־מאשינ־קע", מאכען זיי א שטרייק און ציהען קיין מעסערעל נישט אוים! און וואו נעמט מען אנדערע מוהלים?

אצינד שרייבט מען אונז פון צוויי ניי־מאדישע שטרייקען.

ערשטענס — א מאָדנער שטרייק, א כהנים־שטרייק אין וועסיאָלאָיע (מעליטאָפּאָלער אויעזד, טאַווריער גוב.)

אייגענטליך דאָס שטעדטעל הייסט נאָר „וועסיאָלאָיע". איז'ן איז עס א פאַרוואָרפּען ווינקעל, א פּיצעלע דאָרפישער קהל און עס איז דאָרט גאָרנישט פרעהליך. אפילו „משנכנס אדר", באַמערקט מען קוים, אז עס געהט אוועק מעהר דיניע־קערלעך, ווייטער נישט, — נאָר וויפיעל מענשען הייסען אלכסנדר מוקדון און אנטלויפען פאַר'ן אייגענעם שאָטען און ציטערען, אז די אייגענע פּאַלעס פון דער קאַפּאָטע קלאַפּען זיי ביינאַכט אַן די פיס? און דאָך האָט דאָס שטעדטעל זיך אויסגעצייכענט מיט א שטרייק פון כהנים.

די מעשה איז אַזוי געוועזען:

ווי דער מנהג איז, רופט מען אויף צום ספר פריהער כהן, דערנאָך לוי, דערנאָך ערשט געהט ישראל... אונזער גבאי ראשון פון שול איז אָבער אמאָל איינגעפאַלען עובר צו זיין אויפ'ן מנהג, (אַן אַלטער מאַן — אַנדערע עברות פּאַסען שוין נישט) און פריהער אויפצורופען דוקא א ישראל! זענען די כהנים אונטערגעצונדען געוואָרען! זיי האָבען אָבער נישט געזאָגט א וואָרט, נאָר, אַז עס איז געקומען צו כהנים דוכנ'ען, האָט זיך באַוויזען אַן אָפּגערעדטער שטרייק! קיין איינציגער כהן האָט נישט אויסגעטאָן די שיך און דער איינציגער לוי האָט נישט גענומען דעם וואַש־בעקער, די כהנים'ס הענט צו באַגיסען!

איינמאָל פאַר אַלעמאָל: נישט, און קהל האָט געמוזט זיך דאָס מאָל באַגעהן אָהן „יברכך", און די קליינע קינדער האָבען נישט געהאַט פאַרגניגען בגנבה צו קוקען אויף כהנים־דוכנ'ען!

אָבער נאָך א מאָדנערער שטרייק איז געוועזען אין ק"ק וולאַדיסלאַוואָווא (סובאַלקער גוב.) — א טענצער־שטרייק!

עס איז דאָרט געוועזען א בעל־בת'ישע חתונה און, ווי דער שטייגער איז, זענען אָנגעקומען צו דער „גרויסער וועטשערע" טעלעגראַמען און ווינש־קאַרטען...

זייט עס איז בטל געוואָרען דער מנהג פון חתן'ס דרשה, איז מען זיך נוהג אין תפוצות ישראל צו פאַרברייגנען די צייט ביים לאַנגען טיש מיט טעלעגראַמען און ווינשקאַרטען לעזען. געוועהנ־

ליך נעמען זיך עס אונטער צוויי יונגעלייט (בחורים זענען נאך בעסער), זיי טיילען זיך מיט די טעלעגראמען און ווינשקארטען. איינער לייענט איין טעלעגראמע, דער צווייטער די צווייטע — די מעלה דערפון איז, אז בשעת ווען איינער לייענט, קוק דער צווייטער דורך, וואס ער דארף לייענען, און עס געהט צו געשווינד און אהן א גרייז — אויסער די קינסטליכע גרייזען, וואס מען מאכט אור־מישנע, דער עולם זאל לאכען.

אזוי איז אויך געוועזען אויף דער ווּלאדיסלאווער בעל־בת'ישער חתונה, — צוויי לייט (אפשר שוין נישט קיין בחורים) אין שוואר־צע פרעק, ווייסע וועסטען, העמדער און קראוואטען, מיט רויטע זיידענע טיכלעך, וואס קוקען ארויס פון פארענט פון אונטער'ן וועסטעל־זוים, און מיט פיינע שטימען, האבען געלעזען, ווי א וואַ־סער, און געשיט מיט וויצען, ווי א וואסער, — פלוצים ווערט איי־נער פון זיי בלאס, דערנאך רויט, ווארפט מיט כעס א ווינש־קארטע אויף דר'ערד, צוטרעט זי מיט די פיס, און קומט קוים צו זיך און לעזט ווייטער...

צווישען עולם איז אביסעל אומרוהיג געווארען: געווים אן אונטערגעווארפענער פאשקוויל, אפשר געגען חתן, אפשר געגען דער כלה...

עס האט זיך אבער אויסגעוויזען, אז עס איז געוועזען עפעס ערגערס, ווי א פאשקוויל, עס איז (הערט און כאפט אייך אן ביי די האר) א אידישע ווינש־קארטע געוועזען! אויף אזא חתונה, אויף א חתונה מיט פרעק, ווייסע קראוואטען, ווייסע האנט־שוה, קאלירטע זיידענע טיכלעך, האלב נאקעטע דאמען, וואס שלע־פען פון הינטען, וואס עס פעהלט זיי פון פארענט, אויף אזא חתונה האט מען די העזה געהאט א אידישע ווינש־קארטע צו שיקען.

שרעקליך!

און, אז עס האבען זיך נאך געפונען צוויי מיידלעך (אזוינע קאן מען „מאמזעלען" נישט רופען!), וואס האבען זיך אנגענומען פאר אידישע, צוטראטענע קארטען — האבען די יונגע־לייט אנגערעדט זייערע חברים און מען האט צוזאמען געמאכט א שטרייק, און אויפגעהערט צו טאנצען!

עס פאסט נישט צו טאנצען אויף א ז א חתונה, וואו עס געפינען זיך א ז ו י נ ע קארטען, א ז ו י נ ע מיידלעך...

מיר וועלען נאך אפשר דערלעבען א שטרייק פון מלמדים!

א מלמדים־בערזע איז שוין דא, און טאקע אין קרעמענטשוג...

קרעמענטשוג איז א געבענשטע שטאדט, וואס גיט ארויס מאַסען מלמדים, און זיי האבען זיך געמאכט א מין בערזע פאר דער שול, אויפ'ן מיסטיגען פלאץ, וואו מען שטעלט חופות...

דורך דער בערזע האט אויפגעהערט די קאנקורענץ צווישען מלמדים, דער ביז־הזמנים מיט חניפה, מיט רכילות, מיט הכנעה פאר עם־ארצ'ישע בעלי־בתים. די מלמדים שטעלען זיך אוים אויפ'ן בערזע־פלאץ, ווי די אמאליגע קנעכט אויף די גריבישע מערק. און ווער אין קרעמענטשוג אדער אין דער געגענד דארף א מלמד, קומט פאר דער שול, אויף דער מלמד'ישער בערזע, און קלייבט זיך אוים, וואס זיין הארץ געלוסט!

און די פרייזען זענען צווייערליי.

א מלמד, וואס קען נאר חומש מיט רש"י, באקומט פופציג רובל א זמן; א מלמד מיט אביסעל דקדוק, ווער שמיעסט מיט חשבון און רוסיש, באקומט ביז פינף און זיבעציג רובל.

דערפון געהט אבער אראפ מעקלעריי, ווייל אהן א מעקלער קויפט קיין איד קיין קערצעל ווייץ נישט, דינגט קיין דירה נישט און באשטעלט קיין מלמד נישט...

נאר — האלטען זיך די מלמדים צוזאמען, קאן קומען צו א שטרייק; זיי וועלען נאך אמאל מאכען יד־אחת און פארלאנגען, מען זאל זיי מוסיף זיין כאטש צו רובל אויף א זמן...

און אויב זיי טוען עס נישט, האבען זיי געוויס פחד פאר ירושלים דליטא, וואס קאן איינע אליין פארפלייצען די גאנצע וועלט מיט מלמדים, און דארטען, זאגט מען, קענען אלע דקדוק...

לאמיר האפען, אז עס וועט צו קיין שלעכטס נישט קומען!

6.

10טען יוני, 1902.

„אין דער ליטא (שרייבט א וויציגער קארעספאנדענט ק.). אין א גובערניאל־שטאדט, וואס דער נאמען איהרער הויבט זיך אן מיט א גימ"ל (די לעזער וועלען אודאי מיינען: גראדנא), האט דער שטאדט־חזן, נאכ'ן יום־טוב'דיגען דאווגען, די זכיה געהאט צו הער־רען פון איינעם פון די פיינסטע בעלי־בתים א גרויסען „יישר־כח".

— מה היום מיומים? — פרעגט דער חזן פארוואונדערט. ער ווייסט, ער האט נישט בעסער געדאווענט, ווי אלעמאל, ער האט קיין נייעם ־נגון, קיין טרעל אפילו, קיין איינציגען דרעה נישט מחדש געווען! פארקערט, ער האט, דאכט זיך, ערגער גע־דאווענט, ווייל זייט דער גרויסער שרפה פארלירט ער ביסלעכווייז דעם קול; ער האט געראטעוועט און פארקיהלט זיך.

אין בעל־הבית'ס אויגען באווייזען זיך לאבענדיגע פינטעלעך און מיט א „זיך טרייסלענדיגען" בייכעל ענטפערט ער:

— פארשטעהט איהר מיך, איהר האט שכירות געהאט, איז אייך קיין „יישר־כח" נישט געקומען, איהר זייט מחויב געווען צו דאווגען! אבער היינט, אז איהר האט שוין קיין שכירות נישט, קומט אייך טאקע א דאנק!

ווי קומט עס — וועט א י ה ר אודאי פרעגען, אז אין אזא גימ"ל'דיגער גובערניאל־שטאדט אין דער ליטא, אין גראדנא, למשל, זאל דער שטאדט־חזן, ווי א טערקישער אפיציער בשעת מלחמה, קיין שכירות נישט באקומען?

דערצעהלט דער קארעספאנדענט אזא מעשה: פאר א יאהר צוויי־דריי איז אין גראדנא, ווי דער מנהג איז בכל תפוצות ישראל, א גרויסע שרפה געוועזען... אחוץ בעל־בתי'שע הייזער זענען אוועק־געגאנגען מיט'ן רויך בתי־מדרשים און שולען און צווישען זיי די גרויסע שטאדט־שול אויך...

פעהלט צו דער אסעקוראנץ פיער טויזענט רובל, מען זאל זי צוריק אויפבויען...

דאכט זיך, אז פאר אזא גימ"ל'דיגער שטאָדט זענען פיער טויזענט רובל קיין מטמון מיט גאָלד נישט; און והא־ראיה — מען האָט די בתי־מדרשים צוריק שוין אויפגעבויט! מאכט זיך אבער אַ שאלה: ווער דאַרף צוריק אויפבויען די שול? קהל זאָגט: די בעלי־בתים, וואָס האָבען „שטעדט אין שול" פון מורת ביז דער מערב־וואַנט! די אַלע, וואָס האָבען נחת פון קריאת־התורה, פון פעטע עליות, פון חזן, פון דרשות, וואָס ווערען אמאָל געזאָגט, וכדומה הנאות פון שול... און די בעלי־בתים פון די שטעדט טענ'ען: מיר האָבען טאַקע די שטעדט, די ביינק מיט די טישען, מיט די שטענדער, אָבער די ווענט, די שול איינגאַנצען איז אַ קהל־זאַך, אַ קנין־הקהל, און דעריבער מוז מען די פיער טויזענט רובל צואיוואַרפען אויף גאַנץ קהל!

מן־הסתם וועט זיין אַ דין־תורה, מען וועט אמאָל די שול צוריק אויפבויען... דערווייל אָבער דאַווענט מען אין אַ ווייבערשער שול: אַ קליינער עולם, אַהן אַ סדר, אַהן הכנסות, און דער חזן האָט דעריבער זיין שכירות נישט...

אין זאַמושץ (לובלינער גובערניע) געשיהט נאָך עפּעס שענערס!

גראָדנאָ בויט צוריק נישט אויף קיין שול, וואָס איז ערשט צוויי־דריי יאָהר אָפּגעברענט; די גראָדנער שול לאָזט זיך לכל־הפּחות פאַרטרעטען מיט אַ ווייבערשער שול, און עס געהט ווענען אַ סכסוך צווישען קהל און שול־בעלי־בתים אויף גאַנצע פיער טויזענט רובל... און ווער ליידט דערפון? אומשטיינס געזאָגט אַ שטיקעל חזן! און איז זאַמושץ אָבער, אויך אַן „עיר ואם בישראל" מיט ציוניסטען און גלאַט משכילים, חסידים און פיינע בעלי־בתים, אין לאַנגע און קורצע קליידער, און „יונגוואַרג" מיט ביליאַרדען, פּרעפעראַנס און סטוקעלקע, אחוץ ראָמאַנען אין אַלערליי לשונות, — אין דעם זאַמושץ בויט מען צוריק נישט אויף דאָס שפּיטאָל פאַר קראַנקע אָרעמעלייט, וואָס איז שוין נאָך שלשים! — אָפּגעברענט, הייסט עס, שוין מעהר, ווי אַ יאָהר דרייסיג! כאָטש עס איז קיין סכסוך צווישען בעלי־בתים נישט

פאראז, געלט ליגט גרייט מיט טויזענט, פופצעהן־הונדערט רובל איבער׳ן אנשלאג („סמיעטע“), און א פלאץ גיט אומזיסט דאס מאגיסטראט! עס פעהלט נאר א קלייניגקייט! עס פעהלט נישט מעהר, נאר דעם ראש־הקהל צייט, ער זאל אפשרייבען און אונטערשרייבען א „פראשעניע“ צום מאגיסטראט, צום גובערנאטאר, וועלכען פלאץ מען בעט!

דער ראש־הקהל האט אבער ווירקליך קיין צייט נישט!

ערשטענס, איז ער, קיין עין־הרע, א איד א סוחר און א גוטס־באזיצער דערצו — האט ער זיינע געשעפטען; אויסער דעם איז ער א מאכער אין א פיליע, וואס דארט האט געעפענט א לאדזיער קרעדיט באנק, דריטענס, האט ער וויכטיגערע קהל׳שע געשעפטען: ער מוז יאגען און פלאגען דעם ניי־שטעדטישען רב, פון הינטער זאמושץ; מן־הסתם דערפאר, וואס ער איז פאר איהם וועניג אונטערטעניג געוועזען...

און דורך דעם ביסעל צייט, וואס עס פעהלט דעם ראש־הקהל, האט זאמושץ קיין שפיטאל נישט!

איהר קלערט אפשר, אז עס איז אן עברה, וואס די גראדנער בעלי־בתים לאזען א חזן אהן פרנסה; און בפרט — וואס זאמושצער קהל לאזט ארעמע קראנקע אהן א שפיטאל — —

קאן זיין! ווער האט אבער היינט מורא פאר אן עברה?

פרומע בעלי־בתים אודאי און אודאי נישט. געשווינדער שטעלט זיך אמאל אפ א דייטש און גיט א קרעכץ: און וואס ווער מען דארטען זאגען? צי אין טעאטער, בארוישט פון דער שענסטער מוזיק; צי אויף א באל, טאנצענדיג מיט האלב־נאקעטע דאמען, גיט אמאל א שטאך ביי א „גלות אין הארץ... דאס פינטעלע“. פון אונטער׳ן אש פלאמט אמאל אויף און מען פרעגט זיך: הייסט דאס לעבען? און שוין? דאס איז עס?

אבער א פרומער בעל־הבית?

אזוינער איז אסעקורירט! ערשטענס, זאגט ער דריי מאל אין טאג „אשרי!“ און צווייטענס — די נייע המצאה! די סמאטרישער (פאדאליער גובערניע) נייע המצאה, א אידישע נשמה זאל

תיכף ומיד נאך דער קבורה ארויפפליהען, ווי א ווייסע טויב מיט ווייס־זילבערנע פליגעל, אהן א פלעק, אהן א זכר פון א פלעק, גלייך אין ליכטיגען גן־עדן אריין — כאטש ער האט זיך דא געבאדען אין זינד, ווי א דבר־אחר אין רינשטאק!

אין סמאטריטש איז נפטר געווארען א איד. (ה. ו. — זיינע ראשי תיבות!).

אפילו א פרומער איד, נאר — ווי אין פסוק שטעהט: אין אדם... ולא יחטא! פון עולם־הזה א ביין אפלעקען מוז מען... אפילו א פרוש פון ליבאוויטשער בית־המדרש, וואו מען שמייסט פארוואס עס איז פון א פיצעל קלות־ראש...

האבען די כשר'ע זיהן טאקע מורא געהאט, די חטאים זאלען נישט גורם זיין... עס זאל נישט זיין, חס־ושלום, „חבוט הקבר" דא, און א „המשך יבא" מיט פייערדיגע ריטער דארט...

מה עשו? וואס האבען די כשר'ע זיהן געטאן? האבען זיי באלד נאכ'ן קדיש, פאר דער עדה אידען אויפ'ן בית־עלמין אויס־געררופען, טאקע מכריז ומודיע געווען, אז ברצונם הטוב, נישט אפגענארט און נישט באונס, און אהן א מודעה, און מודעה דמודעה עד סוף כל הדורות — נעמען זיי דעם פאטערס זינד אויף זיך!

א פשוט'ע זאך!

און אז אלע קדישים וועלען עס טון, וועט דער גיהנום בלייבען פוסט, ווי דער טראמוויי אין אידישע שטעדט אום שבת, די דייטשע שולען אין דער וואכען: מען וועט דארט קיין איד נישט זעהן, ווי מען זעהט נישט אין וואוועלבערג'ס ווארשעווער צדקה־הייזער...

מען דארף נאר די המצאה פארשפרייטען...

און מיינט נישט, אז עס וועלען, חס־ושלום, אויפהערען: צדקה, מצוות און מעשים טובים!

אז דער בעל־שם האט אמאל מחיה געווען א מת כנגד דעם רצון פון דער גאנצער פמליא של מעלה, און עס איז ארויס א בת־קול, אז ער האט פארלוירען דערפאר זיין חלק לעולם הבא — האט ער אונטערגעטאנצט פאר פרייד: פון היינט אן וועט ער זיין אן אמת'ער „עובד מאהבה" —

דאָס אייגענע וועט זיין מיט די „קהלות הקדש״; מען וועט טון מצוות, צדקה ומעשים טובים פאר ליעבשאפט!

ערשטענס, פאר ליעבשאפט צום „טוב-ומטיב״ — צו זיין ליע־בען נאָמען!

צווייטענס, פאר ליעבשאפט צו דער מצוה אליין! ווער האָט עס נישט קיין הנאה פון אַ שעהנער סוכה, אַן אתרוג אַ הדר, אַ כשר׳ן לולב מיט גרינע צוּדאָטען! און בפרט אנדערע מצוות...

און דריטענס, פאר ליעבשאפט צו אָרעמע לייט אליין!

אַ קאַטאָוועס, ווי די ליעבשאפט ברענט!

אָט, אין אָריניין (אויך פּאָדאָלער גוב.) האָט מען פאר גרויס ליעבשאפט צו אָרעמע לייט געגרינדעט אַ חברה „ל י נ ת ־ ה צ ד ק״ פון „סאמאראדנע יונגוואָרג״, וואָס האָבען „געזשערטוועוועט צו קערבעל אין צוויי איינקויף־געלט״, און צאָהלען וואָכענגעלט פון צוויי ביז גאַנצע פינף קאָפּיקעס!

חול־המועד פסח האָט מען געמאַכט אַ „סטשיאָט פון פּריכאָד און ראַסכאָד״ פון אַ גאַנץ יאָהר, און עס האָט זיך אויסגעוויזען, אַז הוצאות זענען געוועזען פיערצעהן רובל מיט גאַנצע אַכט און פיער־ציג קאָפּיקעס; הכנסות: אַכט און פיערציג רובל מיט גאַנצע אַכט און נײַנציג קאָפּיקעס...

און דער צוועק פון דער חברה איז, אחוץ דער לינה, צו קוי־פען פאר קראַנקע אָרעמע לייט רעצעפּטען און אַלע אנדערע מיט־לען...

דער דאָקטאָר פון קריסטליכען שפּיטאַל, וואָס פאַרשרייבט די רעצעפּטען מיט די אנדערע מיטלען, און דער אַפּטייקער, ביי וועל־כען די רעצעפּטען מיט די אנדערע מיטלען ווערען געקויפט, זענען (לויט דער קאָרעספּאָנדענט שרייבט) זעהר צופרידען פון נייעם „מוסד״...

און הגם (שרייבט דער קאָרעספּאָנדענט) אַזוינע חברות האָט מען שוין ביי אונז נישט איינמאָל געמאַכט און זיי האָבען נישט „מוציא שנתו״ געוועזען, האָפען מיר, אַז אונזער חברה וועט אייביג לעבען. ווייל יענע חברות האָבען געמאַכט אַלטע אידען, און די חברה, ווי געזאָגט — סאַמע יונגוואָרג...

אלע גלייכער, ווי גאנצע טעג אין ביליארד שפילען און ביי־נאכט — איז קארטען וכו׳...

און אזוינע פעסטע צדקה־חברות האבען מיר, ברוך השם, אין גאנצען גושן!

לינת הצדק, הכנסת אורחים, תקון וקוני ספרים און נאך, און נאך...

און די חברות וואלטען לאנג געלעבט און אפשר אויך מעהר הוצאה והכנסה געהאט, און ארעמע לייט, אויסער ביליגער מצה, ספרים און רעצעפטען, מיט נאך עפעס פארזארגט, ווען נישט די צוויי גרויסע „מניעות“...

ערשטענס, זענען די שטעדטלעך ארעם, אז עס פייפט!

צווייטענס, דער עול פון גוטע אידען!

וואס זאל מען טון? נישט פאהרען צום רבי׳ן מיט א פדיון? קומט ע ר צופאהרען איז נאך ערגער! מוז מען נאך אפגעבען פאר הוצאות!

און ווידער פארקערט, וואס זאל דער רבי טון, אז מען קומט נישט צו איהם? נ י ש ט פאהרען! וואו נעמט מען פרנסה?

אט, למשל, דער ביאלער רבי! קיין רב קאן ער נישט זיין, ער איז, לא עליכם, קיין גרויסער למדן נישט; קיין מלמד א ו י ך נישט; א ווייבער מענש, זאגט מען, קאן קיין קאנטשיג אין האנט נישט האלטען; ער האט נאך אפילו קיין איינציגען ציוניסט נישט געפאטשט! קיין זעלנער קאן ער אודאי נישט זיין; ערשטענס, נאך די יאהרען, צווייטענס, לא עליכם — הינקט ער!

און צו וואס קאן ער טויגען מיט זכות־אבות אין אלעביינער, אין יעדען טראפען בלוט?

און די הוצאות זענען גרויס, א גרויסע משפחה... די רבי׳צין מיט די שניר דארפען דאקטוירים, פאהרען יאהר־ביי־יאהר קיין אויסלאנד... און אז מען פאהרט קיין אויסלאנד, קויפט מען איין פארשידענע זאכען בזול; זאגט מען נישט אוים אויף דער גרענעץ—

א שאַד אידיש געלט! טרעפט זיך אַז אַנטיסעמיט — באַזוכט ער, קאַסט נאָך מ ע ה ר געלט!...

אין ביאַלע מוז מען אויפהאַלטען א ה ו י ף, אינמיטען א שעהנעם גאַרטען — דאָס אַלץ קאָסט געלט!

זיצען און וואַרטען, ביז חסידים וועלען קומען מיט געלט, הייסט: זיצען ביים ים און וואַרטען אויף שעהן וועטער! א גרויסע קאָנקורענץ מיט רביים, וואָס זענען פּרה-ורבה בבני אדם, און מיט דאָקטוירים, וואָס באַזעצען זיך אין די קלענסטע שטעדטלעך אַריין! וואָס זאָל ער נעבעך טון? לאָזט ער זיך אַרוים אויף דער וועלט... שלאָגט ער אַן, אויף דער רונד־רייזע, אין בעלס (לובלינער גוב.), ווייזט זיך דאָרט אויף בילעטען, א רובל פיערציג קאָפּ. א בילעט, און שלעפּט אַרוים פון קלוגען בעלס איבער טויזענט רובל!

איך ווייס נישט, צי איז אין בעלעס דעריבער בטל געוואָרען א גראָשענדיגע „לינת הצדק", נאָר פאַר די באַברויסקער נשרפים האָט שוין בעלעס קיין גראָשען נישט געהאַט!

נאָר בעלעס, אויב עס איז נישט באַקאַנט פאַר איבריג קלוג, איז עס, וועניגסטענס, א כרך, וואו א איד, כאָטש איינער אויף דרייסיג, האָט פּרנסה... און, ווי געזאָגט, דער ביאַלער רב — א איד אויף דער עלטער, וועט שוין קיין אַנדער לעבען נישט קאָנען פיהרען... און אויך, האָט ער אָפּגענומען זיינס און אָוועקגעפאָהרען, און עס קאָנען אָוועקגעהן יאָהרען, איידער ער אָדער זיינס־גלייכען וועט קומען נאָך אַמאָל שערען די לעמער, — אָבער ראַכעוו?

אויך לובלינער גובערניע, אַן אָרעם אָפּגעפאַלען שטעדטעל, און געקומען איז א יונגער, צוויי און צוואַנציג יעהריגער שנעק: „משה־מרדכי׳לע ר׳ יעקב־לייבטשע טריסקערס א זוהן" און האָט אַרויסגעכאַפּט, אַזוי שרייבט מען, א שאַרפען פּדיון, און האָט זיך נאָך מישב געווען און בלייבט אין ראַכעוו!

א יונגערמאַן, אויב נישט לערנען, האַלץ־האַקען וואָלט ער זי־כער געקאָנט: און ברויכט עס נישט נויטיג: דער פאָטער, זאָל לעבען, „פיהרט" און „פּראָוועט" און מאַכט געלט, און קאָן געבען

„אייביגע קעסט" — און איז דאַך געקומען שערען די אָרעמע לע־מער...

און ער האָט נאָך פריהער מודיע געוועזען, אז ער ו ו ע ט קומען, און מען איז איהם אקעגען געגאַנגען מיט גרויס שמחה, מיט גרויס פאַראַד... און דאָס שטעדטעל איז איהם געפעלען: א טעלע־גראַף פאַר חולים און יולדות; א גוטער טראַקט, חסידים זאָלען קו־מען און ער זאָל ארויספאַהרען...

און פונדעסטוועגען איז ער אומזיסט נישט געבליבען! קהל מוז צוצאָהלען! פאַר דער שחיטה מוז די בהמה געבען מילך! קהל און רב האָבען געמאַכט אן אסיפה, מען האָט דעם רבי'ן אוועקגע־געבען די הייוועז, מען האָט פון זיינעטוועגען געהעכערט די שחיטה: דרייסיג קאָפּיקעס אויף א גסה, צוועלף אויף א דקה...

און ערשט דאמאָלט האָט ער צוגעזאָגט צוריקצוקומען און באַ־זעצען זיך אין ראַכעוו...

און ראַכעוו — דאָס הייסט די ראַכעווער בעל־בת'ישקייט — איז צופרידען! אָרעמע לייט וועלען ברענגען פדיונות, און די גאַסט־הייזער און קראָמען און גאַרקיכען וועלען זיך הויבען...

נישט צופרידען איז נאָר די רבי'צין. אַז דער מאַן איז אהיים געקומען פון דער אסיפה, האָט זי איהם אָנגעכאַפּט ביי דער באָרד מיט א געשריי.

— שוטה איינער, בטלן! פאַרוואָס ביסטו ד ו קיין רבי נישט?

ק אַ נ ס ט נישט קיין תורה זאָגען, פדיונות נעמען?

קאָנסט נישט אָפּשפּרעכען קיין בוימאויל און לאָזען זיך אויפ־שרייבען קמיעות צום פאַרקויפען?

קאָנסט נישט אָפּשפּרעכען קיין עין־הרע, די אויגען פאַרגלייי־סען, אָפּזיפצען און ענטפערען: גאָט וועט העלפען?

קאָנסט נישט מתפלל זיין?

און דער רב האָט חרטה. ער וואָלט שוין נאָכגעגעבען דער רבי'צין. עס איז אָבער, ליידער, צו שפּעט! אצינד וועט מען איהם הערען, ווי א רב!

7.

26טען יוני, 1902.

זייט מיר מוחל, רבותים, — דורך א סבה, וואס ווענדט זיך נישט אן מיר, וועל איך אייך די וואך נישט אויסזאגען די נעמען, נישט פון די שטעדט און נישט פון די מענשען, פון וועלכע איך וועל אייך דערצעהלען... און איהר וועט דערפון קיין היזק נישט האבען, ווארים נישט די מענשען און נישט די שטעדט און אפילו נישט די „מעשיות“, וואס מען שרייבט פון די שטעדט, זענען דער עקר; דער עקר איז דער מוסר, וואס מען דארף זיך ארויסנעמען דערפון...

איהר ווייסט אודאי, אז עס זענען נאך פאראן אסך אלטע מענשען, וואס טויגען שוין נישט אין דער נייער וועלט אריין, און, אז אויסער דעם, זענען פאראן יונגע, נאר אלט געבוירענע מענשען, וואס פאסען נאך ווייניגער פאר דער נייער וועלט...

אזא אלטער, אדער אלט געבוירענער יונגער מענש, לעבט אייביג אין טעות.

ער מיינט אליין, אז א מענש דארף בטבע צו זיין „כלו מוקשה“ — שטאל און אייזען, כאטש מויערען דורכצוברעכען!

און א מענש, מיינט ער, מוז זיין „מעור־אחד“ — פון איין שטיק א גאנצער מענש; נישט קיין „כל־בו“, צוזאמענגעשטעלט פון שטיקלעך, וואס רייסען זיך פון איהם אפ ביי יעדען צוים, ביי יעדען נאגעל און דארן, ביז ער בלייבט נאקעט, ווי איין אפגעזענגטע גאנז!

און שטייף דארף זיך א מענש האלטען; גלייך ער וואלט נאך קינדווייז, לכל הפחות צו בר מצוה, איינגעשלונגען א שטעקען, און דער וואקסט אינעווייניג מיט איהם צוזאמען!

און א וועג מוז האבען א מענש א גראדען, און איינאיינציגען גראדען וועג פון וויג ביז'ן קבר אריין; אנגעצייכענט פון אריסטו צי, להבדיל, פון „ראשית חכמה“ — אבי גראד, און מען

טאר נישט אפבויגען נישט רעכטס און נישט לינקס... ווייל פאר דעם קריגט אפילו בלעם'ס אייזעל שמיץ!

אויך מוז א מענש האבען א פעסטע אידעע, אויפ'ן גאנצען לעבען א נשמה־יתרה, נישט גראד אין קוגעל־טאג. די נשמה יתרה — די אידעע מוז זיין דער ת ו ך פון זיין לעבען, פאר איהר דארף ער געהן אין פייער און אין וואסער; פאר איהר דארף ער גרייט זיין — אפילו ק ר ע פ ל ע ך אוועקצושטעלען! ווייל אהן איהר זענען קרעפלעך קיין קרעפלעך נישט, דאס לעבען — קיין לעבען נישט א. ז. וו.

און, אז פון יענער זייט גרענעץ איז צוריקגעקומען א לשון־קדש־שרייבער, א ד"ר אפילו, און האט א געשריי געטאן: להד"ם! איך הער אייך, ווי דעם רב! איך בין נישט ערב היינט פאר דעם, וואס איך האב נעכטען געזאגט, און קאן מארגען, אפילו נאר אייך להכעיס, זאגען פונקט קאפויר ווי היינט; אידעען זענען קיין „שטאל און אייזען" נישט, קיין „גאסען־שטיינער" נישט; זיי לאזען זיך בויגען, זיי לאזען זיך קנעטען, זיי דארפען זיך אפילו לאזען גיסען — „אידעען מוזען פליסיג זיין", — איז געווארען א גע־רויש, א גערודער; איז מען דעם ארעמען ד"ר באפאלען, ווי די היישרעקען; האט מען געזשומעט ארום איהם און געביסען, ווי די ביהנען; האט מען געריסען פון איהם שטיקער, ווי קליינשטעדטעל־דיגע ציגען פון נידעריגע, פוילע דעכלעך; האט מען איהם ארומ־געלעגט מיט עסיג־בייסענדיגע קריטיקען, ווי מיט שפאנישע פלי־גען... און — געזידעלט האט מען איהם, רבונו של עולם! נאך ווי הייסט געזידעלט! עוכר ישראל, משוגעת, איבערמענש, אומרוהה, לע־דערנער דישעל, ניטשע, דאכט זיך אפילו: פויל־דע קאק...

טאקע „כאחד הריקים" — ווי „אחד הריקים" זידעלט...

און וואס ווייזט זיך אוים?

אז דער ארעמער דאקטאר האט נישט איבערגעפעקעלט קיין נייעס, אז מען איז אויף איהם אומזיסט און אומנישט אנגעפא־לען — אז גאנץ תפוצות ישראל האט שוין לאנג „פליסענדע אי־דעען", און ממש ווי א וואסער!

פון א גרויסער שטאדט, וואס האט אסך רבנים, אלטע און נייע, שרייבט איינער (וואס חתמ'ט זיך „יעקעל־יאקעל", נאר דאס

איז קיין אמת'ער נאמען נישט), אז ער איז געוועזן ביי איינעם פון די נייע רבנים אויף מלוה מלכה...

אנגעקומען איז ער, ווען דער רב האט פאר א גרויסען חסידי־שען עולם גערעדט וועגען ירושלים בפרט און ארץ־ישראל בכלל.

און ער האט שטארק געלויבט ירושלים... ע"פ מקרא, ע"פ ש"ס ופוסקים און אפילו על פי קבלה געלויבט!

„ירושלים — האט ער געזאגט — א שפאס, ירושלים! יעדער ש ט ו י ב איז דארט הייליג, די ל ו פ ט איז קודש־קדשים! און, כידוע ליודעי חן, שטעהט ירושלים פון אונטען פונקט קעגענ־איבער דער ירושלים פון אויבען, אויב נישט פון זיבענטען הימעל!

און ירושלים — שטעהט פונקט אונטער'ן „צנור השפע" — פריהער ווערט געבענשט ירושלים וארץ ישראל, און דערנאך ערשט אלע אנדערע מדינות און — —

„ירושלים שטעהט טאקע אין טבור הארץ, פונקט אין דער אמת'ער מיט פון דער וועלט; ווייל עס איז דער שורש פון דער וועלט! און ווייל יעדע זאך ציהט צו זיין שורש (דאס האט אפילו דער ערל טמא אריסטו געוואוסט), דעריבער פאהרט מען, אויב מען געהערט צום אמת'ן שורש, קיין ארץ־ישראל שטארבען, און די מתים פון דאנען וועלען זיך אהין קייקלען גלגול מחילות, לעבענדיג צו ווערען!

„און דעריבער וועט ארץ־ישראל זוכה זיין אויסגעלעזט צו ווע־רען פון דער קללה פאר אדם וחוה'ס חטא!... ברויט און קליידער וועלען וואקסען אומגעפלאנצט, אומגעזייהט; בשעת ווען אין שאר־ארצות וועט מען אייביג דארפען די פויערען מיט די גראבע מאכלים און גראבע קליידער צו דער גראבער ארבייט!...

„און דאמאלט, אז משיח וועט קומען, און די קללה וועט אראפ פון ארץ־ישראל, וועט אויך אראפ די טומאה פון כל ישראל! און כל ישראל וועט עסען תרומה (פון וואנעט?) און כל ישראל וועט זוכה זיין צו קדשים... און אלע, אפילו נשים און תינוקות וועלען שטעהן ארום מזבח, זוכה זיין צו זעהן עין בעין די כרובים! און אפילו דאס קדשי־קדשים וועט זיין אפען פאר כל־ישראל...

„און דעם יצר־הרע וועט מען דאמאלט אויסרייסען דאס צווייטע אויג און א בלינדען וועט מען איהם פארטרייבען אין שאר־ארצות אריין...

„און די תורה הקדושה וועט צוריק זיין דער קאָדעקס פאַר כל ישראל... און די רבנים וועלען זיין די שופטים..."

און נאָך, און נאָך... — ער האָט זעהר היים גערעדט, נאָר די היץ אין שטוב איז גרעסער געוואָרען, און ער (יעקיל־יאַקעל) איז אַנטלאָפען און האָט איבערגעלאָזט דעם דרשן מיט'ן גרויסען עולם אין איין שוויים, אין סאַמעראָדנע פייער...

— דאָס הייסט חבת ציון, — האָט יאַקעל־יעקעל געטראַכט!

אין א פּאָר טעג ארום האָט ער זיך אבער נאָכאַמאָל געטראָפען מיט'ן אייגענעם רב! נאָר שוין אין אן אנדער חברה. א געוויסער גביר האָט אויפגעמויערט א נייע שול און געמאַכט א חנוכת הבית. דער אייגענער רב האָט גע'דרש'ענט, נאָר פאַר אן אנדער עולם, נישט פאַר חסידים! ארום דער בימה זענען געשטאַנען „קאָפּע־ליושען", אפילו צילינדער, אפילו ווייסע שטרויענע היט, — וואַר־שעווער גבירים, וואַרשעווער מיוחסים — שטאָדט־לייט — דאַ־זארען!

און עס איז אויך א גרויסע היץ געווען, נאָר דער רב האָט גאַנץ אנדערש גע'דרש'ענט. אַפּגעשטעלט האָט ער זיך אויף „מה טובו", אייגענטליך אויפ'ן „מה" אליין; א שעה האָט ער גערעדט „מה"־לשון און האָט אויסגעוויזען מיט ראיות ברורות, טאַקע מיט מופתים חותכים — אז ער קאָן אַזויפיעל דקדוק, וויפיעל א וואַרשעווער תלמוד־תורה אינגעל ענגליש, און פּלוצים, כמעט פון דער העלער הויט איז ער אריבער צו א גמרא: עתידה ארץ ישראל שתתפשט בכל הארצות — ארץ ישראל — טייטשט ער אוים אויף אידיש — וועט זיין אומעטום, אויף דער גאַנצער וועלט, אין קרוין־פּוילען אודאי!...

אויב יעקיל־יאַקעל שרייבט אמת, צי הייסט עס נישט פּליסיגע אידעען?

און נאָך מעהר קונץ — פון א י י ן גמרא ארוים!

אז איהר וועט אין וואַרשוי למשל, ארויסגעהן אין גאַס אריין און פרעגען: אויף וואָס באַשטעהט אידישקייט? וועט מען אייך פאַרשידענע ענטפערען, און לויט דער תשובה, וואָס מען וועט אייך געבען, וועט איהר וויסען געננוי, ווער דער מענש, וואָס ענטפערט אייך, איז. וועט עמיץ שווייגען — איז עס גלאַט א וואַרשאַווער... אבער טאָמער ענטפערט מען אייך, אז אידישקייט שטעהט אויף

„עברית־בעברית", זייט וויסען, אז דאָס איז אַ רעדאַקטאָר פון אַ לשון־קודש'ער צייטונג, אָדער אַ לעהרער פון אַ חדר מתוקן!

טאָמער ענטפערט מען אייך: אויף מציצה! וועט איהר אַליין טרעפען, אז דאָס איז אַ ספּעציאַליסט אַ מוהל...

ווען איהר טרעפען אויף איינעם פון די פּופּצעהן צי צוואַנציג וואַרשעווער מקוה־האַלטער, ביז איך אייך ערב, אז די תשובה וועט זיין: אויף נעגעל שניידען!

הלל הזקן, וואָס האָט געשטעלט אידישקייט אויף „ואהבת לרעך כמוך" — איז שוין לאַנג, מיט אַלע תנאים ואמוראים, אויפ'ן עולם־אמת..

און טאָמער טרעפט איהר אויף אַ וואַרשעווער פרומען דיק־בייכיגען גביר און אַ גערער חסיד, וועט ער אייך, מיט אַ רינגענדיגען מויל און אַ הייזעריגען קול פאַר תאוה, ענטפערען: אויף כשר־פלייש, אויף אַן אמת כשר שטיקעל פליייש!

און אַזוי וועלען אייך ענטפערען אַלע פרומע, דיק־בייכיגע חסידי'ש־גביר'ישע בעלי־בתים פון אַלע שטעדט און שטעדטלעך. וואו די קבצנים ווערען דעריבער געיאָגט און געפּלאָגט און טראָגען דעם שווערען עול פון רבנים, דינים, שוחטים און אַלערליי משגיחים אַזוי לאַנג, ביז זיי וואַרפען איהם אַראָפּ פון זיך אויף אָרעמע לייט... נגידים עסען היינער און אינדיקעס!

און פונדעסטוועגען שרייבט מען פון אַ אידישער שטאָדט אַזאַ מעשה:

ביי אונז — שרייבט מען — איז פאַראַן אַ איד אַ שוחט (דעם נאָמען, ווי געזאָגט, היפּער איך איבער...) מילא, אַ שוחט איז מן־הסתם אַ איד —- אַ למדן, מן־הסתם אַ פ ר ו מ ע ר איד, אַ ירא־שמים מיט אַ זיכערער היפּאָטעק אויף אַלע ש"י עולמות, אַ קליינ־קייט אַ שוחט!

און אויף ד ע ר וועלט פעהלט איהם אויך נישט! ער איז פּונקט אַ „צדיק וטוב לו"! און מיינט נישט חלילה, אז עס שפּייזען איהם קראָהען, אז מען וואַרפט איהם אַראָפּ פון הימעל, אָדער ער אַרבייט על פּי קבלה מעשית; חס־ושלום! ער טוט טאַקע די האַנט אין קאַלט וואַסער אריין! אויף קעסעל און כלים אַרבייט ער:

ערשטענס, איז ער דאָך אַ שוחט; און אַ טאָפּעלטער שוחט;

מיט'ן חלף און מיט דער צונג, וואס זאל שארפער זיין ווי א חלף! די צונג באנוצט ער אויסער דעם נאך צו שדכנות — אויך נישט קיין שלעכטער צושפרונג צו פרנסה! אויסערדעם האנדלט ער נאך מיט ערדענע כלים... אחוץ דעם אלעם האט ער זיך נאך באשלא־סען אונטערצוהאלטען אידישקייט אין געשטאלט פון א שטיקעל אמת־גלאט־כשר פלייש, און האט זיך געעפענט — א יאטקע...

מהיכא תיתא, א שוחט איז דאך נישט ערגער פאר א קצב!

האט ער אבער, דער שוחט, ביי אלע מלאכות מיט אסך ברכות, קיין צייט נישט אליין אין יאטקע צו שטעהן, פארטרעט ער זיך ביסלעכווייז מיט א געוויסען „אנטאן", וואס הורתו ולידתו איז נ י ש ט בקדושה און קיין גר־צדק איז ער עד היום אויך נישט!

און רב־און־קהל, וואס פלעגט יאגען יעדען קצב פאר א חשש, פאר א שאטען פון א חשש־בחשש, שווייגט —

פאר די קצבים זענען זיי געוועזען „שטאל און אייזען", ביים טאפעלטען שוחט איז פון זיי געווארען א ווייך שטיקעל וואקס... גאר ווייך, גאר קנעטענדיג, כמעט פ ל י ס ע נ ד י ג...

אין אן אנדער שטאדט, אויך אן אמת'ע עיר ואם בישראל, איז פאראן א שול, און א רייכע שול מיט כלי־כסף־וזהב, מיט מע־שענע לייכטער, מיט עטרות מיט גלעקלעך, יד'ן מיט לאנגע פינ־גער, און מיט גבאים — גרויסע לייט, עהרליכע לייט, וואס, אז זיי דערהערען, אז עמיץ איז עובר אויף לא־תגנוב — פיו! אין קייטען אויף סיביר וואלטען זיי איהם געשיקט!

איינער א גבאי האט דעריבער טאקע אפילו א נאהנטען קרוב, א מענש אין געשעפט, פאר אביסעל גרעסערע הוצאות, וואס ער האט געמאכט אויפ'ן וועג, פשוט איינגעזעצט... אן אנדערער ווייטער האט א ז ו י פיינט גנבים, אז ווען ער דערזעהט א גנב, בפרט ביינאכט, זאגט ער אליין, ווערט ער איבערגעצויגען, ווי מיט א געג־זענער הויט! ער קאן נישט! א שפאס „לא תגנוב!"... און דאס זע־נען פעסטע מענשען, ערנסטע מענשען, „שטאל און אייזערנע" מענ־שען, אויף זייערס א ווארט איז מויערען צו שטעלען, פון כשר'ע

הלואה נישט צו רעדען! אומגעצעהלט צדקה־געלט! אז מען ווייסט, אז די לייט זענען בטבע שונאי־בצע, בפרט לא־תגנוב־געלט!

און צום סוף האט זיך אויסגעוויזען, אז די גרויסע לייט, די גביר'ישע גבאים, די קהל'שע מיוחסים, זענען אויך נישט „מעור־אחד"... שטיקלעך גנבים ש ט ע ק ט אין זיי!

ווארים, אז באברויסק איז אפּגעברענט געווארען און מען האט געוואלט אויסרופען אין שול, מען זאל צוזאמענקלייבען נדבות פאר די נשרפים און אריינטראגען צו די גבאים, האט דער עולם גענוג הויך געזאגט: לאו! מען האט זיך דערמאנט אין בריסק דליטא... בריסק דליטא איז אויך אמאל אפּגעברענט געווארען; מען האט אויך אויסגערופען אויף נדבות, און מען האט ג ע ק ל י ב ע ן נדבות, און מען האט זיי אריינגעטראגען, די עטליכע מאות, צו די גבאים, און די גבאים — —

די גבאים, האט זיך אויסגעוויזען, זענען, ווי געזאגט, נישט מעור־אחד, האבען פ ל י ס י ג ע אידען מיט קלעפּעדיגע פינגער און דאס געלט איז נעלם געווארען, דערטרונקען געווארען!

און ווי פליסיג מוזען זיין די אידען ביי א בעל־בתי'שען מסור?

אין א געוויסער שטאדט איז פאראן א איד א בעל־הבית, איז ער שוין אפּגעוועזען אלץ אין דער וועלט. א קאנדידאט אויף אלערליי גבאות און אפּטרופּסות, א האלב — צי א דרייפיערטעל־יעה־ריגער ציוניסט, סיי ווי סיי קומט איהם א רעשט פון א שקל... ער איז שוין געוועזען א הייסער חסיד און א קאלטער מתנגד, און סוף־כל־סוף, אז דאס אלץ האט נישט געהאלפען צום כבוד, איז ער געווארען א מסור!

און א מסור ברִיש־גליה! האט ער אריינגעשריבען, וואו מען דארף, א בריוועלע, באשר בכן — די לעהרער פון דער שטאדטישער תלמוד־תורה זענען „סיצילִיסטען", לערנען עברית בעברית, פּיה־רען איבער די קינדער, מאכען פון זיי זאל גאט היטען וואס... און האט מודיע געוועזען פון דער מסירה דעם רב פון שטאדט און די אפּטרופּסים פון תלמוד־תורה, זאלען זיי וויסען...

צעהן מאל האט ער זיך געביטען דער וואקסענער „מענש“. איידער ער איז מסור געווארען!

און די פליסיגע אידעען האבען נישט געשאדט, נישט דעם „דוכאוני“, וואס בויגט זיך אין די דרשות, ווי א לעדערנער דיי־שעל, נישט דעם רב, וואס האט אן אנדער יורה־דעה פאר'ן שוחט'ס קראם, נישט די גבאים, וואס האבען טיילמאל פיינט גנבות, ווי טיילמאל ליעב א גנבה'לע, אפילו נישט דעם „אומרוה“ דעם מסור... זיי אלע לעבען און לעבען, ווי עס פאסט פאר „דוכאוונים“, רבנים, גבאים און שעהנע בעלי־בתים... בפרט זייט מען האט אויסגעשטרא־כען „הלכות מוסר“... און פונדעסטוועגען — פ ר א ס ט ע מענשען שאדט עס!

איך וועל אייך נאך דערצעהלען א מעשה פון א שניידער אין פראגע, הינטער ווארשוי... (פארפאלען, איך האב מיך ארויסגע־כאפט! „וואס עס איז אנגעשריבען מיט דער פען, זאל אויסהאקען ווער עס קען“) —

הכלל, א שניידער, און אפילו נישט קיין אמת'ער שניידער, וואר־רים ערשטענס, האט ער קיין בגד אויפנעהען לחלוטין נישט גע־קאנט; אט א לאטע לעגען, א ריס צוצערען, עפעס פאר א דייטש אויסצופרעסען, דאס האט ער געקאנט. צווייטענס, האט ער קיין שניידערשע טבע נישט געהאט; נישט איבריג געשוואוירען, נישט געשאלטען, נישט איבערגעהאלטען די צייט, נישט צופיעל געבעט־טען און — צוריקגעגעבען יתור, אפילו א פאדעם!

האט טאקע דער עולם געגאפט! בפרט, אז מען איז געוואר געווארען, אז דאס שניידערל קען א פסוק חומש מיט רש"י, פאהרט צו ר' צדוק'לען קיין לובלין און קומט אהיים, און חזר'ט איבער זיינע תורות, האט מען זיך אודאי געוואונדערט... און פרומע ווייבער האבען באלד געקלערט: צי איז ער נישט אמאל א נסתר — א למד־וואו'ניק?

ער האט זיך אבער זיינס געטאן!

איינמאל האט זיך אבער געטראפען אזא מעשה: א אידענע א שכנה איז שווער געגאנגען צו קינד, קיין דאקטאר איז נישט

געוועזן, קיין אקושערקע אויך נישט, די קולות זענען געגאנגען עד לב השמים, און דער מאן איז ארומגעלאפען פאר דער שטוב, ווי משוגע, און אונזער שניידערל איז פונקט אהיימגעגאנגען פון גאס מיט א פאר מכנסים צו פארלאטען, און האט'ן געטראפען, און גרוים רחמנות געקריגען, און אנגעכאפט דעם שכן ביי דער האנט, און געזאגט ערנסט און מיט'ן גאנצען הארץ: וואס לויפט איהר ארום ווי משוגע? מען טאר נישט! גאט וועט העלפען! א מענש מוז בטחון האבען! און גאט האט געהאלפען — — איז שוין געפאלען אויפ'ן שניידערל א חשד, אז ער איז פארט קיין פראסט שניידערל נישט...

דערנאך, אז די מקשה לילד איז געזונט געווארען, פלעגט זי שטענדיג, ווען זי איז נאר דורכגעגאנגען פארביי דעם שניידערלס פענסטערל, אריינווארפען אן אויג, צי וועט זי נישט עפעס דערזעהן. צי טוט ער נישט עפעס בסוד, עס מוז פארט אינ'ם שניידערל עפעס שטעקען!

און איינמאל האט זי דערזעהן...

עס איז געוועזן א שעהנער זומער־טאג, א הייסער ליכטיגער נאכמיטאג! און דאס ארעמע שניידערל איז זיך געשטאנען ביי זיך אין שטיבעל ביי דער וואנט און האט געדאווענט, מן־הסתם מנחה, און אין דער הויך אויפ'ן שווארצען סופית, פונקט איבער זיין קאפ, האט געטאנצט א ווייסער פלעק, א ליכטיגע קרוין!

אין א שעה ארום האט גאנץ פראגע געוואוסט, אז ווען דאס שניידערל איז „מתפלל", שטעהט איבער זיין קאפ א ברענענדיגע גאלדענע קרוין... און זי טאנצט, און שאקעלט זיך, אזוי ווי זיין קאפ שאקעלט זיך!

א טאג שפעטער האט די אייגענע אמאליגע מקשה לילד ווייטער אריינגעקוקט אין פענסטערל צום שניידער און ווייטער געזעהן, ווי די אייגענע „ליכטיגע קרוין" טאנצט אויפ'ן אייגענעם ארט אין סופית, כאטש דאס שניידערל דאווענט נישט, און זיצט גאר ערגעץ און לאטעט אויף א דארף; צום דריטען טאג איז דאס שניידערל שוין צוריק אין דער היים געוועזן און האט ווייטער געדאווענט, צי מתפלל געוועזן, נאר קיין ליכטיגע קרוין איז איבער זיין קאפ נישט געווען, נישט געציטערט, נישט געטאנצט, ווייל עס איז קיין זון נישט געוועזן... עס האט גערעגענט!

די אידענע האט פארשטאנען, וואס דאס באטייט, נאר עס איז שוין צו שפעט געווען — גאנץ פראגע, אלע ווייבער, אקסענהענדלער, קעלבער־טרייבער און לעדיג־גענהער, האבען שוין געוואוסט, אז דאס שניידערל איז קיין פראסט שניידערל נישט, אז ווען ער איז מתפלל, שטעהט איהם א ג א ל ד ע נ ע קרוין אויפ׳ן קאפ!

איין שניידערל, וואס האט נישט געגלויבט! וואס האט זיך געהאלטען „שטאל און אייזען" דערינען, אז ער איז נישט מעהר ווי א שניידערל", אז ער ווייסט נישט פון קיין קרוינען; — אז יתור פון לאטעס גיט ער אפ, ווייל ער האט זיי נישט וועמען צו פארקויפען, מען קאן דערפון אפילו קיין קינדעריש היטעלע נישט מאכען, אז ער אליין פאהרט צו ר׳ צדוק׳לען...

עס האט אבער נישט געהאלפען. ער איז אנטלאפען, און די ווייבער, מיט די אקסענהענדלער, מיט די קעלבער־טרעגער, זענען איהם נאכגעלאפען; איבער וואלד און איבער פעלד, איבער בארג און איבער טאל, ביז זיי האבען איהם געכאפט, גענויט, פשוט מאנס געווען! און זיי האבען אויסגעפיהרט! דאס ה א ר ט ע שניידערל איז ו ו י י ך געווארען, זיין שטאנדהאפטיגע ע ה ר ל י כ ק י י ט האט זיך געבויגען, איבערגעקנעטען, ווייך געווארען און צוגאסען. און ער איז געווארען, וואס מען האט פון איהם געוואלט, און ער גיט עצות מיט קמיעות, און נעמט מטבעות עד היום הזה... נאר געשאדט האט עס איהם!

פליסיגע אידען זענען אפילו א סגולה צו פרנסה, טיילמאל צו עשירות אפילו... אבער דער נשמה, בפרט א פראסטער שניידערשער נשמה שאדען זיי!

מען האט׳ן אזוי לאנג געבויגען, געקנעטען, ווייך געמאכט, ביז ער האט באקומען „פליסיגע אידען", ביז די פליסיגע, אמאל פעסטע שניידערשע נשמה, האט זיך איהם אויסגעגאסען, ווי וואסער, און עס איז איהם טרוקען געווארען אויפ׳ן הארץ, אין האלז, אין אלע איברים, און ער האט אנגעהויבען צו טרינקען, זוכען זיך נייע פליסיגע נשמות אין גלעזעל, אין קווארטען, אין גאנצע שטאפען...

און ער טרינקט, ווי נישט קיין מענש. חסידות׳טעס זאגען: ווי א מלאך; מתנגדים: ווי א פויער... און וואלגערט זיך שכור׳ערהייט אין די גאסען, ווי גאר עפעס אנדערש...

און די פרומע ווייבער זאגען: גאָט ווייסט, וואָס ער זוכט...
און איך ווייס: די אלטע נשמה זוכט ער!

אזוי, אזוי, ברידער: פליסיגע אידעען זענען א מעלה ביי פי־לאזאפען; זיי קומען צונויף און זענען געזונט פאר רבנים, כלי־קודש, פיינע בעלי־בתים, אָבער פּראָסטע מענשען, שוסטער, שניידער צי אנדערע בעל־מלאכות, זיי שאַדען זיי.

נישט דעם גוף — דער נשמה שאַדען זיי.

מען פארלירט באלד די נשמה. —

8.

3טען יולי, 1902.

דעם פרייטאג, ווי אלע פרייטאג, זייט איך בין מגולגל געווארען אין א „ביהו", האב איך מיך גענומען צו מיין זיסער ארבייט.

איך האב מיר אנגעלעגט א גרויסען בארג צייטונגען, א קליין בערגעל בריף, איינגעטונקט די פעדער און — —

דין־דין־דין!

עס קומט אריין א גוטער באקאנטער, א יונגערמאן. ער זעהט, וואס איך טו, איינענטליך — וואס איך וויל טון, און פארציהט די נאז:

— ווייטער?

— מען מוז!

— ניין, — דעם אמת זאגענדיג, עס איז נישט פאר דיר, דו ביסט א צו אלטע ביהו, גיסט ווענינ האניג, דערפאר בייסען — בייסט דו צופיעל; די גאל וואקסט מיט די יאהרען; דאס הארץ, אפנים — נישט! לאז א יונגערען אויף דיין ארט... לאז ער קוקען אויף שטעדט און שטעדטלעך מיט העלערע אויגען...

— מיט ראזיגע ברילען?!

— זאל זיין אזוי! ביי דיר ווערט שווארץ פאר די אויגען.

עס איז באקאנט: א גוטער פריינד זאגט מוסר; א איך קאן בעסער...

— אדרבא — זאג איך — פרואוו דו אמאל, פארטרעט מיך איינאיינציגע וואך... זעע דיך.

ער שמייכעלט און זעצט זיך. „נא — דא צייטונגען, דא בריף — ארבייט! פאפיר, ווי האלץ!"

איך געה שפאצירען...

איך האב אפגעשפאצירט, אפגעדריקט הונדערט פארשוויצטע

הענט, חרב געמאכט א קאפעלוש מיט גריסען זיך, אויסגעפלוידערט „וואס גאר אין דער קווארט“ און קום צוריק — —

מיין פרעהליכער יונגערמאן זיצט זויער, ווי א ציטרין; א טרוקענע פעדער אין האנט, א לערער בויגען פאפיר פאר דער נאז... די צייטונגען מיט די בריף צוואווארפען...

— נו!

— ווענינ מאטעריאל...

— איז נישט! — ענטפער איך, מכלומר'שט קאלטבלוטיג... און גלאט פרעג איך — וואס הערט זיך נייעס?

— אין מאסקווע וועט מען אפשר יא צונעמען אידישע סטודענטען... קיין סלאוויאנסק לאזט מען נישט קומען... אין מאסקען גימנאזיעם נעמט מען קיין אידישע פאפירען נישט צו; עס זענען געבליבען צעהן פראצענט פון פאר־יאהרען...

— נו, דאס ווענדט זיך נישט אין אונז... אבער פון אונזער צד...

— פון אונזער צד — זייערט ער פון צווישען די ציין — צוויי „סצענקעס“...

— למשל?

—אין הייסין (פאדאלער גובערניע) געהען ארום צוויי יונגע לייט, אפשר בחורים, צוזאמענעמען נדבות אויף באברויסקער נשרפים. זיי קלינגען אן ביי א גרויסען עלעגאנטען הויז, מען לאזט זיי אריין אין פאדער־שטוב. פון סאלאן הערט זיך א ויכוח. דער גביר רעדט הויך מיט דער גבירה. עס געהט וועגען „יא געבען, נישט געבען“ — ערשטענס, באברויסק — מעבר לים, און צווייטענס — ווער געהט? יונגע־לייטלעך, אודאי אפקורסים, לכל הפחות — ציוניסטען, נאציאנאליסטען און אפשר גאר „סיצילים־טען“... נישט געבען איז אויך נישט גלייך... צום שלים־מזל קאנען די יונגעלייטלעך שרייבען. באלד וועלען קלינגען די גאזעטען... אזוי לאנג, אזוי ברייט, ביז עס איז געבליבען, די גבירה זאל ארויס־טראגען צוואנציג קאפ.... ארייגלאזען די „שקצים“ א ו ד א י נישט! און די גבירה האט גענומען ביים גביר פיער צעהנערלעך און איז ארויסגעקומען צו די יונגעלייט אין פאדערהויז אריין, און דערלאנגט א ג י ל ד ע ן! א צעהנערעל האט זי זיך באהאלטען...

— און זיי האָבען גענומען?
— גענומען, פּאַר אַ מצוה געהאַלטען...
— און די צווייטע סצענע? — פרעג איך.
— די צווייטע באַשרייבט דער הוראָדנער רב.
— דער הוראָדנער רב שרייבט סצענקעס?
— עט... עס געהט וועגען דעם, וואָס מען באַשולדיגט די רבנים, אַז זיי פיהרען שלעכט די מעטריק־ביכער... פאַרשרייבען „נח מיט זיבען גרייזען" די לעבעדיגע, מעקען נישט אויס די טויטע; לויט זייערע ביכער האָבען חתונה באַווייבטע מיט אשת־איש'ן, עס גט'ן זיך בחורים מיט בתולות... מיט איין וואָרט אַ מיש־מאַש מיט גרייזען, און „ר' יעקב משלם", מען צאָהלט קנס פאַר נישט געשטויגענע איינגלעך!
— געוויס!
— איינער, למשל, האָט אַ י י ן זוהן, קוים געקריגען אַ בן־זכר, אויף אַ צווייטען אַזוי גיך רעכענט מען נישט, ד ע ר איז אַנגעקומען מיט... מיט דער הילף פון דאָקטוירים און רביים. גיט ער איהם כמעט צוויי נעמען; נאָך ז י י ן פאָטער און נאָך א י ה ר פאָטער... דער רב האָט קיין צייט נישט, פאַרשרייבט ער דערווייל איין נאָמען... דער בן־זכר וואַקסט, האָט חתונה, מאַכט מען אַן אַקט, פאַרשרייבט דער רב אויך נאָר איין נאָמען. נאָר פּונקט דעם צווייטען... פון איין זכר ווערט דעריבער צוויי... און שפּע־טער באַצאָהלט ר' יעקב זעקס הונדערט רובל קנס, בשעת ווען דער איינציגער בן זכר איז אויפ'ן עולם אמת, אָדער ער האַלט מלחמה אַלס ענגלישער סאָלדאַט מיט די בורען, אָדער אַלס אַרגענטינער קאָלאָניסט — מיט'ן היישעריק, און ר' יעקב האַלט אויף אַן אלמנה צי אַן עגונה מיט קינדער...
— דאָס שרייבט דער הוראָדנער רב? דער ע ו ל ם הויבט אַן זיך אַליין צו שמייסען?
— ניין, דער הוראָדנער רב זאָגט, אַז דאָס אַלץ איז א מ ת. נאָר נישט די רבנים זענען שולדיג, ער שטעלט פּאַר אַ סצענע:
עס קומט אַריין אַן אַלטע אידענע:
— גוט מאָרגען, רבי.
— גוט יאָהר. וואָס פאַרלאַנגט איהר, בעל־הבית'טע?
— אַ שעהנע בעל־הבית'טע, נאָר נישט אין דעם בין איך

אויסען... כ'האב נישט קיין צייט, נישט דעם קאפ דערצו... אט ליגט א יולדת, א טיר־אן־טיר, אהן, אומשטיינס־געזאגט, אהן א העמד...

— ווילט איהר, הייסט עס, א נדבה?

— חלילה... און אפשר דאס אויך — נאר דערווייל בין איך געקומען פארשרייבען דעם בן־זכר... א שעהנער בן־זכר — שעהן ווי א ציטרין, נאר פארשרייבען מוז מען דאך... משה'לע הייסט ער...

— און וואו איז דער פאטער?

— וואו ער איז? איך ו ו י י ס, וואו ער איז! אוועקגע־פאהרען איז ער! זיין נאמען, רבונו של עולם, זאל אהיים קומען! איבערגעלאזט אן עגונה מיט קינדער און אין אכטען חדש... הייסען הייסט ער, דער פאטער, יענקעל...

אז „יענקעל", קאן זיין יעקב; עס קאן אויך זיין יאקוב; עס קאן זיין: יעקעל, יאקעל; אמת, — עס קאן זיין „יענקעל" אויך...

— ניין, בעל־הבית'טע, אזוי שרייבען קאן מען נישט. האט איהר נישט זיין מעטריקע, אדער אן אנדער כתב, מען זאל וויסען, ווי ער הייסט? אקוראט, ווי אזוי ער שרייבט זיך!

— א נייער רב — זיפצט די אידענע — מיט נייע גזרות! וואו זאל איך נעמען כתבים? איך בעט אייך, רבי, צי האב איך צייט דערצו? עס ליגט א יולדת, עס נאגט זי ביים הארץ, איך בין א פרעמדע, נאר פאר רחמנות... נו, זאל איך אייך זוכען כתבים? איך בעט אייך, רבי, אויף גאטס באראט האב איך זי איבער־געלאזט...

דער רב פרואווט זיך נאך!

— אהן דעם קאן מען נישט! — שטעלט ער אן א שארף פנים מיט א הארטען קול...

— גאט איז מיט אייך, רבי — צוגיסט זיך די אידענע — צי זייט איהר קיין איד נישט, צי האט איהר קיין אידיש הארץ נישט? איהר זייט אזא מחותן מיט דער זאך, ווי איך... פאהרט א י ה ר קיין אמעריקא זוכען ביים ימח־שמו'ניק כתבים... וואס ווילט איהר פון מיינע אלטע יאהרען, נעבט שוין נישט געשלאפען!

און דער רב פארשרייבט, אז א זוהן געהאט האט „יענקעל".

— א ברירה האט ער?

דערנאָך וועט זיך אויסווייזן, אַז אַ נאָמען געגעבען האָט מען איהם „עקיבא“, פאַרשריבען אויף אומות העולם לשון האָט מען קובא. פון קובא איז שוין געוואָרען יאַקוב, און פון יאַקוב — ביי שלעכטע צייטען, וואָס איז די גדולה? קראַנק צו הייסען פּראָסט יענקעל? אויך אַ מיוחס, אַהן אַ ביסען ברויט אין מויל...

— קאָן זעהר זיין...

— געוויס, אַסך אמת שטעקט דערינען... פונדעסטוועגען...

מיין יונגע ציטריין שווייגט, איך אויך. מוסר זאָגען איז אין שטעדט־און־שטעדטלעך קיין אָרט נישט.

— און אַזוי, וואָס הערט זיך? — פרעג איך ווידער איבער אַ ווייל'ע ארום?

— פון קאַנעלע, קיעווער גובערניע, שרייבט מען אַ מזל־טוב. מען האָט געעפענט אַ נייע קלויז, אַ טאַלנער קלויז!

— שולען און בתי מדרשים פעהלען!

— נישט אין קאַנעלע! לויט מען שרייבט: אַ גרויסע שול, אַ בית־המדרש, אַ מאַקאַרעווער מנין, אומעטום גרוים. מען שוויצט נישט אפילו יום־כפור צו נעילה! מען באַגראָבט אין כמעט ווייסע טליתים...

— וואָס דען?

— אַ מעשה: „כבודים פאַר מכובדים“ — אַ נייע קלויז — צוויי נייע גבאים; אחוץ גבאים, — צוויי נייע משגיחים, מען זאָל נישט רעדען ביים דאַוונען!

— און נייע מחלוקת וועגען פעטע עליות...

— מחלוקת פעהלט סיי־ווי־סיי נישט! ע ר ש ט ע נ ס, איז אַ פּראָצעס וועגען אַ ירושה... אַ איד איז געשטאָרבען און איבער־געלאָזט ח״י זהובים ירושה... דערויף צוויי זיהן... איינעם אויפ'ן אָרט, דעם צווייטען אין ירושלים; אַנטלאָפען פאַר „גלגול מחילות“... דער היימישער האָט צוגענומען די ג אַ נ צ ע ירושה; קהל שרייט, אַ רחמנות אויף אַ ירושלים־איד... מען לאָזט דעם גזלן נישט דאַוונען בצבור! טייל האַלטען פון גזלן'ס צד...

צ ו ו י י ט ע נ ס, האָט גאָט אָראָפּגעשיקט אַ פייער און אין זיין גרימצאָרן פאַרברענט דאָס באָד — לכל הפחות — אַן עסק אויף יאָהרען...

— און דריטענס?

— דריטענס? לאזט זיך אביסעל הערען וועגען א גירוש... די שטאָדט איז נישט זיכער שטאָדט.... קהל הענגט אויף א האָר! מיר שוויגען ווייטער א ווײַלע.

איך וויל דאָך מיין יונגען גוטען פריינד אויסנוצען אינגאַנצען און פרעג:

— און וואָס הערט זיך וועגען צדקות, וועגען נייע חברות, וואָס טוען אונזערע יונגעלייט?

— אונזערע יונגעלייט הויבען זיך און פאַלען...

אין פלאַצק (פוילען) האָבען יונגעלייט געגרינדעט א לעזע־ביב־ליאָטעק... א ל י י ן געקויפט, פון „מרבי השכלה" ספרים באַקו־מען... שוין טויזענט ביכער געוועזען... אבאָנענטען א הונדערט, לע־זער — כפל־כפלים, ווי דער שטייגער איז! דער יונגער עולם איז אָבער, שרייבט מען, מיד געוואָרען, די ביבליאָטעק פאַלט...

אין ווילנא (ירושלים דליטא) האָט מען פאַרמאַכט די אידישע אָווענט־שולע; עס איז קיין געלט נישטאָ צו פיהרען...

— צו אָווענט־שולען דאַרף מען דאָך „קליין־געלט", דירה קאָסט נישט, אומזיסטיגע לעהרער געפינען זיך... וואָס? באַלייכ־טונג, לעהר־מיטעל...

קליין געלט פעהלט אויך אמאָל... אין דימער (קיעווער גובער־ניע) זענען אפּגעפאַלען יונגע־לייטשישע „בקור חולים", „גמילת חסדים", „לחם אביונים" — געבליבען זענען, די בשורות טובות. וואָס מען האָט געדרוקט, ביים עפענען, אין די צייטונגען; געבלי־בען זענען די אָרעמע לייט; געבליבען זענען אויך די א ל ט ע חברות: חברה קדישא, חברה משניות, עין־יעקב, „שומרים לבקר". חברה תהלים...

אין מאַלין (אויך קיעווער גובערניע) האָבען זיך פאַר א פאָר יאָהרען די יונגעלייט אויפגעכאַפּט, אוועקגעריסען זיך פון פרעפּע־ראַגס און סטוקולקע און „ראַזוויוואַיען" דורכאַוס אידישע טעכ־טער, און געגרינדעט א תלמוד תורה... אויך פאַר קליין געלט. דער לאָקאַל — די ווייבערשע שול; מלמדים, ווי געוועהנליך, בחצי חנם: משכילים — לעהרער אומזיסט, סאַמע „פאַטשאַטנע"... עס האָבען זיך אַנגעקליבען איבער הונדערט אָרעמע קינדער... צוזאַ־מענגענומען אלטוואַרג, אביסעל צוגעקויפט און געקליידט...

עס האָט אָבער נישט לאַנג געדויערט, דער יצר־הרע פון קאָר־

טען און אידישע טעכטער „ראזוויוואיען" איז גרוים; יונגעלייט זע־נען אויך צוריק צו זייער ארבייט, און אין דער ווייבערשער שול זיצען אפגעריסען הונדערט תלמוד־תורה־קינדער און קוקען, ווי די מלמדים זיצען און טרינקען טיי מיט צוקער, דאס איינציגע, וואס די ארעמע קינדער קאנען זיי ברענגען...

— און שוין?...

— במעט שוין... עטליכע פראצעסען... אידען פאהרען קיין פעטערבורג און מאסקווע אהן ערלויבניש און דער מיראוואי פסק'ט קנס, צעהן רובל, פופצעהן רובל, ווי אמאל, ווי ווען...

ווארשעווער אידישע שפיטאל־דאקטוירים פראצעסירען זיך מיט ווארשעווער קהל, מען זאל זיי באפרייען פון אפצאהל אויף קהל'שע זאכען. ערשטענס, זענען זיי „געענדיגטע" און וואלטען אין דעם איבריגען רוסלאנד נישט געצאהלט קיין קאראבקע; צוויי־טענס, זענען זיי „טשינאווניקעס", און טשינאווניקעס זענען על־פּי־דין פטור פון אלערליי אפצאהלען... „אקושארקעס" אין ליטא און אין דרום־רוסלאנד פיהרען פראצעסען געגען בעל־טאקסעס, באשר בכן — זיי זענען אויך „געלעהרטע" און עס קומט זיי כשר פלייש אהן „קאראבקע" אויף אידישע זאכען... א פראצעס אין אדעס צוויי־שען צוויי מוהלים וועגען א בלבול... אן אלטער מוהל אהן א פאר־טוך, אהן דעזינפעקציע און אהן וויזיט־קארטען, האט מוציא־שם־רע געווען אויף א נייעם מוהל מ י ט א פארטוך, וויזיט־קאר־טען, דעזינפעקציע און א גאנץ קעסטעל כלים פאר זיך, — אז ער, דער נייער מוהל, כאטש ער דרוקט אויף זיינע וויזיט־קארטען: „ספעציאליסט, אידישער ריטואל אפעראטער", קאן נישט אויסצי־הען קיין מעסערעל... און דער נייער מוהל האט זיך געפונען באליי־דיגט און „איינגעגעבען אין סוד"...

— וואס נאך?

— אין פאלטאווע וועט זיין א גרויסער משפט... א משפט פון אן ארגאניזירטער באנדע צו באפרייען פון מיליטער מיט דער הילף פון פארשידענע קונצען, אלערליי קראצערייען און פארריכטערייען אין מעטריקעס און ביכער, ווי אויך פון פארשידענע קינסטליך גע־מאכטע פעהלערען...

די באפרייער, נאטירליך, זענען נישט קיין „בני־ברית", צום סאמעראדנע שטראדעל לאזט מען קיין איד נישט צו — אבער די

מעקלער, די דאָקטוירים: האָלוועגג, נאָבינסקי, גאָלבערג, — דאָס זענען שוין אידען... ס'רוב באַפּרייטע אודאי...

— נאָ!

און ער וואַרפט אוועק די פעדער און שטעהט אויף פון אָרט.

— שרייב דו!

איך זעץ מיך גאַנץ רוהיג אויפצושרייבען דאָס געשפּרעך.

— עקר שכחתי — גיט ער צו — די השכלה ג ע ה ט, זי פ אָ ה ר ט... זי איז שוין געקומען אפילו קיין ירושלים... עס האָט זיך דאָרט א ווייבעל גע'סמ'ט!

— פאַרוואָס?

— דער מאַן האָט זי נישט געוואָלט גט'ן...

און ער אַנטלויפט מיט מאָדנע־פינטעלדיגע אויגען...

9.

10טען יולי, 1902.

אלץ איז אנשטעקענד, אלץ געהט ווי אן איבערגאנג, נישט נאר שרפות, נישט נאר קרענק...

פאטשט מען זיך אין סאנדעגירער קלויז אין טשודנאוו איבער אן עליה, פליהען באלד פעטש, ווי האלץ אין דער גרויסער שול אי־בער א קלפי... אין דער גרויסער שול, ווי דער מנהג איז ביי קלפים, האט זיך געגאסען בראנפען און בלוט, און בעלי־בתים זענען ארומ־געלאפען ווי נישט דערקוילעטע גענז, און צו דער סאנדעגירער קלויז זענען זיך צוזאמענגעפליגען גאנצע מחנות שוואלבען אויפצוקליי־בען די אויסגעריסענע האר פון חסידי'שע בערד, אלס דאס פיינס־טע מאטעריאל צו נעסטען...

און אזוי פאטשט מען זיך אין גאנץ תפוצות ישראל...

און פונדעסטוועגען, ביי דעם גאנצען גע'רעש און געפילדער, שלאפען איין צדקה־חברות. די קולות געהען עד לב השמים, מחנות שופטים ושוטרים ווערען אויפגעשטעלט אויף די פיס, און חברה־לייט פון אלערליי צדקות ליגען און שלאפען אזוי רוהיג, אזוי פיין, אז מען הערט נישט זייער פארע...

אין דעם אייגענעם טשודנאוו, למשל, וואו עס קאכט „אויף קעסעל און כלים", וואו די שענסטע בעלי־בתים געהען ארום מיט פינף־פינגער־פארטרעטען אויף די פנימ'ער און שרייען אויף די ציין, איז איינגעשלאפען א גאנצער קאמיטעט, וואס איז ערשט נישט לאנג געגרינדעט געווארען צו הילף פאר ארעמע קימפעטארינס... אין ווילנא זענען איינגעשלאפען די אווענט־שולען פאר בעלי־מלאכות, אין ווארשוי שלאפען אלע ציוניסטישע רעדער און רעד־לעך וכדומה —

ווערט אן „איבערגאנג" אויף שלאפען, איז פארפאלען, וועסט דו מיט הארמאטען נישט וועקען!

און אז מען איז מודיע פון קאוונער ישיבה אויף סלאבאדקע, אז די משגיחים האבען אויסגעשלאסען (אויף פראסט אידיש —

ארויסגעוואָרפען) כמעט דריי־פיערטעל בחורים פאַר ציוניזם און דערביי מיט א צירקולאַר מודיע געווען די עלטערען, אז די קינדער זייערע, זייער גאַנצע פרייד און האָפנונג, זייערע קדישים און שטור־לען אין גן־עדן, זענען ארוים לתרבות רעה און געוואָרען ערגער ווי גע׳שמד׳ט; אז מען האָט אין דער אייגענער ישיבה געמאכט א תקנה, נישט צוצונעמען צום נייעם „זמן" קיין בחורים, וואָס וועלען נישט שווערען בנקיטת חפץ, על כל פנים געבען „תקיעת־כף", אז זיי וועלען נישט האָבען קיין „מגע־ומשא" מיט מעשה־ביכלעך, דקדוק, תנ"ך און קאַלאַניאַל־באַנק — — קומט באַלד דיזעלבע ידיעה פון ט ע ל ז, און פון מ י ר הערט זיך נאָך שענערס: דאָרט האָט מען געכאַפּט א בחור מיט א שערעל ביי דער באָרד, און דערגאַנגען איז מען, אז די רעשט תלמידים זענען אויך, נישט פאַר אייך גערעכט, אַנגעריהרט, — האָט מען דעם גאַנצען עולם מיט אמאָל „מקים פסק" געווען: מען האָט אריינגערופען פופציג גאַ־סען־מענשען, טרעגער און אזוי ארבייטער, און מען האָט דורכגע־שמיסען גאַנצע צוויי הונדערט תלמידים, און די ישיבה פאַרמאַכט!

און אז עס הערט זיך פון אמת׳ן י ר ו ש ל י ם, אז די אָפּגעלעבטע אַלטע אידען, וואָס זענען אהינגעקומען שטאַרבען, ווי־לען באַין־אופן נישט אָפּטרעטען דעם יונגען דור, האַלטען זיך, אלס סגולה געגען מלאך־המות, מיט אלע פיער ביי די הערנער פון מזבח; און האָבען, ווי אויף להכעים, חתונה מיט יונגע מיידלעך, געקויפ־טע פאַר קליין הלוקה־געלט און א חלק לעולם־הבא, און ארבייטען מיט געניייערטע כחות אויף „חזוק הדת" מיט פּאַשקווילען, קללות און חרמות, און מ ס י ר ו ת; — שרייבט מען באַלד פון ירושלים דליטא, אז דאָרט האָבען עהרליכע פרומע אידען גע׳מסר׳ט די סטראַשונער ביבליאָטעק ביי דער אַלטער שול, באשר בכן, אין איהר געפינען זיך אחוץ ש"ם ופוסקים נאָך אַנדערע א י ד י ש ע ספרים אויך, און — מען האָט די ביבליאָטעק פאַרמאַכט!

איין וועלט — איין איבערגאַנג...

נאָר עס זאָל זיך טרעפען, אז דאָס רוב קאָרעספּאָנדענטען פון א וואָד זאָלען ענדיגען זייערע בריף מיט פראַגע־צייכען, אז אלע זאָלען פרעגען: פאַרוואָס? אויף דעם וואָלט איך מיך נישט גע־ריכט... עס דערמאָנט אפילו אין „מה־נשתנה", וואָס האָט אויך גע־דויערט א גאַנצען חודש, אבער אזויפיעל „פאַר וואָס׳ען"?

און דאָך האָט זיך עס די וואָך געמראַפּעז, ווי איהר וועט באַלד זעהן.

„פּאַרוואָס" איז אויך אַן איבערגאַנג!

די „טאַקסע", ווי איהר ווייסט, איז אַ פאַרשלעפּטע, אַלטע קרענק.

טייל אַלטערטומס־פאַרשער קלערען, אַז אויב זי איז נישט משׁשת ימי בראשית, און די בעלי־טאַקסע זענען נישט באַשאַפען געוואָרען צוזאַמען מיט די מלאכי חבלה ערב שבת בין השמשות, איז די מכה דאָך עלטער פאַר דער „תוכחה"; זי איז שוין אין מצרים געווען. ערשטענס, על פּי שׂכל: וואו עס איז פּאַראַן אַ גוש ן, מוז זיין אַ טאַקסע — אַ באַזונדער אָפּ־צאָהל אויף באַזונדערע צדקות, כּלי־קודש און בית־עלמין'ס... צווייטענס, אַם אין ראיה לדבר יש זכר לדבר — עס איז כּמעט ווי געדרונגען פון אַ פּסוק: „זכרנו את הדגה" שטעהט; די אָרעמע, הונגעריגע אידען האָבען זיך דערמאָנט אין וויסטען מדבר אַן די פ י ש, וואָס זיי האָבען אין מצרים געגעסען. פאַרוואָס נישט פלייש? אפנים, עס איז אַ טאַקסע געווען, און מען האָט ביי־נער געגעסען, נישט קיין פלייש...

און פונדעסטוועגען פרעגט מען פון רעטשיצע (מינסקער גוב.) צוויי מאָל פּ אַ ר וואָ ס.

איינמאָל: פּ אַ ר וואָ ס קאָסט פּאַרט אין אַזאַ קליין שטעדטעל צוואַנציג קאָפּ. אַ פונט ביינער? און דאָס צווייטע מאָל נאָך אַ האַרבערע שאלה: פּ אַ ר וואָ ס ווערען די לעצטע צייטען די בהמות פון פריי־קצב'ישער שחיטה דאָס רוב טריפה, און די בהמות פון בעל־טאַקסעס שחיטה זענען אַלע כשר און כשר?

און איידער איך האָב צייט זיך מישב צו זיין, פּ אַ ר וואָ ס זאָל טאַקע אין גאַנץ תפוצות ישראל אַראָפּפאַלען דאָס פלייש פון אָרעמע אידען און צוקלעפּען זיך צו די בעלי־טאַקסעס און ז יי־ ע ר ע קצבים, שוחטים און רעשט כלי־קודש, פרעגט מען נאָך אַ האַרבערע שאלה פון מזודנאָוו! מזודנאָוו איז אַ שטעדטעל מיט ווענינ טעפּעל־לעפעל שאלות, אויסער עטליכע בעלי־בתים, כּמעט

ק א ל ט ע קוימען, על כל פנים אהן פלייש; עס קומט זעלטען פאר א שאלה פון בשר־בחלב — די גרעסטע רבני'שע זארג. דער־פאר איז עס א שטעדטעל מיט אסך חליים, קראנקע פאר דאגות, קראנקע פאר הונגער, אחוץ קראנקע פון ארבייט, פון חדרים און דערגלייכען — פ א ר װ א ס־זשע, — פרעגט מען — האט טשוד־נאװ צװיי רבנים און אינגאנצען א י י ן דאקטאר?

װיל איך מיר שוין, מיט ד ע ם פארנעמען, פאלט מען אריין פון טשערקאסי (קיעװער גוב.) מיט קלאץ־קשיות:

פ א ר װ א ס געהט אויף תלמוד־תורה אװעק אזוי פ י ע ל געלט און אזוי װ ע נ י ג קינדער לערנען זיך אוים „עברי“?

פ א ר װ א ס קאסט אזױפיעל דאס אידישע שפיטאל, און אז א איד פאלט אװעק, געפינט ער קיינמאל קיין ארט נישט, און צװיי ארעמע לייט זענען ערשט נישט לאנג געשטארבען אין „רבי'נס־שול“?

פ א ר װ א ס שטעהט אין קהל'שע חשבונות שװארץ אויף װייס, אז פון קהל'שען געלט געהט אויף מושב־זקנים ז ע ק ס הונדערט רובל א יאהר, דער גבאי פון „מושב זקנים“ זאגט, אז ער באקומט נאר פ י ע ר הונדערט, און דער קאזיאנער רב שרייט, אז מען גיט איהם, דעם גבאי פון מושב זקנים, גאר א כ ט הונ־דערט קארבען א יאהר?

און נאך פ א ר װ א ס! פ א ר װ א ס פלעגט מען צור־ריק מיט עטליכע יאהר ארויסנעמען פון קאראבקע אויף קהל'שע זאכען זעקס טויזענט רובל א יאהר און זייט עטליכע יאהר, גאנצע צ ע ה ן, כאטש עס איז קיין איינציגע צדקה נישט צוגעקומען און קיין איינציגע חברה איז נישט רייכער געװארען?

און נאך מעהר שאלות פרעגט מען פון קאװנא:

פ א ר װ א ס טרינקט גאנץ קאװנא ז י ס ע מילך און די קראנקע אין הקדש — ז ױ י ע ר ע?

פ א ר װ א ס פארזארגט דער קאװנער רב די גאנצע װעלט מיט אידישקייט, אחוץ זיין אייגען קאװנא?

פ א ר װ א ס, בשעת װען פיער טויזענט אידישע ארביי־טער־פאמיליען האבען, דאנק דעם האלץ־קריזיס, פארלוירען זייער פרנסה ביים פארטירען און בינדען דאס געהילץ, װאס פאסירט דורך

קאָוונא איבער'ן ניעמאַן און ווילִיע, און געהען ממש אויס פאַר הונגער — שווייגט דער רב, און אין דערזעלבער צייט האָט ער צו־זאַמענגעקליבען א מאַסע געלט צו פאַרזאָרגען די ווייבער פון אַד־וואָקאַטען און דאָקטוירים מיט א רייכער פיינער מקוה?

און פון ביאַליסטאָק פרעגט מען:

פ אַ ר ו ו אָ ס איז פון די זיבעצעהן טויזענט רובל קהל'שע געלט, וואָס זענען געלעגען ביי איינעם פון די שטאָדטישע בעלי־טובות אויף אויפבויען א באָד, ביז מען וועט אויסקלייבען א פּלאַץ וואו צו בויען, געבליבען איז גאַנצע דריי הונדערט רובל? צי האָבען די מייז אויפגעגעסען דאָס געלט? און, אויב ביאַליסטאָק האָט אַזוינע גע־פעהרליכע מייז, אַזוינע געלט־פרעסער —

פ אַ ר ו ו אָ ס לאָזט מען, דורך אינטריגען וועגען עלטסטע אין קאָמיטעט, אַזוילאַנג ליגען גאַנצע זיבציג טויזענט רובל, ווי־סאָצקי'ס נדבה אויף א געווערב־שולע, און מען שטעלט זיך נישט בויען! ווער איז ערב, אַז אויף וויסאָצקי'ס נדבה וועלען די מייז קיין שליטה נישט האָבען?

— פ אַ ר ו ו אָ ס — פרעגט מען פון בריסק דליטא, האָט זיך „הרב מרן שליט"א" מיט'ן „בד"ץ דפה" פּלוצלונג דערמאָנט, אַז פאַר־א־יאָהרען, נישט היינט געדאַכט, בשעת בריסקער שרפה, האָ־בען אידעלעך געראַטעוועט, אומגעפרעגט דעם רב, צי די שרפה איז פקוח נפש, און געווים מחלל שבת געווען, — און האָבען דע־ריבער, צו דער יאָהר־צייט פון דער שרפה, אַרויסגעגעבען דער שטאָדט א תשובה: אַלע „גדולים" זאָלען פאַסטען און „נשים און חלשים" זיך אויסקויפען — און אַז א פּראַצענטניק איז מחלל שבת מיט „אמירה־לנכרי" און הייסט דעם פּריסטאַוו דעם אָרעמען בעל־חוב שבת אַראָפּנעמען די בענש־לייכטער, שווייגט „מרן הרב שליטא", שווייגט דער בד"ץ, און מען גיט איהם קיין תשובה נישט אַרויס?

און פ אַ ר ו ו אָ ס, פרעגט מען פון קאַליש, ש ו ו י י ג ט קהל און רב זעהענדיג, ווי צוויי תלמוד־תורה מלמדים האָבען אויפ־געשטעלט פאַר קהל'יש געלט א גרויס תלמוד־תורה הויז און פאַר־שריבען עס אויף זייער נאָמען?

און אין ליפּנא וואונדערט מען זיך: פ אַ ר ו ו אָ ס כשר'ן אַלע רבנים די מקואות, נ אָ כ ' ן אָפּלאָזען דאָס וואַסער, מיט

מ י ם שאובין, נאר איין ליפנער רב מיט מילך, אזוי, אז עס האט פארפעהלט דעם לעצטען שבועות מילך צו פוטער־געבעקס?

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

מעהר קאן איך נישט; דער קאפ דרעהט זיך פון די פאר־וואס'ען!

אז איך בין אמאל א פוןסטער מענש געוועזען, פלעג איך האבען פארשידענע חלומות, גוטע און בייזע... אמאל פלעגען זיך חלומ'ען מלחמות מיט ערד־ציטערניש, אמאל אבער שווארצע, בלויע, גרויע און אלערליי שעהנע אויגען; פון א קורצער צייט, זייט איך בין לא־עליכם א ב י ה ז געווארען, זעה איך נאר: שווארצע כלי־קודש, פעטע בעלי־טאקסעס, העקער־יונגען מיט די העק איבער נשים הצובאות ביים קלאץ — אצינד וועל איך זעהן סאמע פראגע־צייכען...

רבונו של עולם! אני שלך וחלומותי שלך!

10.

19טען יולי, 1902.

קענט איהר די פּור־בלימלעך?

אויפ'ן אויג גאנץ שעהנע, פיינע בלימלעך; קיילעכדיגע, קינסטליך געשניצטע קעפּלעך... נאר, אז איהר נעמט אזא בלימעל אין דער האנט אריין, מוזט איהר איינהאלטען דעם אטעם; פון קלענסטען בלאז צופליהט זיך דאס קעפּעל אין דער לופט און ביי אייך אין דער האנט בלייבט א גרוי־שטרויען שטענגעלע.

מענער רופען די בלימלעך: „פרויען־טרייהייט“; די ווייבער רופען זיי „מענער־טרייהייט“. מן־הסתם זענען ביידע צדדים גערעכט, און דאך האב איך פאר די בלימלעך א בעסערען נאמען, אייגענטליך דריי נעמען: אידישע חברות, אידישע צדקה, אידישע מעשים טובים... קלייבט אייך אויס, וועלכען איהר ווילט!

דאס מוזען אלע מודה זיין, אז די שטארקסטע אידישע באוועגונג איז די ציוניסטישע, און פון שטעדט און שטעדטלעך שרייבט מען:

„עס איז געקומען דער „מטיף“ הלא הוא... און מיט זיינע פייערדיגע רייד האט ער דערוואַרעמט די קאלטע הערצער פון אונזער שטעדטעל... מענער אין דער מענער־שול האבען געקרעכצט מיט א צובראכענע הארץ, און דאס געוויין פון דער ווייבערשער שול האט זיך געגאסען ווי א וואסער... דאס איז געווען שבת. באלד שבת־צו־נאכט האט מען געמאכט אן אסיפה, מען האט געגרינדעט א חברה „בני־ציון“, „שערי ציון“, „אהבת ציון“ אדער גלאט אזוי „ציון“! געפאלען זענען דרייצעהן שקלים, פארקויפט און גענומען האנט־געלט אויף גאנצע דריי אקציען — זונטאג אין דערפריה איז דער „מטיף“ ארויסגעפאהרען; מען האט איהם באלייט ביז א האלבער מייל הינטער דער שטאדט, מען איז צוריקגעקומען, און מאנטאג איז שוין דאס שטעדטעל צוריק איינגעשלאפען.

מען שרייבט אויפ'ן זאמד, אויפ'ן וואסער...

נסים פלעגען זיך דארט וואלגערען אין די גאסען. די גאסט־הייזער פלעגען פול זיין מיט אויסגעהיילטע און האלב־אויסגעהיילטע משוגעים, און דער קול פון די אפטער לומדים פלעגט לעבערען פריהער דעם דאך פון גרויסען בית־המדרש און דערנאך ערשט אלע זיבען הימלען; התלהבות איז געווען — אין לשער!

מיט דער צייט איז עפעס קאלט געווארען אין אפט. עס האבען זיך באוויזען באהאלטענע און אביסעל אפענע משכילים, און עמיץ האט אויסגעזאגט א סוד, אז די מלמדים האלטען נישט פון „דינא דמלכותא" און האבען קיין רוסישע לעהרער נישט אין די חדרים. עס איז אנגעקומען צום אינספעקטאר און ער האט געלאזט אנזאגען מיט דער גראבער פען די מלמדים, אז, אויב זיי וועלען נישט צונעמען קיין לעהרער אויף רוסיש, וועט ער זיי אלע די חדרים פארמאכען... די מלמדים זענען געלאפען מיט א געשריי צו קהל. מיט א צוואנציג צי דרייסיג יאהר צוריק, וואלט קהל געלאפען מיט א געשריי צום רבי'ן, דער רבי וואלט גוזר תענית געווען, מעשים געטאן, ביז ער וואלט נישט מבטל געווען די גזרה... היינט האבען די בעלי־בתים פשוט אן אסיפה געמאכט, א בעל־בתי'שע אסיפה. עס זענען זיך צוזאמענגעקומען די אלטע קארפען־קעפ, זיי האבען פארקנייטשט די אלטע שטערען, געקייט די לאנגע גרויע בערד אין מויל און מען האט געקלערט און געקלערט, ביז מען האט אפגעקלערט און באשלאסען, אז —

1) היות די גזרה איז, ווי עס זעהט אויס, נישט צום בטל ווערען, דאס מלכות וויל טאקע באמת, אפטער אידישע קינדער זאלען לערנען רוסיש, — און מן־הסתם האט זי עפעס א טעם דעריינען! און פאלגען דאס מלכות מוז מען, ווארים, אז נישט, וועט מען אפשר טאקע פארמאכען די חדרים, און פון די מלמדים מאכען א תל!

2) היות אבער פון צווייטען צד — קאן מען אין די חדרים קיין רוסיש נישט לערנען, ווייל רוסיש לערענט מען נישט בעל־פה, און אויפ'ן אייגענעם טיש, וואו עס ליגען הייליגע ספרים, וואלטען זיך געלעגט „גראמאטיקעס" מיט „כרעסטאמאטיעס"... און דער דין איז: מעלין בקודש ולא מורידין!

3) און נאך מעהר, אז מען קאן גלאט קיין לעהרער נישט צונעמען, ווארים — וועמען וועט מען נעמען? א איד? איז ער חשוד

אויף ציוניזם מיט סיציליזם, אויפ'ן טיש וועלען ליגען כרעסטאַ־מאַטיעס, און לערנען וועט ער גאָט־ווייס־וואָס! אַ קריסט צונעמען איז אויך שלעכט. וואָרים לכבוד דעם קריסט וועלען זיצען די קינ־דער בגלוי הראש, און אַ חדר מיט ספרים און מזוזות איז כמעט אַ מקום קדוש!

על כן:

4) אזוי ווי דאָס מאַגיסטראַט האַלט אויף פאַר דער שטאָדט אַ שקאָלע, וואו מען לערענט נאָר (ביי זיי הייסט יענס אויך „לער־נען") פאַרמיטאַג, און נאָכמיטאָג שטעהט די שקאָלע לעדיג — זאָ־לען די אידישע חדרים־אינגלעך אהין געהן נאָכמיטאָג אויף צוויי שעה אין טאָג, לערנען ווי די ממשלה וויל, רוסיש און —

5) דעם לעהרער זאָל מען צאָהלען פינף און דרייסיג רובל אַ חודש שכר בטלה, זאָל ער נישט זיין אזאַ מתמיד! געזאָגט געטאָן!

די אידישע חדר־אינגלעך געהען יעדען נאָכמיטאָג (אויסער שבת און זונטאָג, אונזערע און זייערע ימים טובים) אין שול אריין דאַמאָלט. ווען די קריסטליכע געהען אַרויס... זיי טרעפען זיך אויפ'ן וועג, די קולות געהען עד לב השמים, אידישע קינדער קומען אַהיים מיט געשוואָלענע בעקלעך און איינגעפּלאַטשטע נעז, אָבער אַפּט האָט אויסגעפיהרט! קיין לעהרער, נישט קיין אידישען, נישט קיין קריסטליכען, אין חדר נישט אריינגעלאָזט —

וואָס, נישט אָפּגעאַרבייט אַ שטיק?!

אַ מאָדנע שטעדטעל איז דאָס בעסאַראבישע הינטשעסט!

אַ שטיל שטעדטעל, אַ ציכטיג שטעדטעל. נישט אזוי פרום ווי אַפּט, נאָר דערפאַר „שטיל ווי אין ריוועטש". אין אַפּט טרעפט זיך אמאָל אַ מחלוקת, עס קאָכט אויף קעסעל און כלים וועגען רבנים, שוחטים, ציוניסטען, נאַציאָנאַליסטען און אפילו איבער אַ הארבע שאלת־הריאה. אלטע לומדים! אין הינטשעסט הערט מען אין גאָס, ווי די זייגער קלאַפּען אין די שטיבער, דאָס זשומען פון דער שוואַכסטער פליג אין דער לופט! און מענשען אַרום שטילע,

מיט בלייבע מידע פּנים׳ער, האַלב פאַרלאַשענע אויגען, אויסער— אַז מען הייצט איין באָד! דאַמאָלט זעהט מען אַמאָל מענשען איילען זיך, לויפען מיט פלאַמענדיגע בליקען, מיט די בעזעמלעך אין די הענט — עס לעבט! ווערט דאָס באָד אָפּגעקיהלט, קיהלט זיך אָפּ און ווערט פאַרשטאַרט די שטאָדט און די בעלי־בתים פאַלען צוריק אין דער „הינער־פּלעט" אַריין...

אַזאַ שטיל שטעדטעל האָט מן הסתם אַ שטילען רב.

מען צאָהלט איהם נישט קיין וואָכען־געלט, — איז נישט; באַגעהט ער זיך און שווייגט! אין זיין אייגענער שטוב כאַפּט איהם עמיץ אַן ביי אַ לאַץ, צי גיט איהם אַ גרעבערען גלעט איבער דער באַק — ער רעדט נישט אַ וואָרט; קהל שווייגט אודאי! אַ שוחט איז אויך פאַראַן אַ שטילער, אַן אַלטער קרעכצענדיגער איד. קומט אַ קצב און גיט איהם אַ מתנת יד, פאַרוואָס ער איז נישט געקומען אינמיטען דער נאַכט קוילען, באַגיסט ער זיך מיט דער „רויטער יויך" און שווייגט: דער רב אויך, קהל אודאי, אַ קל־וחומר פון רב׳ס פּעטש!

עס איז דאָ אַ בעל־בשר — אַ בעל־טאַקסע; פליישׁ איז צו טייער, די וואָג צו קנאַפּ — קהל און רב שווייגען, ווי אין פּרק שטעהט: מרבה בשר — מרבה רמה, און צוליעב די ווערים אין קבר איז נישט כדאי זיך אַריינצולאָזען מיט׳ן בעל־טאַקסע!

דאָס שטעדטעל איז אַזוי פאַרשלאָפען, אַז פיער יאָהר האָט געדויערט, איידער מען האָט צוגענומען אַ צווייטען שוחט. די מעשה איז אַזוי געוועזען. קהל האָט אַמאָל איינגעזעהן, אַז לויט דער שטאָדט און לויט די בהמות, וואָס מען קוילעט פאַר דער שטאָדט, איז איין שוחט, בפרט אַן אַלטער און אַ קראַנקער, צו ווייניג.

אויף דעם סמך האָט זיך אַ יונגערמאַן אוועקגעלאָזט למקום תורה, אויסגעלערענט זיך שחיטה און איז אהיימגעקומען צום רב מיט אַ פיינעם חלף און אַ פולען בויך מיט הלכות שחיטה.

דעם רב איז געפעלען געוואָרען אי דער יונגערמאַן, אי דעם יונגענמאַנס חלף; נאָר אויף זיך אליין שטעלען האָט ער נישט געוואָלט און געלאָזט רופען די בעלי־בתים פון שטאָדט אויף אַן אסיפה.

און עס זענען זיך צונויפגעקומען די היגטשעסטער קאַרפען־קעפּ, און האָבען זיך אויך אוועקגעזעצט, און אַנגעהויבען

שאקלען מיט די קעפּ אין דער לענג און אין דער ברייט, און ביי־סען די שפּיץ־בערד אין די אָפענע מיילער, און קנייטשען די גרויסע, ברייטע שטערען, ביז עס איז געבליבען „בהסכם כלם", פון קהל און רב הייסט עס, אז קהל און רב קאָנען זיך אויף זיך אליין נישט פארלאזען און מען מוז שרייבען צום רבי'ן...

עס האָט געדויערט איידער מען האָט געשריבען צום רבי'ן. נאָר געשריבען האָט מען; מען האָט געפונען א שרייבער מיט א פיינעם „לכבוד", א „לפ"ק" מיט א „לפ"ג" און מיט אלעם גוטען!

דערנאָך האָט געדויערט, איידער עס איז געקומען א תשובה פון רבי'ן. א פּארנומענער מענש דער רבי! נאָר געקומען איז זי. די תשובה איז אָבער קיין קלאָרע תשובה נישט געווען... באשר בכן — אויף א בריף קאָן דער רבי נישט שטעלען, מטריח זיין וועגען דעם רוח הקודש אָדער אליהו הנביא איז נישט כדאי, על כן — זאָל דער יונגערמאן אליין קומען, ער מוז מיט איהם רעדען פּה־אל־פּה...

עס האָט געדויערט איידער דער יונגערמאן האָט זיך געשאפט אויף הוצאות, נאָר געפאהרען איז ער. עס האָט דערנאָך געדויערט איידער מען האָט איהם צוגעלאָזט, נאָר צוגעלאָזט סוף־כל־סוף האָט מען איהם!

און ער איז אָפּגעזעסען א צייט, און דער רבי האָט איהם צוריק אָפּגעשיקט צום רב!

א טביעת עין, קיין עין־הרע, האָט ער, דער רבי, נאָר אויפ'ן אויג אליין — שרייבט ער צום רב — קאָן מען זיך נישט פארלאזען! און געהערט פון שוחט האָט ער כמעט גאָרנישט! על כן זאָל איהם דער רב נאָך אמאָל פארהערען...

און אזוי איז דער יונגערמאן געפאהרען במשך פון פיער יאָהר פון רב צום רבי'ן, פון רבי'ן צום רב, ביז דער רבי האָט עפּעס דערזעהן צי דערהערט, און דאמאָלט ערשט האָט איהם די שטאָדט אויפגענומען פאר א שוחט...

איבער די פיער יאָהר האָבען די קצבים דעם אלטען שוחט — געפּאַטשט!

דאָס אלץ איז אייגענטליך נאָר א מאמר המוסגר. דער עיקר מיין איך די צדקה פון שטעדטעל!

און נישט איין צדקה, אסך צדקות; הכנסת כלה, בקור

חולים, תלמוד תורה, הכנסת אורחים און נישט צוואווארפען, נאָר אַלץ אויף איין אָרט און דוקא אין א חורבה!

און הערט ווי אַזוי:

אַמאָל האָט דאָס שטעדטעל געהאַט אַן אייגענעם הויז — אַ דירה פאַר'ן רב.

אַז דאָס הויז איז איינגעפאַלען, האָט זיך דער רב איבערגע־געצויגען איין אַ געדונגענער דירה אריין. ער האָט אפילו קיין וואָרט נישט גערעדט; אַ שטילער רב, ווי עס פּאַסט פאַר אַ שטיל שטעדטעל.

אַז דער רב האָט זיך איבערגעצויגען, האָבען זיך מן־הסתם אויף זיין אָרט שדים אריינגעצויגען. עס האָט געקלאַפּט, געפייפט פון דער חורבה, אַמאָל שטיינער ארויסגעוואָרפען...

פונדעסטוועגען, אַז עמיץ איז געקומען אַמאָל פון דער סביבה צום דאָקטאָר, בפרט בייטאָג, האָט ער זיך איינגעשטעלט דאָס לע־בען און אָפּגעשטעלט אין דער חורבה; קיין גאַסט־הייזער זענען אין שטעדטעל נישטאָ.

היימישע אָרעמע קראַנקע האָבען געזעהן, אַז דער דאָקטאָר קומט אָפּט צו דער חורבה, האָבען זיי אָנגעהויבען אויך אהין צו געהן און עצות פרעגען. און פון זיך אליין איז מיט דער צייט פון דער חורבה אַ בקור־חולים געוואָרען. די שטאָדט שווייגט! אַז עס האָט זיך אליין געמאַכט, איז אַ סימן, אַז מען דאַרף!

דערנאָך האָבען געזונטע, נאָר אָרעמע לייט פון דער סביבה, אויך אָנגעהויבען קומען צו דער חורבה, כאָטש אוועקלעגען דאָס אָנגעבעטעלטע פּעקעל, און בשעת הדחק, כאָטש מיט גרויס צי־טערניש, איבערנעכטיגען! און פון דער חורבה איז געוואָרען מיט דער צייט אַן „הכנסת אורחים" — — —

עס טרעפט פּאַרט, אַז די חורבה שטעהט כאָטש אַ פּאָר מאָל אין וואָך לעדיג; עס קומען קיין קראַנקע נישט בייטאָג, קיין שנאָ־רער ביינאַכט, און די לצים לאָזען זיך ערגעץ אויף עטליכע ווינטער־נעכט אין וועג אריין, אראָפּצופיהרען שליטען מיט סוחרים פון דרך הישר... איז דער שטאָדט אַ שאַד, דינגט זי אַ מלמד און הייסט איהם פאַר דריי רובל אַ וואָך לערנען אין חורבה מיט אָרעמע קינ־דער און אין אייבוועגס וואוינען אין איהר — וואָס טוט נישט אַ

איך פאר פרנסה? שטעלט ער זיך איין דאס לעבן, ציהט זיך אריין אין דער חורבה און עס ווערט פון איהר א תלמוד־תורה!

און מען ווייסט שוין אליין נישט, וואס און ווען די חורבה איז! קומט א קראנקער, ווארפען איהם ארויס די אורחים: אז הכנסת־אורחים איז נישט קיין בקור־חולים... אמאל קומט אן אורח מיט א פעקעל, באגעגענט איהם די מלמד'קע מיט א בעזעם: עס איז א תלמוד־תורה! אמאל ווייטער קומען חליים, ציהען זיך אוים אין די שטיבער — עס איז פארט א בקור־חולים...

דערווייל דארף אן ארעמע כלה חתונה האבען; קומען די קרובים פוןביידע צדדים און מאכען מיט געוואלד פון דער חורבה אן — הכנסת־כלה...

און אמאל האט גאר עמיצער א טעות, וויל געהן אין באד אריין און טרעפט צו דער חורבה, ווייל דאס באד איז אויך פונקט אזא חורבה...

אך, די פיינע פוד־בלימלעך!

נעמט, למשל „פילווריק“ פון קאמיענייעץ פאדאלסק; מאסען בעלי־טובות, מיט אפענע, ווייכע הערצער! זיי ווילען, נעבעך, טון לטובת הכלל. נאר וואס?

ווערען זיי איינמאל געוואר, אז אויף דער אידישער וועלט איז היינט „תלמוד תורה“ אין דער מאדע; מאכט מען אן אסיפה, און מען עפענט א תלמוד תורה. עס ווערט א קאמיטעט, מען קלייבט אוים צוויי גבאים, א גבאי ראשון און א גבאי שני, צוויי רואה־חשבונ'ס, אכט אויפמאנער פון וואכען־געלט, באשטעלט זעקס (בפירוש זעקס) חתימות, ווייל אהן זיי איז א חברה קיין חברה נישט, און א סעודה האט מען אויך געמאכט, „ווארעניקעס“ גע־קאכט!

דאכט זיך גוט? האט מען אבער צוויי מ כ ו ב ד י ם נ י ש ט אויסגעקליבען. וואס טוען זיי? זונדערען זיי זיך אפ, מאכען נייע אסיפות, נייע צעטלעך אויף וואכען־געלטער, קלייבען אוים נייע „כלי־קודש“ פאר כבוד, און מען עפענט א צווייטע תלמוד־תורה; מלמדים פעהלען נישט, קינדער אויך נישט!

עס זענען אבער פארט נאך לעדיגע מכובדים געבליבען, עס האבען נאך שליפעס פארפעהלט, און דערווייל ווערט מען געוואר, איז אריין ביליגער קרעדיט אין דער מאדע, האט מען ווייטער

אסיפות געמאכט און געעפּענט — א באנק אויף אקציעס, צעהן רובל אן אקציע — פּאר קליינע סוחרים, בעלי מלאכות... און מען האָט די רעשט שליפעס צוטיילט, נייע „ווארעניקעס“ געקאָכט, אפילו, לויט מען שרייבט, א גוט ביסעל משקה געטרונקען!...

עס זענען אוועקגעגאנגען נישט קיין גאנצע דריי חדשים:

דאָס געלט פון דער באנק איז אויסגעטריקענט געוואָרען. גלייך עס וואָלט אין ווארעניקעס מיט דער משקה אריין... די צווייטע תלמוד־תורה איז זיך צופאַלען, ווי אויסגעטריקנטער זאמד, און די ערשטע תלמוד־תורה הענגט נאָך אין דער לופט אויף א האָר!

און נישט דוקא אין די קליינע שטעדטלעך וואקסען די פּוד־בלימלעך! אזוינס טרעפט אין גרויסע שטעדט אויך, אפילו אין ווארשוי...

ווערט געוואָר אויף טווארדא גאס נומער דרייצעהן!

אז נישט, וועל איך אפשר אליין אמאָל די מעשה דערצעהלען!

11.

24טען יולי, 1902.

סאמע נסים, סאמע מערכות!

ווען נישט די נסים, ווען נישט די מערכות, ווייסט איין גאט, וואס עס וואלט געווזען!

אין קאזימיניק, קאלישער גובערניע, איז איין טאג פון א חתונה פארשוואונדען געווארען די ח ו פ ה...

מיינט נאר נישט, חלילה, קיין שלעכטס! עס האט קיין יבם נישט געוואלט נעמען די יבמה, ווי אין דער תורה שטעהט; עס האט, להכעיס דער תורה, קיין כהן קיין גרושה נישט גענומען! עס האט נישט געזאלט זיין קיין חתונה אהן עלטערענס וויסען; מען האט נישט ארויסגע׳גנב׳עט נישט די כלה, נישט דעם חתן! עס איז נישט געווען קיין חופה צו פארכאפען צו דער צייט, עס זאל עמיץ ל ה כ ע י ס צונעמען די חופה; עס איז אפילו קיין פארליעבעניש נישט געווען! עס איז געווען א כשר׳ע אידישע חתונה: די כלה פון קאזימיניק, דער חתן פון דער פרעמד; נישט ער האט זיך א י ה ר, נישט זי האט זיך א י ה ם גע׳חלומ׳ט. אן אמת׳ער זיוג: א שדכן האט אנגעשלאגען, די מחותנים זענען זיך געפעטלען... און אז מען האט זיך אויסגעגלייכט וועגען נדן, קעסט, מלבושים, מתנות און רח"ש, האט מען מגביל געווען זמן החתונה, תנאים געשריבען; צו דער צייט האט מען, צו מזל־וברכה, איינגעקויפט פיש, פלייש און אביסעל משקה, מען האט כלי־זמר באשטעלט און א מארשאליק, — אליץ, וואס מען דארף. און דער חתן איז געקומען צו דער צייט — — נאר דא הויבט זיך אן די מעשה! דער חתן איז געקומען, האט זיך ערגעץ אפגעשטעלט, און עס האבען זיך באלד באוויזען אלערליי גבאי צדקה! דערלאנגט שלום־עליכם, געווינשט מזל־טוב און — אויסגעשטרעקט די האנט נאך נדבות. דער חתן האט אלעמען געגעבען, און אלע זענען ארויסגעגאנגען צופרידען, א חוץ א י י ן גבאי פון חברה־קדישא. דער גבאי פון חברה־קדישא האט געהאלטען די נדבה צו קליין, ער

האט זיך באליידיגט, און איז אוועקגעגאנגען אין שול אריין, האט צוגענומען די חופה מיט די חופה־שטאנגען, און ערגעץ פארטראָגען און באהאלטען!

די כלה איז שוין באדעקט, באשיט מיט האפען, אפגעשוירען ווי א שאף; די ווייבער האבען שוין אויסגעוויינט אלע טרערען, אויסגעזיפצט אלע קרעכצען און לויפען ארום מיט רויטע טרוקענע אויגען. דער מארשאליק האט שוין אויסגעשאטען אלע זיינע גראמען מיט ראשי־תיבות און לפ"ק'ען, און שטעהט לער, ווי א פאס, און הייזעריג, ווי האלץ; די כלי־זמר האבען צום דרייצעהנטען מאל אנגעהויבען דעם „שטייגער“, אז עס איז שוין פון דער הויט ארויסצושפרינגען, — און קיין חופה איז נישטא!

— א מ ע ר כ ה — שרייבט מען פון קאזימיניק — וואס „וואו תורה, דא חכמה“!

א לייטישער יונגערמאן האט אן עצה געגעבען; פיער אידען האבען זיך ארויפגעשטעלט אויף פיער שטולען (איין שטול האט געלאמט, האט מען מיט עפעס אונטערגעשפארט). די פיער אידען אויף די פיער שטולען האט מען דערלאנגט פיער עקען פון א טלית, יעדען איד איין עק, און תוך כדי דבור איז געווארען א חופה מיט לעבעדיגע חופה־שטאנגען...

אדם וחוה אין גן־עדן געדענקט איהר? איהר האט דאך אין א חדר געלערענט!

— זיי זענען — דערצעהלט דער פסוק — ארומגעגאנגען אין גן־עדן אדם־נאקעט, טאקע ווי נאט האט זיי באשאפען! ווי אזוי אדם־הראשון האט געדאווענט אהן א גארטעל, ווייסט מען נישט עד־היום, און וואס מעהר וואונדער איז — ולא יתבוששו...

אז א דעלעגאט פון חברה „מרבה השכלה“ איז אראפגעקומען קיין וואלאטשיסק (וואלינער גוברניע), האט ער אין תלמוד־תורה געפונען עטליכע בערג מיסט און צוויי עלטערע תלמוד־תורה־קינדער, און זיי האבען איהם געטייטשט: ולא יתבוששו — און זיי האבען זיך נישט פ א ר ז ו י מ ט!

אפשר ווייסט איהר, ווי קרח'ס ווייב האט געהייסען? ניין?

די אייגענע צוויי עלטערע תלמוד־תורה קינדער האָבען געוואוסט! „בן־יצהר" האָט זי געהייסען! א בפירוש'ער פסוק: „ויקח קרח בן יצהר"! און די צוויי וואָלין־וואָלאָטשיסקער לומדים האָבען גע־טייטשט: און „קרח" האָט גענומען „בן־יצהר" פאַר א ווייב!

און זאָל אייך נישט וואונדערען, פאַרוואס די וואָלאָטשיסקער תלמוד־תורה קינדער קענען אַזויפיעל פסוק. די מעשה דערפון איז אַזוי:

וואָלאָטשיסק איז, ערשטענס, וואָלינער גובערניע, וואו תורה איז פון קדמונים אין דערהיים...

צווייטענס, איז עס א ליטישע שטאָדט: תלמוד־תורה האָט א פיין הויז, א גרויס הויז, און מען קאַרגט נישט קיין הוצאות: פינף און צוואַנציג רובל א וואָך און מעהר! מלמדים נעמט מען צו די בעסטע: פון קאַפולע — א „מקום־תורה" הינטער וואָלאָטשיסק, וואו די בעסטע וואָלינער מלמדים וואַקסען! און די משגיחים פון תלמוד־תורה זענען נישט „אַבי ווער"! סאַמע פיינע בעלי־בתים, די וואָלאָטשיסקער סמעטענע!

און פון דער סמעטענע הויבט זיך עס אָן!

די משגיחים פון תלמוד־תורה צופאַלען זיך אויף צוויי פאַר־טייען. א י י ן צד וויל, מען זאָל אין תלמוד־תורה לערנען נאָר גמרא. איי וואָס, עס זענען ס'רוב בעלי־מלאכה־קינדער, וואָס לערנען אינגאַנצען א יאָהר, העכסטענס צוויי, און וועלען קיינמאָל קיין גמרא נישט קענען: „לא עליך המלאכה לגמור" שטעהט — קהל נעמט אויף זיך קיין „פאַדריאַד" נישט, ארויסצוגעבען לומדים, דערוויל איז דאָס גמרא־לערנען א מצוה און די רעשט זאַכען, ווי צום בייר־שפיל — עברי, איז שוין ג אָ ר עפּעס אנדערש, דאָס ווילען שוין י ע נ ע לייט, דאָס פיהרט שוין עד שאול תחתיה.

דער צווייטער צד טענ'עט: היות די תלמוד־תורה קינדער קו־קען אין דער גמרא אריין, ווי „א האָן אין בני־אָדם" און „זאָגען נאָך דעם מלמד ווי די סאָראָקעס" און געהען ארויס פון תלמוד־תורה אויסגעמוטשעט, אויסגעקניפּען, אָהן כח צו דער ארבייט און דערצו אָהן עברי, על־כן — ווילען זיי, אז דער עיקר זאָל מען לער־נען „עברי", זאָלען זיי כאָטש קענען דאַוונען!

די משגיחים פיהרען מחלוקת און די קאַפולער מלמדים ווילען זיך נישט אריינשטופּען צווישען די בערג. זיי לערנען נישט קיין

עברי, דער ע ר ש ט ע ר צד זאָל נישט שרייען; צוליעב דעם צ ו ו י י ט ע ן צד לערענט מען קיין גמרא נישט, הכלל — מען לערענט גאָרנישט!

— און אויב — שרייבט מען פון וואָלאָטשיסק — די תלמידים פון תלמוד־תורה קענען (ווי אויבען איז געשטאַנען) אביסעל פסוק, איז עס טאַקע מ ע ש י ־ נ ס י ם!

די מינסקער גובערניע האָט א שטאָדט טאָלטשין. עס איז א כרך פון זיבען ביז אכט טויזענט נפשות (אקוראַט וועט קיין אידישער קאָרעספּאָנדענט קיינמאָל נישט וויסען, כאָטש עס איז לייכט צוצוגעהן צו דער טאַבליצע הינטער דער שטאָדט, אָדער צו נעמען די „פאַמיאַטנאַיאַ קניזשקאַ" פון מינסקער גובער־ניע און זעהן און פאַרצייכענען די צאָהל), הכלל, ווי געזאָגט א כרך: עס האָט א מרחץ, א כשר'ע מקוה, א שול מיט א בית־המדרש, עטליכע טוץ חסידי'שע מנינים און, פאַרשטעהט זיך — כלי־קודש מיט א רב אין דער שפּיץ.

דעם רב אבער צאָהלט קהל קיין שכירות נישט! מען האָט איהם אמאָל אוועקגעגעבען די הייוועו, האָט מען ביי איהם לעצטענס דאָס אויך צוגענומען; מען האָט מבטל געווען דער רבי'צינס מאַנאָפּאָל, און אן עק.

איז דאָך א קשיא: היכא דמי? פון וואַנען נעמט זיך עס, אז קהל זאָל דעם רב נישט צאָהלען?

טענ'עט קהל, אז דער רב איז אן איבריגע זאַך; מען האָט גאָר־נישט פון איהם!

שאלות פּסק'עט יעדער מלמד. א דין־תורה פּסק'עט מען נישט היינטיגע צייטען, און אויף א ו י ס נ ל יי כ ע ן איז ער צו ק ר ו ם! דברים שבצדקה, וואו א רב זאָל זיך קאָנען אריינמי־שען, ווי לינת הצדק, חונן דלים, תלמוד תורה, הקדשים, וואָס אַנ־דערע שטעדט האָבען, האָבען מיר נ י ש ט! אין שטאָדט־זאַכען האָט ער קיין דעה נישט, צו קיין אסיפות רופט מען איהם נישט... זאָגט ער אמאָל אליין א דעה, טוט מען, פאַרשטעהט זיך קאַפּויר!

— נאָך וואָס האָט איהר גענומען אזא רב?

— א מקח־טעות געווען! ער האט יונגערהייט פאר אן עלוי גע׳שמ׳ט; אן אייזערנער מח, האט מען געזאגט, א נייער „חתם־סופר", אן „אורים ותומים"... האבען מיר זיך אויפ׳ן תכשיט „גע־לאמעט"! מיר וועלען איהם — האבען מיר געטראכט, אראפבערענגען, פארזארגען מיט פרנסה, צו טון וועט ער נישט האבען, די האנט אין קאלט וואסער אריין נישט לעגען, וואס־זשע וועט ער טון? ער וועט זיצען און לערנען, ענטפערען „שאלות־תשובות" און שרייבען ספרים, און דורך איהם וועט שמ׳ען טאלטשין... ווער האט מתיר געווען די עגונה? דער טאלטשינער רב! ווער האט גע׳אסר׳ט געפרווירען פלייש? דער טאלטשינער רב! און אויף די שערים פון די ספרים זיינע וואלט געשטאנען לדור דורות: הרב מק"ק טאל־טשין! טאלטשין און טאלטשין, די וועלט וואלט געקלונגען מיט טאלטשין!

— נו?

— וואס נו? ער האט זיך אפגעשטעלט! מען פרעגט איהם קיין שאלות נישט, ער ענטפערט קיין תשובות נישט; בישלעכוויוז זיצט ער און לערענט, נאר קיין ספרים שרייבט ער נישט! עס האט זיך „אויסגעלאזט א בוידעם"!

— הכלל?

— הכלל? ווי אין פרק שטעהט: אם אין תורה אין קמח! האט מען איהם אויפגעהערט צאהלען שכירות, האט מען איהם צו־גענומען די הייווען...

און דער טאלטשינער רב וואלט אויסגעגאנגען פאר הונגער, נאר — — — —

— א מערכה — שרייבט מען פון טאלטשין — וואס די ערש־טע רבי׳צין איז נפטר געווארען, און די צווייטע האט א שטיקעל נחלה, לעבט מען דערפון...

און די שאלה „וואס לערענט מען?" איז נוהג נישט נאר בנוגע צו וואליז־וואלאטשיסקער תלמוד־תורה־אינגלעך! אין דער פוילי־שער גובערניאל־שטאדט פלאצק שטעהט די הארבע שאלה בנוגע

צו יונגע בעל־מלאכה׳ס: וואס זאל מען זיי לערנען שבת? א גאַנ־
צע וואָך, ווי א גאַנצע וואָך, אבער שבת — א פרייער טאָג, מיט
וואס שטאָפּט מען זיי?

און עס איז א מחלוקת צווישען די „יונגע ציוניסטען" מיט׳ן
רב.

די יונגע ציוניסטען ווילען דוקא לערנען מיט זיי: לשון־קודש,
אידישע געשיכטע על־פּי גרעץ, וכדומה...

דער פּלאָצקער רב איז אליין אפילו א משכיל, זעקס קלאסען
געענדיגט, רעדט און שרייבט, זאָגט מען, דייטש ווי א מזמור, רו־
סיש — ווי א וואסער; לאָז מען דארפען — וועט ער קענען פּויליש,
ווי מיצקעוויטש — א מענש מיט א קאָפּ! איז׳ען איז ער אפילו א
שטיקעל פּחות־משוה־פּרוטה פון א ציוניסט; ער צאָהלט א שקל, נאָר
ער פארשרייבט איהם אויף דער צוויי־יעהריגער טאָכטערס נאָמען...
א י ה ר וועט עס שוין נישט שאדען! אויף איהר האָבען די
חסידים שוין לאַנג מוציא שם געווען, אז זי שפּילט פּאַרטעפּיאַן!
און דעריבער טאַקע איז ביי די ווארשאווער וואהלען אויף א רב,
אויף איינעם פון די זעכצעהן ווארשאווער רבנים, דער זכה־בגורל
געפאלען אויף ראָדאָם, נישט אויף פּלאָצק... ווי איהר זעהט, א שטי־
קעל אַנגעריהרטער רב, און פונדעסטוועגען לאָזט ער נישט די יונגע
בעלי־מלאכות זאלען לערנען „ספרים־חצונים"; גמרא זאל מען לער־
נען מיט זיי! ש"ס!

און דערווייל לערענט מען גאָרנישט... די יונגע בעלי־מלאכות,
וואס זענען געוועהנט געוואָרען זעקס טאָג צו דער ארבייט, ווערען,
לויט מען שרייבט פון פּלאָצק, דעם זיבעטען טאָג שיער נישט
משוגע.

— א מערכה — שרייבט מען — וואס עס איז פאראן „קליין־
ש"ס"; שפּילען זיי אין קאָרטען!

כל׳עם בייז קומט ארויס פון מחלוקת.

אין זשיטאָמיר איז פאראן א דאמען־פאראיין, און עכטער דא־
מען־פאראיין, (נישט קיין „עכטע" דאמען לאָזט מען נישט צו),
וואס פארזאָרגט די אָרעמע תלמוד־תורה־קינדער מיט אביסעל גע־

קעכין. מיטאָג־צייט באַקומען זיי (איך ווייס נישט אויב אַלע, אפשר נאָר די אַ ר ע מ ס ט ע און אפשר נאָר די, וואָס האָבן נושא־חן געווען, אַליין אָדער די עלטערן זייערע, ביי די דאַמען!) צוביס־לעך זופּ מיט שטיקלעך ברויט אָדער זעמעל...

פּלוצים איז דורכגעפלויגן אַ שוואַרצע קאַץ, און אפשר אַ קאַטער צווישן בעקער און איינער פון די עכטע דאַמען.

ווענן וואָס עס איז געגאַנגען, ווייסט מען נישט; גענוג, אַז דער בעקער האָט נישט אָפּגעטראָטן דער דאַמע, די דאַמע דעם בעקער אודאי און אודאי נישט, און — די דאַמע האָט ארויסגע־געבן אַ באַפעהל, מען זאָל אויפהערן קאָכן פאַר תלמוד־תורה!

און מען קאָכט נישט; די קינדער גייען אהיים אויף מיטאָג און נישט אַלע ה אָ ב ע ן מיטאָג אין דערהיים, מאַסען הונ־גערן...

— עס איז נאָר אַ נס מן השמים — שרייבט מען פון זשי־טאָמיר — און טאַקע אַ נס בתוך נס! ע ר ש ט ע נ ס, וואָס אידישע קינדער זענען אַזוי אויסגעהאַלטען און קאָנען לערנען אומ־געגעסען... און צ ו ו י י ט ע נ ס, וואָס זיי האָבן נאָך קיין צייט נישט געהאַט צוצוגעוועהנען זיך צום עסען, וואָרים (ווי־טער אַ מערכה בתוך מערכה) ערשטענס, „אַרבייט דער גאַנ־צער דאַמען־קאָמיטעט אינגאַנצען ערשט דריי חדשים, און צוויי־טענס, האָט מען די „זופּען" זעלטען געקאָנט אין מויל אריינגע־מען...

אַזוי שרייבט מען!

דער גרעסטער נס איז אפשר געשעהען אין קיידאַנאָוו (מינס־קער גובערניע):

אין קיידאַנאָוו איז פאַראַן אַ מאַרק, וואָס פלעגט דינען פאַר'ן גאַנצען האַנדעל פון שטאָדט. וואָס מען האָט געוואָלט, האָט מען דאָרט געקויפט און פאַרקויפט: תבואה, האָלץ, פערד, בהמות, מיט איין וואָרט, אַ מאַרק־הכולל, אַ כל־בו מאַרק!

עס איז אביסעל ענג געווען, און אפשר מעהר ווי אביסעל, נאָר דערפון זענען צופרידען געוועזען: ע ר ש ט ע נ ס, די בעלי־

בתים, וואס האבען מחיה־הייזער ארום מארק און, צ ו ו י י ט ע נ ס — די בייטעל־שניידער, קעשענע־טאפער, פראסטע אידיש גערעדט: די גנבים. פון דעם „צווייטענס" איז אבער די פאליציי נישט צו־פרידען געווען, און זי האט באשלאסען: יחלוקו — מען זאל דעם מארק צוטיילען: תבואה באזונדער, פערד באזונדער, בהמות באַ־זונדער... דאס צ ו ט י י ל ע ן און אפזונדערען שוועבט היינט אין דער לופט!

און אויף אלץ האט מען פלאץ געפונען, אחוץ וכוחים, אחוץ מחלוקת. איין שאלה איז נאר געבליבען. וואו מאכט מען דעם מארק פאר בהמות?

די בעלי־בתים פון די מארק־הייזער האבען בסוד סודות איינ־גערוימט דער פאליציי, אז דער בעסטער פלאץ פאר'ן קיה־מארק וואלט געוועזען דער שול־הויף, וואס איז ג א נ ץ נאהנט צום אלטען מארק־הכולל. דער שול — האבען זיי געזאגט — וועט עס נישט שאדטען, די בהמות וועלען דאך נישט אריינגעהן, און חופות שטעלט מען סיי ווי סיי ערשט פארנאכט, נאכ'ן מארק! און עס וועט אלץ גוט זיין, דער קיה־מארק וועט זיין אפגעזונדערט און די מחיה אין די מארק־הייזער וועט בלייבען מחית!

דער פלאן איז א נ ג ע נ ו מ ע ן געווארען. נאר איידער מען האט איהם באשטעטיגט, איז דער סוד ארויס, ווי בוימאויל אויפ'ן וואסער. עס איז געוואר געווארען דער רב מיט'ן רבי'ן, עס זענען געוואר געווארען בעלי־בתים, וואס האבען נישט קיין הייזער ארום מארק און אפילו אזוינע, וואס האבען לחלוטין גאר קיין הייזער נישט, און עס איז געווארען א רעש, א מהומה, און מען האט אנ־געשריבען א פאפיר: באשר בכן, עס איז ערשטענס א חלול הקדש, א קיה מארק אויף א שול־הויף, צווייטענס, וועט עס שאדטען דער פרומקייט: נישט א י י ן בעל־הבית וועט נישט קומען דאווענען בצבור, ווייל ער וועט מורא האבען פאר די אקסען... א קשיא אויף א מעשה — עס קאן זיך טרעפען א שור המועד, און נאך און נאך טעמים, און — עס איז געווארען א מחלוקת...

מאכט זיך נאך איינמיטען א מעשה, און דער אלטער רב פאלט געבעך אוועק...

ער ווערט ערגער און ערגער. קהל זעהט, אז עס געהט, לא־עליכם, צו גסיסה, אז דער מזל פון קיה־מארק הענגט אף כמעט

נאר דערפון, ווער עס וועט זיין במקום הנפטר, הויבען זיך אן ביי־דע צדדים ארומצוזעהן וועגען א נייעם רב, ווארים היינט־מארגען וועט מען איהם דארפען...

און איין צד האט ארויסגעשיקט משולחים מיט א כתב רבנות פאר אזוינעם, וואס וועט אונטערשרייבען, אז א קוה־שטאל אויפ'ן שול־הויף איז יא א חלול־השם, און דער צווייטער צד האט ארויס־געשיקט א כתב רבנות פאר אזוינעם, וואס וועט אונטערשרייבען, אז עס איז נישט קיין חלול השם, פארקערט, עס וואלט געווען א זכר לקרבנות...

און די רבנים פוןביידע צדדים האבען געזאלט קומען, קוים וועט ער אן אויג צומאכען, צום הספד פון אלטען רב, און האבען געזאלט שוין בלייבען; און ביידע צדדים האבען שוין אנגעגרייט אלערליי כלי־זיין אויף מחלוקת, ווער עס זאל בלייבען און ווער ארויסגעטריבען ווערען, און בלוט וואלט גערונען, און א האלבע שטאדט וואלט חרוב ונחרב געווארען. — — —

— נאר א נס איז געשעהען — שרייבט מען פון קיידאנאוו— וואס דער ישיש איז פלוצים געזונט געווארען און האט זיך אויפ־געהויבען כאחד האדם...

וואס עס וועט בלייבען מיט די בהמות, ווייסט מען נאך נישט!...

12.

31טען יולי, 1902.

נאט אייך א האנט — עס איז דאך נאריש, קיין תקיעת־כף וועל איך אייך נישט געבען — נאר אזוי א האנט, אז איהר וועט היינט ביי מיר גארנישט טרעפען, נאט אייך!

ווען איך וועל מיך אפשטעלען און א פרעג טון: נו, טרעפט, וואס ווייטער וועט זיין, מיט וואס וועט עס זיך ענדיגען? וועט איהר טרעפען אדער גארנישט, אדער קאפויר!

איהר זאגט אפילו אלע יאהר אין דער הגדה: „כלנו חכמים, כלנו נבונים", און עס איז אמת: סאמע עגבויר־מוחות, סאמע שפיץ־ביי־שפיץ קעפלעך — נאר דאס לעבען פון אידישע שטעדט און שטעדטלעך איז קרומער פאר אייך!

אפילו אייערע רבנים, די מאורות הגדולים עם הקטנים, וואס טרעפען אלע רעטענישען אין „הפסגה" — וועלען בלייבען מיט אפענע מיילער.

איהר וועט זעהן!

איך הויב אן פון ווארשוי.

אין מנין פון א ווארשאווער צדקה־חברה „לינת־הצדק" איז גע־ווען א הייסער וכוח...

נאר כאפט נישט, מען מוז דערצעהלען בסדר.

„לינת הצדק" אין ווארשוי איז א שטילע, כמעט באהאלטענע חברה, פונדעסטוועגען האט זי איהר אייגענעם מנין, און דער מנין האט אן אייגענעם מגיד.

דאס אלץ איז נאך קיין עולה נישט. אפילו נישט דאס, וואס דער מגיד איז אן אנטי־ציוניסט; עס שאדט נישט קיינעם, אפילו דעם מגיד נישט, צו דער פרנסה אודאי נישט!

אפילו דעם גרויסען צדיק, וואס פיהרט די גאנצע שווערע

מחנה פון רבנים אויף מלחמה געגען ציוניזם, ווייל ער וויל ברייג־
גען משיח'ן פאר דער צייט און נישט אויף אן עזעל, האט עס
אויך נישט געשאדט?

נישט איהם, נישט זיינע קינדער.

דאס, וואס א געוויסע פארזיכערונגס־געזעלשאפט האט ביי די
בני־הצדיק צוגענומען די אגענטור און מכריז און מודיע געווען
אין אלע צייטונגען, אז מען זאל זיי על חשבון החברה מעהר קיין
געלט נישט איינצאהלען, איז געווען, ווי אלע ווייסען, מחמת
טעותים אין חשבונות, נישט, חלילה, פאר אנטי־ציוניזם; דאס איז
נאך אלץ געווען איידער א רבני'שער האן האט געקרעהט!

א שטיקעל הלול־השם איז עס געווען, אבער נישט, חלילה,
וועגען אנטי־ציוניזם!

הכלל — דער מגיד פון לינת־הצדק־קלויז איז אן אנטי־ציוניסט
און עס האט איהם, חלילה, נישט געשאדט, גאר פארקערט, דאס איז
אין ווארשאווער לינת־הצדק א מעלה; ווארים אין ווארשעווער
לינת־הצדק, אויסער עטליכע יונגע אינגלעך, וואס זענען אלע צו־
זאמען אפשר קוים אזוי אלט, ווי דער מגיד, וויל קיינער פון
ציוניזם נישט וויסען.

און אט טאקע צווישען די אינגלעך מיט'ן מגיד איז געווארען
א ויכוח, פארשטעהט זיך — וועגען ציוניזם...

אנגעהויבען האט דער מגיד: ער האט א הייסע דרשה געהאל־
טען געגען ציוניזם און אפילו א פיין משל געזאגט.

— משל למה הדבר דומה — האט ער געזאגט — א איד דארף
פאהרען, למשל — צום ביישפיל — קיי האציפלאץ...

נאך וואס פאהרט א איד קיין האציפלאץ? א דאגה נאך וואס
א איד דארף פאהרען קיין האציפלאץ!

ער האט א ירושה אפצונעמען — שרפ"ט אלפים א ירושה!

ער האט גאר א מעקלעריי אין האציפלאץ, ער קאן נתעשר
ווערען!

און אפשר איז ער גאר א געבירטיגער פון האציפלאץ, האט
אין קורצען יאהר־צייט און איילט זיך קיין האציפלאץ אויף קבר־
אבות!

— הכלל — ער דארף, ער מוז פאהרען קיין האציפלאץ! עס
ציהט איהם ווי מיט צוואנגען קיין האציפלאץ!

נו, וואס טוט א איד, אז ער דארף, אז ער מוז פאהרען קיין האציפלאץ?

ער טוט, וואס אלע גלייכע מענשען טוען:

קיין האציפלאץ געהט א באהן, — געהט אונזער אידעל אין קאסע אריין און קויפט זיך א בילעט קיין האציפלאץ...

פון די, וואס פאהרען אהן בילעטען, רעדט מען נישט; אטו בשופטנא עסקינן!

הכלל, ער האט שוין א בילעט, וואס טוט ער נאך?

גארנישט! ער דערזעהט א באנק, זעצט ער זיך אנידער אוןווארט.

— סטייטש, ווי זיצט עס א איד מיט פארלעגטע הענט און ווארט?

— איד ווארט — ענטפערט דער איד — אויפ'ן צוג.

קומען וועט ער דער צוג! יעדע מינוט קאן ער קומען! נאר נישט מיט אמאל קומט ער: פריהער וועט מען בלאזען, דערנאך וועט ערשט געהן א רויך... דערנאך ערשט — וועט ער קומען!

דערווייל זאגט אונזער אידעל תהלים, צי ער דאווענט, אפשר קוקט ער גאר אין חוק'ל אריין... אז עס וועט זיך הערען פייפען, וועט ער צוזאמענבינדען דאס פעקעל; אז ער וועט דערזעהן דעם רויך, וועט ער אויפשטעהן, און אז דער צוג וועט פארפאהרען, „מובטח אני" — זאגט דער מגיד — אז ער וועט אריינשפרינגען אין וואגאן!

— אזוי — זינגט ווייטער דער מגיד — טוען פשוט'ע, עהר־ליכע אידען; אידען מיט אמונה, מיט ישוב הדעת...

— און עס זענען — איז ער מבטיח בנאמנות — קיין קאלטע און חס־ושלום, קיין פוילע אידען נישט.

עס ציהט זיי קיין האציפלאץ, ווי מיט אייזערנע צוואנגען ציהט זיי! א שפאס — קבר אבות, א ירושה פון שרפ"ט, צי גאר אז עסק'ל — א מעקלעריי נתעשר צו ווערען!

נאר לויפען א ק ע ג ע ן דער באהן, וויסען זיי, טאר מען נישט!

— ווי איז אבער — פרעגט דער מגיד — דער דין, אז א אי־דעל, וואס וויל פאהרען קיין האציפלאץ, ווערט, נישט פאר אייך געדאכט, נישט פאר קיין שום איד געדאכט — משוגע?! הא?

אז דער משוגע'נער איך כאַפּט זיך פּלוצים אַרויף, און לויפט, נישט אַפּוואַרטענדיג אויף דער רעכטער צייט, אויף „עת לחננה" — אַ פּ ע ג ע ן דער באַהן?

דער מגיד האַלט איין אַ ווײַלע און שיסט אויס מיט אַמאָל:

— גע'הרג'עט ווערט ער, דאָס אידעל!

— עס איז אפילו אַ שאָד — זאָגט ער שוין מיט אַ ווייכען קול — עס איז אפילו אַ שאָד אַ נפש מישראל — אַן אות פון דער תורה הקדושה — נאָר גע'הרג'ט מ ו ז ער ווערען!

איך ווייס גישט, צי איך האָב אייך ריכטיג איבערגעגעבען דעם מגיד'ס רייד. עס פעהלט מיר זיין לשון, נאָך מעהר — עס פעהלט מיר זיין נגון, זיין האַרצעדיגער, זינגענדיג־וויינענדיגער נגון, וואָס ציהט זיך און גיסט זיך אין אַ אידיש האַרץ אַריין, ווי אַ „שמן זית זך" — ווי אַן אמת כשר'ער בוימאויל...

סיי־ווי־סיי אָבער דער נמשל שווימט אַ ל י י ן אַרויס:

וואָס איז ארץ־ישראל? פּרנסה מיט'ן פולען מויל — זעמעל װעלען וואַקסען אויף די בוימער, אפשר אַ מעקלערייַ; אַמאָל איז עס געווען צווישען מצרים און בבל, היינט וועט דאָס געשעפט ב ר י י ט ע ר און ג ר ע ס ע ר זיין: אַ פאַקטאַריי צווישען אזיע און אייראָפּאַ! און אחוץ דעם — קבר אבות! דאָס איז אפשר גאָר דער עיקר! און אַ באַהן ג ע ה ט, דער צוג מ ו ז קו־מען!...

און דעם בילעט צו פאָהרען, (פון פאָהרען אַהן בילעטען, פון גלגול מחילות א ו נ ט ע ר די בענק, רעדט מען גישט!) דעם בילעט — דעם זכות אויף דער גאולה — קויפט מען אין גלאַוונע־קאַסע ביים רבונו של עולם פאַר בארע תורה, מצוות און מעשים טובים, אָדער אין דער הילפס־קאַסע, אין דער פּיליע ביים רבי'ן פאַר פדיונות...

נאָר אפילו מען האָט שוין דעם בילעט, מוז מען נאָך אַ ל ץ וואַרטען!

פריהער „וועט מען בלאָזען". דאָס איז שופר של משיח!

דערנאָך „וועט זיין אַ רויך!" באַ, מעהר ווי אַ רויך — עס וועט זיין דם ואש ותמרות עשן, — אַ קל־וחומר פון מצרים!

אָבער די „ציוניסטען", וואָס לויפען אַ קעגען דעם צוג — וועלען גע'הרג'עט ווערען...

אַזוי האָט דער מגיד געזאָגט, ער האָט זיך אַרומגעקוקט אויפ'ן עולם מיט נצחון, האָט שוין געוואָלט ענדיגען מיט „ובא לציון גואל" — — און שבת איז געווען, און די לינת־הצדק־לייט וואָלטען רוהיג אהיים געגאַנגען שלאָפען און וואָלטען איינגעדריקט דאָס רעכטע אויער אין קישען אריין צו הערען אין שלאָף, אויב מען בלאָזט נאָך נישט... איז אָבער, ווי להכעים, אַרויפגעשפּרונגען איי־נער, פון יונגע צווישען יונגע, אַ צעיר שבצעירים אויף דער בימה, און האָט אַ געשריי געטאָן:

— רבותים!

— רבותים, ער האָט אַ טעות, דער מגיד!

און ער האָט זיך אויפגעשטעלט אויף די שפּיץ נעגעל פון די פיס, און דאָס יונגע קול'כעל האָט געקלונגען, ווי אַ ניי־זילבערען גלעקעל: ער האָט אַ טעות, דער מגיד!

דאָס ניי־זילבערנע גלעקעל האָט אַן אַנדער נוסח פון דעם איינענעם משל!

— קיין האַציפּלאַץ, — זאָגט ער — געהט טאַקע אַ באַהן — אָבער אונזער אידעלע זיצט נישט אויף דער סטאַציע!

און — וועלכע סטאַציע, וועלכע סטאַציע?

„די סטאַציע ווילען מיר ערשט בויען!"

דאָס אידעלע זיצט אין אַ וויסטען מדבר, אונטער די הרי־חשך זיצט ער! צווישען נחשים ועקרבים און פּיפּערנאָטערס זיצט ער! עס חלומ'ט זיך איהם נאָר די באַהן! אַן אַלטער חלום, פון וועלכען ער האָט דעם פּתרון פאַרגעסען; און ער לעגט זיך נאָך שלאָפען, ער לייענט קריאַת־שמע, קלאַפּט זיך אין האַרץ אַריין „על־חטא"! און קוים וועלען זיך איהם די אויגען צומאַכען, וועלען קו־מען די „ווילקאַלאַקים", די חיות רעות, די הונגעריגע וועלף און וועלען איהם בייסען, און ער וועט אפילו נישט פּיהלען! ער וועט זעהן מיראַזען (אַ ליטוואַקעל, נעבעך!) חלומות... און אַזוי ווייטער, און אַזוי ווייטער...

און מיר — האט ער געענדיגט — שרייען טאקע: לויפט צו דער סטאציע וחיו! איהר וועט נ י ש ט גע'הרג'עט ווערען!

צווישען דעם מגיד מיט די אינגלעך וויל איך מיך נישט אריינ־מישען; וועלכער נוסח עס איז דער ריכטיגער, איז נישט מיין זאך צו זאגען. ווען פ ר י י ע א ר ט און צ י י ט, וואלט איך אפשר פאר אייך א ד ר י ט ע ן נוסח, און אפשר גאר א ניי משל געהאט; אניט, וואלט איך אייך גאר א ליעדעל געזונגען, איך האב שוין אזוי לאנג נישט געזונגען! נישט אין דעם אבער געהט עס...

עס געהט אין דעם, אז אין לינת הצדק איז געווארען א ויכוח, א הייסער ברענענדיגער ויכוח! די לינת־הצדק־לייט זענען אויפגע־ריהרט געווארען, דער „שינה־בשבת־תענוג" איז דעם שבת בטל ומבוטל געווארען, — און אפשר אויך ווייטערע שבתים אויך... דאס, אייגענטליך, שאדט נישט — מען האט אפילו אן אסיפה געמאכט, און דערנאך — נאך אן אסיפה, און נאך אן אסיפה...

פרואווט אבער און טרעפט — וואס פון די אסיפות איז גע־בליבען!

— עס איז געבליבען, ברידערליך, עס איז געבליבען, אידעלעך, אז פון היינט אן זאל לינת הצדק קיין קראנקע ארעמע ציוניסטען — מעג זיין ו ו י קראנק און ו ו י ארעם, — קיין לינה נישט שיקען!

מען האט זיך נוקם געווען אן קראנקע!

אז מען רעדט פון א ברונעם, דערמאנט מען זיך אן עמער, וואס שעפט פון ברונעם; און אז מען רעדט פון קראנקע, קומט אויף די געדאנקען דער רופא, וואס ציהט פון דעם חיונה!

שטעלט אייך פאר א רופא. —

און איהר שטעלט אייך פאר—א „טוב שברופאים לגיהנום"—

און, אויב איהר האט אייך אמאל ביי א רופא א צאן געריסען, דערמאנט איהר אייך אן א רויטע ברודיגע פאטשיילע, מיט וועל־כער מען האט אייך, צום דערשטיקט ווערען, דאס מויל פארשטאפט; דעם גרויסען אייזערנעם שליסעל, א שטאל צו עפענען, מיט וועלכען

מען האט אייך אפּערירט, און עס שרייט אין אייך: טוב שברופאים לגיהנום!

און איהר דערמאַנט אייך נאָך אפשר אַן אָרעם קראַנקען־בעט...

אַלע צוויי און פיערציג אַלטע ווייבער, אַלטע קרובות און אַזוי גבאי'טעס, האבען מיט אלערליי סגולות נישט געהאָלפען, צעהן מלמדים האבען אַפּגעשפּראָכען עין־הרע'ס — און די קרענק ריהרט זיך נישט פון אָרט... מען האט געבראַכט פון „איהם, זאָל לעבען" קמיעות — די זינד לאָזען די תפלות נישט צו, לעגען זיך אויף דער קמיעא... און דער רופא שטעהט שוין ביים בעט...

וואָס נעמט ער איינגאַנצען, דער רופא? א צעהנערעל! נאָר ער קומט דריי פיער מאָל אין טאָג... ער שמירט, רייבט, קלאַפּט אַריין עטליכע באַנקעס, שטעלט אוועק עטליכע פּיאַווקעס, א שפּאַניש פליגעלע... א בענקעל איז אַרויס פון שטוב, דערנאָך א טיש, דערנאָך מלבושים, דערנאָך דאָס קישען פון אונטער'ן קאָפּ — דערנאָך ערשט, זאָגט ער, דער רופא: רופט א דאָקטאָר!

„טוב שברופאים לגיהנום!" קלאַפּט אייך אין די שלייפען!

איהר דערמאַנט אייך נאָך אין גרויס־שטאָדטישע רופאים פּאַקטוירים, רופאים, וואָס לאָקערען ביי גאַסטהייזער אויף אָרעמע און נאַרישע פּראָווינץ־קראַנקע, ווי די פּאַסקע־שפּילער, בייטעל אונטערוואַרפער... ווי די וועלף אויף פאַרלוירענע שאָף! אַן די שותּפים של עמלק — פון שווינדלער, שאַרלאַטאַנעס דאָקטוירים, וואָס טיילען צווישען זיך און די רופאים דעם אָרעמען קראַנקענס פעל... די יד־אחת־לייט מיט פאַלשע קונצען־מאַכער־פּראָפעסאָרען, וואָס מאַכען די קרענק אוועק מיט דער ל י נ ק ע ר האַנט, בשעת ווען די ר ע כ ט ע גראַבעלט אויס דעם לעצטען גראָשען פון אונטער'ן קראַנקענס קישען... און אין יעדען טראָפּען בלוט רופט אין אייך: טוב שברופאים לגיהנום!

און אפשר האט איהר קרובים, באַפרייטע פון מיליטער — אויפ'ן בית־עולם? אפשר ליגען אייך זייערע אלמנות און יתומים אויפ'ן האַלז? וואָס האט ער דען געטאָן? עטליכע טראָפּען אין אויג צי אין אויער אריין, עפּעס ערגעץ א ביינדעל איבערגעבראָכען... אפשר קענט איהר רופא'ישע הייזער פאַר געמאַכטע קרענק און פעהלער — — — אפשר האט איהר נאָך א קרובה, וואָס דער

רופא האָט זי באַפרייט פון צער־גדול־בנים מיט׳ן לעבען צוזאַמען?

און איהר קריצט מיט די ציין: טוב שברופאים לגיהנום...

און איהר פרעהט אייך שוין מיט דער הייסער סמאָלע באַד, וואָס איך וועל מאַכען א רופא...

איהר האָט אבער נישט געטראָפען...

איך האָב א רופא אין גן־עדן אריין! נישט באַלד, חס ושלום; איבער הונדערט און צוואַנציג יאָהר, מיין איך!

געוואוינט האָט דער רופא אין גערשאַנקאָווע (פּאָדאָליער גוב.), אין דער קאָלאָניע גערשאַנאָווקע, וואָס ליגט אין דערמיט צווישען צוויי באַהן־סטאַציאָנען וואָראָנאָווקע און קאָלבאַסנע, צו פינף ווערסט פון יעדערער.

אפשר פאָהרט איהר מיט יענער באַהן, כאַפּט אייך אַהין אָדער צוריק־צו־וועגס אַראָפּ קיין גערשאָנאָווקע; איהר וועט, איך בין אייך ערב, קיין חרטה נישט האָבען. איהר וועט זעהן א גן־עדן. הייזער באָדען זיך אין גרינס — סאַמע גאַרטען. טאָמער פאָהרט איהר ערשט א פּאָר יאָהר שפּעטער, וועט איהר שוין זעהן א גאַנצען פּאַרק!

און אין דעם פּאַרק, אין גערשאָנאָווקער גן־עדן האָט דאָך ערשט נישט לאַנג זיך אריינגעכאַפּט דער הונגער... אין 1900־1 — ווען בעסאַראַביען האָט געהונגערט...

פאַר בעסאַראַביען האָט זיך געמאַכט אין קישענעוו א קאָמי־טעט, וואָס האָט געזאַמעלט נדבות ביי דער גאַנצער אידישער וועלט, און ווי עס איז געהאָלפען. גערשאָנאָווקע ליגט אבער אין פּאָדאָ־ליער גובערניע! קריסטליכע קאָלאָניסטען האָבען ווי עס איז הילף באַקומען פון דער דומע, אידישע קאָלאָניסטען האָבען פון ערגעץ קיין הילף נישט געהאַט...

די שפּייכלער זענען געשטאַנען פּוסט, ריין ווי אן אויסגע־לעקטער טעלער, שטייבער זענען געשטאַנען טויב־שטום און פאַר־וויסט, מענשען האָבען זיך געבויגען, ווי דאַרע פאַרשוואַרצטע שאָ־טענס... נאָכ׳ן הונגער געהט טיפוס פאַר הונגער...

און דאָ האָט זיך באַוויזען דער רופא...

— און האָט געהיילט, ממש מחיה־מתים געווען?...

— ווייטער נישט געטראָפען, ער האָט זיך גאָר אויפגעהויבען און איז אוועק קיין קישענעוו, צום קישענעווער קאָמיטעט, און אַזוי לאַנג גערעדט און גערעדט, און אַזוי פיעל רחמים געבעטען פאַר

די גערשאנקאווער קאלאניסטען און געוויינט, ביז — — —

— ביז מען האט געמאכט א נייעם קאמיטעט פאר גערשא־נאווקע...

— ניין, דאס וואלט צו לאנג געדויערט, עס מוז אנשלאגען אין פעטערבורג. ער האט ביי זיי גע'פועל'ט, זיי זאלען געדענקען, אז דאס געלט איז פון כל ישראל, פון גאנץ תפוצות ישראל, און די נאהנטע גערשאנאווקע איז נישט שולדיג, אז די פאליציי האט זי פאר־רעכענט צו פאדאליע... אז הונגער איז הונגער אין בעסעראביע, ווי אין פאדאליע...

און דער קאמיטעט האט נישט געקוקט דערויף, וואס ער איז א קאמיטעט פאר'ן הונגער אין בעסעראביע און האט דורכ'ן רופא געשיקט הלוואות פאר די אידישע קאלאניסטען אין פאדאליע!

און דער רופא איז אהיים געקומען מיט געלט, און די קאלא־ניסטען האבען איהם אויסגעקליבען, ער זאל צוטיילען דאס געלט, לויט הונגער, לויט נפשות אין דער פאמיליע...

און דער רופא האט עס געטאן!

— אומזיסט?

— גאר אינגאנצען אומזיסט. אפשר האט ער אין הארץ, ווי לינת־הצדק־לייט, גערעכענט אויף עולם־הבא, עס קאן זיין; „א אי־דישע קישקע קאן מען נישט שאצען", טאקע א רופא, נאר דאס פינ־טעלע איד, פארט א נשמה פון בארג סיני, נאר דא אויף דער וועלט האט ער גארנישט גענומען.

— און דאס האט ווירקליך א רופא, א פראסטער רופא גע־טאן?

— געוויס... נאר טאמער קאנט איהר טרעפען, וואס די קא־לאניסטען האבען געטאן...

— נאכ'ן הונגער א פיינע מתנה געשענקט?

— ניין!

— אויף זיין נאמען א קרן־קימות געמאכט?

— ניין!

— אן אדרעס געשריבען און געשיקט מיט גאלדענע אותיות אויף פיין פאפיר?

— ניין!

— געשענקט איהם אן ארט אין שול ביי דער מזרח־וואנט?

אויף אייביג אויעקגעגעבען אתה־הראית, חתן תורה צי פתיחת נעילה?

— ניין!

— אויפגעהאנגען, ווייל א רופא איז א דייטש, זיין פארטרעט אין „שקאלע“?

— אויך נישט!

— וואס דען צו אל־די־שווארצע יאהר?

— בייזערט אייך נישט און רעדט נישט קיין נבול־פה... איך האב אייך פריהער געזאגט, אז איהר וועט היינט ביי מיר גארנישט טרעפען...

הערט, וואס די קאלאניסטען האבען געטאן! אייגענטליך נישט אלע, נאר די, וואס האבען ווענינער הלואות באקומען, ווי זיי האבען געוואלט. זיי האבען דעם רופא גע׳מסר׳ט...

— טעותים אין חשבונות?

— דאס איז געוועזן ביי די בני־הצדיק, נישט ביים רופא!

— אז ער האט נישט ע ה ר ל י ך געטיילט, נושא־פנים געוועזן...

— חס־ושלום!

— וואס דען?

— מען האט איהם גע׳מסר׳ט, הערט, אידען — מען האט איהם גע׳מסר׳ט, אז ער פארקויפט שטילערהייט ארצניי־מיטעל! און דאס טאר מען נישט...

— און דאס האט ער באמת געטאן!

— אפנים — אויך נישט! דאס געריכט, ווענינסטענס, האט איהם אינגאנצען באפרייט...

זעהט איהר, נ י ש ט געטראפען!

און איך האב נאך, און — סחורה, ווי גאלד!

ווארים, אז איך רעד פון רופאים, דערמאן איך מיך אן זייערע שותפים...

אן מאנכע „באריהמטע“ דאקטוירים — איהר קענט זיי אפשר די נאכגעמאכטע פראפעסארען, אויפגעבלאזענע ספעציאליסטען, מיט די שווארצע רעק און גלאנצענדיגע צילינדער מיט ווייסע האנט־שוה און קראוואטען אין מיטען דער וואך...

און, אז איך דערמאן מיך אן די יר־אחת־לייט מיט די רופאים,

וואס שטעהען העכער און טויזענט מאל נידעריגער פאר די רופאים, דערמאן איך מיך אן מלאך־המות, ביי וועלכען זיי שטעהען אין דינסט, אן די בית־עלמינ׳ס, וואס זיי פלאנצען!

און פלוצים — אין מיט׳ן רוישענדיגען זידענדיגען בית־עלמין לעגט זיך מיר אויס א בית־הקברות!

שא, שטיל!

דא און דארט א גרין ציטעריג בוימעל — — —

ווייסע שטיינער, סאמע ווייסע שטיינער, אחוץ עטליכע אלטע, מיט מאָד־באוואקסענע, האלב, דרייפיערטעל און גאנץ איינגעזונקענע.

שא — צדיקים שלאפען, מורינו׳ס, מורה־מורינו׳ס און מורה־מורה־מורינו׳ס...

סאמע צדיקים, סאמע נדיבים, — תורה, חכמה וגדולה במקום אחר — אין דער ערד!

טייערע מענער, טייערע ווייבער, בריליאנטענע קינדער!

ווייסע נשמות, ווי די ווייסע שטיינער, גאלדענע הערצער, ווי די גאלדענע אותיות, און טיפע, טיפע נשמות, ווי די איינגעזונקענע מצבות...

שטיל, לאזט זיי שלאפען!

— — — — — — — — — — — — — — — —

נאר טאמיר ווייסט איהר, ווען אין טאלאטשין, למשל, אין טאלאטשין, מינסקער גובערניע, ווער עס געהט דארט אממעהרסט אויף קבר־אבות?

— טאלאטשין — זאגט איהר — איז באריהמט מיט איהר טיפער בלאטע, מען קען, אויסער אין די גרויסע פרעסט ווינטער, אדער תמוז אין די גרעסטע היצען אין שעהנעם העלען טאג איינמיטען גאס דערטרונקען ווערען...

מן־הסתם — שטויסט איהר אייך דעריבער — געהען אויף קבר־אבות נאר די נאהנטסטע שכנים...

נישט געטראפען! אז מען האלט ביי קבר־אבות, איז בלאטע — בלאטע! א פוס ארויס, א פוס אריין און מען שפרייזט! הלמאי, אז מען זעהט פון דערווייטענס א בליץ פון א קופערנער קאפיקע?!

— בלי־קדש אין לאנגע שטיוועל —

אויך נישט; די געהען בארוועס!

— אַהאַ ! דער גבאי !

איהר האָט געהערט, אַז אין טאַלאַטשין איז פאַראַן אַ באַ־ריהמטער גבאי, אַ צוויי אײַלענדיג אידעלע מיט אַ שפּאַן און אַ פּאָר גרויסע שפּאַקולען...

אָבער גאָר לאַ, און דוקאַ מיט אַ ספּאַדעק !

דער גבאי, פאַרשטעהט איהר מיך, האלט אַן אַפּטייק ; אַ קליין אידעלע און אַ גרויסע אַפּטייק ! אויפ'ן ווייבס נאָמען האלט ער זי, די אַפּטייק... גוי'ש לייענען אָבער קאָן ער נישט. נישט ער, נישט זוגתו הצנועה... טרעפען זיך אודאי טעותים... נישט אין חשבונות חלילה, מישט מיר ווייטער נישט אַריין די בני־הצדיק שיחיו, נאָר אין די רעצעפּטען...

און דער גבאי ציטערט פאַר'ן בית־עולם... וואו דער פעפער וואַקסט אַנטלויפט ער פאַר'ן בית־הקברות...

וואָרים, וואָס טוט אַזאַ קליין אידעלע פון צוויי אײַלען און צוויי שפּאַן מיט אַ פּאָר גרויסע שפּאַקולען, אַז אַ מצבה גיט זיך ראַפּטום אַ רוק אַוועק און פון דער הייליגער ערד ברעכט אַרויס און באַווייזט זיך אַ בייזערער גולם מיט אויסגעהוילטע אויגען און פון אַן אויסגעפוילטען לאָך, במקום אַ מויל, שרייט פּלוצים אַרויס : רוצח !

ניין, דער גבאי געהט נישט אויף קבר־אבות...

— הכלל, ווער דען ? אַזוי פרומע אידענעס, גבאי'טעס, קברים־מעסטערינס, ליכטלעך־ציהערינס, אל־מלא־רחמים מאַכע־רינס, שול־ און ארון־קודש איינרייסערינס...

— ניין, ברידערלעך ! הוא אשר דברתי — איהר וועט היינט ביי מיר גאָרנישט טרעפען !

חזירים, ברידערלעך, געהען אויף קבר־אבות, בהמות, אידע־לעך, געהען...

אַהן אַ צוים איז דער טאַלאַטשינער בית־עלמין, אַהן אַ צוים !

און אפשר וועט איהר כאָטש טרעפען, פאַרוואָס קראַנקע עסען אין ראַדאָמישל פון אַ געוויסער צייט קיין הינער־פלייש נישט ?

איך רעד נישט פון אָרעמע קראַנקע, די האָבען אויף קיין הי־נער נישט, דאָס זענען דעם בעל־טאַקסעס פּאַראַבקעס און מוזען

יוצא זיין מיט ביינער פון רינד־פלייש, — איך מיין רייכע חולאים!

עס פעהלען קיין הינער נישט, קיין שוחטים, בפרט עופות־שוחטים אודאי נישט!

נאר ווייסט איהר, וואס עס פעהלט?

עס פעהלט אן ארט, ו ו א ו עופות צו קוילען!

ביים אויסקלייבען אן ארט, וואו עופות צו קוילען, האט א דעה צו זאגען דער בעל־טאקסע, יאגט ער זיך נישט מיט'ן אויס־קלייבען! זאלען זיי דערווייל רינד־פלייש־ביינער לעקען!

און ווייסט איהר, פארוואס אדעס שטעהט אהן א רב?

מען קאן קיין קלפי נישט מאכען...

עס פעהלט נישט, חס־ושלום, קיין וועהלער... א דעה צו זא־גען, ווען אפילו נאר אויף א רב, איז א שטיקעל נחת; אמאל לעקט מען נאר א ביין, אביסעל משקה כאפט מען אודאי... רבנים, מיט אפעטיט אויף אדעס פעהלט אודאי נישט...

וואס דען?

דער דומע פעהלט אן ארט, ו ו א ו די קלפי צו מאכען!

און אפשר וועט איהר כאטש טרעפען, ו ו א ו די כשר'ס־טע אידישע פאבריק איז?

אין פוילישען ראדזימין איז זי!

— ווער האט זי פארלעגט?

דער רבי, זאל לעבען און געזונט זיין, אליין!

— וואס ארבייט אויס די פאבריק?

בייטעלעך ארבייט זי אויס; בייטעלעך צו קמיעות... מען רע־כענט נאך איבערצוציעהן אויף בייטעלעך צו ארץ־ישראל־ערד...

— ווער ארבייט אין פאבריק?

משוגעים ארבייטען, משוגעים, וואס קומען זיך צום רבי'ן קורירען!

און צולעצט נאך איינס, נאך א קליינע רעטעניש! אייגענטליך נאר א פירוש אויף א לשון־קדש ווארט!

דער נייער, צוויי און צוואנציג יאהריגער טריסקער רב, ר׳ יעקב לייבעלע, זיין זכות זאל אונז ביישטעהן, פאהרט ארום אויף דער וועלט, דערווייל אין לובלינער גובערניע.

געקומען קיין סווערזש — געכאפט א פופציגער!

אריבערגעכאפט זיך קיין רודא־אפאלין, נישט וויט פון סווערזש — איינגעשלונגען א פינף און צוואנציגער!

וואו ער איז פריהער געווען, וואו ער וועט שפעטער זיין, וועט אמאל די היסטאריע פארצעהלען...

נאר ביים געזעגענען אין רודא־אפאלין האבען די חסידים גע־בעטען דעם רבי׳ן א נדבה פאר נ ש ר פ י ם.

און ער האט געגעבען... גאנצע דרייסיג קאפיקעס!

א ברייט הארץ האט ר׳ יעקב לייבעלע!

נאר טאמער טרעפט איהר, וועלכע נשרפים מען האט גע־מיינט?

איהר טרעפט: באברויסק, דזשיאלאוויטש... איהר רעכענט אויס א גאנצען אלף־בית פון נשרפים־שטעדט און — איהר האט נישט געטראפען!

פארשטאפטע מוחות זייט איהר! מתנגדים זייט איהר, אפשר גאר ציוניסטען!

ביי אייך איז פרעה — פרעה, חמץ — חמץ, זמרי־בן־סלוא— זמרי־בן־סלוא?

ביי אונז חסידים איז פרעה דער יצר־הרע, חמץ — די קליפה, זמרי־בן־סלוא א צדיק בן צדיק! און נ ש ר פ י ם זענען — ברע־נענדיגע חסידים מיט טרוקענע העלזער, וואס לעכצען נאך תקון! נאך אביסעלע י״ש!

פאר זיי האט ר׳ יעקב לייבעלע איבערגעלאזט דרייסיג קא־פיקעס.

א ברייט הארץ האט ער, ר, יעקב לייבעלע!

זיין זכות זאל אונז ביישטעהן אין דעם מדבר, אונטער די הרי־חשך, צווישען פיפערנאטערס און חיות־רעות מיט די „מיראזשען״, מיט די ווילקאלאקעס און חיות רעות!

13.

7טען אויגוסט, 1902.

פאריגע וואך האב איך אייך דערמאנט אז „טוב שברופאים לגיהנום“, נאר געמיינט האב איך פראסטע רופאים, און נישט אזוי וויט דערפאר, וואס זיי היילען קראנקע און וויסען קרענק, נאר איבער'ן „עיקר שכחתי“ — ווייל זיי גאלען. כאטש איך האב עס נישט דערמאנט, אידישע בערד, און ווערען אויף אזא אופן שותפים אין די פינף לאו'ן, וואס דער בעל־עברה'ניק איז עובר...

און קיין איינציגער „גאל־ישראל'ניק“ וועט זיך נישט פטר'ן אין יום־הדין דערמיט, וואס ער איז מצער די בעלי־עברה'ניקעס מיט ברודיגע שטיבער, אומריינע האנטיכער, שטינקענדיגען זייף און נישט גוט געשארפטע מעסער; און מען וועט אויף איהם נישט מלמד־זכות זיין דערפאר, וואס ער שניידט די בערד מיט די „וואנ־סערלעך“ מיט דער הויט צוזאמען — ווארים דערמיט טוט ער נאך ערגער: דורך איהם קומט אפ דער בעל־עברה, — אויב ער אנט־לויפט נישט צו א ראזירער א גוי, — אויף ד ע ר וועלט, און דארפען דארף ער אפקומען אויף י ע נ ע ר וועלט!

סיי־ווי־סיי קיין דאקטוירים האב איך דערמיט נישט געמיינט...

אמת, טייל דאקטוירים זענען נישט בעסער פאר די רופאים, זיי זענען אבער ג ר ע ס ע ר... וואס גרעסער דער בוים, גרעסער איז זיין שאטען; וואס גרעסער דער מענש, גרעסער איז דער יצר־הרע. עס איז, דאכט זיך, נאר א גמרא, עס איז אבער פארט אמת. א דאקטאר קריגט צוזאמען מיט'ן דיפלאם א גרעסערען זכות אויף עולם־הזה. ער מ ו ז האבען א שעהנע דירה, ער קאן נישט געהן אויפ'ן „היי־בוידעם“ אין טעאטער, ער קאן נישט פאהרען אויף דער באהן אין דער דריטער קלאס, צי מיט'ן טראמוויי פאר פינף קאפיקעס... ער מוז דעריבער „פארשרייבען“, נאך איידער ער וויסט די קרענק, ער מוז באווייזען קונצען און פארטרייבען די היץ, כאטש זי איז אמאל א רפואה — ער מוז... און „אונס רחמנא פטריה!“

און דעריבער טאקע האלטען אסך רביים מיט דאָקטוירים.

דער פראגער צדיק, למשל, ווייסט נישט מעהר ווי נאָר קריזשע! צי ער איז „בגלופין”, צי מיט א טרוקענעם האלז, צי עס איז „שואל בעצה” א מענש מיט א קראנקען פוס. צי מיט א מאגען, צי מיט א קאָפ, איין דאָקטאָר איז פאראן: קריזשע...

קריזשע איז אפילו נישט מזרע אברהם, יצחק ויעקב, אבער פון די חסידי־אמות־העולם איז ער; אידישע קראנקע האט ער ליעב, ווי דאס לעבען... ער איז זיי שטארק מקרב!

אנדערע — דער גראדיסקער, דער אפטער, דער אָטוואָצקער וכו' וכו' — מי מנה עפר יעקב? — שיקען שוין צו אידישע דאָק־טוירים, אדער שיקען בכלל נישט!

וואָרים נישט אלע שיקען — נישט אלע האלטען פון דאָק־טוירים!

די דאָקטוירים האבען טייל מורא — ווילען צופיעל וויסען, גראבלען צו פיעל אינעווענינג!

איך וועל אייך דערצעהלען א מעשה שהיה — מיינער א באַ־קאנטער איד געוועזען.

און א איד א מוצלח; נישט קיין עושר, נאָר א בעל־פרנסה. א גרויסער בעל־בטחון דערצו.

און ער האט שעהן געלעבט, אידישליך געלעבט. ווי געזאָגט— מיט בטחון... דאס הייסט: מיט קיין עין־הרע, א ווייב, מיט קיין עין־הרע, קינדערלעך, מיט קינדס־קינדערלעך!

די קינדער געשיקט אין חדרים, די איידעמעס גענומען צו זיך אויף קעסט און געשיקט אין די חדרים אריין די אייניקלעך.

עס איז א מחיה געוועזען צו קוקען, ווי אלץ האט געהאנגען אויף איין איד: ווי איין איד האט מיט זיינע צעהן פינגער און שארפען שפיץ־ביי־שפיץ קעפעלע געשפייזט, קיין עין־הרע, אן עולם! שבת ויום־טוב — אלע ביי איין טיש, סוכות—אין איין סוכה,—הושענא רבה פלעגט מען אויסארבייטען א שעהן ביסעל מעהל אויף קרעפ־לעך! אמת אידישער נחת!

פלוצלונג איז דער איד ארויס פון „קב־הבריאה”...

ער האט דעם אפעטיט פארלוירען — מען האט געמעגט פאר איהם קרעפלעך שטעלען, פיינסטע ציבעלעס מיט שמאלץ, מיט גענ־

זענע לעבערלעך — גאַרנישט! קיין שטיקעלע הערינג נישט, קיין שטיקעל האָניג־לעקעך נישט:

און די הויט איז איהם פלוצלונג אויסגעטריקענט געוואָרען, ווי א פּאַרמעט האָט זי אויסגעזעהן. דאָס גאַנצע פּנים איז איהם דעריבער פאַרענדערט געוואָרען און דערביי האָט איהם שטענדיג געדאַרשטען!

מען וואָלט זיך אפילו נישט פיעל געמאַכט פון אזוינע זאַכען, מאַלע א מענש איז נישט בקו־הבריאה! מאַכט זיך אָבער א מעשה, און, שניידענדיג זיך ערב שבת די נעגעל, פאַהרט ער אריין אין דער הויט און עס מאַכט זיך א קליינע וואונד, מען לעגט צו שפּינוועבס, עס העלפט נישט; מען פאַרקלעפּט מיט מאַרקען־פּאַפּיר, עס זייערט דורך; מען לעגט א י י ן פלעסטערל, דאָס צ ו ו י י ט ע — די קליינע וואונד וויל זיך נישט היילען, ווי א ל ה כ ע י ס!

קורץ און בקצור, מען האָט אָנגעהויבען ביי א פעלדשער, גע־קומען איז מען צו א דאָקטאָר, און דעם דאָקטאָר איז פונקט איינ־געפאַלען נישט יוצא צו זיין מיט אויספרעגען וועגען געזונט עד סוף כל הדורות, מיט באַקוקען די צונג, טאַפּען דעם דפק און אויס־האָרכען דאָס הארץ מיט די פּלייצעס — ער האָט נאָך געהייסען שי־קען צו אַן אַנדער דאָקטאָר, צו א „מומחה לאותו דבר“, דעם קראַנ־קענס „וואַסער“, ער זאָל זעהן, צי עס האָט נישט קיין גרויסען פּראָ־צענט צוקער.

פאַרשטעהט זיך, אז אויב אזוי, מוז מען שוין פרעגען דעם רבי'ן, זאָל לעבען...

און דער רבי, זאָל לעבען, האָט געשמייכעלט:

— זאָג נאָר, יענקעל, — פרעגט ער, — דו פ ר ע ס ט צו־קער?

— חס־ושלום, —ענטפערט אונזער יענקעל, — וואָס איז, א אינגעל בין איך?

— און וויפיעל שטיקלעך צוקער לעגסט דו אריין אין טיי אריין?

— איך ל ע ג גאַרנישט — ענטפערט יענקעל — איך בייס צו!

— פון וואַנען דען קומט צו דיר צוקער?

אונזער יענקעל זעהט בחוש, אז עס איז אינגאנצען א שטות געווען...

— און וואס איז, — מאכט ווייטער דער רבי — אז מען האט צוקער? א שלעכטע זאך צוקער? צוקער איז, דאכט זיך, זיס? הא?

און דער יענקעל איבערצייגט זיך נאך מעהר, אז דער דאקטאר איז פשוט „שאינו יודע לשאול“.

און דער רבי ווערט שוין אביסעל ערנסטער און זאגט:

— ווייסט דו וואס, יענקעל, האסט ביז אהער נישט געוואוסט, וואס דו האסט אינעווייניג, וויים ווייטער נישט...

און אונזער יענקעל איז אהיים געפאהרען, האט שוין קיין דאקטאר נישט גערופען. און איז אין א קורצע צייט ארום פלוצלונג אוועקגעפאלען, און, נישט פאר אייך געדאכט — געשטארבען...

— און וואס, מיינט איהר, וואלט געווען, ווען ער ווייסט, אז ער האט צוקער? ער וואלט נאך אפשר פריהער געשטארבען, פאר שרעק!

אזוי האט מיר א חסיד פארטייטשט...

דער גערער צדיק איז אויך נישט קיין מאמין אין דאקטוירים...

דאס איז שוין אין ווארשוי געשעהען:

אויף דער קראכמאלנע גאס איז א חסיד׳יש ווייבעל געגאנגען צו קינד.

איך בין דערביי נישט געווען, נאר אזוי שרייבט מען.

און עס איז א ווייבעל פון א רייך הויז און א שוואך ווייבעל, און עס דארף זיין אן ערשטלינג... און גלאט — „הייליגע שוואכע דורות“, און א גארסעט־ווייבעל דערצו... מיידעלווייז האט זי נאך אפשר, צוליעב דער פיגור, גאנצע עמער עסיג אויסגעטרונקען... און דאס קליינע חסיד׳ל, צי די קליינע צנועה, האט זיך נישט געוואלט ריהרען פון ארט...

די באבע האט געוואלט א דאקטאר; דער דאקטאר האט גע־זאגט, אז עס קאן זיין, מען וועט דארפען באנוצען די צוואנג, דעם

ווייבעלס יונגערמאן האט זיך דערשראקען און — איז געלאפען צום גערער צדיק...

— לאו! — האט דער גערער צדיק געזאגט — — — —

עס איז אפילו געווען א מערכה, וואס איידער דער יונגערמאן איז אהיים געקומען, האט דער דאקטאר זיינס געטאן און די יולדת ל ע ב ט, און דאס קינד ל ע ב ט — דאך האט מען מורא, אז דאס פאר־פאלק וועט שוין, חס־ושלום, קיין ג ו ט ל ע ב ע ן נישט האבען...

דער אטוואצקער רבי ל ע ב ט פאר אזא מעשה שוין פופצעהן יאהר אהן א ווייב...

דערפאר טאקע קורירען אסך גוטע אידען אליין!

דער איד, זכרונו לברכה, איז, ווי די וועלט ווייסט, א גרויסע בריה געווען, לא עליכם, צו אומריינע קעפלעך. קונציג פלעגט ער די הערלעך רייסען; געשיקט — נישט מיט׳ן אויג צו דערזעהן! ס׳רוב גוטע אידען, פון בעל־שם ביז׳ן ביכאווער, זענען גרויסע מבינים אויף עקרות... זכרונו לברכה דער אישביצער, סוף ימיו — דער ראדזשימינער — האט געהאט זיין אייגענס אן אלט ספר פון רעצעפטען, אפילו אויף דייטש, נאר נאר פון קדמונים, און האט געהיילט אהן אן אויסנאהם אלע ק ר ע נ ק...

דערפאר איז, למשל, דער קאריעניצער רבי אן אמת׳ער מומחה פאר מקשה לילד׳ס!...

און מאכען מאכט ער גאר פראסט.

אז עס קומט א דאקטאר, פארקאטשעט ער די הענט, גלייך ער דארף עמיצען פאטשען, כאפט א צוואנג, ווי א קאוואל, און לויפט צו צו דער ארעמער אידענע, ווי א גזלן...

דער קאריעניצער דארף נישט די אלע זאכען; ער ריהרט זיך אפילו פון ארט נישט!

ער שיקט צו דער מקשה לילד דריי שמעק טאביק פון זיין הייליג פושקעלע; ח״י גדולים א שמעק טאביק... ער הייסט, די באבע זאל זיך נאר א דריי מאל וואשען די הענט און זאגען דריי פסוקים איינגאנצען!

נאָכ'ן ערשטען מאָל די הענט וואשען: והוא כחתן יוצא מחופתו...

נאָכ'ן צווייטען מאָל וואשען: שערים ראשיכם... און ווי ווייטער שטעהט.

און ערשט נאָכ'ן דריטען מאָל אָפּוואשען דעם לעצטען פּסוק: והשער הפונה קדמה לא יפתח בלתי לה' לבדו...

ווער עס ווייסט נישט די טייטש פון די פסוקים, זאָל אָנ־פרעגען ביי א קאַפּולער מלמד פון וואהלינער וואָלאָטשיסקער תלמוד־תורה...

נאָר נישט אלע יולדות היילט ער! נישט אלע וויל ער היילען!

טראָגט א אידענע א שייטעל, נישט א האָר־באַנד; כאַפּט זי זיך אמאָל ארויס אין א לבנה־נאַכט מיט'ן מאַן שפּאַצירען, ווער שמועסט, אז זי לייענט א אידיש וואָרט, אחוץ תחנות און צאינה וראינה — זאָל זיך די וועלט איבערקערען, וועט ער איהר קיין שמעק־טאַביק פון זיין פושקעלע נישט שיקען, סיידען, אז זי וועט צוזאָגען תשובה צו טון...

און אז מען נאַרט איהם אָפּ (עס טרעפט זיך!) און ער ווערט דערנאָך געוואָר, אז ער האָט געראַטעוועט נישט קיין פרומע נשמה, ווערט ער אש־להבה, שטורעמט ער הימעל און ערד, ווערט ער טאַקע „להשמיד ולהרוג" — סיידען, אז מען שיקט איהם צו נאָך ח"י גדולים...

הייסען הייסט ער ר' דוד'ל...
זיין זכות זאָל אונז ביישטעהן!

און נישט נאָר רופאים, דאָקטוירים און גוטע אידען היילען—

אין ווארשוי איז פאַראַן א פשוט אידעל, נישט קיין רופא, נישט קיין דאָקטאָר, נישט קיין רבי און מאַכט אויך גאַנץ גוטע געשעפטען —

ער היילט אלע קרענק, און דוקא מיט איין רפואה — מיט פאַרע...

ער האָט זיך זיין אייגען קעסעלע, מיט אַן אויוועלע, מיט א קוימענדעל — מיט א קליין מאַשינדעל דערצו...

אין קעסעלע גיסט ער אריין וואסער, און שיט אויף פארשי־דענע קרייטעכצער... דאס אויוועלע הייצט ער אונטער מיט האלץ, מיט קוילען, אפילו מיט נאפט, אבי עס ברענט. פון דעם וואסער מיט די קרייטעכצער לאזט זיך דורפ׳ן אויוועלע א רויך — א פארע. די פארע לאזט ער מיט דער היץ פון מאשינדעל דעם קראנקען אונטער דער הויט...

עס געהט צו איינס, צוויי, דריי! — ער „באלאמוטשעט" נישט! באקוקט נישט קיין צונג, טאפט נישט דעם דופק, פרעגט אפילו נישט, צי האט זיך עמיץ אין דער משפחה געהאנגען און וואו עס טוט וועה — — — ער פרעגט נישט, און רעדט נישט א ווארט און לאזט אריין פארע!

און די פארע ווירקט, נאך ווי אזוי!

— געוואלד, ר׳ איד, — שרייען די קרובים דערשראקען, — עפעס ווערט ער דאך דער חולה אנגעבלאזען —

— גוט אזוי, — ענטפערט ער, ער וועט נאך ווערען גע־שוואלען...

און עס איז אמת, דעם צווייטען טאג זעהט מען שוין דעם חולה קיין אויג נישט ארויס.

די קרובים שרייען נאך מעהר געוואלד, און ער ענטפערט נאך קאלטבלוטיגער:

— גוט אזוי — ער מוז ווערען ווי אן אנגעבלאזענער פענכער!

און צום דריטען טאג:

— עוכר ישראל, ער שטארבט!

— מאלע, א מענש שטארבט! אבער וויפיעל האב איך גע־ראטעוועט?...

נאר דאס איז שוין פאר בעלי־בתים — — פאר סוחרים פון דער פראנצישקאנער גאס, פון געגשא גאס, פון די נאלעווקעס...

פראסטע אידען הענגען נאך אן רופאים מיט גוטע אידען...

צולעצט קומען ערשט די דאקטוירים...

גיטע געשעפטען מאכען די, וואס האבען שותפות מיט רופאים; בעסערע די, וואס האבען א שטיקעל שייכות מיט גוטע אידען...

אזוי דאקטוירים זענען נישט פון די גרויסע זאכען.

ס׳רוב זענען שולדיג די דאקטוירים אליין.

אין קארעניץ, למשל, איז געוועזן א דאקטאר, האט ער גע־האט צוויי מאוס׳ע חסרונות: ערשטענס, איז ער געוועזן א איד און א אידישען דאקטאר האבען אידען, בפרט קארעניצער אידען, בפרט קארעניצער ליבאוויטשער חסידים, נ י ש ט ליעב; צוויי־טענס, האט ער זיך גארנישט אויפגעפיהרט ווי א דאקטאר: נישט פארשריבען קיין טייערע רעצעפטען, טיילמאל אליין פאר אן ארע־מאן א רעצעפט געמאכט; טיילמאל איז ער גאר ארוים פון די כלים און האט איבערגעלאזט ביים ארעמאן עטליכע גראשען אונ־טער׳ן קישען, און דוקא נישט אויף א רעצעפט, פון דעם האט ער ווייניג וואס געהאלטען, נישט אויף „באבסקע־רפואות״, אוים זיי האט ער געלאכט, נאר אויף פשוט עסען און טרינקען! ער האט שוין געהאט אזא איינרעדעניש, אז קראנקע, ווייניגסטענס טייל קראנקע, דארפען עסען און טרינקען...

א טשערקעסין ווייגט און ברעכט די הענט, אויב דער מאן שלאגט זי נישט במשך פון א וואך, „ער קוקט זיך אויף מיר נישט אום — קלאגט זי זיך — ער זעהט מיך נישט! עס איז גאר קיין מאן נישט!״ און ביי א אידישער קארעניצער קהלה איז א דאקטאר, וואס צאפט נישט קיין בלוט, מאכט נישט רייך דעם אפ־טייקער און רייסט נישט אוים ביים ארעמען קראנקען די לעצטע קאפיקע, וואס רייניגט נישט די קישקעס מיט דער קעשענע צו־זאמען, ווי א הונט לעקט אוים א טעלער — קיין דאקטאר נישט...

און אז גאט האט געהאלפען און דער דאקטאר בלומבערג האט זיך אנגעשטעקט ביי ארעמע לייט פון א טיפוס און מען איז זיינער פטור געווארען, האט מען איהם געלעגט הינטער׳ן פלויט... און אז זיינס גלייכען, דעם דאקטארס קאלעגען האבען געבראכט פאר׳ן קבר וועגען א מצבה — האט מען זיי נישט אריינגעלאזט!

און געגען וואס, מיינט איהר, האב איך דאס אלץ דערצעהלט? איהר זאלט נישט אזוי מורא האבען פאר קרענק...

אחוץ עיז־הרע אפשפרעכען, אחוץ תוספות׳לעך אויף קדחת, אפ׳מאוס׳ען רוויזען... אחוץ ציגיינערשע, זנאכארשע און באבסקע

רפואות, און אחוץ בעדער פאר רייכע לייט, האט איהר נאך: רופאים, דאקטוירים, גוטע אידען, און אזוי אידען, וואס היילען קרענק מיט פארע, מיט וואונדערליכע פלאסטער, מיט ווייס איך וואס...

14.

14טען אויגוסט, 1902.

אז מען לייענט אונזערע בלעטער, מיינט מען די ו ו ע ל ט געהט אונטער; די אידיש־רוסישע און די אידיש־רוסיש־פּוילישע מיין איך. ריין גיפט זענען די בלעטער, א מרה־שחורה באפאלט, משוגע צו ווערען. און משוגע ווערען איז היינט קיין געשעפט נישט; עס פעהלט פּלאַץ פאַר משוגעים אפילו אין ו ו א ר ש א ו ו ע ר שפּיטאַל, און ארומלויפען משוגע׳נערהייט אין די גאסען — ב ר ר! א קעלט געהט דורך די ביינער —

און וואס א בלאט — א בכיה לדורות, וואס א נומער — א קלאַג־ליעד! מען הערט נישט מעהר, ווי נאַר חוסר־פּרנסה, ציין אויף דער פּאָליצע; קרעמער זיצען גאַנצענע טעג אהן א „פּאַטשאַנטאַק״, „גבירים טראַגען ביינאכט אונטער די אָרים דאָס בעט־געוואַנט צום מלוה, דערנאָך — הענגען זיי זיך! שניידער לויפען ארום באָרוועס, שוסטער נאַקעט און בלויז, שטיינער־קלאפּער האַקען זיך מיט די האמער אין קאָפּ אריין...

גאַנצע קהלות געהען, חס־ושלום, אונטער!

די קיעווער־קאוולער באהן האָט, אויסמיידענדיג ראדאַמישל, ארויסגעוואָרפען דאָס שטעדטעל פון דער האנדעלס־וועלט, אבער גאָר אינגאַנצען! הונגעריגע קרעמער באפאלען, אז מען דערזעהט א קונה, ווי די היישערעקען, ווי די חיות רעות... בעלי־מלאכות געהען ארום „פּוסטע־פּאָס״ מיט גרינגע פּנים׳ער און פרעמדפּייערדיגע אויגען... און דער יקרות איז גרויס, צוואַנציג קאָפּיקעס א פונט פלייש...

עס זענען פאראַן עטליכע רייכע בעלי־בתים, „מישען״ זיי זיך נישט מיט אָרעמע ליים! זיי לעבען זיך גאָר באזונדער! א באזונדער שול, א באזונדער באָד, א באזונדער רב, רבי צי ראַבינער... (איך האָב עס אויף גוי׳ש געלעזען)...

זיי װעלען זיך נאָך אפשר מאכען א באזונדער בית־הקברות... מיט אן אייזערנעם צוים, גאָלדענע שפּיצען... דעם ערשטען גביר—

א נפטר וועט אין דער התחלה זיין אביסעל אומעטיג, מיט דער צייט וועט זיך דער בית־הקברות, מיט גאַטס און די דאָקטוירימס הילף, פארפולען...

— „מען אנטלויפט פון יעקאַטערינאָסלאַוו... ווער קיין פּאַ־לעסטינא, ווער קיין ארגענטינא... אלע געשעפטען געפאַלען, אלע האָפנונגען אויף בעסערע צייטען האָבען אָפּגענאַרט..."

איך ווייס גאַרנישט, ווען זיי זענען געוועזען...

— „אוסטילוג, וואָהלינער גובערניע... אמאָל א גרויסער האַנ־דעלס־פּונקט... צווישען וועלדער, ביים בוג... עס האָט געווימעלט פון דאַנציגער סוחרים, סקיפּער, שרייבער, שווימער, בינדער, בראַ־קירער, סאַרטירער, אחוץ פאַקטוירים... עס האָט געקאָכט, ווי אין א קעסעל — — היינט פּאַרוויסט!

די עמיגראַציע וואַקסט פון טאָג צו טאָג, עס העלפט אבער נישט, דער דלות וואַקסט נאָך ג ע ש ו ו י נ ד ע ר . . .

פון די עמיגראַנטען קומען בשורות רעות; עס העלפט נישט — ע ר ג ע ר ווי ש ל ע כ ט קאָן נישט זיין!"

— מען עמיגרירט פון אלע „סיעווערא־זאַפּאַדניע" גובערניעס... קיין ענגלאַנד, טראַנסוואַל, קאַנאַדאַ... וואו די אויגען טראָגען — דער ה ו נ ג ע ר טרייבט!

— „מען פאַרלאָזט אָפּ־ און נאָך־נישט־אָפּגעברענטע שטעדט און שטעדטלעך... פון פריש־פאַרברענטען קאַמיעניעץ ליטאָווסק, גראָדנער גובערניע, געהען אויף דער וועלט ארוים עמיגראַנטען און אַזוי בעטלער..."

— „אין ווילנא איז אן איינפאַכער הונגער, בעלי־מלאכות כאַ־פּען זעמעל פון די שטעלען... אנדערע — ב ע ט ל ע ן! וואָס־עס־איז ארבייט צו שאַפען, הייסט די פּאָליציי איבערפאַרבען די צוויי־מען ביי די הייזער..."

— „דורך ענגשאַפט, אומריינקייט און הונגער שטאַרקט זיך אין וואַרשוי דער פלעקען־טיפוס פון יאָהר צו יאָהר; ס׳רוב ביי אידען... אין יאָהר 1900 זענען געוועזען צוויי און זיבעציג אידען אויף ניין און ניינציג קראַנקע; אין 1901 נישט בעסער: הונדערט דריי און פיערציג אידען אויף צוויי הונדערט דריי און פיערציג קראַנ־קע, און אידען זענען דאָך נאָר א דריטעל איינוואוינער... דאָס יאָהר

1902 פיהרט זיך נישט בעסער: אין יאנואר איז געוועזען דריי־צען אידען אויף זעקס און צוואנציג קראנקע, פעברואר — נײַנצעהן אויף זיבען און דרייסיג, מערץ — פינף און דרייסיג אויף פופציג, אפריל — אכט און דרייסיג אויף ניין און פופציג..."

און נאך, און נאך...

און ווייסט איהר, וואס איך טו, אז איך לעז אזוינע ידיעות?

איך שטעה אויף, טו אן דאס היטעל, וואש מיר די הענט און בענש גומל, וואס איך בין געבוירען א איד, מיט א אידישער נשמה!

איך בין א איד, וואס איז געוועהנט פסח, זמן חרותנו, א מלך אויפ'ן הס'בעט, צו עסען אייער לסמן אבלות, און תשעה־באב, אין דעם שווארצען יאהר־צייט פון אנהויב גלות, צו מאכען זיך א יום־טוב, נישט צו לעגען קיין תפילין און ווארפען זיך, שפילענדיג, מיט בערעלעך, און אז עס פארפעהלען בערעלעך — מיט שוך און שטיוועל, מיט לייכטער, בענק און שטענדער...

איך בין א איד, און בטבע זוך איך פלעקען אין דער זון און ביי א פלעקיג־געשפרענקעלט־געשטופעלטער אידענע — א שעהנע העויה, א ליעבליכען בליק...

איך בין א איד, א אידישע ביהן, און פון מיינע קאר־רעספאנדענטען וועל איך אייך דוקא אויסשלאגען מעהר האניג, ווי א גאנץ יאהר!

ישועות ונחמות וועל איך אייך געבען!

עס איז נישט אזוי שלעכט; די וועלט געהט אזוי לייכט נישט אונטער!

איהר גלויבט נישט?

הערט, וואס מען שרייבט:

— גאלדענע געשעפטען מאכט מען ביי אונז אין מיראפאל, וואהלינער גוברניע...

און צו די גאלדענע געשעפטען דארף מען קיין גאלד, אפילו קיין געלט נישט האבען; מען נעמט ארויס, כאטש מען לעגט נישט אריין, אפילו גישט די האנט אין קאלט וואסער!

אז א פרומער כשר'ער מיראפאלער איד, א איד ווי א איד דארף זיין, וויל האבען, אויסער לויתן, שור הבר און יין המשומר אויף י ע נ ע ר וועלט, כאטש עטליכע מאל אין יאהר א פולקע געגזענעס, א שטיק פיש, א קארפען־קאפ צי א מיטעל־שטיק, און א פיין גלעזעלע משקה אויף ד ע ר וועלט אויך, דארף ער קיין גרויסע זאכען נישט טון, אפילו נישט אוועק למדינת הים. עס איז געגוג, אז ער פארשרייבט זיך אין ח ב ר ה ק ד י ש א ! עס פאלט אמאל א קאפיקע אין קעשענע אריין אויך!

„אונזער געשעפט איז א זיכער געשעפט!"—זאגען די שמשים און קלאפען פרעהליך צו צום טאקט מיט דער צדקה־תציל־ממות־פושקע...

„גאלדענע געשעפטען!" — זאגען די גבאים און די חברה־לייט פון חברה־קדישא מיט א זיסען שמייכעל אויף די זאטע פנימ'ער...

און מיינט איהר — מען באריסט?

חלילה! דוקא מענשען מיט רחמנות, מיט אידישע הערצער!

אט איז ערשט נישט לאנג אוועקגעקומען א אידישער לעה־רער... אן ארעמאן... פארקרענקט דאס לעצטע קישעלע פון אונ־טער'ן קאפ... איבערגעלאזט אן אלמנה מיט יתומים — — מיינט איהר, מען האט איהר די „בעבעכעס אויסגעזעצט"? חס־ושלום! איינגאנצען א פינף און צוואנציגער באצאהלט! קוים אן אכטעל פון דער סומע, וואס די בני־חת האבען באקומען פאר די מערת המכפלה — און יענעם איז דאך געווען אויפ'ן עהרליכען ווארט, אויף „ביני ובינך מה הוא"...

און, למשל, אין פוילען...

די ארומיגע שטעדטלעך ביי מראזי זענען אפגעפאלען, וויל די קריסטליכע בעלי־בתים פון די מראזער זומער־וואוינונגען לא־זען קיין אידען נישט אריין... דערפאר הויבט זיך קארטשיעוו אונ־טער אטוואצק און אויך דורך דער חברה־קדישא... עטליכע מאל אין יאהר טרעפען זיך מתים אין אטוואצק, און וואס פאר א מתים, — ווארשאווער, סאמע דיימשען כמעט! מען נעמט צו ביז'ן לעצטען

גראשען, דעם בר־מנן שמייסט מען אפ נאך דער טהרה, ער זאל אביסעל אפקומען אויף דער וועלט און — געלט איז דא!

און דאס געלט, חס־ושלום, געהט נישט לאבוד... מען וועט דערפאר, חלילה, צוריק נישט אויפבויען די איינגעפאלענע שול, קיין שויב אין בית־המדרש נישט אריינשטעלען, נישט ארומצוימען דעם בית־הקברות...

אין זומער־צייט האט קארטשיעוו סעזאן, קארטשיעוו בליהט און שטעהט אויף תחית המתים צוזאמען מיט וואלד און פעלד, מיט די פייגעל צוזאמען קלינגען פרעהליך־נחת׳דיג די קארטשיעווער זמירות...

גאלדענע געשעפטען!

און ווייסט איהר פאר וואס גאלדענע געשעפטען?

ווייל עס איז חברות!

קוים א חברה (פרעגט לעוויצקי׳ן!) איז שוין גוט!

ביי אן ארעמאן, אז מען גיט יעדען אויף א באזונדערען טעלער, זעהט מען ארויס דעם דנא, אז אפילו א פליג וועט נישט דערטרונקען ווערען! אבער אז מען עסט פון איין שיסעל, פרעהען זיך כאטש די אויגען!

דעריבער געהען חברות אין דער מאדע אריין!

אין ווארשוי מאכען „יד אחת“ שניידער, שוסטער, שמוקלער... אין ליטווישע שטעדט — אפילו מלמדים מיט קצבים!

אויס קאנקורענץ!

איין מלמד וועט שוין נישט זאגען דעם צווייטען: דו לערענסט איין פרשה חומש א וואך, איך וועל לערנען צוויי. דו לערענסט תרגום אונקלס, איך וועל לערנען אונקלס מיט יונתן בן עוזיאל! דו שמייסט דורך דעם עולם איין מאל אין וואך, — טאג־טעגליך וועל איך שמייסען, איך זאל אפילו א האריץ־פעהלער באקומען! בלוט וועט רינען!

און איין קצב וועט נישט זאגען דעם צווייטען: דיר להכעיס וועל איך וועגען עהרליכער, פארקויפען ביליגער; אן אמת׳ען מארד־

ביין געבען פאר א צולאג און קיין פגירה־פלייש וועט אויף מיין קלאץ נישט קומען!

יד אחת וועט זיין: איין תורה, איין קאנטשיק צו אלע מלמדים; איינערליי ביינער און איינערליי וואג — אויף אלע קלעצער, ביי אלע קצבים!

אפילו שוחטים, אויסגעווייקטע פרומע שוחטים, מאכען יד־אחת און פארלאנגען צוויי גולדען הוספה אויף דער בהמה. די קצבים ווילען נישט, זיצט די פוילישע גובערניע־שטאדט קיעלץ שוין א צייט אהן פלייש!

און די שוחטים וועלען אויספיהרען!

יעדער שוחט פאר זיך איז א ווייך ריטעל, וואס א קצב בויגט זיך ארום פינגער, אבער אלע צוזאמען זענען א בעזעם! א בעזעם פאר די קצבים, א בעזעם פאר קיעלץ!

און אפילו טייל ווארשעווער דאקטוירים ווילען זיך מאכען א חברה: איינער פאר אלע א י ן דער חברה און קעגען אלע א ו י ס ע ר דער חברה, און די גאנצע חברה פאר יעדען פ ו ן דער חברה און קעגען אלע א ו י ס ע ר דער חברה!...

און עס וועט אפשר געראטען. עס האבען זיך שוין פארשריבען ספעציאליסטען; עלעגאנט־שמעקענדיגע דאמען־טרייסטער, גאנץ־אויבערפלעכליכע הויט־קראנקהייטען־היילער, טיף־ערנסטע דאקטוירים פון דער אקושעריע, טיף־זיניגע מאגען־פארשער: אחוץ נערוועז־עלעקטריזירער, בייטעל־שניידער, קאפ־צופער, ציין־רייסער, נאז־ברענער וכדומה... מען זאגט: עס וועלען אריין צו צוויי פאר ספעציאליסטען, ווי די עופות טמאים אין נח'ס תיבה...

די חברה האט שוין אפילו ת ק נ ו ת געמאכט!

שוין אויפגעשריבען! מען דארף נאר די תקנות איבערלעזען, אננעמען און דערנאך — דערנאך וועלען זיין גאלדענע געשעפטען!

איהר זאלט נישט מיינען, איך שפאס, ווי אויך צוליעב די דאקטוירים פון דער פראווינץ, גיב איך אייך דא איבער עטליכע פון די תקנות:

1) יעדערער פון דער חברה איז מחויב צו באמיהען זיך צו

האבען וואס מעהר פראקטיקע; די, וואס ער האט, צו האלטען מיט די ציין, גייע זיך צו שאפען מיט אלע כוחות, מיט גוטען און מיט בייזען, כדי ער זאל קאנען וואס מעהר פראטעזשירען זייגע חברים!

צו דעם צוועק זענען פאראן פארשידענע עצות; עטליכע נאך אייך:

6) מען מוז זיך אויפפיהרען פיין און גוט, ווי א מענש מיט הארץ...

איז קראנק א קינד, בפרט א ציטעריג קינד, זאל מען גלעטען די מוטער... זי מעג זיין מאוס, מען דארף געדענקען, אז מען אר־בייט לטובת הכלל.

אין פאדער־הויז מוז מען צושמייכלען דער דינסט; ס׳רוב האט זי אויך א דעה...

באמערקונג: דאס איז נאר נוהג ביי רייכע פאציענ־טען. ארעמע איז בעסער צו האלטען פון ווייטען, טראקטירען פון דער הויך... ווינטער מעג מען צו אן ארעמען קראנקען ארייגפאלען פארשנייט און אין פאלטא מיט די קאלאשען, ארויסכאפען דאס קינד פון וויג און צולעגען מיט די לונגען צום אויער... עלטערע נישט צולאזען צו זיך, מאכען פאר זיך מיט׳ן שטעקען, ווי א מיהל — פון ווייטען באזעהן די צונג...

7) ביי רייכע קראנקע — ווארטען, ביז מען וועט ברענגען דאס פלעשעלע פון אפטייק און אליין איינגעבען דאס ערשטע לע־פעלע. ביי די מיטעלמעסיגע בעלי־בתים הייסען זיך שיקען זאגען, ווי דאס קינד איז ביינאכט געשלאפען...

11) עטליכע וואכען נאכ׳ן געזונט ווערען פון קראנקען, אריינ־פאלען אמאל און פרעגען, וואס עס הערט זיך. נאר דערפאר קיין געלט נישט נעמען, מען זאל אפילו האבען א פול מויל מיט וואסער!

23) די קראנקע, און אלע אהום קראנקען, דארף מען איבער־שרעקען... אלץ אויפבלאזען, ווי א לונג און לעבער, מען דארף מא־כען: פון א קאטאר — אן אנצינדונג, פון בויך־וועהטאג — א טי־פוס, פון א פשוט׳ער אנגינא, קוים דאס העלזעל רויטעלט זיך — אסכרה; בעסער נאך דיפטעריט און רופען א ספעציאליסט פון דער חבֿרה, ער זאל אריינשפריצען סוראוויצע...

לאָזט זיך בלוט פון דער נאָז — אַ פּאָליפּ, און באַלד, טאַקע תוך כדי דבור, אַפּשיקען צו אַ ספּעציאַליסט אַ חבר צום אויס־ברענען!

פון אַ בראָדאַוועקע איז לייכט צו מאַכען אַ בייז־ווילד־פליישׁ, און כאָטש דריי חברים רופען צו אַ קאָנסיליום...

פאַררייסט זיך אַ נאָגעל, זאָל מען דערמאָנען אין גאַנגרענע... און נאָך, און נאָך...

און דער טעם דערפון איז אַ פשוט'ער! ממה נפשך: וועט אויסגעהן צו גוטען, איז ער דאָך טאַקע אַ דאָקטאָר, נאָך ווי הייסט אַ דאָקטאָר! סכנות־נפשות געווען! און ווען, חלילה, נישט — על כל פנים — האָט ער פריהער געוואוסט, „אַ שטיק נביא איז ער"...

און, אז דער עולם אַרום, מיט'ן קראַנקען צוזאַמען, זענען שוין גוט איבערגעשראָקען, זאָל מען זיך נעמען צו דער אַרבייט מיט כח — „איבערצורייסען" אָדער „פאַרכאַפּען" די קרענק! פּיאַווקעס, באַנקעס, אַלערליי פּלעשער, פּולווער, שפּריצען אונטער די הויט, צו אַ יולדת באַלד צו מיט דער צוואַנג... דער עולם זאָל זעהן, אַז מען טוט, מען ראַטעוועט...

אַזוי זאָגט פּאַראַגראַף צוויי און זעכציג!

און, דער עיקר איז, שטענדיג צוצוציהען איינעם פון דער חברה.

קומט אַמאָל אויס, מען מוז צורופען איינעם נישט פון דער חברה, למשל, ביי אויגען (קיין אָקוליסט האָט זיך נאָך נישט פאַרשריבען), זאָל מען רופען איינעם פון יענער זייט וואַר־שוי... מען זאָל איהם נישט האָבען אונטער דער האַנט! אַזוי זאָגט פּאַראַגראַף זיבען און אַכציג!

אויסער דעם איז פאַראַן אַ גאַנצער פּרק, ווי אַזוי מען זאָל זיך נוהג זיין, אַז מען קומט צו אַ קראַנקען, וואו אַן אַנדער דאָק־טאָר, נישט פון דער חברה, איז שוין געוועזען. איז עס אַ יונגער געווען, לאָז מען פשוט אַרויסוואַרפען דעם רעצעפּט דורכ'ן פענס־טער; אָדער מיט בזיון, אָדער מיט כעס, ווי עס פּאַסט... איז עס אַביסעל אַן עלטערער — זאָל מען אַ קרים טון מיט דער נאָז און זאָגען: אַ גוטער רעצעפּט, נאָר אַ ייד האָט אַ בעסערען, אַ פריי־

שערען, ערשט א נײ מיטעל, ערפונדען אין פאריז... און פארשרייבען זאל מען דוקא דאסזעלבע, נאר אויף אן אנדער אופן. איז געווען א פלעשעלע, זאל זיין פולווער און פארקערט... טיילמאל עפעס צונעבען; נאך א פיאווקעלע, א שפאניש־פליגעלע, באדיי א פלעסטערל...

ווי איהר זעהט, אויב די חברה וועט זיך מאכען, און עס האלט דערביי, וועט זיין פרנסה, וועלען זיין גאלדענע געשעפטען!

נישט אומזיסט האט דוד המלך געזאגט: לכו והתפרנסו זה מזה!... נאגט איינער דעם צווייטען!

איך בין אייך מבטיח, אז עס וועט גוט זיין, אויסער, אז עס וועט זיך מאכען נאך א חברה!

ווארים, ווי קאן זיין א בעסער געשעפט, ווי חברה־קדישא, און פונדעסטוועגען ליגט אין וואסילקאוו, גראדנער גובערניע, שוין א צייט לאנג הונדערט און פופציג רובל קבורה־געלט און קיינער לעקט נישט אפ א ביין... און ווייסט איהר פארוואס? ווייל עס זענען פאראן צוויי חברה־קדישות...

די הונדערט און פופציג רובל קאנען אזוי ליגען „עד שיבא אליהו”, ליגען גאנץ, ווי א טויטער אינדיק צווישען צוויי הינט. וואס שטעהען זיך אקעגען איינער דעם אנדערען, ביידע בילען און איינער לאזט דעם צווייטען זיך נישט ריהרען מיט א צאן!

הכלל, חברות, מאכט חברות! דאקטוירים, אדוואקאטען, אינזשענירען...

דאך נישט אלע דארפען חברות...

שוואכע קעניגלעך האלטען זיך צוזאמען, לייבען געהען שוין יעדערער באזונדער... גוטע אידען דארפען קיין חברות נישט, יעדערער לעבט זיך אויף זיין אייגענער פויסט!

הערט, למשל, וואס מען שרייבט פון לובאמיל (וואהלינער גובערניע):

— ער איז געקומען איינער אליין, ר' לייב צדיק... און גע־

עפענט האָט ער זיך זיין קרעמעל פון בנן, חיי, מזוני מיט א צולאָג אביסעל נביאות אין אן אכסניא, און ער לייזט, ברוך השם. דער עולם לויפט, ווי נאָך מצה־וואסער! ער — מאכט גאָלדענע געשעפטען...

זעהט איהר שוין — עס איז נישט אזוי שלעכט!

15.

21טען אויגוסט, 1902.

היינט וועט געהן גאר א נייע סדרה.

די פ א ס ט איז צו קליין, וועניג נייעס!

די קארעספאנדענטען, ווי עס זעהט אויס, זענען זיך צולא־פען: ווער אויף פרישע לופט, ווער אין בעדער, ווער קיין אמעריקא, ווער קיין טראנסוואל...

נאר שרעקט אייך נישט, עס איז נישט קיין „בכיה לדורות"... פון „פרישע לופט" און בעדער קומט דאס רוב צוריק, און אפילו די, וואס זענען געפאהרען קיין ט ר א נ ס ו א ל, וועלען אויך, אם ירצה השם, צוריק קומען! עס ווייזט זיך אויס, אז ענגלאנד, וואס האט געשלאגען די בורען, ווייל זיי זענען זיך שלעכט באַ־גאנגען מיט פ ר ע מ ד ע און נישט אויף דער רגע צוגעלאזט צום קרעפעל, אז דאסזעלבע ליבעראלע ענגלאנד האט, נאכ'ן איינ־נעמען טראנסוואל, די גרענעצען פארשלאסען, און לאזט קיין פרעמ־דע גאר לחלוטין נישט אריין!...

און די אמעריקאנער וועלען אייך נישט פעהלען; איבער דער וואד וועלען, מיט גאטס הילף, אויף זייער ארט אויפוואקסען נייע, שפאגעל־נייע קארעספאנדענטען! און — „נייע פייגעל — נייע ליעדער" — זיי וועלען אפשר באריהרען נייע זייטען פון אידישען לעבען און נישט שטאפען אייך אלץ מיט סאמע אלטווארג: מיט קאראבקע, כלי־קודש, חברה'לעך... סיי־ווי־סיי — שרייבען וועט מען; אויב „שרייבען" איז נאך קיין געשעפט נישט, א יצר־הרע איז עס!

און א י ך, פון מ י י ן צד, זאג אייך צו מויערען דורכ־צוברעכען און שטעדט און שטעדטלעך זאלען זיין!

דערווייל אבער וועלען מיר זיך פארנעמען מיט די הכחשות, וואס זענען איינגעפלאסען, זייט איך האב מיך ביי אייך פאר א „ביהן" געשטעלט! מיט די האלבע און גאנצע פראטעסטען, וואס איך האב איבער דער קורצער צייט באקומען.

און איך טו עס גאנץ גערנווילינ.

איך האב אייך קיינמאל נישט ערב געוועזן פאר'ן מאטעריאל, פון וועלכען איך בוי די „שטעדט און שטעדטלעך"... נישט מיין מאַטעריאל; האט מען מ י ד גענאַרט, האב איך א י י ד גע־נאַרט!

און וועט זיך אויסווייזען, אז איך א ל י י ן בין אריינגע־פאלען, איז אויך, חס־ושלום, קיין אומגליק; וועל איך אויף דער שטעל חרטה קריגען, קלאפען זיך אין הארצען אריין על חטא: חטאתי, עויתי, פשעתי און — וועל ווייטער שרייבען!... וועט זיין „אחטא ואשוב" — א דאגה איך האב!

און בטבע בין איך גאַרנישט קיין „כיון־שהגיד־שרייבער", איך בין קיינמאל קיין עבד־כנעני נישט צו דעם, וואס איך האב געזאגט, געשריבען און אפילו געדרוקט!

איך בין אפילו מודה על האמת — אז איך בין די פ ע ס ט ע שרייבער נישט מקנא!

און ווייסט איהר, פאַרוואס איך בין זיי נישט מקנא? ווייל די פ ע ס ט ק י י ט איז נישט פון א י נ ע ו ו ע נ י ג. נישט די נ ש מ ה איז ביי זיי פ ע ס ט... גאַר פאַרקערט: דאס זענען ס'מעהרסט ו ו י י כ ע און דערצו נאָך אזוינע ש ו ו א כ ע מענשען, אז זיי קאָנען די פאַרע, וואס זיי לאָזען ארויס פון איי־גענעם מויל, פון זיך נישט אוועקבלאָזען!... די פאַרע האלט זיך ארום זיי, זי קלעפט זיך צו זיי צו, זי ווערט פאַרגליווערט, פאַר־האַרטעוועט, פאַרשטיינערט אויף זייערע פנים'ער, און דער שריי־בער זעהט דעריבער אויס ווי א ג ע ה ע נ ד י ג ע מצבה! גלייך מען וואלט איהם אפגע'טובל'ט אין א קאַרלסבאַדער הייסען שטרו־דעל! דעם קאָפּ נישט איבערצודרעהען! — — —

און דערפון טאַקע האלט איך נישט! קוים ווייס איך, אז איך בין קיין שכור נישט, בין איך נישט מחויב צו ווייזען א קונץ, אז איך געה שטענדיג אויף איין ברעט! אונזערע ליטעראַרישע ארזי הלבנון זענען אפשר שעהן, נאַר זיי וואַקסען נישט, בליהען נישט, און א בליץ מיט זיינע זיגזאַגען געפעלט מיר פאַרט בעסער...

און אז איך בין שוין אראָפּ אין א זייט און רעד וועגען די, וואס איך בין נישט מקנא, מוז איך אייך שוין זאָגען, וועמען איך פלעג אמאָל י א מקנא זיין — די פיין־שרייבער!

איך פלעג מיר זאָגען: רבונו של עולם, די וועלט דאַרף פּער־פומעס צום לייב. צו די האָר... און די וועלט (אויסער דאָס ביסעל קבצנים) דאַרף לעדער אויך אויף שיך, שטיוועל און האַנטשוה... פאַרוואָס זענען מיינע חברים פּערפומעס־מאַכער און איך דוקא א גאַרבער, און מוז בייטשען און שניידען דאָס פעל פון אַלערליי חיות ובהמות?

פאַרוואָס האָט מען מיר געגעבען אין דער האַנט אריין א בעזעם פאַר א פּענזעל, און געשטעלט מיר א שאַף סמאָלע במקום פאַרב און געהייסען — שמירען!

און וואָס מעהר איך שמיר, פינסטערער ווערט מיר פאַר די אויגען, וואָרים די, וואָס איך שמיר, — קהל'ס־לייט, בעלי־בתים, יחידי־סגולה, גבאים, כלי־קודש — די אַלע קומען ארויס, ווי די קוימען־קעהרער, ווי די מלאכי־חבלה!

צי וואָלט איך נישט געקאָנט — פלעג איך מיך קלאָגען — א ו י ך זיין א פיין־שרייבער און טונקען א רויזענשטענגעלע אין רויזענאויל און גלעטען די בעקלעך ביי דער כנסת־ישראל!

דאָס אַלץ אָבער איז געווען אַמאָל...

ה י י נ ט זאָג איך: גם זו לטובה!

פיין־שרייבער באַקומען קיין הכחשות, קיין פּראָטעסטען נישט... זיי רינגלען ארום סאַמע כינעזישע פיגורלעך, וואָס שאָקלען מיט א פאַרגליווערטען זיסען שמייכעל די שפּילקע־קעפּלעך: יאָ, יאָ! (אויף לשון־קודש: חן, חן!) און קיין איינציגער פון די פיין־שרייבער וואָלט היינט אויף מיין אָרט קיין שטעדט און שטעדטלעך נישט געהאַט...

און אַצינד, אז איך האָב מיר שוין אביסעל אָפּגעריעדט פון האַרץ, וועלען מיר זיך נעמען צו די הכחשות!

און פריהער פאַר אַלעם מוז איך מיר קלאַפּען אין האַרץ אריין על חטא שחטאתי כנגד הגעאָגראַפיע...

לויט מען שרייבט מיר, האָב איך עובר געווען אויף „לא תוסיף" מיט „לא תגרע", איך האָב זי געשלאָגען, די געאָגראַפיע, מיט „חסיר" ו„יתיר"; עטליכע שטעדט און שטעדטלעך האָב איך

איבערגעוואָרפֿען פֿון זייער גובערניע אין פֿרעמדע גובערניעס אַריין. עפּעס אַ קרעה־ווינקעל האָב איך מיט איין שטראָך מיט דער פּע־דער געזאָלט איבערטראָגען ת"ק מאות פּרסאָ...

עס קאָן זיין, אַז שולדיג איז דער בחור הזעצער, וואָס קראַצט מיך שטענדיג אין דער זיבענטער ריפּ מיט זיינע גרייזען...

עס קאָן זיין, אַז שולדיג זענען די קאָרעספּאָנדענטען (בפרט די יונגע, וואָס שרייבען נאָך אויף געווירעטע פּאַפּיר), וואָס נוצען ס'רוב פּאַפּיר גרינס, טינט ווייסע, און שרייבען פּאַרציקט, מלאכים־כתב, שבועות־רויזעלעך...

און אפשר בין איך אַליין שולדיג, וואָרים באמת — איך קען קיין געאָגראַפיע נישט, און דעריבער טאָקע, זאָג איך קיינמאָל קיין עצה נישט, וואוהין מען זאָל פאָהרען... טייל ערטער, מיין איך, אַז זיי זענען אין טיף רומעניען און זיי ליגען גאָר אין דער „טשער־טאָ" וכדומה... סיי־ווי־סיי, איך נעם די זינד אויף מיר; חטאתי, עויתי, פּשעתי...

עס איז מיר נאָר אַ וואונדער אויף די פּראָטעסטאַנטען — כדאי אויף דעם פּאָסט־מאַרקען צו לעגען?... איך הויב אָן חושד צו זיין, אַז אָדער עס זענען גלאַט פאַנאַטיקער און וואָלטען זיך גע־לאָזט שניידען, פאַרוואָס עס איז פאַר אַן אמת, אָדער — די פּאָסט־מאַרקען זענען ג ע ו ו א ש ע נ ע...

דורכגעהענדיג, האָב איך אַמאָל דערמאָנט דווינסק (די גובער־ניע וועל איך שוין נישט זאָגען). כלאחר יד האָב איך אָנגעריהרט די דווינסקער בעל־בתי'שע טעכטער. איך האָב דערצעהלט, אַז דווינסקער בעל־בתי'שע טעכטער האָבען זיך פאַר'ן לעצטען פּסח געשטעלט לשם־שמים צום פאַבריאַד און האָבען געבאַקען מצות פאַר אָרעמע לייט.

און איך בין אַריינגעפאַלען!

צום פאַבריאַד האָבען זיך גאָר געשטעלט אָרעמע פאַבריק־מיידלעך! דאָס האָבען ז י י, די אָרעמע מיידלעך, נאָך פיער־צעהן צי זעכצעהן שעה אַרבייט אין פאַבריק, געשטעלט זיך אויף גאַנצע נעכט צו דער אָרעמער מצה...

אז דער אומגליקליכער נומער „יוד", וואו די מעשה איז גע־שטאנען, איז געקומען קיין דווינסק, איז געווארען א רעש, א מהומה! „גאנץ דווינסק — האט מען געשריבען — קאכט! קללות הענגען אין דער לופט. ס'טייטש, אזוינס אויסטראכטען אויף אידישע בעל־בתי'שע טעכטער!"

מילא — כל־זמן דווינסק האט געקאכט, האב איך געשוויגען. מיט בייזען פיהרט מען ביי מיר נישט אויס! נאר היינט, אז דווינסק האט זיך, ווי דער גיהנום איבער שבת, אפגעקיהלט, טו איך איהר צוליעב.

איך בין מודה ומתודה, אז איך האב א טעות געהאט, אז די העכערע דווינסקער טעכטער האבען צופיעל געשמאק, צו ווייסע אדער ראזיגע הענט, ווי אויך צו פיעל נדן — זיי זאלען זיך שטע־לען צו א „מיירע"...

איך קלאפ מיר ווייטער אין הארץ אריין: חטאתי, עויתי, פשעתי!

מיט די פאבריק־מיידלעך וועל איך מיך ערגעץ אנדערש, צי אן אנדערש מאל אפרעכענען!

ווארים באמת — ארבייט איז טאקע הייליג, אזוי זאגט קהל און רב און דאס גאנצע פעקעל בעלי־בתים, און נישט דוקא דווינס־קער, אבער פיערצעהן צי זעכצעהן שעה איז לכל הדעות גענוג...

אצינד געהט א גראבע הכחשה, אן הכחשה בעל־פה...
ביי מיר איז שטוב אן הכחשה!

עטליכע וואכען צוריק, אין א שעהנעם העלען פריהמארגען (אסך ראמאנען הויבען זיך אזוי אן אויפ'ן פאפיר, באמת איז די לבנה מעהר בר־מזל דערצו), הכלל — צומארגענס עטליכע וואכען צוריק, קומט צו מיר אריין א הויכ־געוואקסענער יונגערמאן אין א גאליצישען קאפעלושעל — פארשטעהט איך שוין א כלי־קודש.

און א שעהן שטיקעל כלי־קודש. א ה ו י כ ע ר יונגער־מאן, א געוואשענער. דאס בערדעל פארקעמט, א קאפאטע — קיין מעשה נישט, ריין, אפילו אביסעל עלעגאנט. א פאר אויגען גארנישט קיין נארישע! אביסעל קאלטליך, אביסעל דורכבוירענדיג, אביסעל

אומרוהיג, נאר קלוג!... דאס איז א מענש — טראכט איך — וואס האלט זיך נישט פאר מחויב צו קוקען נאר זיך און יענעם אויף די פיס, ער קוקט אמאל אפשר אין הימעל אריין אויך!

איין האנט האלט ער ביים גארטעל, און דער גארטעל — א פיינער, א זיידענער, די צווייטע האנט ביים קאפעלוש. ער קלערט: יא אראפנעמען, נישט אראפנעמען. עס בלייבט יא, און עס באווייזט זיך א יארמולקע, א שפיציגע, נאר אהן פעדערען, א פיינע שווארץ־סאמעטענע יארמולקע.

עס מאכט זיך א שמועס:

— גוט מארגען.

— גוט יאהר.

— מיט וועמען האב איך די עהרע?

— ווארשעווער דיז...

— א! זעהר אנגענעהם — זיצט.

ער דאנקט און זעצט זיך...

— וועמען אדער וואס האב איך צו פארדאנקען — — —

— אזוי... איהר זייט דאך די „ביהן“?

— איינמאל אין דער וואך...

— האב איך געוואלט זעהן א „ביהן“, וואס בייסט אזוי רבנים...

— נישט דוקא רבנים...

— דער עיקר...

— אפילו נישט דער עיקר... ביי מיר איז אלץ איינס א שטריימעל, א ספאדעקעל, א קאשקעטעל, א צילינדער — וואו חיונה...

— סיי ווי סיי איז דער מיין: חלול השם, מבזה זיין די תורה־הקדושה, אפשוואכען אידישקייט...

ביז ווערען טאר מען נישט, איך בין דאך בעל־בית, ער — מיין גאסט, זאג איך געלאסען:

— איהר האט א טעות, רבי! ווער עס וויל אפשוואכען אידישקייט, וועט אזוינע רבנים, וואס איך ביים, אויסשמירען מיט האניג! וואס מעהר אזוינע רבנים — מעהר חלול־השם, מעהר בזיון פאר דער תורה... וואס מעהר איהר דערווייטערט זיך פון לעבען, מעהר דערווייטערט זיך דאס לעבען פון אייך! וואס וועניגער איהר פארשטעהט דאס לעבען, וועניגער גלויבט מען אייך, ווארים...

— זייט מוחל, איך וויל מיט אייך קיין וכוח נישט האבן... איך האב אייך נאר געוואלט זעהן, און — —
— און וואס נאך?
— און זאגען אייך — — —
— אז וואס?
— אז מיין חבר ר׳ פתחיה׳ן האט איהר א גרויסע עולה גע־טאן... איהר ריהמט דאך אייך מיט גוטהארציגקייט, מיט מענש־ליכקייט, מיט עהרליכקייט — און עולות טוט איהר — — —
— וואס פאר אן עולות?
— למשל ר׳ פתחיה — —
— וואס זיצט אין וו א ר ש וי און האט ארויסגעגעבן א הכשר קיין ו וי ל נ א אויף געברידער פאפאוו׳ס טיי פון מ א ס ק ו ו ע?
— יא...
— ער איז טאקע געוועז אין מאסקווע? אראפגעכאפט זיך בסוד?
— חס־ושלום, נישט גערירהט זיך פון ארט!
— וואס דען? געברידער פאפאוו האבען צוליעב דעם הכשר איבערגעשיקט דעם גאנצען לאגער טיי פון מאסקווע קיין ווארשוי צו ר׳ פתחיה דין?
— איהר מאכט חוזק... ר׳ פתחיה, מוזט איהר וויסען, קאן לערנען, ער האט נאר געמאכט א גזרה־שוה אויף טיי פון ווייץ...
— דהיינו?
— איהר ווייסט, ווי אזוי מען איז מכשיר, למשל, א קופע ווייץ אויף פסח?
— נו?
— פארגעסען, נעבעך! א נארישקייט, זאגט מען, געדענקט זיך; א הר האט דאך אין חדר געלערענט... שיט מיט גמרא־ווערט־לעך, ווי מיט באבקעס... הא? אפנים נ י ש ט קיין נארישקייט און דעריבער פארגעסען? וואס?
— רבי, אפשר צו דער זאך?
— זאל זיין צו דער זאך, וכוחים האב איך פיינט...
על פי שלחן ערוך, אז מען דארף דורכקוקען א קופע ווייץ אויף פסח, איז מען מחויב איבערצוקוקען קערענדעל ביי קערענדעל...

מען געהט צו צו דער קופּע, מען נעמט אַרוים פון דריי ערטער צו־ביסלעך ווייץ, מען קוקט זיי דורך, טאַקע שוין קערענדעל ביי קערענ־דעל... און — אויב אין די אַלע דריי ביסלעך געפינט זיך נישט קיין אויסגעוואַקסען קערענדעל, קיין חשש פון אַ צומישונג פון אַן אַנדער חמץ — איז מען מכשיר...

— וואָס איז מען מכשיר?

— די קופּע ווייץ?

— נישט דעם פּריצ'ס ווייץ פון אַלע קופּעס, פון אַלע שפּייכ־לער, פון אַלע פאָלווארקען?

— ניין... יעדע קופּע פּרוּווט מען!

— און וואָס האָט ר' פּתחיה געטאָן?

— ער איז אַריינגעגאַנגען אין פּאַפּאָוו'ס אַ סקלאַד...

— אין מאָסקווע?

— איך האָב דאָך אייך שוין געזאָגט, ער איז אין מאָסקווע נישט געווען!

— אין ווילנא?

— אויך נישט, אין אַ וואַרשעווער סקלאַד איז ער אַריינגע־גאַנגען... אַראָפּגענומען פון דריי שענק צו איינציגע פּעקלעך טיי, דורכגעקוקט, קערענדעל ביי קערענדעל... גאַרנישט געפונען, קיין חשש חמץ נישט געפונען...

— און מכשיר געווען דעם וואַרשעווער סקלאַד?

— אַ! אַזאַ חכם זענט איהר!

— איהר גלייבט טאַקע טיי צי ווייץ! איהר מיינט, עס איז גאַר אײנגאַנצען גלייך?

— איהר האָט אַ טעות. הוא אשר דברתי — איהר האָט אפשר אַמאָל געקאָנט, נאָר פאַרגעסען...

טיי איז נ י ש ט געגליכענט צו ווייץ...

טיי איז גלאַט כשר!

וואו קומט חמץ צו טיי? אדרבא. איך פרעג אייך?

— נאָך וואָס דען גיט מען הכשרים אויף טיי?

— דאָס איז שוין ר' פּתחיה נישט שולדיג...

— ווער דען, איך בין שולדיג?...

— נישט ע ר און נישט א י ה ר! שולדיג (שולדיג? עס רעדט זיך נאָר אַזוי...) שולדיג איז וויסאָצקי...

— דער נדיב ?

— יאָ ! דער טיי־פאַבריקאַנט...

— דער מיט די קרן־קימת'ן...

— דער אייוועגער... יעדער איד האָט זיך זיין טבע: דער וויסאָצקי האָט א טבע צו רעש'ן ! גיט ער א קערבעל, גיט ער עס מיט קולי קולות... להבדיל, ווי די תורה אויפ'ן באַרג סיני — מען פייפט, מען דונערט, עס קלינגט אין אַלע צייטונגען, עס בליצט פאַר די אויגען...

איך בין נישט אַזוי פאַרפרומט, ווי איהר מיינט. איך לעז (אפילו בסוד) „הצפירה", המליץ", אפילו „בודושטשנאָסט" און „וואָסכאָד"...

— דעם „יוד" אויך...

— ניין, אידיש האָב איך פיינט... יענע לעז איך... כ'וויל ווימען... מילא — שווינדעלט מיר פאַר די אויגען פון וויסאָצקי'ס נדבות... דאָ געטיילט, דאָרט געטיילט, דאָ געבלאָזען, דאָרט געדונערט — טעלעגראַפען, ווי ביי א פאַרצייטיגען פאַדריאַטשיק...

און אַז אַזאַ איד האָט טיי, בלאָזט דער שופר וועגען טיי... דאַרף ער הכשרים, פון דעם, פון יענעם רב, פון מ א ה רבנים...

נו, אַז וויסאָצקי האָט א הכשר, וויל פאָפאָוו אויך א הכשר...

א ה כ ש ר אויף כ ש ר מעג מען געבען...

— און אומזיסט געלט נעמען אויך ?

— אַ ! אייערע זאַכען ! איהר האָט ליעב רבנים צי צדיקים, וואָס האַקען אליין האָלץ און הייצען איין ביי אָרעמע אלמנות... א רב דאַרף אויך עסען... און אַז מען וויל עסען, מוז מען — — —

— פאַרקויפען די תורה־הקדושה, אויפ'ן קווינט און אויפ'ן לויט...

— חס־ושלום ! די תורה־הקדושה פאַרקויפט מען נישט ! אַז מען קומט א שאלה פרעגען, כשר צי טרפה, ענטפערט מען אומזיסט, גאַר בחנם — — קהל צאָהלט נאָר שכר־בטלה — דער בעל־דין גאָרנישט, אויסער א פשר !... הכלל—אַז מען פרעגט, ענטפערט מען אומזיסט... ווי איז אָבער דער פאַל, אַז א בעל־דבר הייסט זיך דעם ענטפער אויפשרייבען ! שרייבען איז שוין קיין תורה נישט, נאָר א מלאכה, דערפאַר קומט שוין געלט... איהר נעמט נישט פאַר שרייבען ?

און אצינד, אז עס זענען מיר אלע קשיות פארענטפערט גע־ווארען, אז איך ווייס שוין, אז טיי איז יא גלייך צו ווייץ און נישט גלייך צו ווייץ, אז א הכשר קאן זיין אויף כשר, אז געלט נעמט מען נאר פאר שרייבען, רוף איך מיינע ווערטער געגען ר׳ פתחיה׳ן צוריק...

חטאתי, עויתי, פשעתי —

מודה ומתודה בין איך, אז איין שאלה איז מיר געבליבען: פארוואס געפינט זיך נישט קיין בית־דין־צדק, למשל, אין ווארשוי, וואס זאל איינמאל מכריז ומודיע זיין, אז טיי דארף קיין הכשר נישט?

נאר איך האב א תירוץ אויף דער שאלה: איידער מען איז מכריז ומודיע, מוז מען די מודעה אויפשרייבען, שרייבען איז א מלאכה, פאר א מלאכה קומט געלט — — —

הכלל, ווי אויבען איז געשטאנען — שולדיג איז וויסאצקי...

עס זענען געבליבען עטליכע קליינע הכחשות:

אויף איין ארט אין „שטעדט און שטעדטלעך" האב איך גע־שריבען, אז דער רבי מיט׳ן ברייטען הארץ, וואס האט אפגעשווירען די שאף אין ס ו ו ע ר ש און אין דער סביבה הייסט ר׳ יעקב לייבעלע, און עס איז א טעות געווען!

מען שרייבט מיר, אז ר׳ יעקב לייבעלע, אויך א שארפער שע־רער, איז שוין לאנג א שוכן־עפר. די דרייסיג קאפיקעס אויף י״ש פאר חסיד׳ישע „נשרפים" האט געגעבען זיין זוהן ר׳ דוד׳ל בר׳ יעקב לייבעלע.

סיי ווי סיי — זיין זכות זאל אונז ביישטעהן: דעם פאטער, עליו השלום׳ס, אויך, וואס מעהר איז בעסער.

און אין די לעצטע „שטעדט און שטעדטלעך" איז אויך אריין אזא מאדנער טעות. דער צדיק וואס מאכט איינער אליין, אהן חברות, גאנץ גוטע געשעפטען, שרייבט מען מיר, הייסט נישט, ווי איך האב געשריבען, ר׳ לייב... ניין! נאר ווי אזוי ער הייסט, קאן איך אייך נישט זאגען, דער נאמען איז דערטרונקען געווארען אין א בייזען קלעקס!

עס בלייבט מיר נאָך א י י ן הכחשה — די לעצטע!

איהר גערעדנקט אפשר נאָך די מעשה, וואָס איך האָב אייך דערצעהלט וועגען א קליינשטעדטעלדיגער חופה מיט לעבעדיגע חופה־שטאַנגען?

„א נאַרישקייט — זאָגט דער וואַרשעווער דין — גערעדנקט זיך".

צום סוף שרייבט מען מיר: נישט געשטויגען, נישט געפלויגען.

דאָס הייסט — די מעשה אייגענטליך איז אמת. דער גבאי פון דער חברה קדישא, וואָס האָט באַקומען, לויט זיין מיינונג, פון חתן א צו קליינע נדבה, האָט טאַקע די קהל'שע חופה מיט די חופה־שטאַנגען באַהאַלטען, און מען האָט זי טאַקע נישט געפונען. — אז במקום א חופה האָבען פיער אידען אויסגעשפּרייט א טלית, איז אויך אמת. נאָר וואָס דען? איך האָב געשריבען, אז די אידען האָבען זיך געשטעלט אויף פיער בענקלעך אין דער הויך, אז איין שטול האָט געלאָמט און מען האָט עפּעס אונטערגעלעגט, ער זאָל גלייך שטעהן, דאָס — שווערט דער קאָרעספּאָנדענט ביי זיין ברע־נענדיגער ליעבשאַפט צו אמת — איז שקר וכזב!

קיין שטול האָט אויף דער חתונה נישט געלאָמט, די פיער לע־בעדיגע חופה־שטאַנגען האָבען זיך גאָר אויף קיין שטולען נישט געשטעלט — „נישט קיין בערען, נישט קיין וואַלד", שרייבט ער.

„נישט מעהר די אידען זענען ה ו י כ ע אידען געוועזן, חתן־כלה האָבען זיך אביסעל איינגעבויגען..."

אדרבא! איך נעם מיט'ן גאַנצען האַרץ מיינע רייד וועגען די בענקלעך צוריק — ה ו י כ ע אידען האָב איך ליעב!

16.

28טען אויגוסט, 1902.

געלויבט איז זיין ליעבער נאמען — א י ך האב געטראפען און דער יעקאטערינאסלאווער צווילינג האט געטראפען! דער צווי־לינג האט זיך אויפגעזעצט אין וויג און נביאות געזאגט, אז עס וועט זיין א גערעטעניש. און עס איז! אויב דער רעגען וועט לאזען בשלום אראפנעמען פון פעלד, וועט זיין א זעט — און איך האב געזאגט, אז איבער דער וואך וועט זיין א גערעטעניש אין ידיעות פון דער פראווינץ און קיין עין־הרע, א פאסט — א מחיה!

דער צווילינג איז באלד נפטר געווארען און אויפ׳ן צדיק׳ס באפעהל האט מען זיי באגראבען בכבוד גדול; א י ך בין אייך מוחל דעם כבוד — לאזט מיך נאך לעבען עטליכע יאהר, אלע צדיקים להכעיס, און נחת שעפען פון אידישע שטעדט און שטעדט־לעך...

דערפאר וועל איך אייך קודם־כל דערצעהלען א מעשה פון א אינגעל מיט א מיידעל...

נאר מאכט, איך בעט אייך, נישט קיין מאוס׳ע גרימאסען... ערשטענס, וועט מען אייך נישט גלויבען, צווייטענס, וועט דערביי קיין שלעכטס נישט זיין, — קיין פונק יצר־הרע!

עס זענען, ערשטענס, נאך צו יונגע קינדער: דאס אינגעל איז אלט א יאהר זעקס, דאס מיידעל — א יאהר פיער אינגאנצען און צווייטענס, זענען זיי ווייט איינס פון צווייטען כמעט כרחוק מזרח ממערב...

די קינדער זענען פינדעל־קינדער!

דאס אינגעל האט מען געכאפט אין בראילאוו, פאדאליער גובערניע, ביי א קריסטליכען אלטען פאר־פאלק, וואס האט נישט געקאנט באוויזען, פון וואנען עס קומט צו זיי א קינד מיט א לענגליכען פנים, העלע האר, בלויע אויגען, וואס האט א אידישען פ ע ה ל ע ר און פארשטעהט נאך עטליכע ווערטער אידיש... און דאס מיידעלע מיט א אידישען מיילעכעל אויף שרויפען האט מען

געפונען אין א וואנאן פון דריטען קלאס אויף דער באהן־סטאציע בעלעם — אן עיר ואם בישראל מיט פיער רבנים: דער „טאמא־שאווער", דער „קרילאווער", ר' בנימינ'טשע און ר' נטע'לע — פיער אייזערנע זיילען, אויף וועלכע די חכמה שטעהט... נאר דאס אין מאמר המוסגר.

מיט'ן אינגעלע אין בראילאוו באשעפטיגט זיך דערווייל דער סודעבני־סליעדאוואטעל; דאס בעלעמער מיידעל האבען בעלעמער גבירות איבערגעגעבען צו אן ארעמער משפחה... זיי פארגעסען נאו' צו צאהלען... דאס איז אבער א קלייניגקייט; די ארעמע משפחה האט איהרע אייגענע זיבען קינדער, און ו ו א ו און ו ו ע ן זיבען קינדער עסען, קאן דאס א כ ט ע אויך ארייושטעקען א לעפעל...

מען שרייבט מיר אפילו, ווי די בעלעמער גבירות הייסען, איך וויל דאך נישט אויסרעכענען די נעמען, טאמער פארזעס איך איינע. און דאס איז א געפעהרליכע זאך... א האנאראווע שטאדט בעלעם!

פאר ארעמע קימפעטארינס האבען ערשט נישט לאנג די בע־לעמער גבירות געמאכט א חברה „תומכי־דלים"; דער נאמען איז נישט אזוי פאסענדיג, נאר וואס שאדט עס? הלמאי א ביבליאטעק אין ירושלים הייסט „בית־נאמן". עס האט שוין אפילו אנגעהויבען געלט צו פאלען, מען האט שוין צושטעלט עטליכע טעפ רומאשקעס, צושניטען עטליכע אלטע געשענקטע העמדער אויף באנדאזשען מיט ווינדעלעך... א גבירה האט א נאפעל־שער געשענקט... טרעפט זיך אבער אן אומגליק... עפעס א בעלעמער שרייבער — איינער פון די בעלעמער וואנסען־דרעהער, מיט איבעריגע ברילען און פאפירענע קעלנער — האט מודיע געווען דערפון אין „הצפירה" און נ י ש ט א ל ע דאמען אויסגערעכענט! צ ו ו י י איינגאנצען...

וואס קלערט איהר? די חברה איז געשטארבען א נפל'ע...

מקנא בין איך, נישט די בעלעמער יולדות, באטש עס איז פא־ראן גרייט פאר זיי א נאפעל־שער מיט עטליכע טעפ רומאשקעס, מיט אלטע העמדער אויף צווייערליי געברויך, — נישט אפילו די צוויי פינדעל־קינדער, פון וועלכע איך האב פריהער דערצעהלט,—

מקנא בין איך דעם צדיק צי דעם נביא, וואס זיצט נאך עד־היום בשלום ובשלוה אין ליובאמיל...

עס נעמט איהם נישט קיין קויל! איינער א בעל־הבית א ליץ איז צו איהם אריינגעקומען, פארגעשטעלט זיך פאר א מלמד און געבעטען אויף פרנסה, און דער נביא האט איהם געגעבען א סגולה: ער זאל טאג ביי טאג בודק זיין ביי די קינדער די ציצית, און דער בעלפער, אויב ער אליין קאן נישט, זאל זיי אלע טאג אריינשמייסען אביסעל יראת־שמים... קהל און רב לאכט, דער פראסטער עולם אבער האט, ווי עס ווייזט זיך אויס, אזוי ווייניג צוטרויען צו קהל און צום רב, אז ער האלט מיט'ן „נביא" שטאל און אייזען... ער זאל זיין א ש ל י ח מ י ו ח ד פון די ל"ו צדיקים!

און ער מאכט נישט קיין שלעכטע געשעפטען, דער „נביא"... עס מוז איהם ג א ר גוט געהן, אז ער לאזט זיך גאנץ אפט, אפילו אין די דריי וואכען, כלי־זמר שפילען! און אז דער רב האט (נאטירליך — שטילערהייט) זיך אויסגעדריקט, אז אין די דריי וואכען ט א ר מען נישט שפילען, האט איהם דער רבי אריינגעשיקט א קוויטעל, גע'חתמ'עט: „שמואל דניאל המכונה „שד" בן הרב הגאון וכו' מירושלים" אין וועלכען ער ה י י ס ט, דער רב זאל זיך צו איהם מטריח זיין מ י ט ד י ס פ ר י ם, וועט ער איהם ווייזען, אז ער האט א טעות... אין די דריי וואכען — שרייבט ער — מ ע ג מען שפילען, ווייל „אין השכינה שורה מתוך עצבות..."

צי דער רב איז געקומען און מיטגעבראכט דאס פעקעל ספרים — שרייבט מען נישט...

איך האב מורא, אז יא...

א רב איז קלענער פאר א צדיק, ווייל דער „חמון" שטעלט העכער די ק ב ל ה פאר דער ת ו ר ה...

און עס איז קיין וואונדער נישט... די קבלה קאן צאפען י"ש פון דער וואנט, על־כל־פנים צ ו ז א ג ע ן פרנסה... און די א פ ע נ ע תורה האט, לא־עליכם, א מאוס'ע טבע. זי ווייסט נישט מעהר נאר „לא" און „לא", לא מיט אן אלף, לא מיט א ספאדעק — נישט גנב'ע, נישט מסר, נישט רצח'ע, אפילו אפגארען לאזט זי נישט... און פון וואנען וועט זיין פרנסה?

און א רב, א תורה־מענש, איז א ג ע ב ו נ ד ע נ ע ר מענש. ווי עס איז פּסק'נען פון ד ע ר ת ו ר ה מוז ער! אבער א פרייער פויגעל איז דער צדיק... ווייל ער — לאָזט ער זיך כלי־זמר שפּילען אפילו אין די נַיין טעג... ווייל ער — שטאַרבט איהם תוך־כדי־דבור דאָס ווייב, און ער קויפט זיך א צווייטע פאַר זעקס הונ־דערט רובל אַפּטרעטעגעלט... נאָר דאָס איז שוין נישט דער ליובאַ־מילער צדיק...

דאָס האָט שוין א ג ר ע ס ע ר ע ר צדיק געטאָן, און רבנים. אפילו למדנים גרויסע, האָבען פאַר איהם, נישט נאָר דרך־ארץ— זיי קריכען איהם אונטער די נעגעל — — —

הערט א מעשה:

דער ביאַלער רב — א איד א למדן, א גערער חסיד דאַכט זיך, האָט מעביר געווען אן אלטען שוחט, איינעם א ר' חיים, ווייל ער איז א „מרתת" — פאַר עלטער ציטערען איהם די הענט...

עס קאָן זיין, אז ער האָט עס, ווי טייל מיינען, צוליעב גע־טאָן די גערער חסידים, וואָס זענען די גביר'ישע רעדעל־פיהרער אין ביאַלע, און עס קאָן זיין, אז ר' חיים, טאַקע אן אלטער איד, איז ט אַ ק ע א מרתת! אן אנדערער אין זיינע יאָהרען וואָלט שוין אפשר נישט געזעהן צו שעכטען — „כי השוחט יעור..." האָט א גרויסער צדיק געזאָגט: שוחטים ווערען בלינד... דער עיקר איז: ר' חיים'ל האָט זיך, נישט א וואָרט רעדענדיג, אונטערגעגעבען, והעיר ביאַלע, על־כל־פּנים די גערער רעדעל־פיהרער — צהלה ושמחה — עס האָבען זיך שוין געוויזען יונגעלייטלעך מיט טויזענט און מיט פופצעהן הונדערט רובל אָפּצוקויפען ר' חיים'לס שחיטה... ר' חיים'ל וואָלט אָפּגעלעקט א ביינדעל, דאָס פלייש וואָלט אין אנדערע מיילער אריין... עס וואָלט גוט געווען!

מאַכט זיך אבער אזא מעשה: ויהי־היום — דער ביאַלער צדיק האָט זיך ארויסגעלאָזט אויף דער מדינה און צוזאַמענגעקאַשפּערט אויף הוצאות און איז (מיט'ן בני־בית, זאָגט מען) אוועקגעפאָהרען אין אן אויסלענדיש (ווער ווייסט, אויב נישט האַקאַטיסטיש) באָד אריין (דער דאָקטאָר זיצפלייש וועט אודאי שרייבען דערפון אין וואַרשעווער „איזראַעליט")... און אויף דער צייט, ביאַלע זאָל חלילה נישט בלייבען אהן א צדיק, האָט זיך אהין אָפּגעכאַפּט, אויף פרישע

לופט. הייסט עס, דער קאצקער צדיק מיט'ן צוזייטען ווייב...

ווייזט זיך אויס, אז ער קאן אין גאנצן קיין פלייש נישט עסען! פון א פרעמדען חסיד'ס שחיטה עסט ער נישט, און דער איינציגער קאצקער חסיד, ר' חיים'ל שוחט, איז געווארען א „מרתת"... דער רבי האט עגמת־נפש פון ר' חיים'לען, די צווייטע רבי'צין האט עגמת־נפש, ווייל דער רבי האט עגמת־נפש, — די פרישע לופט וועט נישט „פועל־יוצא" זיין... מוז נעבעך, דער ביא־לער רב, א איד א למדן, נאר — א תלמיד־חכם שאין בו דעה, מקים זיין „הפה שאסר — הפה שהתיר", און בחרפתנו לאזען אויסרופען בקהל, אז ער האט א טעות געהאט — ר' חיים'ל איז נישט קיין „מרתת", פון זיין שחיטה מעג מען, עס איז אפילו א מצוה צו עסען...

פונדעסטוועגען זענען נישט אלע רבנים אזוי שוואך!

אין דער פוילישער גובערניאל שטאדט שעדלעץ איז פאראן א רב — אן עמוד ברזל! געזאגט איז געזאגט! עס זאל אפילו קומען צו פאלש מסר'ן, צו פאלש שווערען...

איך וויים נישט, ווי אזוי ער איז זיך נוהג בנוגע צו צדיקים, נאר מיט א אידישען לעהרער האט ער אויסגעפיהרט א שטיקעל, קומט איהם א מעדאל, נאטירליך — א אידישע מעדאל, אהן א שתי־וערב. חס־ושלום!...

די מעשה, לויט מען שרייבט, איז אזוי געווען.

אין שעדלעץ זיצט שוין א יאהר פופצעהן א אידישער לעה־רער און ארבייט שווער און ביטער צו דערנעהרען א ווייב מיט נאך קינדער... אזא לעהרער איז אפילו א שטיקעל חמץ אין שטאדט. נאר וואס זאל מען טון, אז מען איז אין גלות. על פי דיני דמלכותא מוז מען לערנען רוסיש אין די חדרים. און קיין „רוסישער גוי" איז אונטער דער האנט נישט דא. פארבייסט מען די ליפען און מען שווייגט... דער לעהרער לערענט אפילו עטליכע ארעמע קינ־דער — נאך פופצעהן צי זעכצעהן שעה אין טאג ארבייט — אומ־זיסט. עפעס האט ער מחזקות מיט די מרבי־השכלה אין פעטערס־

בורג. וואס זאל מען אבער טון? אזוי ווי געזאגט — מען איז אין גלות...

פאלט איהם אבער איין, דעם אידישען לעהרער, צו עפענען א „חדר־מתוקן“. ער האט נאך די העזה צו קומען צום רב, בעטען א „סווידיעטעלסטווא“ דערויף — דא האבען שוין אלע סטרונעס געפלאצט...

דער רב זאגט: לא! און עס בלייבט „לא“!

דער לעהרער (און דאס איז אפשר נישט שעהן, נאר — וואס טוט נישט א איד צוליעב פרנסה) — דער לעהרער באקלאגט זיך פאר „נאטשאלסטווא“, ענטפערט דער רב — דעם נצחון צוליעב! — אז דער לעהרער איז, נישט פאר אייך געדאכט, פון יענע לייט... א געפעהרליכער מענש, ער וויל מעביר נחלה זיין אלע בעלי־בתים. נישט גראד שעדלעצער... ער וויל, חס־ושלום, עוקר מן השורש זיין דאס מלכות... און שארפט זיך דאס גאל־מעסער אן די רצועות...

נאך א חקירה ודרישה האט זיך אפילו ארויסגעוויזען, אז דער לעהרער איז נישט עובר אויף קיין איינציגען פון די פינף לאו'ן ביי דער בארד און האלט קיין גאל־מעסער נישט אין שטוב; אז אפילו ווינטער, אין די גרעסטע נעכט, האט ער קיין הרהורים רעים, אפילו קיין בייזע חלומות נישט, ער הויבט בכבוד גדול דאס היטעל פאר'ן קלענסטען פון די גרויסע... נאטשאלסטווע האט זיך גאר איגנאנצען בארוהיגט, אבער שעדלעץ נישט! עס איז אויף שעד־לעצער בעלי־בתים איין מאל פאר אלע מאל אן אימה געפאלען און דער אומגליקליכער לעהרער מוז עוקר זיין פון שעדלעץ...

האט ער אבער נישט אויף הוצאות! בעט ער, מען זאל איהם באצאהלען, וואס עס קומט איהם פאר שטונדען אין תלמוד־תורה, זאגט דער רב ווייטער: לאו! קיין גראשען נישט! און אז דער לעה־רער קלאגט זיך ווייטער — קפץ ונשבע: שפרינגט אויף דער שעד־לעצער רב און שווערט, אז להד"ם! עס איז גאר אין שעדלעץ קיין תלמוד־תורה נישט פאראן!

נאר האמת נתן להגיד: אפילו דער ביאלער רב וואלט אויך אזוי לייכט נישט אפגעטראטען.

די מעשה איז געווען, וואס צו הילף דעם קאצקער רבי'ן, איז געקומען א קאצקער חסיד, א ביאלער פאדריאטשיק, א שטי־קעל קרוב למלכות...

— אדער ר' חיים'ל וועט שחט'ן — האט ער געזאגט — אדער איך וועל בעטן דין־וחשבון, וואו עס קומט אהין קהל'שע געלט שוין א שעהנע עטליכע יאהר... און נאך... און נאך זאכען...

די גערער חסידים, וואס פיהרען אין ביאלע דאס רעדעל, האבען בטבע פיינט חשבונות, נישט פאר נאטשאלסטווע, נישט פאר דער שטאדט... מאלע, וואס עס רינט דורך די שיטערע פינגער... דער רב דערוויל איז נישט קיין עקזאמינירטער... פעלשען אן עקזאמען־שיין ווי ר' צבי אלימלך דינאווערס אייניקעל אין אונגאריש מונ־קאטש, פאלט איהם נישט איין, האט מען געמוזט אפטרעטען...

נאר דעם ביאלער פאדריאטשיק בין איך אויך נ י ש ט מקנא...

שווייגען וועט מען איהם נישט...

עס האט זיך שוין אפילו אנגעהויבען. אין א שעהנעם העלען פרייטאג, אז דער פאדריאטשיק האט זיך גע'טובל'ט אין מקוה, זענען ארייגעפאלען עטליכע יונגעלייט, גערער חסידים, צוגעכאפט דעם פאדריאטשיק'ס מכנסים, אנטלאפען מיט זיי אין שטיבעל און אריינגעשמיסען, וויפיעל עס האט זיך געלאזט — שטיקער זענען געפלויגען!

ווי אזוי דער פאדריאטשיק איז אהיימגעגאנגען פון מקוה, שרייבט מען נישט...

נאר נישט דאס איז דער עיקר — דער עיקר איז, אז נישט אייביג איז מען פאדריאטשיק!

און נישט אייביג לעבט מען...

איך בין איהם נישט מקנא, אז די מתעסקים (סאמע גערער חסידים) וועלען זיך צו איהם נעמען אויפ'ן טהרה־ברעט!...

קאלט ווערט אין די ביינער.

17.

4טען סעפטעמבער, 1902

איהר האט שוין צייט געהאט צו באמערקען, אז איך האב מיך ליעב צו פאררופען אויף שלמה המלך. להבדיל ווי אן ארעמאן, וואס וויל קרעדיט, אויף א רייכען פעטער אדער א גאלדענער „בן סורר־ומורה" אויף א ירושה פון אמעריקא... אזא טבע האב איך! איך האב אפילו א שטיקעל טענה צו שלמה המלך: אליין געזאגט „ברוב דברים לא יחדל פשע" — אז מען זאגט אסך, מוז מען אמאל ארייגפאלען, און ארויסגעכאפט זיך מיט א פסוק: „אין כל חדש תחת השמש" — אלץ, הייסט עס, איז שוין געווען! און אויף דעם פסוק, ווי איהר ווייסט, שטעלען זיך אלע צוריק־ציהער, אלע צוריק־שלעפער און הינטערפיסלעך־טענצער, ווי די פליגען אויף א פלאס־טער האניג... פון דעם פסוק ציהען אלע אונזערע פינסטערע היילי־גע שפינען ארוים די שווארצע פעדעם און שטריקען דאס דיקע פרוכת פאר דער כנסת ישראל, צו פארשטעלען איהר די ליכטיגע שיין... נאר טענות אהין, טענות אהער, דער סוף פון קהלת איז אויך נישט פון צוקער — אבער א חכם איז ער געווען, אוצר חכמות האט ער איבערגעלאזט, און מיר ארעמע ווייטע קרובים שלעפען, פולע הענט שלעפען מיר, און עס איז אפילו קיין גאהנטער יורש נישטא, ער זאל פארלאנגען נויף־געלט...

און שטעלען וויל איך מיך די וואך אויפ'ן „את זה לעומת זה" — אויפ'ן „איינס געגען דאס אנדערע"; יעדער מלבוש האט זיין „פארשעווקע", יעדע מטבע זיין „רעשקע", דורך און דורך גוט אדער שלעכט קאן נישט זיין... דאס בעסטע און געמרייסטע פאר־פאלק וואלט נישט אויסגעהאלטען, עס זאל שטענדיג זיין גוט־וואך...

„איינס געגען דאס אנדערע האט גאט באשאפען". ער האט באשאפען דעם „עץ־הדעת" מיט זויערע עפעל, הוילע נים צו אוים־געגעסענע פשוט'ע פ י י ג ע ן, — עס איז געגוג אן אויג צו ווארפען, עס זאל שווארץ ווערען פאר די אויגען, ביטער אין מויל און מען זאל אויפ'ן ארט און שטעל באקומען לייב־שמערצען, —

האט ער דערפאר באשאפען דעם „עץ־החיים" מיט רויטע, געזונטע, פרישע עפעל, מיט רויטע בעקלעך און א טעם גן־עדן... א שאד, וואס די מלאכים מיט די שארפע שווערדען לאזען נישט צו...

און ווידער פארקערט: ער האט באשאפען אדם הראשון, א פרייען פויגעל אין גן־עדן... אלס בחור, וואלט ער אפגעלעבט זיין עולם ועד און אפשר מיט א שמייכעל, שפילענדיג, זינגענדיג און טאנ־צענדיג, אהן א קנייטש אויפ'ן שטערן — געהט ער, דער רבונו של עולם, און באשאפט איהם א צולאג: חוה די צדקת... וואס זי האט פון איהם געמאכט, ווייסט איהר פון דער תורה; וואס זיי האבען ביידע פון אייך געמאכט — קוקט אין שפיגעל אריין!...

און אזוי ווייטער — — —

און עס איז אן אמת ביז'ן היינטיגען טאג! זעלטען אז אמת זאל זיך אזוי לאנג האלטען...

נעמט, למשל, די לאנגע זומער־טעג — אן אומרוהיגע צייט. „זלידנע פליגען, קיין אויג נישט צוצומאכען... אפילו א זאמוש־טשער, צי א כעלעמער דאזאר, עפענט אמאל, בשעת אראפיאגען א פליג, א האלב אויג און טוט תוך־כדי־דבור א קלער: „אפשר פארט א יושר צו ענדיגען דאס שפיטאל... אזויפיעל יאהרען... געלט איז דא... פלאץ איז דא..." אפילו רבנים, דערצעהלט מען, דרעמלען אומרוהיג, באקומען הרהורים רעים, רייבען זיך פון צייט צו צייט די הויכע, ווייכע, קלוגע שטערנס און האבען א ישוב: אפשר פארט טון די האנט אין קאלט וואסער אריין! הכלל — אן אומ־רוהיגע צייט. — האט איהר דערפאר שטילע לאנגע ווינטער־נעכט, ווען נישט נאר דאזארעס מיט רבנים, נאר גאנץ קהל הקדוש, ווער עס איז נאר א שטיקעל בעל־הבית און האט וואו דעם קאפ אני־דערצולעגען, אויב עס „טליעיעט" איהם וואס עס איז פאר א שטי־קעל קארטאפלע אין מאגען, — ציהט ער זיך אויס, ווי א מלך אין גרר, און שלאפט, ווי גאט אין פראנקרייך...

נעמט, למשל, גבאות...

כדי דאס פינסטערע בלוט זאל אין פינסטערען גלות, אין די קאלטע לענדער און שלימזל'דיגע שטעדט און שטעדטלעך נישט פארגליווערט ווערען אין די בלאניבלויע אדערען, האט גאט, ברוך הוא, באשאפען, אויסער צער פון גלות השכינה, צער גדול בנים

ביי קליינע פּראָצענטען אין די שולען, און אויסער דאגות פּרנסה בשעת מאַנאַפּאָל — באַשאַפען די תאוה צו גבאות! — אַ איד געהט אַרום, ווי אַ גולם, צעהלט די שטיינער אין גאַס מיט אַן אַראָפּגעלאָזטען קאָפּ און גלעזערנע אויגען. — דאַכט זיך, אַהן חיות, אַהן אַ טראָפּען בלוט... פּלוצים שפּרינגט ער אונטער ווי אַ ציג, ווערט רויט, ווי אַ בוריק, די אויגען פלאַמען אויף, ווי שטור־קאַצען. ער הויבט אַן צו וואַרפען די הענט און צו מאַכען אַ ווינט־מיהל — וואָס איז? ער האָט זיך דערמאָנט אַן דער נאָהענטער קלפּי! — עס ווערט איהם וואַרעם אין אַלע אברים, און דאָס גאַנצע שטעדטעל וועט זיך אויך דערמאָנען אַן דער קלפּי און וועט אויפקאָכען און זידען און שפּייען מיט פייער — — דאַכט זיך, גוט? די „כנסת ישראל" לעבט! — האָט איהר דאַנגען אַזאַ שטאָדט ווי בערסאַן, וואו מען זוכט אַ בעל־עסקן אויף גבאות מיט ליכט אין אַלע גאַסען און מען געפינט נישט... דאָס קהל'שע הייסע, פעטע קרעפּעל ליגט אינמיטען גאַס, און קיין הונט ריהרט זיך נישט צו!

און געפינט זיך שוין אַן אַדוואָקאַט, וואָס לאָזט זיך צורעדען, מען איז שווין, דאַכט זיך, מיט איהם פאַרטיג, האָט ער אָבער תנאים! רעדט ער זיך אויס אַזוינע פאַראַנדקעס, אַז עס איז מויל און אויערען אויפצושטעלען: אַ באַזונדער אָרט פאַר'ן כאָר, עפּעס אַ קאַסע פאַר אָרעמע לייט — און גאָט ווייסט, וואָס ער וועט נאָך אויסקלערען!

אָדער נעמט, למשל, מסירות!

אַ שפּאַס! דאָס איז דאָס איינציגע כלי־זין, וואָס עס האָבען פון אונז נישט צוגענומען, נישט די פּלשתים, נישט די גרעקען, נישט די רוימער, און וואָס עס איז ביי אונז געבליבען עד היום אין גלות!

ביז אַהער, ווי איהר ווייסט, איז דאָס כלי־זין געווען, ווי דאָס שאַרפע מוהל־מעסער, ווי דער הייליגער שול־קלאַפּער און קרומער ימים־נוראים־שופר, כמעט נאָר ביי כלי־קודש אין די הענט...

אין די לעצטע צייטען פלעגען מיט דעם כלי־זין מלחמה האַלטען מלמדים מיט די „חדרים מתוקנים", מיט די גלוחים — אַי־דישע לעהרער... און איך האָב געמיינט, אַז דאָס האָט שוין קיין

אונטערשלאג נישט... שטעהט דאָך אבער בפירוש: על דאטפת אטפוד — אז איין צד האָט א לאנגע צונג, מוז דער צווייטער ארויס־שטרעקען א לענגערע... שרייבט מען טאקע פון נאָוואָגעאָרגיעווסק, בערסאנער גובערניע, אז דאָרט איז אראָפּגעקומען א אידישער לעהרער, טאקע א גלות, ער עפענט א חדר מתוקן און זאָגט בפירוש, אז ער וועט מסר'ן די מלמדים... פאַר לערנען אין טאָבעלנע טעג, פאַר נישט מאכען קיין וואקאציעס וכדומה...

סיידען די גאנצע מעשה איז א ליגען, אויסגעטראכט פון א מלמד!

נאָר ליגען צי אמת, דאָס איז אלץ קלייניגקייטען...

נעמט אבער, למשל, פאָטאָגראַפיע!

ביז אהער א פרנסה־זאך... נישט מעהר! עס האָבען זיך פאר־נומען דערמיט אידען, אידענעס און אפילו א מאסע מיידלעך... מיט דער צייט, וועט עס ביליג ווערען, ווי סאָדע־וואסער, מען וועט ארומגעהן אין די גאסען מיט האנט־קעסטלעך און אויסרופען, ווי הייסע קישקעלעך—, דערווייל אבער האָט מען נאָך פרנסה דער־פון... קודם־כל — פיהרט עס, בנוגע צו די מיידלעך, אביסעל אָפּ פון דענטיסטעריי, אקושעריע, — א'ניט, וואָלט דאָרט זומער און ווינטער געשטאנען א שווערע־זויערע לופט, צום דערשטיקט ווערען! און וואס פאר זיי איז א פרנסה, איז ערשט פאר שדכנים א הילף צו דער פרנסה... א היינטיגער חתן, אין קארטען שפילט ער „ווי־זער" אויף וואס די וועלט שטעהט, און בנוגע צו א שדוך, וויל ער קיין קאץ אין זאק נישט קויפען! די כלות ווילען אויך נישט אונ־טער די אויגען! זיי ווילען, א חתן זאל קומען, זעהן און זיגען און באזיגט ווערען! פאָהרען טאקע ארום די שדכנים מיט פאָטאָגרא־פיעס! און עס איז א מעלה צו א שדוך אויך! א כלה האָט א רעכ־טע באק א קרומע, פאָטאָגראפירט זי זיך פון דער לינקער זייט; א חתן האט אויף דער שפיץ נאז א קנעפּעל — „נעמט ער זיך אראפּ" בשעת ער שמעקט א רויז! עס איז פאָעטיש, און דאָס קנע־פּעל ווערט נעלם אין דער שוים פון דער רויז!

גרעסערע שדכנים רעכענען אפילו אנצוהויבען ארומצופאָהרען מיט פאָנאָגראפען, וואס גיבען איבער די קולות פון די חתנים און

כלות, נאר דערווייל אבער זענען נאך אלע יוצא מיט פאטאגרא־
פיעס, און ווי עס איז, פרנסה האט מען!

פרנסה איז אבער פארט א וואכעדיגע זאך, און דער פאטא־
גראפיע איז באשערט געווען צו שטייגען העכער, צו ווערען א
ציוניסטישע זאך, א נאציאנאלע זאך... עס האט זיך געמאכט אין
ווארשוי א חברה „לבנון" מיט'ן צוועק צו פארשפרייטען אידישע
קונסט־ווערק, דערהויפט פארטרעטען פון אידישע מחברים און גאר
ביליג, אין געשטאלט פון פאסט־קארטען, פינף קאפיקעס א שטיק!

א מחיה! די בחורים פון טשאכנאווקע, איישישאק און אנ־
דערע קרעה־ווינקעל, וועלען שוין נישט דארפען קומען קיין ווער־
שוי, ווארטען שטונדענלאנג אין אונזערע פארצימער, איידער זיי
באקומען די זכיה, אריינגעלאזט צו ווערען און מקיים זיין: והוי
עיניך רואות את מוריך! און זעהען באשיינפערליך א מחבר! ער
וועט עס האבען אין דערהיים, ביים מוכר־ספרים, ביים פאקען־טרע־
גער. און וועט באקומען זיין מוח־קראצער, נערווען־שינדער צי
הארץ־רייסער בחצי־חנם! וויל ער, נעמט ער א בן־יחיד איינעם
אליין אויף א גאנצער קארטע, וויל ער, קויפט ער פאר די אייגענע
פינף קאפיקעס א צווילינג, א טרילינג... אז עס וועט זיך אנהויבען
חלוף מיט קאנקורענץ, וועט די סחורה נאך ביליגער ווערען. און עס
וועלען ארויף נאך מעהר מחברים אויף איין פאסט־קארטע... און
אזא פאסט־קארטע שטעלט מען פאר זיך אויפ'ן טיש, צי מען
הענגט זי אויף (אויף דער וואנט), און מען קוקט אויף איהר אזוי
לאנג, ביז עס ווערט נמאס קוקענדיג, און דאמאלט נעמט מען די
קארטע, מען אדרעסירט אויף דער ריינער זייט צו א חבר אויף
יענער זייט „תפוצות־ישראל" און זיך קויפט מען אן אנדערע. און
אזוי ווייטער, ביז מען זיפט דורך אלע מחברים!

פרומע אידען קוקען נאך דערויף מיט א קרום אויג; א חשש
פון א מנהג עכו"ם... יענע האבען עס פריהער אויסגעקלערט און
איינגעפיהרט! מיט דער צייט אבער וועלען זיי זיך צוגעוועהנען,
ווי, למשל, צו דער פאסט, צו דער באהן, טעלעגראף און טעלע־
פאן, וואס האט אויך אויסגעקלערט דער „עם הדומה לחמור"... עס
וועט נאך קומען א צייט, און מען וועט עס פאראידישען, ווי פלאט־
דייטש, פ א ר ה י י ל י ג ע ן ווי'ס פוילישע שטריימעל, עס וועט

ווערען א מנהג ישראל! דאָרט וועט עס בטל ווערען און דאַ וועט עס בלייבען א דבר שבקדושה!

און אפילו פּראָסטע אידען, וואָס האָבען גאָר קיין מגע ומשא נישט מיט ליטעראַטור, וועלען אויך קויפען... עס מאַכען זיך אמאָל לעבער אין דער וואַנט, מען רייסט אויס א נאָגעל פון הינטער א פאַרזעצטען שפּיגעל, א פאַרקויפטער פּאַן וכדומה, און אזא לאָך וועט לייכט זיין צו פאַרקלעפּען מיט א פיינער פּאָסט־קאַרטע... אסך לעבער — אסך פּאָסטקאַרטען... און די ביליגערע אידישע מחברים וועלען פאַרטרעטען די טייערע פּאָרטרעטען, ווי נאַפּאָלעאָן מיט'ן ווייב, צו להבדיל — דעם קאַזשיניצער מגיד מיט די תלמידים, און אפילו די אויסגעריסענע בילדער פון, אויף פּאַפּיר געקויפטע, אַלטע מאַדען־בלעטער; דאָס קאָן מען בעסער באַנוצען!

„וכי ישאלך בנך" — אז אזא בעל־הבית'ס א אינגעל, צי א מיידעל, וועט פרעגען: וועמענס פּאָרטרעטען זענען דאָס? וועט דער בעל־הבית, וואָס האָט נאָר געמיינט דאָס לאָך צו פאַרקלעפּען און די שטוב נישט איבערצואווייסען, קוועטשען מיט די פּלייצעס און ענטפערען: דער גוטער יאָהר ווייסט זיי — פּאָרטרעטען!

דערפאַר אבער, אז א וואַרשעווער אידישער „אַריסטאָקראַט" וועט אמאָל פאַרבלאָנדזשען אויף די נאַלעווקעס, א וואָרף טון אן אויג אין א מוכר־ספרים־פענסטער און דערזעהן אידישע מחברים, וועט ער אפשר א טראַכט טון: אפשר טאַקע א פאָלק? פאַראַן א ל י ט ע ר א ט ו ר, פאָטאָגראַפירטע ש ר י י ב ע ר!...

זעהט איהר, וואָס פאָטאָגראַפיע קאָן! זי פיהרט אויפ'ן גלייכען וועג צו אויפלעבונג, עס שמעקט מיט'ן „עץ־החיים"...

קענען עץ־החיים אבער שטעהט דער עץ־הדעת..

די וואַרשעווער פּאָליציי ווערט אַלץ געוואָר... אונזער ליטעראַטור שווימט פון א ו י ב ע ן. קלייבט צוזאַמען דעם פּאַטיש־ווייסען שוים א י ב ע ר דער פּאָליע, די פּאָליציי אבער נעמט טיפער. וואו א אידישער שרייבער פאַרמאַכט די אויגען מיט דער נאַז, דאָרט זענען זיי בודק חמץ און זיי פאָטאָגראַפירען אויך... על חשבון המלכות... און פאַרטיילען, וואו מען דאַרף, א ו מ ז י ס ט —אידישע פינף־הונדערט־רובעל־שטיק־מאַכער, פּריש־לעבעדיג־און־צאַפּעלדיג־פלייש־הענדלער... און — אזוי גנבים...

און „כל ישראל ערבים זה בזה"! און זיי זאגען אויך א פאלק איז א פאלק!

איינס קעגען דעם צווייטען... איינס קעגען דעם צווייטען...

מען שרעקט זיך פאר דעם שמד'עריי, וואס וואקסט אזוי שטארק...

עס שמד'ען זיך אדוואקאטען, ווייל עס ווערט זיי נמאס צו ארבייטען אויף פרעמדע נעמען מיט פרעמדע שילדען, ווי פארצייטישע טרפה'נע שענקער... עס אנטלויפען דאקטוירים פאר דער ארעמער אידישער פראקטיקע... עס שמד'ען זיך סוחרים וועגען פרייע פאספארטען און נישט צו האבען אידישע נעמען אויף די גאלדענע שילדען... עס שמד'ען זיך בחורים פאר גוי'שע בתולות, און פארקערט...

מען טרייסט זיך אפילו: אז דאס שוימט אזוי די השגחה פרטית אפ די אידישע יויך! דאס רינט אזוי אפ דער ערב־רב פון מצרים, דאס פאלען אוועק, ווי א פסולת, די האלץ־העקער און וואסער־טרעגער פון ארץ־ישראל... פאקט אבער בלייבט פאקט — געמישטע חתונות מעהרען זיך, די צאהל פון רענדעל־בייטער וואקסט!...

איז אבער „את זה לעומת זה עשה האלהים" — עס גלייכט זיך אויס... איין גר־צדיק, וואס מיר באקומען, איז מעהר ווערט ווי אלע משומדים... איך מיין נישט דעם „גר־צדק" מיין חבר פון „יוד"; דאס איז ערשטענס, א פסעוודאנים, צווייטענס — מאכט איין שוואלב קיין זומער נישט... איך מיין אפילו נישט די גרי־צדק אין די אויסלענדישע פרייע לענדער, וואו מען מעג און מען טוט עס צוליעב א אידישער מיידעל... דאס טרעפט זיך אויך נאר איינמאל אין א יובל... פון דעם ווערט די זופ נישט פעט! איך מיין אונזערע היימישע גרי־צדק, וואס ציטערען, ווי א פיש אין וואסער, אז זיי דערהערען דאס ווארט „פאליציי"... וואס פאהרען ארום אין „שטעדט און שטעדטלעך", ווי אמת'ע גוטע אידען און לעבען און לייבען אויפ'ן חשבון פון „כנסת ישראל"...

און אויב זיי געהען ארום אין די הייזער, בשעת די גוטע אי־

דען עפּענען פראַנק און פריי, וואו זיי קומען, די קרעמלעך און לייזען, שטעהען זיי דערפאַר אין אַן אַנדער פאַך העכער פאַר גוטע אידען... זעלטען, עס זאָל הײנט ווערען אַ גוטער איד פון זיך אַליין! מען מוז געבוירען ווערען פון אַ גוטען איד! מען מוז האַבען אַ טאַטען אַ גוטען איד! — און אַ גר־צדק איז ווי אַ פרייער פויגעל און קלייבט זיך אויס אַ טאַטען, לויט זיין האַרץ געלוסט!

איינער, למשל, אַ גר צדק, וואָס גראַסיערט היינט אין פּאָדאָליער גובערניע, האָט זיך אויסגעקליבען אַ טאַטען אַ פּרייסישען יעדנעראַל! ער איז שוין פאַלקאָווניק געוועזן, און אַ גבור — אַ פאַלקאָווניק: אין דער פּרייסיש־פראַנצויזישער מלחמה האָט ער מיט אייגענע הענט צוועלף פראַנצויזען דערשטאָכען, צי געקעפּט... דער קייזער האָט שוין אפילו געגעבען אַ באַפעהל, מען זאָל איהם צושטעלען צו אַ קוש אין קאָפּ אַריין... ער וואָלט אודאי באַקומען אַן אָרדען, אַ גרויסען, אַ גינגאָלדענעם, אויסגעזעצט מיט בריליאַנטען... איז איהם אָבער ביינאַכט געקומען צו חלום אַ מלאך, מיט זעקס פליגלען, מיט זעקס שווערדען אונטער די פליגעל, און האָט איהם געזאָגט, אַז פאַר טעות איז אין איהם אַריין אַ גלגול פון אַ אידישען גבור בר־כוכבא, אַז ער מוז זיך דעריבער, דעם טעות אויסצוגלייכען, אַ איד ווערען, און תיכף אין דערפריה אָנטון אידישע קליידער און אַנטלויפען אין אַ אידישע קהלה אַריין, און לאָזען זיך מגייר זיין... און אַזוי ווייטער...

האָט ער געקלערט, אַז עס איז אַ פּוסטער חלום, וואָרים באמת — וואו נעמט מען עס אין פּרייסישען לאַגער אידישע קליידער? האָט זיך אָבער באַלד אין דערפריה, אַזוי ווי ער האָט די אויגען געעפענט, אַריינגעשלייכט אין דער פּאַלאַטקע אַ אידישער „האַנדעל! האַנדעל“! און האָט איהם געוויזען און פאַרקויפט אידישע בגדים...

מן־הסתם איז עס אליהו הנביא געוועזן...

נאָר די גרעסטע קונץ איז, וואָס ער האָט תוך כדי דבור פאַרגעסען דאָס דייטש און אָנגעהויבען צו רעדען אידיש, ווי אַן אמת'ער בר־כוכבא...

בכלל דאַרף מען קיין פעסימיסט נישט זיין; די וועלט געהט נישט אונטער...

מען האט, למשל, צוגענומען ביי אידען די קאלעקטע פון דער פוילישער לאטעריע; מען האט געמיינט, א פופציג, אפשר זעכציג אידישע פאמיליען וועלען, חס־ושלום, די פרנסה פארלירען! אבער גאר: לא! תוך כדי דבור האט מען (אין גער, זאגט מען) געמאכט אן א י ד י ש ע לאטעריע... פארשטעהט זיך — א באהאלטענע, אויף דעם איז מען דאך אין גלות... משומדים געהען ארום פראנק און פריי אין די גאסען, און א גר־צדק מוז זיך היטען די נשמה... זיי מאכען צערעמאניעס בריש גליה אין די גאסען, און מיר מוזען מחדש זיין די לבנה ערגעץ אין א הויף... און אונזער סוכה וואו שטעהט?... אבער פרנסה דערפון האט מען! — די לאטעריע־מאַכער פארדינען שטיקער געלד, מאסען קאלעקטארען האבען פרנסה בכבוד, ארום זיי דרעהט זיך א מאסע פאקטוירים און לעגען אויך נישט די ציין אין בייטעל אריין... און „כנסת ישראל" שמייכעלט און קויפט בילעטען, טאנצט אונטער און צאהלט א נייעם אפּ־צאהל... זי ווייסט, די כנסת ישראל, אז — „את זה לעומת זה עשה האלהים" — איז דא א פוילישע לאטעריע, מוז זיין א א י־ד י ש ע לאטעריע...

און — „זכה, מלאכתו נעשית על ידי אחרים" — די אידישע לאטעריע האט אפילו קיין „ציהונג" נישט; מען ציהט די פוילישע, און די אייגענע נעמען, וואס געווינען דארט, געווינען דא...

א מחיה!

18.

18טען סעפטעמבער, 1902

א קלונג אין מיר, ווי אויף א שרפה; א פראל אויף, ווי פאר א מענש מיט זעקס דבוקים אין לייב.

וואס איז? די באבע יאכנע פון „שטערט און שטערטלער" איז געקומען!

— ס'קאציל קומט, באבעניו! — זעט דיך!

איך ווייז איהר אן אויף א שטול, זי זוכט אבער מיט די אויגען א קאנאפע...

— איך האב נישט, באבעניו!

זי שמייכעלט, זעצט זיך, און דער שטול קנאקט אונטער איהר, מן־הסתם פאר נחת...

אווילע זיצען מיר אזוי שטילערהייט איינס קעגען צווייטען און קוקען זיך אן.

די באבע יאכנע האט זיך נישט געענדערט: א אידענע, קיין עין־הרע, א הויכע, נאר אן איבערגעבויגענע. אביסעל צוליעב די פיס פון דער שכינה, אביסעל גלאט — ווי האלט זיך עס א מענש אזוי ה ו י ך ווי ער א י ז? אחוץ דעם: דאגת פרנסה, צער גדול בנים — אייניקלעך, אוראייניקלעך: אסך געבוירען, אסך פארלוירען, אסך צוזייט און צושפרייט און אסך הענגען נאך אויפ'ן האלז... קיין יונג מענש איז זי א ו י ך נישט!

וואס זי זעהט אין מיר, ווייס איך נישט! נאר איך קאן מיר איהר פנים זאט נישט אנקוקען! עס איז פלאך, איינגעשרומפען. געל און מיט א ביינעריג־געשפיצטער נאז, די אויגען זענען נאר גרוי, נאר צופיעל וואסעריג: גנוה וויים, וויפיעל טרערען זיי האבען פארגאסען, וויפיעל נעכט נישט געשלאפען... זיי קוקען ערנסט, נאר נישט הארט! און אין די אייגענע אויסגעמוטשעטע אויגען, ווי יאהרען און צער להכעים, וועקען זיך אמאל וואונדערליכע פונקען, צווישען די שרימפען אויפ'ן פנים הויבט אן ארומצוטאנצען א שטילער גלאנץ, א פיין, דין שמייכעלע... אסך ליעבשאפט, א

קליין ביסעל חוזק — נאָר דאַמאָלט לאָזט די באָבע יאכנע די אויגען אַראָפּ און ווישט אָפּ דאָס שמייכעל פון פּנים מיט אַ בייניגער האַנט.

געקליידט איז די באָבע יאכנע, ווי אין די אַמאָליגע יאָהרען: אַ שטערנטיכעל מיט שטיינדלעך אויסגעזעצט, אַ ברוסט־טוך מיט אַן אויסגעהאַפּטענעם גאָלדענעם אָדלער, און אַלערליי בלימלעך און רויזעלעך אַרום. אויפ׳ן האַלז אַ שנירעל דינע פּערעל, אויסגעמישט מיט בורשטיינדלעך און קרעלען; פון דער שנור הענגט אַראָפּ איבער׳ן ברוסט־טוך אַן אייבעל, וואָס גיט, ביי יעדער שטאַרקערער באַוועגונג פון דער באָבע יאכנע, דעם אויסגעהאַפּטענעם אָדלער איבער דער נאָז... פון די אויערען זעהען זיך פון אונטער׳ן שטערנטיכעל נאָר דער ראַנד פון די נישט־געלעכערטע אויערען אַרויס, און צוויי שווערע, לאַנגע גרין־געהאַלטענע אוירינגען הענגען אין די זייטען פון שטערנטיכעל אויף שנירלעך, און וויגען זיך פריי, און שאָקלען צו דער באָבען: יאָ־יאָ, ניין־ניין!

— וואָס מאַכסט דו, באָבעניו? — פרעג איך דערנאָך מיט גרויס ליעבשאַפט.

— אַזוי, — ענטפערט זי מיט אַ שמייכעל, — דער גאָט פון היינט, איז דער אייגענער גאָט פון נעכטען און פון מאָרגען — — מען לעבט!

— און געקומען ביסטו, באָבעניו, מיר מעשיות דערצעהלען?

— ניין, כשר־קעצעלע! — א ל ט ע מעשות האָב איך שוין א ל י י ן פאַרגעסען! נייע ט ר א כ ס ט ד ו, ברוך השם, אַליין אויס!

— נישט איך, באָבעניו! נישט איך. ווי איך ק ו י ף, פ א ר ק ו י ף איך! אַזוי ווי לעדער, אַזוי די שיך! מען ש ר י י ב ט מיר!

— און דיר אַליין, פוטער פּעסעלע, פּ א ס ט נישט אַמאָל אַראָפּצוקומען? פאַרגעסען שוין מיינע מאָן־קיכלעך, האָניג־טייגלעך, קאַנדעל־צוקער!...

— נישט פאַרגעסען, באָבעניו! אפילו דיינע המן־טאַשען קומען מיר אויך גאַנץ אָפט צו חלום! אפילו די שבועות׳דיגע ווייסע ציקאָריע! אין אַלע מיינע גלגולים, באָבעניו, בפרט זייט איך בין אַ „ביהו“, לעב איך, בענק איך צו דיר! איך וואָלט דיר

נאכנעגאנגען טריט ביי טריט, אין פוילען, ליטא, בעסעראביען, גאַ־ליציען, רומעניען — — איבער די הרי־חושך אפילו, נאר — איך קאן נישט!

— אז מען וויל, קאן מען!

— ניין, באבעניו! געדענקסט די חיות, וואס אלכסנדר מוקדון האט געטראפען אויפ'ן וועג? די חיות זענען צוגעבונדען מיט א שטריק צו דער ערד... מען ריהרט זיך אויף איין ארט, ו ו י י ט אוועק קאן מען נישט; אז מען רייסט איבער דעם שטריק, — פאלט מען אויף טויט!

די באבע יאכנע דערפרעהט זיך:

— דו גלויבסט?! אין אלכסנדר מוקדונ'ס חיות גלויבסט דו? געזאגט האט מען מיר...

— עס זאגט זיך נאר אזוי, באבעניו! געמיינט האב איך א פערד אין דער רייטשול: אין ראד אליין איז מען אויך נישט פריי; די בייטש פייפט און דערמאנט. נאר ארויס קאן מען בשום אופן נישט... א שטארקע האנט האלט דעם שטריק!

— מילא, אז דו קאנסט נישט, קאנסטו נישט! — אבער פארוואס שרייבען דיר מיינע אייניקלעך קיין אמת נישט?

— איך וויים? און איך האב, באבעניו, גרוים צער דערפון... אפילו אין דער היים גארט מען מיך! אט האב איך געשריבען וועגען „לינת הצדק" אין ווארשוי: א ויכוח מיט א מגיד; מען נעמט נישט אויף קיין קראנקע ציוניסטען! געדענקסט?! וואס ווייזט זיך אבער אוים? די לינת־הצדק האט קיין מגיד נישט, עס איז קיין ויכוח נישט געוועזן, קראנקע ציוניסטען באקומען לינות, ווי אלע קראנקע... עס הויבט זיך נישט אן, עס לאזט זיך נישט אוים! אפילו דער שעדלעצער רב זאגט מען, באבעניו, איז אויך נישט אזוי שווארץ, ווי איך האב איהם געמאלט! צי אנדערע רבנים!

— נארישקיים, — שמייכעלט די באבע, — אויב דו מיינסט עס ערנסט!

— אויף נאמנות, באבעניו!

זי פארטראכט זיך, און קוקענדיג אויף איהר שטערנטיכעל, פאלט מיר איין צו פרעגען:

— זאג נאר, באבענוי, א מ ת ' ע פערעל?

— ווער? די רבנים?

— פון שטערנטיכעל, מיין איד...

זי זיפצט אפ:

— ניין, ביהנעלע... די אמת'ע האב איך לאנג פארקויפט—זיי האט אמאל מיין אלטער פארקרענקט...

— וואס מאכט ער, דער אלטער?

— עבר ובטל געבעד!

— און דיין געזונט, באבעניו... ביסט אפשר געקומען צו א דאקטאר?

— איך בין געקומען דיך עטליכע שאלות צו פרעגען!

— פרעג, באבעניו!

זי בויגט אביסעל ארונטער דעם קאפ, קוקט מיך ערנסטער אן און זאגט:

— האסט דערמאנט דעם שעדלעעצר רב!... זאג מיר, איך בעט דיך, וואס האסט דו דיך עפעס גענומען דוקא צו רבנים, צוגעקלעפט זיך, ווי א שוסטער־סמאלע! איך לייען דיינע זאכען! וואס זאל איך טון? דעם טייטש־חומש מיט אלע תחינות קען איך שוין אויסענווייניג! — זעהן זעה איך, אז עס איז אין דיר אריין א גלגול, און אפשר א דבוק, פון גארנישט קיין שלעכטען מגיד! שטראף־רייד זאגען קאנסט דו! — נאר צי אנדערע מענשען זינ־דיגען נישט? צי זענען די רבנים ערגער פאר אלע?

— ניין, באבעניו, ערגער נישט! פון זיי אבער איז דער שאדען גרעסער, דער חלול־השם גרעסער!

— האסט דיר איינגערעדט!

— ניין, באבעניו! עס איז אמת און עס זענען דא אסך טעמים דערביי!

הער, באבעניו! אז עמיצער איז נישט געווארענט מיט פייער, צאהלט ער, למשל, קנס; ווי איז אבער, אז דער נאכט־וועכטער אליין ציהט אוים פייער פון ליולקע אינמיטען גאס ביי שטרויענע דעכער...

— נו, אודאי!

— אדער אזוי א שאף בלאנדזשעט! ס'איז טאקע א שאד א

שאף! פארט אבער נאר איין שאף! אדער זי וועט צוריק קומען, אדער כאפט זי דער וואלף! אבער, אז דער פאסטוך געהט אראפ פון וועג?

— אודאי — איז די באבע מודה, — פארפיהרט ער אלע!

— און דער חלול־השם, באבעניו, איז אויך גרעסער! אז א פראסטער איד זינדיגט, ער טוט תשובה צי ניין, זינדיגט ער אליין, אבער, אז א רב טוט עס, דער שומר, וואס די תורה האט געשטעלט ביי דער טיר, זאגט מען: די תורה הייסט אזוי. על כל פנים, אז זי איז מסכים! וואס טוט ער נישט אליין! א ספר שרייבט ער און פארענטפערט זיך! כל־זמן ער לעבט און זיין דור לעבט, שמייכעלט דער עולם... נאך יאהרען, דער דור איז טויט, דער רב איז א קדוש געווארען. זיין ספר קריכט אריין אין א בית־המדרש־שאנק און שטעלט זיך צווישען די הייליגע ספרים!

— דאס איז אמת?

— אודאי! אז א פראסטער איד זינדיגט, קריגט ער, לויט דער זינד אויף דער נשמה א זומער־שפרענקעלע, איין קראץ! און — ווען אפילו א הויקער? אין א משפחה טרעפט זיך א הויקער אויך!

— נעבעך! — זיפצט די באבע־יאכנע און לאזט די אויגען אראפ און פארטראכט זיך.

פלוצים הויבט זי די אויגען אויף און ווערט א מליץ־יושר.

— הערסט, ביהנעלע, ביי זיי איז אויך נישט גוט! ביי אונז אין מסחר, וואס ווייניגער סחורה, מעהר קרעמער! ביי זיי: וואס ווייניגער תורה, מעהר רבנים! נישט אלע קאנען האנדלען מיט סאַ־דא־וואסער! קומט טאקע ארוים דריי רבנים אויף א שטאדט...

— קויפט מען זי אויף ליציטאציע, פארברענט מען זי מיט מחלוקת...

— דלות מאכט פסלות, ביהנעניו! דער הונגער איז גאר קיין יצר־טוב נישט!

זי פארטראכט זיך טיפער; די גרויע אויגען פארציהען זיך מיט א נעבעל... איך וויל זי פאררעדען און גיב א פרעג:

— וואס זענען, באבעניו, די בריליאנטען אין דיינע אויערינגלעך אזוי טויט... זיי אטעמען גאר מיט קיין ליכט און פארבען נישט!

— קיין אמת'ע שטיינער, קעצעלע! פאר די אמת'ע האט מען זיהן אויסגעלעזט...

די באבע יאכנע ציהט ארויס פון אן אונטער־טאש א גרויס פולארען טיכעל און ווישט זיך אפ דעם שטערן...

— פון גוטע אידען, מאכט זי, וויל איך שוין גארנישט רעדען, דו גלויבסט דאך אין גארנישט!

— באבעניו, דאס האט דיר א שונא געזאגט! איך גלויב! אין וואס, קעצעלע? אין דעם, וואס דיינע אויגען זעהען? קען איך א גרעסערען פילאסאף — דיר נישט צו גלייבען, א רופא־יונג! אפילו, אז ער זעהט שוין א קערבעל, גלויבט ער זיינע אויגען נישט; ערשט, אז ער באקומט דאס קערבעל אין האנט אריין, גלויבט ער. אלע זייט איהר אזוי!

— נישט אלע... אנדערע, באבעניו, גלויבען!

— אין וואס, הארץ־דעקעל מיינס!... רעד דבורים!

— אין וואס? עס וועט מיר שווער זיין דיר אויסצוטייטשען, באבעניו! נאר פרואווען וועל איך! הער, איך גלויב אין יענער זייט פון דער זאך!

— וואס איז דאס עפעס פאר א משניות? עפעס אין אונטערשלאג גלויבסט דו?

איך קריג מורא, אז איך בין אריינגעפאלען!

— אדרבה, — זאגט זי אומגעדולדיג — טייטש מיר אויס... אז אלטע אידענע איז דאך אויך א מענש!

— איך וועל פרואווען, באבעניו, נאר מיט א משל!

— אדרבה, טאקע מיט א משל! משלים געראטען דיר אמאל!

און עס מאכט זיך אזא שמועס:

— צי ווייסט דו, באבעניו, — פרעג איך, — ווי א הונט איז זיך נוהג מיט א שפיגעל?

— פרעג מיך עפעס גרינגערס?

— וועל איך דיר זאגען, באבעניו! — אז א הונט דערזעהט זיך דאס ערשטע מאל אין שפיגעל, ווערט ער אנגעצונדען. ער גיט

א שרעקליכע ביל, א שפרונג צו! לאז איהם, מאכט ער דיר א חורבה פון שפיגעל. האסט א שפיגעל, באבעניו?

— א שפיגעל, ווי א שפיגעל, קיין הונט האלט איך נישט!

— זכר לטיט! מען האט פון הינט אסך געליטען! נאר פאר־וואס כעס'ט זיך דער הונט? ער מיינט, עס איז אן אנדערער!

א הונט זאגט אויך: איין הונט דארף זיין אין א שטוב! א'ניט ווערט די פארציע קלענער!

איז דאך אבער א הונט א בטבע א חכם, שפרינגט ער אזוי און קראצט אזוי לאנג מיט די ציין, ביז ער ווערט געוואר, אז ד ע ר הונט און י ע נ ע ר הונט זענען איין הונט! ער באווּ־היגט זיך. נאר פון דאמאלט אן פארגעסט ער אן שפיגעל!

— זעהר רעכט, — זאגט די באבע יאכנע, — הלואי וואלטע מיינע שניר אן שפיגעל פארגעסען...

— דאס איז, באבעניו, שוין גאר עפעס אנדערש! דו האסט אבער, באבעניו, באמערקט, ווי דיינע קליינע אייניקלעך זענען זיך נוהג מיט'ן שפיגעל?

די באבע יאכנע רויטעלט זיך פאר נחת.

— איין אייניקעל — זאגט זי — וואלט ער פאר א שפיגעל קרעפלעך אוועקגעשטעלט! ער מעג האלטען אינמיטען געוויין, אז מען נעמט איהם נאר צום שפיגעל — א זון אין א רעגען! די אויגעלעך נאך פול טרערען און זיי גלאנצען שוין פול פרייד: און זאלסט זעהן, ווי ער פאטשט מיט די הענטלעך, שמייכעלט, לאכט! ווי ער רייסט זיך צום שפיגעל, שטעלט אוים שפיציג דאס קליינע פיסקעלע און וויל קושען דאס „ד ז ש י ד ז ש י א ל ע" אין שפיגעל!

מיך באפאלט א טרויער...

— האב איהם ליעב, באבעניו! — זאג איך, — ער וועט זיין א גוטער, דיין אייניקעל! ער שמייכעלט, ער האט ליעב, ער רייסט זיך צו זיינס גלייכען! צי גליקליך? ווייס איך נישט. נאר א גוטער וועט ער זיין! — און אנדערע?

— אן אנדער אייניקעל ווייטער האב איך, האט ער גאר אן אנדער טבע! ער שמייכעלט נישט, פאטשט נישט מיט די הענט־לעך, נאר ער וויל שוין וויסען, וואס אויף יענער זייט שפיגעל טוט זיך! ער כאפט זיך מיט די הענטלעך צו דער רעם, וויל זי ריהרען,

אויפהויבען... רייסט זיך אַן אַ זייט, ווייל אַרונטערקוקען! אַז מען לאָזט איהם נישט, ווי ער וויל, וויינט ער — אַ שיף מיט זוויער־מילך איז איהם אונטערגעגאַנגען, און עס ווערט איהם גאַרנישט נמאס!

— פון דעם וועט אַרויס אַ מענש, באַבעניו! אַ מענש, וואָס וויל זעהן י ע נ ע זייט, די עיקר־זייט פון דער זאַך!

— דאָס שפּינוועבס פון מיין שפּיגעל? — צולאַכט זיך די באָבע יאַכנע.

— לאָז נישט, באָבעניו! אין משל מעג זיין שפּינוועבס! אָבער אַ מענש וועט דיין אייניקעל זיין! זיך אַליין דערקענט ער נאָך נישט, און וויל שוין וויסען, פון וואַנען י ע נ ע ר קומט אַרויס... אפשר בייסט ער נאָך זיין אייגען פּיסעל?

— דאָס נישט... אין צינגעל אַריין — טרעפט זיך! — שמייכעלט זי.

— ער בייסט נאָך אין אייגען צינגעל, און עס לאָזט איהם קיין רוה נישט: פון וואַנען נעמט זיך יענער?

— אַ „טשעקאַוואַשטש“!

— אַ „טשעקאַוואַשטש“ נאָר פון אַ מ ע נ ש! אַ הונט טוט עס נישט, אפילו נישט דער קליגסטער! דער ג ע ל ע ר ע נ ט ס ט ע ר הונט, אפילו נישט אַ הונט אַ קונצען־מאַכער! יענע זייט אַט חלום'ט זיך זיי אפילו נישט!... און מיר אַלע, באָבעניו, זענען געגליכען צו קינדער; די וועלט, באָבעניו, איז אַ שפּיגעל — —

— לאָמיך געהן, לעבען מיינס, — מאַכט די באָבע אַוועק מיט דער האַנט. — דאָס איז נ י ש ט פאַר מיר... צו אַלט דערצו!

די באָבע יאַכנע פאַרטראַכט זיך. איך וויל זי פאַרווייל'ען און פרעג:

— און דער אַדלער דיינער, באָבעניו, איז טאַקע זהב־טהור?

— געוועזען — כאַפּט זי זיך אויף — אין די ג ו ט ע צ ײ ט ע ן. ווען מיין אַלטענס עטרות זענען אויך געווען אי כסף־טהור, אי זהב־טהור... היינט — —

— וואו איז אַלץ אַהינגעקומען?

— א זוהן אויסגעלעזט! אפילו דאס זילבער פארקויפט! און גאלד און זילבער אויסגעטרענט און מיט שיך (מישורא) פאר־העפט...

אינמיטען ווערט זי אומגעדולדיג:

— וואס טויגען אבער די נארישקייטען... משל אהין, משל אהער — ווי קומט עס צו גוטע אידען?

— נאר דאס, באבעניו, קומט אויך פון משל ארויס! האסט עפעס א שוואך אייניקעל, באבעניו?

— וואלט איך אזוי ג י ש ט געהאט... פיסלעך, נעבעך, אויסגעקרימט...

— ווי וואלט־זשע געווען, באבעניו, ווען אזא אייניקעל זעצט זיך אמאל אויף אין דערפריה אין בעט און דערצעהלט די אנדערע קינדער אזא מעשה:

— באשר בכן — דערצעהלט ער — ביינאכט האט איהם עפעס — זאל זיין, ער מאלט אוים א מלאך מיט פליגעל!—האט איהם עפעס געוועקט (און דו, האסט א גאנצע נאכט קיין אויג נישט צוגעטאן, און ווייסט, מען האט קיין שארך נישט געהערט) און עס האט איהם אויפגעוועקט (דו ווייסט, ער איז א גאנצע נאכט געשלאפען!) ער איז (מיט די קרומע פיסלעך!) אראפגעשפרונגען פון בעט, צוגעלאפען צום שפיגעל (דו ווייסט, אז ער האט זיך נישט גערירט פון ארט!) דערלאנגט (און דו ווייסט, ווי קליין ער — און ווי הויך דער שפיגעל איז) און האט איהם איבערגעדרעהט (און דו ווייסט, אז ער האט דערצו קיין כח נישט, און וועט אפשר קיינ־מאל נישט האבען)... און אויף יענער זייט איז אנגעשריבען מיט מלאכים־כתב (און דו ווייסט, אז ער קען קיין פ ר א ס ט ע עברי נישט!) מיט שווארץ פייער אויף ווייס פייער.

— רבונו של־עולם! — שרייט אוים די באבע יאכנע, האלב געלאכט, האלב דערשראקען — די האר שטעלען זיך מיר קאפויר. — וואס קאן דאס זיין?

— עס איז נאך נישט געענדיגט, באבעניו! ער דערצעהלט, וואס דארטען שטעהט אויף מלאכים־כתב!

„דארטען שטעהט — זאגט ער — אז ער איז דאס בעסטע קינד פון אלע קינדער... אז אלע קינדער זענען מחויב פאר איהם

צו באהאלטען און איהם אוועקצוגעבען — אלע האניג־טייגלעך, ס'גאנצע קאנדעל־צוקער, אפילו די בייגעל פון אנבייסען!..."

— אזוי! — זאגט די באבע — איז ער דאך גלאט א גע־בוירענער שווינדלער! אזוינס וואלט איך דאך — זאגט זי — גע־קיילט.

— אייל דיך נישט, באבעניו! נישט אזוי געשווינד מעג מען קיילען! עס קאן זיין א קרענק!... א קראנק קינד, האט עס קראנקע חלומות... מען דארף א דאקטאר רופען, אפשר מוז מען עס גאר אין הקדש ארייגפיהרען... עס קאן זיין אזא קרענק, דאקטוירים וויסען דערפון!

— אזוי?!

— און דאס, באבעניו, זאג איך טאקע: גוטע אידען דארפען א דאקטאר. קראנקע — אין שפיטאל, שווינדלער זאל מען קיילען. און א סוף! „כלחוד השור" וועלען זיי פון דיינע שטעדט און שטעדטלעך מאכען!

און וויטער פארטראכט זיך די באבע יאכנע, און איך פרעג:

— און דער אייבעל דיינער, באבעניו?!

— עט, אן אלטע פאלשע מטבע! מיט דער אמת'ער, בצירוף כלי־בית און אביסעל בגדים, האט מען פאר אייניקלעך צו דריי הונדערט רובל קנס געצאהלט... נאך מיט חסד, וואס מען האט גע־לאזט אויסצאהלען...

איך האב שוין מורא צו רעדען פון צירונג און פרעג:

— און דו האסט צייט, באבעניו, אזוינע ש א ל ו ת צו־ליעב אומישנע א ה ע ר צו קומען?

— צייט? איך האב דען מעהר ווי צייט? וואס האב איך דען צו טון, קעצעלע?!

— און דיין שניט־קראם? האסט דאך, באבעניו, אמאל א גרויסע שניט־קראם געהאט!

— געהאט!... א קראם איז ווי אן אם... זויגט אזוי לאנג, ביז זי ווערט איינגעשרומפען... קינדער אויסגעזויגט, אויסגעגעבען... קנס באצאהלט — אלץ פון איין קראם איז זי טאקע איינגעשרומפען

געווארען! פון א גרויסער איז געווארען א קליינע, א קלענערע... דערנאך א שטעלעכעל, א טישעל, א קיישעל נאר, ביז — עס איז געקומען צו גארנישט!

— און א „קניפעל" האסט דו דיר, באבעניו, געלאזט?

— הלואי וואלט איך שבל געהאט!... די קינדער אפילו געהט עס אויך נישט גוט... די אייניקלעך דערפאר וועלען אפשר זיין לייט... נייע מענשען... נישט געשטעלט — און געמעקט, אהן קאפ־פארדרעהעניש, נאר מען ארבייט! ווער ביי א בעל־מלאכה, ווער אין פאבריק... נישט אלע, נאר ס'רוב אזוינע... אסך מעשה אבות ירשו בנים, אסך זענען אוועק...

— געבענשט זאלען זיין זייערע הענט, און דו, וואס טוסט, באבעניו?

— אביסעל קוק איך צום אלטען... אביסעל שטריק איך זא־קען... באק מאנקיכלעך פאר אוראייניקלעך... אויף יום־טוב — ווי אמאל האניג־טייגלעך... מען לעבט — אבי וויטער! אצינד בין איך דא...

נאר, אז איך בין שוין דא, וואלט איך געוואלט פרעגען. שוין נישט דיך, וועגען ר ע מ א ט ע ן... נאר דו גלויבסט דאך אבער אין קיין דאקטוירים נישט!

— איך גלויב, באבעניו — אסך עהרליכע לייט! איך וועל דיר אויסזוכען איינעם!

— ס'האט צייט, מיר וועלען זיך נאך זעהן.

דערווייל געזעגענט זי זיך.

איך באגלייט זי, וויל שוין פארמאכען די טיר, נאר אויף דער שוועל מאכט זי:

— ווייסט, וואס איך וועל דיר זאגען? מקנא בין איך דיך נ י ש ט... שטענדיג מיט'ן בעזעם!

— וואס זאל מען טון, באבעניו? וואו דאס מזל שטעלט א מענש, דארט איז טשאסאוואי!

19.

25טען סעפטעמבער, 1902

חבותי!

צי האב איך אייך ביז היינט נישט געטריי געדינט?

זאגט, צי האט זיך עפעס צוגעקלעפט צו מיינע פינגער?

צי האב איך אמאל א פרעמדען אקס גענומען, א פרעמדען אייזעל, נישט סאמע אייגענע, נישט סאמע היימישע געקוילעט אויף כשר?!

און וויפיעל באלאנען ביטער־וואסער האב איך אייך צוגע־שטעלט, צו לייטערען דאס געבליט?

און מיינע בליצען, וואס איך לאז אויף פינסטערע שטעדט־און־שטעדטלעך? און די מאמענטאלע פאטאגראפיעס, וואס איך מאך דערביי?

דארף איך אייך נאך בעטען, איהר זאלט מיר ערלויבען כאטש איינמאל צו באנוצען די שטעדט און שטעדטלעך פון מיין טובה וועגען?

און באנוצען וויל איך די „שטעדט און שטעדטלעך" אויף א רשימה פון חתנים און כלות!...

די מעשה דערפון איז אזוי, איך זוך מיר א צושפרונג צו דער פרנסה. אויף ליטעראטור אליין איז זיך נישט צו שטעלען! צו וואס זשע נעמט מען זיך אבער? צו דעם, וואס איך טויג, טאר איך מיך נישט נעמען, און וואס איך מעג, צו דעם, לא עליכם, טויג איך נישט! זאגט די שוויגער תחי': שדכנות! מהיכא תיתי, זאל זיין שדכנות! בין איך אבער נישט אימשטאנד ארויסצופאהרען אויף דער מדינה און דורכרעדען זיך פה־אל־פה מיט שדכנים און מחותנים; איך מוז זיצען גוופ'ן ארט און האלטען די „שטעדט און שטעדטלעך" ביים משוגע'נעם פולס! און גלאט, לאמיך מיך

נאר ריהרען פון אָרט, וועט די רעדאַקציע וועלען, איך זאָל קלייבען אבאַנענטען, און צו דעם טויג איך שוין ל ג מ ר י נישט! שרייבען, אחוץ „שטערדט און שטעדטלעך", נאָך שלום-לאהובי־בריף ביז איך אויך נישט אימשטאַנד. נאָך „שטערדט און שטעדטלעך" קריגט מען גאַנץ אַפּט אַן אַפּשיי צום שרייבגעצייג. עס איז אודאי א שנאת חנם, נאָר א קרענק איז עס! היינט פּאָסט־געלט, היכי תמצא פּאָסט־געלט? אפילו פאַראַן אַ ביליגע א י ד י ש ע פּאָסט, בחצי חנם א פּאָסט, א מין „שומר־שמסר־לשומר", איז זי אבער נישט זיכער. אידעלעך, געוועהנט צו חלוף, טוישען זיי אוים די בריף, ווארפען אריין דורך אַפענע פענסטער... דער מאַן כאַפּט דעם ווייבס, דאָס ווייב דעם מאַנס בריף, און ניט איין „מנוחה ושמחה" זענען זיך דעריבער צוגאַנגען.

מיט דער צייט, אז דאָס געשעפט מיט צייטונגען, סאָדאַ־וואַסער און אנדערע וואַסערן וועט אַפּפאַלען צוליעב דער קאָנקורענץ, וועט אפשר די אידישע פּאָסט פאלען אין בעסערע הענט אריין! דערצו איז אַבער נאָך ווייט.

וועל איך טאַקע געבען א רשימה פון חתנים און כלות אויפ'ן אָרט פון „שטעדט און שטעדטלעך".

איך מיין נישט די גאַנצע רשימה. די כלי־כתיבה פון אקדמות וואָלט דערצו נישט געקלעקט. איך וועל יוצא זיין מיט א קליינעם מן־המעשר'ל, מיט א לעק פון געדיכטען, וואָס מען רופט:

„פּראָבען אָהן א שום ווערט!"

ערשטענס, געהט א ראַמש חתנים.

יוריסטען, וואָס האָבען מורא פאַר שפּרענק־וואַסער, דאָקטוירים אָהן פּראַקטיקע, ווי אויך מאַטעמאַטיקער, וואָס צעהלען און רעכענען — שטיינער אין די גאַסען, שינדלען אויף די דעכער, בוימער אין די גערטנער, צי גאָר — און מיט מעהר האָרץ־וועהטאָג— פּרעמד געלט אין סוחר'ישע קאַנטאָרען...

דאַכט זיך אייך אפשר, פּועלים בטלים? האָט איהר א טעות! מיט אזוינע האַנדעל איך נישט! אזוינס הויב איך פון מיסט נישט אויף! איך מיין די, וואָס שטעלען זיך אלס קאַנדידאַטען צו די

רבני'שע — קלפּי'ס אין די גרויסע שטעדט! זארגט נישט! זיי וועלען במהרה בימינו צולעגען די רויטע ליפּעלעך מיט די ווייסע ציינדעלעך צום קהל'שען קרעפּעל און נאגען און בייסען כאחד האדם! ווי אין אבראמאוויטש'עס „קליאטשע" שטעהט.

וכנגדם ביבשה — א ראמש כלות:

עטליכע טוץ אקושערקעס און דענטיסטקעס. וואס עס איז זיי נמאס ומאוס געווארען די הוילע „זעלבסטשטענדיגקייט", און וויי־לען חתונה האבען, אבי אוועקצולעגען די מלאכה!

העלפט מיר מזוג זווגים זיין! לעקט אויך אפּ א ביין. איך בין, חס־ושלום, קיין צר־עין נישט!

און, „צווישען אונז נישט אויף זיך", די מיידלעך זענען דאך אודאי סחורות! א קלער קאנט איהר נאר האבען וועגען די א ו י ס־ש ט ו ד י ר ט ע; איהר קאנט, למשל, מורא האבען, טאמער עפּענט זיך א קאנקורענט געשעפט — א ראבינער־שול, טאמער הויבען אן די „דוכאוונעס" צו באלעגען העברע עקזאמענס, — זאג איך אייך בהן־שלי, אז עס איז אומזיסט דער גאנצער פּחד! פון ראבינער־שולע האט מע אזוי לאנג געערעדט און געערעדט, ביז עס איז נמאס געווארען רעדענדיג... „דוכאוונעס", וואס מאכען הויכע עקזאמענס, זענען דערוויילע אזוי זעלטען, אז ווען איינער באווייזט זיך, ווערט א רעש אין „הצפירה". און ווען מיר זאלען האבען אילוסטראציעס, וואלט מען פון אזוינע פּארטרעטען געמאכט.

אפשר וועט זיי באנוצען „מזרחי" צו פּאסט־קארטען!

דאס איז געווען סחורה פון ש ט ע ד ט: פּעטערבורג, מאסקווע, אדעס. אין ווארשוי קענען די לייט צו וועניג „עברי"...

איך וואלט אבער געהאט נאך א גרעסערען ראמש חתנים פון „שטעדטלעך". ווען נישט דער קאמעט!

איהר האט דאך אודאי געלעזען, אז הינטער פּעטערסבורג האט זיך באוויזען א קאמעט מיט אן עק פון צוויי צי דריי ארשין; א קאמעט באטייט: מלחמה! איז אבער די שאלה: ווער וועט פיה־רען מלחמה? זאל דער קאמעט געווען מיינען די מלחמה צווישען „ליובאשיצקי" און „בן אביגדור" אין „הצפירה" וועגען זשארגאן

— וואלט ער אסך א לענגערען עק געהאט! אלא מאי, האב איך געטראכט, ער מיינט די אומות העולם.

ווארף איך א בליק אויף די אומות העולם, איך וויל זעהן: ווער וויל און קאן האלטען מלחמה?

עסטרייך קאן זיך נישט ריהרען, כל־זמן אונגארן און גאליציען ליגען זיך איינס ביים אנדערען אין די האר וועגען א „כרמלית“ פון ד׳ על ד׳ מיט׳ן נאמען „מארסקע־אקא“. בפרט כל־זמן ווארשעווער קראמשטיקס זאגען, אז זיי וועלען באין אופן נישט שווייגען! פראנקרייך האט זיך נאך נישט אויסגערייניגט פון די גלחים, און האלט זיך אין איין קראצען אין קאפ! ענגלאנד דאנקט גאט, אז זי איז ארויס ב ש ל ו ם פון דער לעצטער מלחמה. בלייבט איין דייטשלאנד? איז עס אבער פארנומען מיט פויזען! פראפעסארען לויפען ארום אין די וועלדער און זוכען ריטער פאר פוילישע קינדער אין פויזנער שולען; יוריסטען ליגען טעג און נעכט איבער׳ן קאדעקס, און זוכען א פאראגראף מיט קייטען און אייזערנע ריטער פאר די קינדערס עלטערען; די הארמאטען, מיט די לעבער קעגען פאריז, האט מען איבערגעדרעהט קעגען פויזען —

הכלל — ווער, צו אל־די־שווארצע יאהר, וועט האלטען מלחמה?

לאנג קלערען האב איך מורא פאר׳ן קאפ — כאפ איך מיך צום קאלענדער! ווי וועל איך נישט געפינען א נבואה׳לע, א וואונק?

כאפ איך פריהער זייערס א קאלענדאר — נישטא א ווארט! טראכט איך מיר: זיי וייסען אסך! כאפ איך אונזערם א לוח, זעה איך ערשט — אז אונזער לוח איז נישט מעהר ווי א ריינע איבערזעצונג פון זייער לוח! אחוץ מנהגי־בית־הכנסת מיט די סדרות, וואס מען דרוקט איבער פון יאהר צו יאהר — אן איבערזעצונג ווארט ביי ווארט! זייערע ירידים, זייערע „קדושים“, כאטש מען האט שוין לאנג פארוועהרט מיט זיי צו האנדלען!

כאפ איך היימישע קארעספאנדענציעס — און דא קומט ערשט דער אמת ארויס; מלחמה איז תפוצות ישראל!

דער ק א מ ע ט איז נאר א נ י י ע ר, די מלחמות זענען א ל ט ע; כלי־קדש, גבאים, ציוניזם...

קאן איך דען האנדלען מיט חתנים, וואס איידער וואס, איידער

ווען, וועלען זיי בלייבען אהן געז, אהן אויערען, און וועלען זיך א מינוט פאר דער חופה, אלס באפרייטע פון מיליטער, אפשטעלען און הייסען געבען טאפעלט נדן? געה, מאך אויפ'ס ניי קריעת ים־סוף!

אזויפיעל כח האב איך נישט!

פאראן אפילו א שטעדטעל, וואס איז געבענשט מיט שלום! האט עס אבער אן אנדער חסרון: עס איז דארט אפגעברענט געווארען דאס באד מיט דער מקוה, און פון צוריק אויפבויען האט מען, פונקט ווי פון א ראבינער־שול, אזוי לאנג גערעדט און גערעדט, ביז עס איז נמאס געווארען רעדענדיג!

מילא, די „ווייבער יאך די ווייבער" — זיי טוען זיך אן עצה; עס איז נאהענט צו אנדערע שטעדטלעך, אפילו נישט זעהר ווייט פון מינסק; פאהרט מען וואו עס איז און מען שלאגט זיך אוים די הוצאות מיט איינקויפען: אייער, ציבעלעס, הינער צי א שטי־קעל וואלענצייג, וכדומה...

אבער די מענער — שרייט מען — געהען ארום, ווי די קוי־מען־קעהרער!

נאר איין חתן און נאר איין כלה וויל איך אייך פארשטעלען!

דער חתן איז א בחור א בעל־מופת.

אפילו א פראסטער בעלפער געווען, א בעלפער, וואס דער מלמד פלעגט נישט צולאזען אפילו צו דער „עברי". ער פלעגט **א נ ט ו ן, א פ פ י ה ר ע ן** די קינדער, טראגען זיי כמנהג פוי־לען — „פאד ווארימעס" און אלע ערב־שבת ויום־טוב מאכען ביי בעלי־בתים פיש.

אבער, „אז גאט וויל — זאגט מען — שיסט א בעזעם" — ווייזט זיך אוים, אז דער בעלפער פלעגט מאכען די פיש לכבוד שבת ויום־טוב מיט אזוינע כונות, אז ער האט זוכה געווען, — ווארט, וועט איהר זעהן צו וואס!

איינמאָל, עס איז געווען ערב־שבת־נחמו. מאַכט דער בעלפער פיש ביים גביר. איז קיד זענען געווען: די דינסט, אַ יונגע עגונה, וואָס דער גביר האָט צוגענומען מעהר פאַר רחמנות, ווי צוליעב דער ארבייט; די שבת־גויה, וואָס ער אליין האָט באשטעלט, זי זאָל קומען אלע ערב־שבת העלפען דער עגונה פוצען די פיער פאַר זילבערנע לייכטער, און דער בעלפער! אחוץ דעם, האָט דער גביר אלעמאָל געעפענט די טיר פון שטוב און געזעהן, צי די שבת־גויה טוט איהרם בשלמות...

און פלוצים, דער גביר האלט אזוי אָפען די טיר, די עגונה דרעהט זיך, ווי איהר שטייגער איז, ביים קומען; די שבת־גויה פוצט און דער בעלפער גיט אַ שפּאַלט אויף דעם גרויסען, לעבעדיגען העכט, גיט אַ שפּרונג ארויס פון בויך אַ לעבעדיגער שלייען, גיט זיך אַ הויב אויף די פלים־פעדערען, אַ שווים איבער דער לופט און גיט אַ זאָג מיט אַ קול פון אַ מענש:

„דו, בעלפער, ווייל דו האָסט אַזויפיעל כונות אריינגעלעגט אין די שבת'דיגע פיש, וועסט דו זוכה זיין...“

נאָר מעהר האָט מען נישט פארשטאַנען, אזאַ געשווינד לשון האָט דער שלייען געהאַט, און אזוי געשווינד איז ער ארויס דורך דעם אָפענעם פענסטער!

און געהערט האָבען עס די עגונה, דער גביר אפילו לייקענט, נאָר מען גלויבט איהם נישט. און אַ „מסיחה לפי תומה“ — די שבת־גויה, וואָס פארשטעהט אויסגעצייכענט אידיש, און רעדט אידיש אזוי וואויל, אז נישט איין אידישער מחבר וואָלט געמעגט צו איהר געהן אויף דער לערען!

דאָס איז דער חתן. אצינד געהט די כלה און אַ וואוילע כלה — אויסגעטונקט אין יחוס!

פארשטעהט איהר מיך, אַ רב'ס אַ טאָכטער, פון דער רוסישער געגענד אַ רב!

און וואָס פאַר אַ רב!

מיט זיבען אויגען פלעגט ער קוקען אויף שחיטת־חוץ; אָפּגע־היט ווי אַז אויג אין קאָפּ דעם עירוב! יעדע וואָך אויפ'ס ניי גע־כשר'ט די מקוה! אַ צונג צו אַ חלף האָט ער געהאַט. טאַקע איינע אין דער וועלט! היינט אויף חרמות — אַ מויל אויף אייזערנע

שרויפען! און מעביר געווען האָט ער: פיער און צוואנציג שוחטים, פיער און זעכציג קצבים און דריי „חדרים מתוקנים“ צובראָכען כחרס הנשבר!

ווי געזאָגט, דער צדיק איז נתבקש געוואָרען בישיבה של מעלה, מן־הסתם פאַר אַן אויבער־שמש אין גן־עדן אריין, און האָט איבער־געלאָזט א ב ת י ח י ד ה! שרייבען שרייבט מען: א יפהפיה! א לייבעל ווי א קליסקעלע, אויגעלעך, ווי די מאנדלען, ליפּעלעך, ווי דינע פּעדימלעך, און האָר — נאָר דאָס איז שוין א נאַרישקייט, וואָס מען שרייבט וועגען האָר, עס וועט פון זיי קיין זכר נישט בלייבען! וויל טאַקע די שטאָדט זיך און דער י ת ו מ ה שטעלען א חופּה מיט א י י ן חתן אין א י י ן טאָג!

מען שרייבט: מען זוכט אַן אַלמן צי א גרוש, אבי א זקן ורגיל, נאָר א בחור, אויב א רעכטער, וואָלט אויך נישט געשאַדט!

מיין איך טאַקע, אַז א רעכטער וואָלט געווען דער בחור דער בעל־מופת!

איי וואָס? וועגען לערנען? נאַרישקייטען! הלמאי דער וואַר־שעווער רב מאַכט אַן אין די גטין „נח מיט זיבען גרייזען“. ווייסט נישט, ווען עס קומט „המכונה“, ווען עס קומט „דמתקריא“ — שרייבט פאָניע במקום „פיניע“ וכדומה? נו? צאָהלט ער נישט צוועלף הונדערט רובל דירה־געלט און האָט נישט קיין זומער־וואוי־נונג אין אָטוואָצק?

אַזוי מיין איך. נאָר „קבלו דעתי“ זאָג איך נישט!

און לאָמיר רעכנען, אַז די שטאָדט וועט נישט וועלען; מיינט איהר, מיין חתן וועט פאַרזיצען? האָב איך טאָר'ן אפשר א בע־סעדען שדוך! — א דבוק!

איהר גלויבט נישט? הערט א מעשה:

אין „אונזערס“ א פּוילישער שטאָדט (קיין נעהנטערע אַדרע־סען קאָן איך נישט אָנגעבען; איהר קאָנט דאָך נישט פאַרלאַנגען, איך זאָל מיר לאָזען אויסרייסען דעם ביסען פון מויל) — אין „אונזערס“ א פּוילישער שטאָדט האָט זיך ארומגעדרעהט א גלגול. א צייט לאַנג האָט ער זיך ממש ארומגעוואַלגערט אין די גאַסען און נישט געהאַט אין וועמען אריין. געווען איז ער א מ ע נ י ש ע ר

שוסטער. און א פסק האט ער געהאט, אז ער מוז אריין דווקא אין א דאמסקען שניידער — א זכר צי נקבה, אלץ איינס, אבי א דאמסקען שניידער! אין דער שטאדט זענען אבער מעהר קיין דאמסקע שניידער נישט געווען, אויסער איינעם ר׳ חיים־יוסל מיט א זוהן ר׳ יונה־בער און מיט א טאכטער, פון וועלכער מען רעדט, וואס האבען אלע דריי געארבייט ביי איין טיש.

אין שטוב אריינקומען האט דער דבוק באין אופן נישט געקאנט. א כשר׳ע מזוזה, שמירה׳לעך ביי פענסטער און קוימען — קריך אויף די גלייכע ווענט! בלייבט נאר איבער דער גאס. אין גאס ארוים געהט אבער ר׳ חיים יוסל, ווי אויך זיין זוהן ר׳ יונה־בער, קיינמאל נישט אהן א גארטעל. אפילו ווען מען געהט צום פריסטאוו, לאזט מען דעם גארטעל נישט פון לייב אראפ. וויל ער מיט א גארטעל — מוטב; ובאם לאו — זאל ער שיקען קיין ווארשוי — אזוי האבען זיי געזאגט — און טאקע אויסגעפיהרט, ווי אלץ, וואס מען מיינט ערנסט! הכלל, פאר׳ן גלגול בלייבט נישט מעהר ווי דאס מיידעל. האט אבער דאס מיידעל א צואה פון דער מוטער דער צנועה, זי זאל שטענדיג טראגען א פארטוך, און זי האלט די צואה און היט דאס פארטוך, ווי אן אויג אין קאפ! און א קיימא לן האבען מיר, אז וואס ביי אונז איז א גארטעל, דאס איז א פארטוך ביי אן אשה...

לויערט ער פונדעסטוועגען אויפ׳ן מיידעל. קלערען קלערט ער אזוי: וואס עס קאן זיך אלץ מאכען! ביי לייטען טרעפט זיך, אז א מאנספערשוין פארלירט דעם גארטעל און אן אשה דאס פארטוך! נאר ביי א מאנספערשויז, וואס פארלירט דעם גארטעל בלייבען נאך כשר׳ע ציצית, און ביי אן אשה וואס? גארנישט!

קייקעלט ער זיך אלץ נאך דעם מיידעל טרים ביי טריט און זי, נעבעך, הויבט גארנישט אן דערפון צו וויסען.

איינמאל, אין א הייסען תמוז־טאג, פאלט איין דעם מיידעל און געהט זיך באדען. עס פלעגט גארנישט איהר טבע צו זיין! נאר אז עס איז באשערט אז אומגליק, געהט זי זיך באדען! און אזוי ווי זי קומט צום טייך, וויל זיך אויסטון און ווארפט פון זיך אראפ דאס פארטוך — טראך! דער דבוק איז אריין!

און שוין. ער לאזט זי שוין מעהר קיין פארטוך נישט אנ־

טון!... מיט איהרע אייגענע הענט פּאטשט ער זי אין די באַקען, אז מען ו ו י י ז ט איהר נאר א פּארטוך!

פונדעסטוועגען האט מען זי א י י נ מ א ל געראטעוועט!

ערב־יום־כפור איז עס געווען! ערב־יום־כפור, ווייסט מען, וויל זיך א גלגול אויך טובל זיין! האט מען איהר געהייסען נעמען א נייעם ערדערנעם טאָפּ, געהען צום טייך, אנשעפּען ריין וואסער, און צוריק קומען, און שטעלען פאר זיך דעם טאָפּ מיט וואסער אויפ'ן קוימען. זי האט אזוי געטאן. אויפ'ן קוימען האט דערווייל, ווי אלע ערב־יום־כפור, א פייער געברענט, און ב י י ם קוימען זענען צוויי גבאי'טעם געשטאנען גרייט און געווארט. אזוי ווי דאס מיידעל האט אנידערגעשטעלט דעם טאָפּ אויפ'ן קוימען, איז דער דבוק ארויס צו טבילה! באותו הרגע האט איין גבאי'טע פּארדעקט דעם טאָפּ מיט אן אייזערנעם שטאריץ און די צווייטע האט געוואר־פען איבער'ן מיידעל א פּארטוך, און געגעבען אזא בינד צו, אז דאס מיידעל האט אזש א געשריי געטאן. אנגעכאפּט האט עס זי ביים הארץ!

דער דבוק אין טאָפּ האט אבער העכער געשריען! א פייער איז געווען א גרויס, דאס וואסער האט אנגעהויבען קאכען און ער האט געמאכט קולות, עד לב השמים — אין באָד האט מען געהערט! און ווען עס איז באשערט, וואלט עס א סוף גענומען! איז אבער דאס מיידעל א מיידעל מיט רחמנות און דאס האט קאליע גע־מאכט! אז דאס וואסער האט אנגעהויבען שטארק צו זידען, האט פּלוצים דער דבוק ארויסגעשריען כהאי לישנא: טריינע־דבשה — אזוי האט דאס מיידעל געהייסען — טריינע־דבשה! האב רחמנות אויף מיר; איך בין דיין עלטער־זיידע!

און אזוי ווי טריינע־דבשה האט דערהערט, אז דער דבוק איז איהר עלטער־זיידע, האט זי געכאפּט דעם קאכענדיגען טאָפּ און ארויסגעשליידערט דורכ'ן פענסטער!

און דאס וואסער האט זיך אויסגעגאסען, דער טאָפּ איז צו־בראכען געווארען און אויפ'ן מיסט אין שארבען איז געבליבען ליגען דער גלגול און האט ווייטער געלויערט! וואס זאל ער טון?

און נישט לאנג האט ער געווארט! עס איז א שרפה געווארען — ר' יוסל חיים'ל מיט'ן זוהן, מיט דער טאָכטער זענען קוים ארויס

לעבעריג אין די העמדער, זיי אהן די גארטלען, פאר דאס אבער אין ציצית, און זי וואס? אהן א פארטוך מיט'ן זינדיגען לייב! פארשטעהט איהר דעם סוף!

אצינד הייסט דער ביאליסטאקער מגיד, זי זאל חתונה האבען!

נאר גאר איינגאנצען פארנעמען זיך מיט אייגענע געשעפטען לאזט מיך נישט דאס הארץ. איך וויל נאר ענטפערען אויף א בריף, וואס ריהרט אן אייך אזוי ווי מיך. וועגען „שטערט און שטעדטלער" געהט עס.

און עס איז א בריף מיט א „ירגזון":

„ס'טייטש — שרייבט זיך א בייזער איד פון דער פראווינץ — מיט גבירים בעלי־צדקה זיך טשעפען?

„צי איז שוין צדקה קיין מצוה נישט, קיין מדה טובה נישט?

„צי איז בעסער די גבירים זאלען ליגען אויף די קאסטענס, ווי די עכברים אדער אויסלערנען זיי אויף כל העברות שבתורה?

„און ווער טשעפעט? טינטלער, פעדער־בייסער, קבצנים" —

און דעם בייזען איד מוז איך ענטפערען!

ערשטענס, מיין ליעבער איד, גיבען די טינטלער מעהר פאר די גבירים — זיי, די טינטלער, גיבען גיד, און אייגענס — זייער אייגענס — זייער אייגענע נשמה גיבען זיי! און די גבירים גיבען פון קעשענע, און וועמען עס איז, ווייסט איין גאט!

צווייטענס, צדקה איז א מצוה, אפשר גאר א גרויסע מצוה, אפשר וועט נאך א לאנגע צייט איינס פון די דריי פיס, אויף וועלכע די וועלט שטעהט, זיין צדקה... נאר ליעב האבען א ווייב איז אויך א מצוה, אויף דער מצוה שטעהט אודאי די וועלט, און וועט אייביג שטעהן, און פונדעסטוועגען הייסט עס „דברים־שבצנעה"... א מצוה דארף זיין א צנועה, נישט שרייען אין די גאסען, נישט ארומלויפען אין שרייענדיגע טריקאטען אין די הויפען.

מתן־קערבלער איז נאך קיין מתן־תורה נישט; קולות וברקים ולפידים זענען איבעריג...

איהר שרייבט ווייטער, אז דאָס טוט אפשר נישט דער גביר אליין, נאָר זיינע מענשען? האָט מען אודאי געדאַרפט שרייבען. זאָל ער וויסען, ווי ווייט זיינע מ ע נ ש ע ן זענען קיין מ ע נ־ ש ע ן נישט!

20.

1טען אָקטאָבער, 1902

ניט געבייזערט זיך, וואַרשעווער דאָקטוירים!
כעס — זאָגט דער „תּלמוד״ — איז עבודה זרה!
און שמעקט אייך נישט דער „תּלמוד״, נאָט אייך א לאַטייניש ווערטעל: יופּיטער, דו ביסט בייז? א סימן — ביסט אומגערעכט!

און אפשר האַלט איהר נאָר פון רעצעפּטען־לאַטיין? נאָט אייך א פּראָסט ווערטעל, אפשר א שניידעריש: ווי מען גיט א קלאַפּ אַן טיש, רופט זיך אַן די שער!
טייל זינגען:

עס האָט געהאַט דאָס מיידעלע
א נעזעל ווי א קיגעלע;
האַלט זי שטאַרק פון נעזעלע
און שרייט נאָר אויפ׳ן שפּיגעלע!

אמת, א יושר?
צי האָב איך אייך אַלע אין איין זאַק אריינגענומען און אויפ׳ן מאַרק אויסגעשיט?

צי האָב איך אויפגעהויבען א האַק אויף אייערע ביימער, צי נאָר א פוס אויף די הונט־שוואָמען, וואָס וואַקסען אין זייער שאָטען?

נאָר וואָס לאָזען די ביימער די צווייגען אראָפּ און ווילען די הונט־שוואָמען פארשטעלען?

„ליכט! לופט! — שרייט איהר ביים קראַנקענס בעט — ארויס מיט׳ן מיסט!״

און אז עס קומט צו אייך, וואָלט איהר די לאַדענס פאַר א פרעמד אויג פארמאַכט! אייער מיסט (און ווען איהר שווייגט, וואָלט עס נישט א י י ע ר געווען) איז ה י י ל י ג... און ווער

מאכט עס הייליג? די מאראליטעט? דער דאקטארשער מוסר, וואס הייסט פארשווייגען, קוקען דורך די פינגער, וואס א קאלעגע טוט! אחדות, זאגט איהר, מוז זיין!

ווערה איז דעם מוסר, וואס איז געמאכט געווארען פאר גאנצע טויזענט דאקטוירים געגען הונדערט טויזענט קראנקע! וואלט נישט גלייכער געווען יד אחת פון ניין הונדערט ניין און ניינציג דאקטוי־רים ע ה ר ל י כ ע געגען א טויזענטסטען שווינדלער?

„א יונגער אידישער דאקטאר — שרייבט איהר, דאס רחמנות צו דערוועקען — קאן זיך נישט ארויפארבייטען. קיין שטעלע אלס איד באקומט ער נישט. קורירען האבען זיך אונזערע אידעלעך ליעב ביי נישט־אידען“...

אמת — נאר צו איז נאר א י י ע ר לאגע אזוי שלעכט. אדער איהר ווערט אלעמען ערלויבען, זיי זאלען זיך מיט דער לאגע פארטיידיגען?

און זאגט נאר, רבותי, אויב כל־ישראל־חברים שמעקט אייך אזוי, — ו ו ע ר דינט ביי אייך?... ו ו א ו קויפען אייערע ווייבער? ווער נעהט, שטיקט און העפט פאר אייך? ווער זענען די שטיוועל אויף אייערע פיס, די צילינדער אויף אייערע קעפ, די רעק אויף אייער לייב? וואס פאר א ביכער ליגען רויט געבונדען אין אייערע ווארט־צימער? און איהר אליין וואס לעזט?

און א דאקטאר לויפט ארויס פון א אידישען שוסטער און צעהלט איבער די פאר גראשען, און געפינט א דורכגעשטאכען צעה־נערל און שפייט אויס: פאדליעץ!

און א דאקטאר לויפט ארויס פון א יולדת, וואו ער האט, נאך אן „איבערזעהן“, אויסגעשטעלט די יד אויף נאך צעהן רובל, אניט „בדמיך חיי!“, ער כאפט דעם פאלטא! — — — —

און דיביידע דאקטוירים טרעפען זיך.

— יאק שע מאש, קאלעגא!

— יאק שע מאש, קאלעגא!

און קלאגנן זיך אויף אידישער פראקטיק.

יד אחת — — אחדות — — —

ווי א פורעל פון קאלטען וואסער שפרינג איך ארויס פון דאק־טעריי און מוסר און טרייסעל מיך אפ אוןווארף מיך אויף שטערט־און־שטעטלעכ׳דיגען זאמד!

פון מוסר ווי אויך פון רעצעפטען וועט שוין נישט זיין א ווארט, דערפאר וועט נאך אמאל זיין: אחדות! און ווייסט איהר צווישען וועמען אחדות? צווישען קהלות! נאטירליך נישט צווי־שען אלע; דערווייל צווישען צוויי! — —

פארצייטען, אז עס זענען קיין באהנען נישט געוועז, שאסייען וועניג, און אויף די טראקטען איז מען נישט זיכער געווען מיט׳ן לעבען, פלעגט טיילמאל שלום און מלחמה צווישען שטערט אפ־הענגען פון אן אתרוג. נאהנטע קהלות האבען געהאלטען בשותפות אתרוגים, און אן עקסטרא ערל, וואס פלעגט רייטענדיג איבער־פיהרען איין אתרוג פון קהלה צו קהלה... מעשה שהי׳ און דער ערל האט אפגעביסען דעם פטום אין זאמושץ, האט שעברשין איהר העלפט אתרוג נישט געוואלט באצאהלען און יאהרען לאנג האט זיך געצויגען א פראצעס צווישעןביידע קהלות... אדער שלום און מלחמה צווישען שטעדטלעך האט זיך געווענדט אין רב: ווארים פאר־צייטען, ווען תורה איז געווען פול אין אלע ווינקלעך, פלעגען צוויי אפילו דריי קהלות האבען אינגנאנצען א י י ן רב, וואס פלעגט זיצען דא א חודש, דארט א חודש, פיהרען ביידע ישיבות, פסק׳נען אין ביידע דין־תורה׳ס, קוקען אויף אידישקייט און אין איינוועגס אויף ארעמע לייט, מען זאל נישט מאכען קיין „קנוניא" און „מיקר זיין דעם שער" פון „צרכי אוכל נפש" — בפרט מעהל אויף פסח, פיש אויף שבתים וימים טובים זאלען ניט זיין טייער וכו׳....

היינט האלט שוין בעונותינו הרבים די תורה אין איין צוריק־פליהען אין הימעל אריין; דין תורה׳ס האלט מען נישט, עס קאסט טייערער און עס דויערט לענגער, ווי אין גערי כט — וועגען יקרות בפרט און וועגען ארעמע לייט בכלל קלערט מען שוין לאנג נישט

— און יעדעס שטעדטעל האט זייַנע דריי־פיער רבנים און שרעקט זיך, עס זאל נישט קומען קיין פינפטער און קיין זעקסטער!...

וואס דען האלט צוזאמען, ווי מען שרייבט, רעזינא, א קהלה אין בעסאראביען, וואס לעבט פון טאבאק און וויינטרויבען, און ריבניצא — א פוילישע קהלה, וואס מען שרייבט נישט, פון וואנען זי לעבט?

וואס קאן זיין אזוינס, וואס באהעפט די צוויי שטעדט, וואס דער בייזער טייך דניעסטר צושיידט מיט זיינע וואסערען?

א מקוה איז עס!

אין רעזינא איז אפגעברענט געווארען די מקוה, אין ריבניצא נאך נישט!

פאהרען זיך רעזינער ווייבער כשר'ען קיין ריבניצא און דאס ריבניצער באד שיקט נאך זיי ארויס שיפלעך איבער'ן דניעסטער קיין רעזינא —

אחדות! —

און פאר די שיפלעך צאהלט מען נישט — מיט'ן באד־געלט איז מען יוצא — — —

און ווען מען הייצט אין ריבניצא דאס באד, שיקט ארויס די רעזינער רבי'צין א חברה ווייבער אין די רעזינער גאסען, און זיי קלאפען שטילערהייט פארטאג אן אין די לאדען — און יעדער קלאפ איז א בשורה טובה, א נחמה:

די שיפלעך קומען, די שיפלעך קומען!

נישט לאנג אבער — זאגט מען — וועט צוזאמען א פוילישער שטאדט מיט א בעסאראבישער זיין אחדות!

אין רעזינא, זאגט מען, איז פאראן א זעיר אנפין פון באראן הירש, א גביר א חשוד־בנים — אויף איהם האפט מען, ער וועט צוריק אויפשטעלען דאס באד! כאטש די ווייטע קרובים להכעים!

זעהט, דאקטוירים, דערהאלט איהם ביים לעבען, כאטש ביז דער צואה!

21.

8טען אָקטאָבער, 1902

און אז עס וועלען קומען די ימים־נוראים, עס וועלען זיך עפענען די טויערען פון הימעל, — די שערי־רחמים וועלען זיך עפענען ברייט, — וואס, מיינט איהר, וועל איך בעטען ביי זיין ליעבען נאמען?

נישט קיין חכמה, ווי שלמה המלך; נישט קיין נצחון איבער שונאים, ווי דוד המלך זיין פאטער; אפילו נישט קיין בולקע מיט פרישער פוטער, ווי, להבדיל, באנטשע שווייג.

ע ש י ר ו ת וועל איך בעטען.

איך וועל מיך איבערדעקען מיט'ן טלית איבער'ן קאפ און בעטען רחמים: געלט! געלט, רבונו של עולם! געלט!

מען האט היינט קיין אנדער ברירה נישט!

עשירות גיט ממשלה, לכל־הפחות איבער קהל; כבוד, לכל־הפחות אין בתי כנסיות ובתי מדרשים; פון אזוי עולם־הזה איז דאך נישטא וואס צו רעדען! און וויל מען, אויפ'ן הונדערטסטען פאל, א שטיקעל עולם־הבא אויך — ווערט מען א מתעסק בצרכי צבור, גיט מען צדקה...

א דאגה מיט וואס גאט און לייט צו קויפען!

מען טיילט אפילו עולם־הבא!

וויל איך, בין איך אליין א רעדעל־פיהרער; איך הייס מיך מאכען פאר ראש־הקהל, גבאי, צי פאר וואס עס איז. בין איך! פיהר איך א י י נ ע נ ה ע נ ד י ג קהל ביי דער נאז, נעם איך איין דאס גאנצע עולם הבא. וויל איך, הייס איך קלייבען וועמען מיר געפעלט; פיהר איך יענעם ביי דער נאז, יענער די שטאדט ביי דער נאז און מיט'ן עולם־הבא טיילט מען זיך; עס וועט גענוג זיין פאר ביידע!

איך האב געלט. וויל איך „הוצאות והכנסות", „אתה הראית". „חתן תורה", „חתן בראשית" און אלע, וואס א מקום קדוש האט צו פארקויפען. וויל איך, נעם איך אליין און שלינג שטיקער עולם־

הבא; ווייל איך, בין איך אנדערע מכבד מיט עולם הבא, ווי מיט א גוטער ציגאר!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

אז הונדערט ארעמע לייט — אדעסער בני־ציון ווילען פאר־שריבען ווערען אין גאלדענעם בוך פון אידישען נאציאנאל־פאנד, האבען זיי קיין געלט נישט! מען בענקט, מען לעכצט צום גאלדע־נעם בוך, נאר — ווי אין דעם „אף־ברי״־ליעדעל זינגט זיך: און קיין געלט איז נישטא! הונדערט רובעל זעהט אז אדעסער בן־ציון אפילו אין חלום נישט!

וואס מוזען זיי, נעבעך, טוהן, די ארעמע לייט? הערען זיי דעם לידער רב'ס עצה, מאכען יעדען פיערטען שבת פאר א וואכענ־טאג, שטעלען קיין טשאלענט נישט, זאגען זיך אפ פון קאשע, קו־געל, פלייש — און עסען „שאר ירקות״, און לויט מען שרייבט, האט א שבת פרשת עקב איינגעבראכט א פארצייכעניש אין גאלדענעם בוך!

און — וועה צום קבצנ'ישען נחת! פארשריבען איז געווארען — נישט בערעל טרעגער, נישט יונה וואסער־טרעגער, נישט שמואל שוסטער, יוסל שניידער וכדומה, נאר בתכלית הקצור: ארעסער „בני ציון״! אלע אונטער איין פארצייכעניש, ווי ארעמע אינגלעך האבען שמחת־תורה א י י ן עליה, אונטער איין טלית...

אבער, אז איך וועל, אם ירצה השם, זיין אן עושר, כאפ איך ארויס א הונדערטער — עס איז דאך נישט ערגער ווי אן עברה'לע! — און שיק! און פארשרייבען וועט מען: הלא הוא הגביר המפורסם, מיט נאמען, ביינאמען, צונאמען, פאטער־נאמען, פאמיליען־נאמען, אפילו מיט דער גילדיע, וואס איך וועל צאהלען...

וועל איך דאמאלט אויך לעבען בשלום מיט'ן ווייב, איז נאר א הונדערטער, פארשרייבט מען זי אויך! קינדער אין דער וויג קאן איך פארשרייבען! נפל'עך!

און ממילא וועט עס מיך נישט קאסטען אויך! ווארים, אז מען קאן, ווען מען וויל — הויבט זיך גארנישט אן צו ווילען! איז נאר די תאוה נישט אזוי גרויס! זאלען די ק ב צ נ י ם אפקויפען ארץ־ישראל, א ו י פ ב ו י ע ן דעם בית־המקדש און מיר וועלען דערנאך געבען זילבערנע לעפעל!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

און אז איך בין אן עושר און וואוין, למשל, אין א גרויסער שטאדט, וואו אלץ איז טייער, און עולם־הבא און כבוד אויך; וואו, אז עס קומט צו עפּעס, רעדט מען פון טויזענטער, אניט, וויל אפילו א „קוריער פאראנני“ נישט דערמאנען! און איך בין, לא עליכם, קארג, האב אויף אזויפיעל קיין ממשלה נישט, טויזענטער לאזט דאס הארץ נישט; טו איך מיר, מיינט איהר, קיין עצה נישט? אודאי! נעם איך און פאהר מיר ארויס אויף דער וועלט — גע־שעפטען צום פאהרען פעהלען נישט! — כאפּ איך מיך אראפּ כלאחר־יד ערגעץ אין א קליין שטעדטעלע, וואו א מאה איז א שטארקע מטבע! למשל, אין מאהליווער גובערניע אין א קאפּוסט, און אז איך וויל, גיב איך א ווארף אין דעם מויזען־לאך אריין א דריי הונדערטער... ווי מיינט איהר, וועט נישט רוישען די וועלט? א דריי הונדערטער קרן־קימת־געלט אויף תלמוד־תורה, און מן־הסתם אויף כשר׳ע! און איין אונטער־ צי אויבער־סעקרעטער, א משה דוד דראבקין וכדומה, וועט באלד לויפען מיט די לאנגע הענט און אנציהען די גרויסע גלאק אין „הצפירה“, צי אין „המליץ“, צי אין ביידע צוזאמען און מיין נאמען וועט קלינגען, קלינגען און ווייטער קלינגען, אז מען וועט הערען אין אלע זיבען הימלען, ווי אין גאנץ תפוצות ישראל!

ווער שמועסט, אז איך וועל נאך אוועקלעגען די האנט פון הארץ און פארשרייבען זיך נאך אויף עטליכע רובל יאהר־געלט— הא—הא!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

און ווען איך וואוין, למשל, אין פּאלטאווע, בין איך איינער פון די גרויסע רעדעל־פיהרער, ע פּ ע ן איך גאר א תלמוד־תורה! אז איך וויל, עפען איך!

און איך שטעל מיר פאר, אז עס קומען אריין צו מיר י ע נ ע לייט, יונגע משכילים׳לעך, וואס מיינען, אז זיי האבען א מאנאפּאל אויף פעדאגאגיע, אויף תלמוד־תורה, און פרעגען, אפילו בעניוות:

— גביר־לעב, מיר האבען געהערט, דו ווילסט עפענען א תלמוד־תורה, מיר האבען שוין אנגעגרייט פאר דיר א דרייפאכי־גען „יישר כח“: א געזאנטען, א געשריבענעם און א געדרוקטען! מיר וועלען עס מיט׳ן גאנצען הארץ פארזארגען... נאר זאג

אונז, גביר־לעב, — רעכט תלמוד־תורה, נאר ו ו ע ר וועט לער־נען און ו ו א ס וועט מען לערנען אין תלמוד־תורה ?

און איך בעט זיי אפילו נישט זיצן, און שטעל מיך אפילו צו זיי נישט אויף, און ענטפער אויפ'ן גביר'ישען שטייגער :

— פון ווען אן ווילען עס קבצנים זאגען דעות ?

און זיי ווילען אראפבויגען די קעפ און פרואווען זיך נאך מיט א ציטעריגען קול :

— ס'טייטש, עס געהט דאך נישט וועגען מסחר, וועגען באנק־נאטען צי וועגען פאדריאדען, אויף וואס נישט מ י ר זענען די מבינים... עס געהט דאך וועגען תורה, וועגען לערנען, און מיר זע־נען דאך די מורשים !...

דאס אבער ארט מיך שוין ! איך לעג מיין פינגער (מיט די פיער בריליאנטענע רינגען) אויפ'ן עלפענביינערנעם קנעפעל פון עלעק־טרישען גלעקעל אויפ'ן טיש. די שוטים ווייסען אפילו נישט, וואס דאס ריהרען באטייט און זאגען ווייטער, אביסעל פעסטער ביי דער דעה :

— און עס איז דאך נישט — זאגען זיי — אייער געלט ! עס איז דאך קאראבקע־געלט, קעסטעל־געלט ! ארעם געלט איז עס דאך! א ו נ ז ע ר געלט ! איהר מיט אייער איידעלען געזונט און נאך איידעלערען געזינטעל עסט דאך נאר הינער־פלייש, אלערליי וואס־פלייש...

נאר דאס גלעקעל האט זיינס געטאן ; פאר מיר ענטפערט שוין דער לאקיי ! — — — — — — — — — — — — — — — —

און ווען איך וואוין, למשל, אין א שטעדטעל אין גראדנער גו־בערניע, בין א גרויסער עושר און עס פאלט מיר איין צו פאהרען אלס דעלעגאט פון בני־ציון קיין מינסק, וואלט איך, מיינט איהר, נישט געפאהרען ?

איך וואלט גאר קיין ציוניסט נישט געווען, — ביי גרויסע גע־שעפטען, ווער האט צייט דערצו ? — איך וואלט אפילו קיין שקל נישט געצאהלט — גלייכער אן ארעמען קרוב ! — און געפאהרען וואלט איך !

מען וואלט מיך אפילו נישט אויסגעקליבען ! ווער דארף עס?

ביי דער קלפי וואלט געווען א מלחמה צווישען א „מזרחי“ מיט א „פראקציאניסט“ ; איינער וואלט גובר געווען ; מיין דאגה

ווער... און צומארגענס וואלט איך געשיקט אנזאגען דעם סעקרע־טער, אז איך וויל, דאס הייסט: אז ווען מען בעט מיך, וואלט איך אפשר נישט אפגעזאגט... און — ווער קלפי, ווען קלפי? ער וואלט שוין געשריבען און גע׳חתמ׳עט אויף מיר! — — — — — — — —

איהר שפּילט אייך מיט עשירות??

הונדערטער בלעכער פאלען פון די דעכער; אין פאבריקען ווערען מענשען צוזעגט און צושניטען; ביי פענסטער־וואשען פא־לען אראפּ ארעמע מיידלעך פון דריטען און פון פיערטען שטאק... און אזוי — וויפיעל ווערען נעלם?...

נאר ווייסט עמיץ דערפון?

אבער, איך רעד שוין נישט פון אמעריקאנישען „מאטטייעה" און זיין אויטאמאביל, פון וועלכען ער איז אראפּגעפאלען. נאר גלאט — ווען איך, למשל, בין אן עושר, אדער ווען איהר צ. ב. ש. זייט אן עושר און איינער פון אונז פאלט אראפּ גאר פון א פשוט׳ען וואַ־גען, ווער שמועסט — פון ביציקעל, נו, וואלט נישט געקלונגען אין אלע „שמאטעס"?

אויב איהר גלויבט נישט, פּרואווט!

קלוגע פעלקער לעגען זייערע חכמות אין גלייך־ווערטלעך אריין, און נישט אומזיסט זאגט דער עולם: באדיי א משכון צו פארזעצען, אבי אן עושר צו זיין!

מען האט היינט קיין אנדער ברירה נישט!

22.

15טען אָקטאָבער, 1902

נישט א י ד אליין בין פרום און דאווען, נאָר אפילו מעשה־ידי — מיין „שטעדט־און־שטעדטלעך“־פעליעטאָן!

עס איז אפילו א א י ד י ש קינד, א ג ל ו ת קינד... אזוינס, אז עס געבירט א בייזע לשון־קודש קאַץ, בייסט זי איהם באלד דאָס ווייכע קעפעל אָפּ און עס דערלעבט נישט צו זעהן די ליכטיגע שיין! און דאָך, קוים שפּרינגט עס מיר פון הארץ ארויס, נאָך דער נאָפּעל נישט אָפּגעשניטען, פאַרלעגט עס שוין די פרומע הענטלעך און עפענט דאָס קליינע מיילעכעל און זאָגט אויף לשון־קודש:

— „אלהי,
„עד שלא נוצרתי אינני כדאי!
„ועכשיו, שנוצרתי —
„כאלו לא נוצרתי?“

עס האָט אביסעל „גראָם“ איז זיך, נאָר אסך אמת!

אויף וועמען ווירקט מען? ווער הערט און פארבעסערט זיך?

דער ג ע ט ר א פ ע נ ע ר זאָגט: א בלבול; דער נישט־געמיינטער — אַ, א גלייך־ווערטעל!

א פיין־געבילדעטער, פיין־דערצויגענער ציהט צוזאַמען די פּוי־לע ליפּען: פוי!

א פיין־געבילדעטער, פיין־דערצויגענער מענש דאַרף קיין מגיד נישט! ער האָט זיין אייגענע ג ע װ י ס ע ן, א פיין, ווייס דער־צויגענע שווים־קעצעל מיט שטענדיג אָפּגעשניטענע נעגעלעך, וואָס בייסט נישט, קראַצט נישט, נאָר גלעט איבער דער נשמה!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

א מענש באַשטעהט פון א גוף מיט א נשמה. דאַכט זיך, אז די נשמה איז דער עיקר, דאָך קומט ארויס פאַרקערט. אז דעם גוף איז עפּעס, דערפיהלט באלד די נשמה און מען לויפט צו וועמען מען דאַרף, א צאָן ארויסרייסען, אָפּשניידען אן איבערוואוקס, אויס־

ברענען א ווילד־פּלייש, א פּאליפּ... פּרעגען, אין וועלכען באַד אריין מען דאַרף פאַהרען און אין גאס וועט איהר קיינמאל נישט זעהן, וועניגסטענס זעהר זעלטען, עס זאל ארומגעהן א מענש מיט א פוילען גוף!

אבער פאַרפוילטע, איבערגעוואַקסענע נשמות? אויף יעדען שריט און טריט. נאר אז די נשמה ווערט קראנק, האט נישט ווער צו פיהלען.

אז דו זאגסט עמיצען אין גאס: וואס זעהסטו עס אזוי שלעכט אוים? נעמט ער עס אן פאר א גוטע מטבע, א קאמפּלימענט פאר חבר'קייט! פּרואוו אבער און זאג עמיצען: „וואס איז דיין נשמה אזוי בלאס, אזוי אש־גרוי אדער פויל־גרין, ווי א סוף־זומער־בלאט?“ שילט ער דיך אין טאטענס טאטען אריין!

און מיט אן אנגעשוואָלענעם קול פון רחמנות זאג איך א פיין־געבילדעטען מענש: „הער, דו ביסט א צייט געשלאפען... מיט א פרעמדען ליעדעל האט מען דיך איינגעשלעפערט, און דו האסט עס אין שלאף ווייטער געזונגען, דאס נארישע פרעמדע ליעדעל... און בשעת דו ביסט געשלאפען און דאס נארישע פרעמדע ליעדעל געזונגען, איז דיר א היישרעק מיט א קופּערען פּיסקעל אין דער נאז אריין, פון דער נאז אין קאפּ אריין, און האט דיר פון מח א שטיק געהירען אויפגעגעסען און דו ביסט ווייטער געשלאפען און דאס נארישע פרעמדע ליעדעל געזונגען, ביז עס האט דיך אויפגעוועקט א געשריי, א ליארם: דיין הויז ברענט! און דו האסט זיך אויפגעכאפּט ה א ל ב מענש, מיט האלב געהירן, געעפענט א פּאר נארישע אויגען, אן אויסגעפוילט מויל (אין שלאף האסט דו די ציינער פארלוירען) און זינגסט ווייטער דיין שלאף־ליעדעל, און ציטערסט פאר שרעק און דרעהסט דיך ארום, ווי א פארלוירענע שאף אויפ'ן ארט, ארום און ארום, ארום און ארום — —“

און מיט א קול, אנגעשוואלען פון רחמנות, זאג איך ווייטער דעם געבילדעטען מענש מיט דעם האלב אויסגעגעסענעם געהירן: „הער אויף צו זינגען, די זינג־צייט איז שוין לאנג פאריבער... נא! נעם א שמעק־טאביק, ניס אפּ, ניס אפּ שטארק, וועט דיר דער היישערעק, וואס עסט דיר אויף די געהירן פון קאפּ, פון נאז ארויס, און ווער געזונט!“

בייזערט ער זיך!

א נאגעל, אז ער פארראַיסט זיך, לאזט ער זיך אפערירען, און אז מען עסט איהם דעם מח, די נשמה אויס, פיהלט ער נישט און זינגט, און בייזערט זיך!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

און טרעף איך א פראסטען גלות־איד, און געה צו און זאג איהם: ארויס פון בודע! עפענט ער אויף מיר א פאר אויגען!

זאג איך איהם: הער, דו האסט געשלאפען... דו האסט אזוי־לאנג געליטען, ביז דו האסט איינגעשלאפען... און אין שלאף האסט דו געקרעכצט, נישט געזונגען... אייגענע ליעדער האסט דו לאנג אין צרות פארגעסען און פרעמדע נישט אויסגעלערענט... נאר בשעת דו האסט געשלאפען, איז די שעהנע נאר שרעקליכע לילית געקומען און האט אויף דיר א כשוף געווארפען. זי האט דיר אן אייזערנע קייט אויפ'ן האלז געלעגט און שלאפענדיגערהייט צו א פינסטערער בודע געשלעפט און געזאגט: זייא א הונט! און פאר'כשופ'ט, האסט דו געענטפערט: איך בין א הונט! און די צונג ארויסגעשטעלט און פליגען געכאפט אדער אין קלארע נעכט קעגען דער לבנה געבילט...

נאר ווייל דו האסט קיין פרעמדע ליעדער נישט געזונגען, האט אויף דיין נשמה דער כשוף קיין שליטה נישט געהאט. זי האט זיך נאר איינגעקנוילט, איינגעשרומפען און ערגעץ טיף, טיף אין מח צי אין הארץ באהאלטען, זי זאל זיך מיט די היגטישע געדאנקען נישט טרעפען, קיין פליגען נישט כאפען!

ער עפענט נאך גרעסערע אויגען און איך זאג ווייטער:

הער, פון פליגען־כאפען לעבט מען נישט —

פרעמדע טעלער לעקען איז קיין כבוד נישט — —

א פינסטערע בודע איז קיין הויז נישט — און דו ביסט קיין הונט נישט! וועק דיך נאר אויף, וועט זיך אויפוועקען דיין נשמה, זי וועט זיך פארשפרייטען אין דיין גאנצען גוף, און וועט פאר־טרייבען די הינטישע געדאנקען — און א מענש וועסט דו ווערען.

ענטפערט ער מיר:

— דו וועסט מיך אפטריניג נישט מאכען, איך בין א הונט און בלייב געטריי!

און ער ווייזט מיר — די ציינער!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

בארג אראפ צו זיין ארעמען ברודער אין טאָל לויפט גוטמאַן. איך האָב איהם קוים אין נאכט־שאָטען דערקענט; בייטאָג האָט ער מורא פאר׳ן ווייב. די ארורה איז א מיוחסת, איהם ליידט זי קוים, קוים; זיינע ארעמע קרובים לאָזט זי אפילו נישט דער־מאָנען. און אנגעלאָדען איז ער, גוטמאַן, מיט פעקלעך און שקאר־מוצען. א פעקעלע צוקער, אביסעלע קאווע, אַן אַלטע פאר פלודערען, און אויסגעבויגענער צילינדער — פון די קעשענעס שטאַרען נאָך ארוים פלעשלעך — אביסעל מעדיצין, עס קאָן צונוץ קומען, אבי־סעל איינגעמאכטס. עקסטרא פאר די קינדער — אביסעל קאנ־דעל־צוקער...

אין דער בוזעם־קעשענע, בין איך זיכער, טראָגט ער נאָך עט־ליכע בילעטען אויף קוילען, עס גערט צו ווינטער. א האַלב טוץ בילעטען אויף מיטאָגען און ברויט אין דער ביליגער קיך... א גאַנץ טוץ בילעטען פאר דער גאַנצער משפחה אין בעדעל אריין! — בע־בעד — פארוואַרלעסיגט געוואָרען...

און א זיסער רחמנות־שמייכעל בלאַנדזשעט איהם ארום די וואָנסען; ער וואַרפט אַלע מאָל א בליק אין הימעל אריין, גלייך ער נעמט די שטערען פאר עדות, אז ער טוט, וואָס ער קאָן — — — —

— גוטמאַן, — כאָפּ איך איהם אָן ביי דער האַנט — פאר־וואָס קאָן דיין ברודער זיך אליין נישט פארזאָרגען?

— מיין ברודער? פארוואָס? — שטאַמעלט ער — פארוואָס?

— יאַ, פארוואָס?

— ווייל ער האָט שוין יאָהרענלאַנג — ענטפערט גוטמאַן — קיין פענסטער נישט געעפענט און קיין פרישע לופט נישט איינגע־אָטעמט... און ער וואוינט אין טאָל, אין נאַסען פייכטען טאָל... אויפ׳ן בארג ארויף האָט ער מורא, דער קאָפּ דרעהט זיך איהם, זאָגט ער... און אין שטוב איז פול שפּינוועבס — און עס פליהען ארום פלעדערמייז, וואָס ריימען זיך אין די האָר...

— כ׳ווייס, — ענטפער איך איהם — דיין ארעמער ברודער איז קראַנק אויף דער נשמה. אויפ׳ן בארג ארויף וויל ער נישט, צו פרישער לופט בענקט ער נישט... דאָס שפּינוועבס, מיינט ער, איז פון דיקע שטריק און ער מיט זיינע שוואכע הענט וועט זיי נישט איבעררייסען... די פלעדער־מייז, מיינט ער, זענען אדלער, און ער

ציטערט, זיי זאָלען איהם נישט דעם מח שפּאַלטען און די געהירן פרעסען...

— כ׳וויס, — זאָג איך ווייטער, — נאָר דו ביסט דאָך אויך אין שפּינוועבס געבוירען, צווישען פלעדער־מייז געוואַקסען — ווער האָט ד י ך פריי געמאַכט?

— ווער? איך האָב אביסעל שכל געהאַט...

— הער, גוטמאַן, אפשר וועסט דו געבען דיין ברודער נישט קיין צדקה, נאָר שכל?

עס וועט דיר ג ע ז י נ ט ע ר זיין! צדקה — איז אָנ־שיטען א געלעכערטען זאַק... שכל געבען, דעם אמת אויסזאָגען, לערנען — איז אלישע׳ס קריגעלע בוימאויל, מען גיסט און מען גיסט, און דאָס קריגעל בוימאויל בלייבט קריגעלע בוימאויל!... זאָג איהם, ווי אזוי ד ו ביסט ארויס און פ ר י י געוואָרען...

— ער וויל מיך נישט הערען... ער איז מיר, זאָגט ער, מיט מיין ארורה נישט מקנא...

— און שוועבעלעך — פרעג איך — האָסט דו?

— נאָך וואָס?

— נעם, — זאָג איך, — צינד אונטער די בודע... פאַרברען דיין אָרעמען ברודערס קרענק...

— פוי! אונטערצינדערס! — בייזערט זיך גוטמאַן און לויפט אוועק.

זיין גוט האַרץ ד אַ ר ף צדקה געבען, ער מ ו ז האָבען אַן אָרעמען ברודער! אַניט, וואו וועט ער נעמען ע ו ל ם ־ ה ב א?

און דער אָרעמער ברודער ווייסט נישט, אז זיין נשמה איז קראַנק!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

„א י י ן שבת אידען זאָלען האַלטען, וואָלט משיח געקומען!"

ווייטער א גמרא און ווייטער אַן אמת!

א י י ן שבת, ווי עס דאַרף צו זיין, א י י ן אמת׳ע נשמה יתרה!

אַ נשמה יתרה, וואָס זאָל פיהלען, וואָס זאָל וויסען, ווי יענע די טאָגטעגליכע, די וואָכעדיגע איז קראַנק!

וואו נעמט מען זי?

— — — — — — — — — — — — — — — — —

23.

29טען אָקטאָבער, 1902

איהר געדענקט דאָס אלטע משכילים־ליעד? עס פארשווינדען די וואָלקען, די נאכט מיט איהר פינסטערען שלייער ווערט צו־רונען — די ווילדע חיות־רעות אין וואָלד לויפען זיך באהאַלטען אין לעכער און אין היילען, — עס רויטעלט זיך די זוים פון הימעל אין מזרח, א לייכט פרעהליך געוויש געהט דורך די לופטען — הערט א בשורה־טובה: א נייע זון ווערט געבוירען, א נייער טאָג!

דאָס האָט געהערט דער „תעודה מיט׳ן האמער און ער קלאַפּט אין דער קאמער": ארויס פון די בעטען! ארויס פון די פינסטערע שטיבער אין גאָטס וועלט אריין!

עס איז געווען א ליעד פון נצחון, — פארוואָס האָט עס אזא הארץ־טרויעריגע מעלאָדיע געהאַט?

ווייל מען האָט געפיהלט, אז דאָס ליעד איז פאלש! מען האָט דעם „אבערגלויבען" באגראָבען און אויף זיין קבר געטאַנצט, און דעם אלטען משכיל׳ס הארץ האָט זיך דאָך געקוועלט: ווער ווייסט צי דער „אבערגלויבען" איז נישט אפיר פון אונטער דער האנט און דער קבר איז לער, אדער גאָט ווייסט וועמען מיר האָבען באַ־גראָבען?

די זעלבע שאָטען ליגען אין ארעמען פאָלקס־אויגען, די זעלבע רוחות־רעות נאָגען איהם אוים די נשמה, די זעלבע פּיפּערנאַטער־וואמפּירען טרינקען איהם אוים דאָס בלוט פון די אדערען, דעם מארך פון די ביינער...

עס איז קיין מזרח און קיין מאָרגענרויט נישט געווען, געשווינ־דער האָט ערגעץ ווייט אן אויטאָדאַפע געפלאַקערט, א מזבח מיט מענשען־קרבנות פאר׳ן בל, בעל צי בעל־זבוב — — און אפשר איז דער טאָג געווען נאָר א „קורצער פרייטאָג", א „טל־ומטר"־טאָג און די לאַנגע שווערע נאכט איז צוריק געקומען מיט איהר שווערען אָטעם, דריקענדיגע חלומות און מערדערייען אין די גאַסען...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

אויף אונזער פוילען, שטילען (טייך) שלוה, וואס ריהרט זיך קוים, קוים, האט פלוצים א וואל געשלאגען!

עס שלאגט מיט קראפט, פון וועלכער דער שלוה האט זיך שוין לאנג נישט גע'חלומ'ט, און רייסט זיך מיט א בייזער גע־וואלט אלץ ווייטער און ווייטער!

וואוהין? אפשר צום גן־עדן־התחתון — ער האט געהערט דרש'נען פון לעבען, פון קראפט, פון שעהנקייט! און אפשר צו רבה־בר־בר־חנא'ס ארט, וואו הימעל און ערד קושען זיך, און א זיס־ציטערניש נעמט דורך די ערד און פלאם־פייער ווערט דער הי־מעל! און אפשר ג ל א ט אזוי, אין דער וועלט אריין, גאט און לייט להכעיס איבער'ן זאמד אריבער, נאך וואס גרעניצען? רחבות וויל ער, צום אין־סוף בענקט ער!

זינגט, משכילים! פרעהט אייך און זינגט, פון אונזער שלוה וועט א ים ווערען!

זינגט נ י ש ט, משכילים! און ווילט איהר אייך נארען, ז י נ ג ט אייער נצחון נאר מיט א הארץ־טרויעריגער מעלאדיע, עהנליך צו א קלאג־ליעד, צו א שטילען הספד!

דער וואל איז נישט שולדיג, וואס ער הויבט זיך און שלאגט, נאר דער רוח — א דבוק איז אין וואל אריין. אפשר א נשמה־יתרה. און ד א ס יאגט און טרייבט, און שטיפט און ווארפט!

דער וואל אליין איז ו ו א ס ע ר, די זילבערנע שוים אויף זיין רוקען איז אויך נאר וואסער; וואסער מיט דער אייביגער טבע צו פליסען, וואו עס לאזט זיך. וואו א שפאלט, וואס נידעריגער, וואס טיפער, וואס באהאלטענער!

זעהט — דער דבוק האט זיך באפרייט, דער רוח איז אין זיין רוה אריינגעגאנגען, אוים נשמה־יתרה, און דער גרויסער גולם — דער וואל בלייבט פאר זיך אליין דערשראקען, דערשראקען פאר זיין אייגענער העזה — נאר פארציטערט, הויבט זיך אן אפצורוקען, צוריק, צוריק אין דער מאמעם שוים אריין, צופליסען זיך, צורינען, און פארגעסען ווערען אין דער פוילער שטילקייט פון אלטען פויל־שוואכען שלוה...

מיר שווימען צוריק! און נאך ווי!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

שעפט נחת פון שטעדט און שטעדטלעך!

אין לוהין — וואהלינער גובערניע — האבען יונגעלייט גע־וואלט עפענען א לעזע־ביבליאטעק מיט ביכער און צייטונגען, איז מען דערפון געוואר געווארען און דער רב, בעצה־אחת מיט שעהנע בעלי־בתים, האט אויסגערופען אן איסור, מען זאל אויף דער ביב־ליאטעק קיין דירה נישט פארדינגען און פון ביבליאטעק־פלאן איז געווארען גארנישט!

אין וואלבראם (קעלצער גוב.) איז געווען אן אסיפה אין גע־רער שטיבעל. מען האט געטרונקען אביסעל משקה און צוויי וויכ־טיגע זאכען פארריכט. ערשטענס, האט מען געלעגט אין חרם אריין די מענער, וואס לאזען זייערע ווייבער זאלען טראגען האר־שייטלען אויף'ן ארט פון „גזרה־קופקעס"; די ווייבער אליין זאל מען ארויסטרייבען פון שול! צווייטענס, האט זיך געפונען א יונ־גערמאן, וואס האט בשתיקה געלעזען אידישע צייטונגען, האט מען ביי איהם גענומען א ש ב ו ע ה ד א ו ר י י ת א, אז מהיום־והלאה וועט ער די עולה נישט טון; אויב ער וויל וויסען נייעס, וואס נוצט איהם צום מסחר, זאל ער לעזען דעם „קוריער וואר־שאווסקי" אדער „פאראנני"...

אין בענדין זענען זיך צוזאמען געקומען פיער צדיקים מיט אמאל שערען די שאף, עס איז געווארען א גרויסע קאנקורענץ, און ר' אלטערל — איינער פון די פיער — האט געמוזט אראפלאזען פון מקח פאר רפואות, פאר בנים־זכרים, ווי אויך פאר הצלחה אין לאטעריע...

פיער צדיקים כנגד ארבע כנפות זענען אויך באפאלען דאס קבצנ'ישע זוואליין... דער פארקאן פון בית הקברות איז צולעגט, די שול איז א חורבה, דאס בית־המדרש־דאך איז ווי א זיפ: עס רעגענט אריין און די ספרים פוילען, בעלי־מלאכות געהען ארום אהן ברויט — און די פיער צדיקים האבען דאך ארויסגע־שלעפט שעהנע עטליכע הונדערט רובל!

פון נאוואגעארגיעווסק איז מען מבטיח, אז די מעשה, וואס מען האט געשריבען פון דארטיגען לעהרער איז אמת.

אין סאקאלי איז פאראן אן אלטע חברה־קדישא מיט אלטע חטאים... ערב ראש חודש שבט — א סעודה־גדולה!... פאר שבת לויפט מען ארום, ווי פאר'סמ'טע מייז: צי איז נישט עמיץ קראנק? צי וועט נישט זיין קיין פעטער בר־מנן? און איז עמיץ קראנק,

לויפט מען צום דאָקטאָר פרעגן, ווי ער האַלט, צי וועט ער דער־גייען ביז ערב ראָש חודש שבט? אַז נישט, — פאַרזעצט מען די ספר־תורה!...

און אַז עס האָט זיך געמאַכט אַ חברה אַ נייע, מיט נייע תקנות, מיט נייע הנהגות, אַהן רציחות, אַהן גזלות, אַהן פרעסן און זויפן — שטעלט זיך די אַלטע, ווי אַ חיה־רעה אויף אַלע פיער און לאָזט נישט.

ש—ץ איז אַ שטעדטעל, וואָס האָט אַ רב פון רב־לאַנד! די סאָקאָלער אַ ל ט ע און נ י י ע חברות זענען צו איהם גע־פאָהרען האַלטען אַ דין־תורה... ביידע צדדים האָבען צוזאַמענגע־קלאַפּט הונדערט און ניינציג רובל פּסק־געלט און דער רב האָט צוויי מאָל גע׳פּסק׳ט: פריהער, אַז די נייע חברה הייסט נישט קיין הסגת־גבול, ווייל גזל איז אסור מדאוריתא, און די אַלטע חברה, לויט ווי עס האָט זיך אויסגעוויזען, האָט גע׳גזל׳ט אַלמנות מיט יתומים, און דערנאָך, — אַז מען האָט איהם איינגערוימט, אַז אין דער נייער חברה האָבען זיך פאַרשריבען ציוניסטען, האָט ער איבערגע׳פּסק׳ט: קבורה־געלט איז קיין גזלה נישט, אַ מנהג ברעכט אַ דין. אַ חברה טאָר מען נישט מבטל זיין... אַלטע צולע־גען און יונגע בויען איז נאָך נישט גלייך! וכדומה...

פויל, נידעריג, פאַלש און יאָמערליך — — —

באַ — טרייסט איהר אייך — די פּראָווינץ!

און אין וואַרשוי?

אין וואַרשוי גראַפּיערט דער לאָמער צדיק פון ביאַלע! צוריק צואוועגס פון אויסלאַנד, שטעלט ער זיך אָפּ אין וואַרשוי... ר׳ אַל־טערל אויף דער פּראָווינץ האָט געוואָרפען דעם פּרייז, דער ביאַלער האָט׳ן געהויבען! ביי אַ אידענע פלעגט ער נעמען אכט, היינט ניין גולדען! אחוץ דעם ווערט גענומען אַ מין סטעמפּעל — צעהן גראַ־שען פון יעדען קוויטעל, פאַר אַ סגולה — אַ רובל.

און ער נעמט, חלילה, נישט זיך! ער לעבט פון „כולל״ — פון יאָהר־געלט, וואָס חסידים און חסידות שטעלען זיך. די נישט באַשטענדיגע הכנסות (אַזוי זאָגט ער) געהען קיין ארץ־ישראל!

און ווער גלויבט איהם? ווער לאָזט זיך גענאַרען? ווער לאָזט זיך שינדען?

נישט קיין גבירים, נישט אפילו קיין בעלי־בתים, נאָר די

אַרעמסטע ווייבער, וואָס מען טרייבט מיט די קיישלער פון די גאַסען; די אומגליקליכסטע בטלנים, וואָס טויגען שוין צו גאָר־נישט און האָבען זיך צו גאַרנישט צו נעמען; די קראַנקסטע, וואָס האָבען שוין פאַרלוירען דעם צוטרויען צום רופא, אָדער, וואָס דער רופא האָט שוין אויסגעדריקט ווי אַ ציטרין און פאַרטריבען... די, וואָס גיבען דעם גראָשען מיט'ן לעבען, מיט דער נשמה צוזאַמען!

פאַלשקייט, שווינדעל, נידעריגקייט, פוילקייט — שמאַד און שאַנד — — —

— אַלטע זאַכען, — זאָגט איהר, אַלטע, טאָג־טעגליכע זאַכען.

אוי, מענשען, מענשען, הלואי וואָלטען זיי נישט אַלט, נישט טאָג־טעגליך געווען!

זיי זענען אָבער אַזוי אַלט, אַז גאַנץ אַלטע מענשען זענען שוין מיט זיי געבוירען און קאָנען זיך אַנדערש דאָס אידישע לעבען נישט פאָרשטעלען, און מען ווערט אַפּהענדיג אָדער מען פאַרמאַכט די אויגען און מען זאָגט זיך: מיר זעהען נישט, על־כן עקזיסטירט עס נישט! זיי זענען אָבער נאָר טאָג־טעגליכע פאַקטען, אומעטום, אי־בעראַל, אין גאַנץ תפוצות־ישראל, און מען ווערט געוועהנט דערצו ווי צו אַן אַלטער, פאַרעלטערטער קרענק; און מען פאַרלירט אין דער פוילקייט דעם חוש־הריח, ווי דער קראַט אונטער דער ערד די אויגען!

און מען לעבט אין דער פאַלשקייט, אינ'ם שווינדעל, אין פוילקייט, אין שמאַד און שאַנד און מען זינגט ברחנ'ישע נצחון־ליעדלעך — נאָר די מעלאָדיע? אַך, די מעלאָדיע, זי פעלשט אַז אייך. זי באַווייזט, אַז איהר נאַרט אייך!

און עס געהט צו שמחת־תורה!

און דער יאַמערליכער, פינסטערער, פוילער, נידעריגער עולם ועט אַרויסכאַפּען דאָס תורה'לע פון ארון־קודש און וועט זיך פרע־הען מיט איהר, און וועט זינגען איבער איהר און טאַנצען מיט איהר — —

קינדער אויף די בענק וועלען האַלטען אַלערליי קאָלירטע פעה־נער מיט רויטע עפּעל און ליכטלעך און הבדלות איבער די עפּעל און דער עולם מיט'ן תורה'לע וועט טאַנצען און הקפות מאַכען, אַרום שלחן, אַרום היילינען שלחן...

די הענט װעלען זי האלטען, די ליפּען װעלען קושען, די פיס — אונטערטאנצען, די מײלער — זינגען —

א פרײד האבען זײ מיט'ן תורה'לע...

און דאס תורה'לע מיט זײ?

אז דער עולם װעט אהײם געהן נאכ'ן זינגען, נאכ'ן טאנצען, װעט דאס תורה'לע בלײבען אײנע אלײן צוריק אינ'ם ארון, אין פינסטערען ארון...

שטיל װעט זײן אין בית־המדרש, אױסגעהן װעלען די ליכט און דאס תורה'לע װעט, אין דער שטילער פינסטערקײט אין ענגען ארון פארמאכט, — װײנען!

זי װעט װײנען, װײל אומרײנע הענט האבען זי געהאלזט, אומרײנע ליפּען — געקושט, אומרײנע, דורכגעפױלטע מענשען האבען זיך מיט איהר געפרעהט, מיט איהר געטאנצט...

24.

6טען נאָוועמבער, 1902

היינט בין איך א „בא בטענה“.

און א טענה האָב איך צו דער באָבע יאכנע׳ס אייניקלעך — צו מיינע קאָרעספּאָנדענטען פון שטעדט און שטעדטלעך.

וואָס זיי מאַכען מיך בלינד מיט טונקעלען פּאַפּיר, חעלער טינט, פּאַרצוקטע אותיות און משונה׳דיגער אָרטאָגראַפיע. בין איך זיי מוחל! איך בין שוין קיין יונגערמאַן נישט און ביז׳ן טויט אריין וועלען נאָך די אויגען אויסהאַלטען; איז נאָך א פּאָר ברילען! פּאַרוואָס אבער שרייבען זיי דאָס שיטערע און לאָזען דאָס געדיכטע ביי זיך?

וואָס זיי טויג, דאָס פאַרגעסען זיי נישט. „למען השם מיין בריף אָפּצודרוקען אָהן א שום שנוי, איהר מעגט נאָר פּאַרשענערען, פאַרפּוצען; אָבער, למען השם, נישט מעהר“ — „למען השם מיין נאָמען נישט אָפּצודרוקען, די פאַנאַטיקער וועלען מיך עוקר מן השורש זיין, אויפעסען“ — דאָס געדענקען זיי, אבער דאָס רעכטע, דאָס וויכטיגע, וואָס קאָן אָנכאַפּען ביים הארץ, ביי דער נשמה — פּאַרגעסען זיי!

איך קריג א קאָרעספּאָנדענציע פון דרויא, ווילנער גוב. גראָד א פיין בויגעלע פּאַפּיר, פּאַרשריבען אויף אלע פיער זייטען. א מעשה שהיה מיט א „מטיף־לציון“ און א „בעל־מחלוקת“. דער מטיף איז געקומען, געבעטען רשות ביי בעלי־בתים, ביי „בכבוד׳ע, אָרענטליכע בעלי־בתים און עלטערע בעלי־בתים“, — זיי האָבען ערלויבט, מען האָט אויפגעהאַנגען אין מקום־קדוש א צעטעל — א מודעה; איז געקומען דער בעל־מחלוקת און האָט די מודעה אָפּגעריסען.

דאָס איז געוועזען פרייטאָג. שבת איז נאָך ערנסטער געווען. דער מטיף וויל זאָגען, אָרענטליכע בכבוד׳ע עלטערע בעלי־בתים שטעלען אויף די אויערען, נאָר דער „בעל־דבר“ שטעלט זיך אויף די פיס און שרייט: „איידער פון ציון אין א מקום

ק ד ו ש. איז גלייכער צו רעדן נבול־פה, פון שמד"... א מערכה, וואס דער ראבינער איז אנגעקומען, דער דאקטאר ב.! ער האט דעם עולם בארוהיגט און דער מגיד איז ארויף אויף דער בימה!...

ד א ס איז געווען שבת; זונטאג איז די זאך געגאנגען שוין ט י פ ע ר.

„איינמאל איז קיינמאל", האט דער מטיף געטראכט און צו־געזאגט א דרשה אויף זונטאג, זייגער זיבן פארנאכט.

זונטאג, זייגער זיבן פארנאכט, דער עולם לויפט אין בית־המדרש אריין. קעפ אויף קעפ, קינד־און־קייט, סטאפ! דער בית־המדרש איז פארמאכט; דער בעל־דבר האט אויפגעהאנגען א פעס־טען. שווערען אייזערנעם שלאס אויף דער בית־המדרש־טיר! מען רופט צו שלום, מען וויל א פשרה מאכען, דרויער ציוניסטען האבען פיינט מחלוקת שנאת־מות, נאר דער בעל־דבר איז נעלם גע־ווארען. און דער שווערער שווארצער שלאס — שווייגט! דרויער ציוניסטען ווייסען אבער, אז ציוניזם איז תחיה, תחיה — לעבען. לעבען איז, אויסער עברית בעברית אין חדרים, כח, השגה מויערען צו ברעכען — אויס שלאס! די טיר אויפגעזעצט, די פעסטונג איינגענומען! דער בית־המדרש איז אבער פינסטער, ווי דאס הארץ ביים בעל־דבר! קיין טראפען „קעראסין", קיין זכר פון קיין ליכט! די דרויער ציוניסטען טרעטען אבער פאר דער פינסטערקייט נישט אפ — מען קלאפט צוזאמען א פאר גראשען, מען שיקט נאך „קע־ראסין", נאך ליכט, והעיר שושן צהלה ושמחה — הידד! דער מטיף זאגט!

והעקר חסר מן הספר: ו ו א ס האט דער מגיד געזאגט? וואס האט ער פארזייהט אין די דרויער הערצער און וואס וועט דארט וואקסען?

פאראן א שטעדטעל אויף דער גרענעץ, פלאצקער גובערניע, דאברזשין הייסט עס, דאס טייכעל דרעווענץ שניידט עם דורך, דער גערער פיהרט עם ביי דער נאז, דער אלעקסאנדראווער, אטוואצ־קער אחוץ שאר ירקות מעלקען עם אוים, פון הינטער קראקוי קומט דער פאדגארזשער און שערט די שאף. מיט איין ווארט, א שטעדטעל

מיט א פרצוף־פנים, ווי אלע שטעדטלעך, נאר א רב, לויט מען שרייבט, האט עס אן אויסטערלישען! מיר זענען געוועהנט מיט שטילע, אויסגעוויקטע פארמאטערטע רבנים, שאין כחם אלא בפיהם — שופר צו בלאזען, נעילה צו דאווענען, אפיקורסים, און ציוניסטען, וואס זענען עהנליך צו אפיקורסים, אין חרם ארייננצולע־גען, — דער דאבזשיצער רב אבער האט א יד, א גאלדענע יד און גיט, ווען מען דארף, א מתנת־יד!

און, א געוויסען שבת צו מנחה, האט זיך אפגעשפילט א שעהנע סצענע אין בית־המדרש.

דער רב האט זיך פארשפעטיגט, געקומען צום אויסנעמען, דער בעל־פתיחה געהט שוין מיט'ן ספר.

דער רב קומט אריין און גיט א געשריי: צוריק ארייננשטעלען!

דער בעל־פתיחה פאלגט.

דאס ספר איז צוריק אין ארון, און דער רב פרעגט בקול רם:

— וועלכער שייגעץ האט עס געהייסען, מען זאל זיך שטעלען דאווענען **אהן** מיר?

דער עולם שווייגט, נאר איינער א בעל־הבית ענטפערט:

— דער שייגעץ, וואס האט אייך פאר א רב געמאכט!

און — דריי פעטש, דריי פלאמענדיגע פעטש פליהען; דאס האט דער רב אנגעמאסטען און צוגעקלעפט דעם שייגעץ, וואס האט'ן פאר א רב געמאכט; ערשט מיט צוויי יאהר צוריק, ווי מען שרייבט.

א שעהנע מעשה, נאר דאס גערייכטע פעהלט: **וואס** קאן דער רב **אויסער** פאטשען?

מען שרייבט: אונזערע רבנים שלאפען נישט! זיי גרייטען זיך צו מלחמה, גארטלען זיך די לענדען! זיי פיהלען, אז עס האלט ביי „ערקתא דמסאני“, נאר עס וועט ווייטער געהן! פון קאפ ביז פיס באוואפענט האבען זיי זיך אויף די וואלען, ביי די גרענעצען פון זייער ממשלה, מיט פייערדיגען תלמוד־חכם־כעס אין די אויגען, מיט שופרות אין די הענט... פון ארומיגע קהלות הערט זיך מעשים, מען שטעלט שומרים שבת ביים ערוב און מען געהט נישט ארויס

שפאצירען הינטער דער שטאָדט קיין זכרים מיט נקבות, אפילו מיט לייבליכע שוועסטער, אפילו מיט אייגענע ווייבער נישט. יעדען מין באזונדער לאָזט מען, נאָר ביי דער גרענעץ רעווידירט מען, צי האָבען זיי נישט קיין טרפה׳נע סחורה: אביסעל קטרות, א נאָז־טיכעל אין קעשענע! „אונזער" רב האָט אויסגערופען, אז מען טאָר נישט מצרף זיין צום מנין די מחלל־שבת׳ניקעס, וואָס טראָגען נאָזטיכלעך, וואָס טרינקען פרייטאָג־צונאכטס, נאָך דער ערשטער סעודה, הייסען טיי פון ש פ ע ט אויפגעשטעלטע סאמאָווארען. וואָס זענען מוצאי שבת יוצא מיט דריי שטערען און רויכערען פאר הבדלה! און א כרוז בכתב האָט ער ארויסגעלאָזט: „מען זאָל זהיר זיין אין תורת־משה, אידישע קינדער זאָלען זי לערנען כסדר, מיט פירוש רש"י, חס־ושלום — נישט איבערהיפערען „ויקרא", נישט די רש"י פון מעשה שהיה ביי ראובן׳ען... וכדומה! ווארים אניט, עתידה תורה שתשתכח מישראל, עס וועלען ארויסוואקסען גוים, ציוניסטען, אפקורסים וכו׳, וכו׳... און די שטאָדט שווייגט, שעפט נאָך נחת!

און דער קאָרעספאָנדענט בעט: זעהט למען השם ארויסצושטעלען אונזער שטאָדט מיט דער גובערניע, למשל ולשנינה, אויף חרפה און שאַנד!

נאָך א קלייניגקייט האָט דער קאָרעספאָנדענט פארגעסען צו שרייבען: ווי הייסט די שטאָדט? וואו ליגט זי?

פיעטרקאָווער גובערניע (פוילען) האָט א שטעדטעל ברעזין.

ברעזין לעבט פון דער נאָדעל; זי ארבייט טאָנדעט. פון גאַנץ רוסלאנד קומען זיך צוזאמען סוחרים און קויפען אויף ברעזינער סחורה און באקליידען די רוסישע דערפער. קינד און קייט, אז מען האָט נאָר א האַנט און מען קאָן א נאָדעל האַלטען, איז מען שוין שניידער! א גאַנץ יאָהר סעזאָן, א גאַנץ יאָהר ארבייט, עס פעהלט קיין פרנסה נישט! אויסער פאַר ימים־טובים. פאראַן אפילו גבירים. נאָר פריש אויפגעקומענע, נישט לאַנג די נאָדעל אוועקגעלעגט! און דאָס גאַנצע שטעדטעל ארבייט, אויסער קאַליקעס, אויסער כלי־קודש און אויפגעקומענע גבירים, און אויסער די מאַגאַזיניערס, וואָס

קויפען אויף די סחורה און פארקויפען זי די פרעמדע סוחרים. אר־בייטען ווערט געארבייט אכטצעהן שעה אין מעת־לעת, באקומען באקומט מען זעכציג קאפיקעס פאר א קאסטיום מיט צודאטען — נאר הונגערען הונגערט כמעט קיינער נישט.

אמת, אינטערעסאנט? א טאנדעט־שטעדטעל, א שניידעריש־שטעדטעל, דורכאויס „יגיע־כפו", אויסער קאליקעס...

נאר ווי זעהט דאס שטעדטעל אויס?

ווי אזוי ענטפערט עס אויף פארשידענע לעבענס־פראגען?

צי איז עס צופרידען מיט אכטצעהן שעה ארבייט א מעת־לעת און זעכציג קאפיקעס שניידער־געלט פאר א קאסטיום מיט צודא־טען? וואס זאגט עס בנוגע צו ציוניזם? צי האט עס געהערט פון עקאנאמישער ארבייט אין ציוניזם? וכדומה...

פון דעם קיין ווארט! עס ווערט נאר דערצעהלט פון אן „איקס־מיקס", וואס דער רב האט געשפילט מיט'ן שטעדטעל. פאראן צוויי שוחטים, מען פיהלט, אז עס פעהלט א דריטער: דער רב האט אין דער משפחה א שטיקעל קאנדידאט, די שטאדט איז פון קאנדידאט נישט זעהר צופרידען, הויבט זיך אן „איקס־מיקס": זאגט די שטאדט: „מען דארף א דריטען שוחט", ענטפערט דער רב: „איך האב א קרוב א שוחט!" זאגט די שטאדט: „מיר ווילען נישט אייער קרוב", ענטפערט דער רב — „מען דארף נישט קיין דריטען שוחט" וחוזר חלילה...

פון מיראפאל, וואהלינער גובערניע — א בויגען פאפיר!

וואהלין איז וואהלין און — איהר שפילט אייך מיט מיראפאל? איין מיראפאלער באד גיט מעהר מאטעריאל, ווי גאנץ אדעם מיט'ן ים צוזאמען! א והא ראיה: אדעם שווייגט און מיראפאל שיקט גאנצע בויגען פאפיר! דאס מיראפאלער באד, מוזט איהר וויסען, שטעהט אויף'ן רוקען פון א בארג, פון פארענט צוויי שטאק: א באד און א בוידעם, פון דער הינטערזייט געהט מען גלייך אריין אין בוידעם־טיר, וואו די באד־בעזעמלעך ליגען. עס זעהט אויס, גלייך דער בארג איז באשאפען געווארען משׁשת ימי בראשית צו־ליעב דעם באד מיט'ן בעדער; מען זאל קיין לייטער צום בוידעם

נישט דארפען, דער גרעסטער חלש זאָל לייכט צוקומען צום אוצר פון פרישע באָד־בעזעמלעך; וואָלט נאָר אזוי לייכט געווען הושענות צו באקומען!

און נישט אומזיסט האָט די מיראָפּאָלער באָד מיט דער מקוה די זכיה, דער מיראָפּאָלער צדיק ר׳ דוד׳ל זאָל זיך פּארען און שוועני־קען אין איהר. עס איז אן אלט, זעהר אן אלט באָד, פון קדמונים א באָד! דאָס אויפהאלטען די אלטע חורבה קאָסט מיראָפּאָלער קהל א צוועלף הונדערט רובל א יאָהר, און דאָך איז זי שטענדיג בחזקת סכנה!

דער ארענדאטאָר פון באָד צאָהלט אינגאנצען זעקס הונדערט רובל א יאָהר, דערפאר איז ער מחויב: בכבודו ובעצמו, אָדער ע״י שליח דעם באָד־גוי, צוטראָגען קאָכענדיג וואסער צום גבאי אויף וואנעס, וויפיעל מען דארף, און שנית, בשעת הדחק, אז קהל דארף געלט, גיט ער דאָס שכירות פאָראויס. הייסט, למשל, איז די באָד „פארקאָשפּערט" אויף גאנצע זעקס יאָהר! פאַרשטעהט זיך, אז דער ארענדאטאָר וויל שוין מעהר קיין געלט נישט אויסלעגען, קהל האָט נישט פון וואנען, און אז עס פאלט ארויס א שטיין, א ציגעל צי א שינדעל פון באָד — בלייבט א לאָך. הכלל די באָד זעהט אויס, הלואי אויפ׳ן בוקארעשטער טהעאטער געזאָגט. נאָר נישט אין דעם געהט עס, עס האָט זיך אין באָד א וואונדערליכע שרעקליכע מעשה געטראָפען...

אויפ׳ן בארג וואקסען א פּאָר גרעזלעך און אין מיראָפּאָל גע־פינען זיך הונגעריגע בהמות.

איינמאָל שפּאצירט זיך אזא בהמה אויפ׳ן בארג און זוכט חיונה... דער קאָפּ צו דער ערד, די צונג ארויסגעלאָזט און טריט ביי טריט. פּלוצלונג בלייבט זי שטעהן. דער בעדער האָט פארגעסען דאָס טירעל פון באָד־בוידעם צו פארמאכען, און דער הונגעריגער בהמה איז פארלאָפען א געשמאַקער ריח פון פרישע באָד־בעזעמ־לעך! שטענדיג איז דער בוידעם פארשלאָסען, — אפילו נישט מיט א דרויער שלאָס פאר א ציוניסטישען מטיף, נאָר מיט א שלעסעל, יוצא צו זיין פאר א מיראָפּאָלער הונגעריגער בהמה — און היינט, דער גן־עדן איז אָפען! די בהמה קלערט נישט לאנג, געהט נאָך דער תאוה, לאָזט זיך אין גן־עדן אריין, און פרעסט... וואָס מעהר זי פרעסט, פרעהליכער ווערט זי, זאָט — הויבט זי אן טאנצען:

טאַנצענדיג דערלאַנגט זי דער אַלטער סטעליע קלעפּ, לעבערט זי דורך און פאַלט אין מקוה אַריין אפשר אַ האַלבע שעה נאָך ר׳ דוד׳לס טבילה...

זי פאַלט אין מקוה אַריין, ברעכט די פיס און — מעשה שטן — מען קאָן זי אַפילו כשר נישט קוילען!

דאַכט זיך, אַ שעהנע מעשה און דאָס ג ע ד י כ ט ע פעהלט!

ווער איז די בהמה, וואָס האָט זיך אַריינגעריסען אין מקוה אַריין זוכען תקון נאָך דעם צדיק ר׳ דוד׳לס טבילה? וואָס איז זי געוועזן און וואָס האָט זי געזינדיגט, און פאַרוואָס איז איהר נישט באַשערט געוועזן געקוילעט צו ווערען אויף כשר? און וואָס זאָגט דערצו דער תמים ר׳ דוד׳ל? צי מיינט ער נישט, אַז די אָרעמע בהמה, וואָס מען האָט נישט געקאָנט קוילען אויף כשר, וועט מוזען נאָכאַמאָל מגולגל ווערען? און אין וועמען?

איך בין זיכער, אַז גאַנץ מיראָפּאָל רעדט דערפון און קלערט דעריבער, און אונזער קאָרעספּאָנדענט באַשעפטיגט זיך מיט נאַריי־שע שאלות: ווען וועט מען פאַרריכטען די באָד? וואָס וועלען די ווייבער טון? עס געהט צו ווינטער...

וכדומה!

נו, איז אויסצוהאַלטען מיט דער באָבע יאַכנעס איניקלעך!

25.

20טען נאָוועמבער, 1902

פון בוענאָס איירעס ווערט געשריבען:

די פּאָליציי האָט געזוכט אין א געוויסען הויז געפעלשטע מארקען און אין קעלער פון הויז האָט זי געפונען יונגע מיידלעך, געבונדענע מיט שטריק, האלב נאקעטע מיט צייכענס פון ריטער און שטעקענס אויף די לייבער.

ארויסגעוויזען האָט זיך, אז דאָס זענען ארויסגע'גנב'עטע נפשות, וואָס די רוצחים, די נפשות־הענדלער האָבען פארקויפט אויף זינד, שאנד און שפּאָט... מאנכע האָבען זיך שוין לאנג אונטערגעגעבען און געוואָרען, וואָס מען האָט פון זיי געוואָלט, אנדערע האָבען זיך גע'סמ'ט, ארויסגעוואָרפען זיך דורך פענסטער, פארגאָסען זיך די פּנים'ער מיט וויטריאָל. די האלט מען שוין געבונדען, און מען פּייניגט זיי מיט הונגער, דורשט און שלעג, ביז זיי וועלען נישט נאָכגעבען...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

— פון וואנען איך קום קיין בוענאָס איירעס?

ערשטענס, איז בוענאָס איירעס א אידישע שטאָדט, ווי אלע אידישע שטעדט; בפרט זייט די פאריזער „כל ישראל חברים" האָט אהין געשיקט אידישע ארבייטער און זיי געהען אוים פאר הונגער, ווייל אהן הישפּאַניש איז שווער ארבייט צו געפינען; צווייטענס, האָט מען אין דעם קעלער אידישע טעכטער געפונען, און דוקא פון אונזערע קאנטען...

אונזערע אידישע טעכטער וואלגערען זיך ארום נישט אין איין קעלער...

די פּאָליציי שווייגט, ווייל מען צאָהלט איהר, זי זאָל שווייגען.

קהל שווייגט, ווייל אויף אזוינע זאכען האָט עס א רב!

און דער בוענאָס איירעס'ער רב שווייגט, פונקט ווי אונזערע רבנים שווייגען... כאָטש די נפשות־הענדלער געהען ארום אין גאנץ תפוצות ישראל...

— ווייטער די רבנים?

— געווים! די נפשות-הענדלער געפינען זיך דארט, וואו מען לעזט נישט, נאר מען לערענט; וואו עס זאָגט נישט קיין מטיף, נאר א „בעל-דרשן", וואו דאס רב'עלע לערענט אלשיך אין קלויז, דער רב דרש'ענט פון חמץ-נקשה פון איין שבת הגדול צום צווייטען, און דער הייליגער רבי האט זיין אפענע קראם מיט הבטחות אויף געזונט, בנים-זכרים, יראת-שמים, זכה-בגורל'ס און וואס איהר ווילט...

און אלע דריי, דאס קלויז-רב'עלע, דער שטאדט-רב און דער נע-ונד — דאס הייליגע רבי'לע — האבען, אחוץ זייערע פרנסות און למודים נאך גייע שאלות צו פסק'נען! ווענינ טעפעל-לעפעל שאלות, שאלות-נשים, ווערען נאך געבוירען הארבע, ברענענדיגע שאלות שהזמן גרמן: צי מעג מען א ציוניסט מצרף זיין צום מנין? און, ביי הפסד — מרובה, ווען היימישע, כ ש ר ' ע לייט ווילען קויפען בחצי חנם, צי מעג מען צולאזען צו דער ליציטאציע פון עליות און מצוות א שטייפען קאלנער? צי איז דער חרם אויף אידישע צייטונגען חל אויפ'ן „וואסכאד", ווייל די ענינים זענען אידישע, צי נייז, ווייל דאס לשון איז נישט אידיש?

און איך, מרנן ורבנן ורבותי, האב פאר אייך נאך א שאלה.

פריהער דער ספור המעשה:

ערגעץ אין א קליין שטעדטעל האט געוואוינט אן אלמנה מיט א טאכטער. זייט מוחל — אייגענטליך מיט צ ו ו י י טעכטער, נאר צו דער שאלה, געהערט נאר איינע, די עלטערע. און — „פאר אייך נישט אויף זיך", רבותים, איז די עלטערע טאכטער א גרויסע יפה-פיה געווען, (אפשר היינט אויך) ממש א „פארנעמעניש פאר די אויגען" — א פארטרעט! עס איז טאקע „שקר החן", פונדעסטוועגען... איהר ווייסט דאך, היינטיגע צייטען... און די אלמנה האט זיך נישט געקאנט אפיאגען פון שדכנים מיט חתנים! מען האט געזאגט: אן אוצר האט זי, די אלמנה! און מען האט איהר מקנא געווען, און אלע בחורים האבען זיך מיט אלע כחות געריסען צום אוצר, ווי די נאכט-זומער-פייגעלעך, אויב איהר ווייסט, צו א ברענענדיגען לאמפ... און זיי האבען זיך די פליגעלעך אפגעברענט, די נשמה'לעך פאר'שרפ'ט און לא עליכם — גארנישט! דעם מיידעל האט עפעס בעסערם גע'חלומ'ט, ווי קליינשטעדטעלדיגע חתנים!

און עס איז געקומען א מזל'דיגער טאג, ווען איהר חלום האט גע־זאלט מקוים ווערען! עס איז צו איהר אראפּגעקומען, ווי אין פאלקס־ליעדעל שטעהט: „א אינגעלע פון וויען"! אייגענטליך — א יונגערמאן. ער האט אין וויען פון איהר שעהנקייט געהערט און עס האט איהם צו איהר ווי מיט צוואנגען געצויגען. און ער איז דעם מיידעל געפעלען, דער מוטער אויך; ער האט זיך פארגעשטעלט אלס באנקיר פון א גרויסער, גרויסער שטאדט! און עס זענען צום מזל תנאים געווען, און מען האט טעלער צובראכען... און עס האט זיך געפונען א רב צו סדור קדושין, און מען האט א חופה גע־שטעלט, און א גלעזעל געפלאצט, און א לעבען אויך! — — —

נאך עטליכע טעג האט דאס פּאר־פאלק געזאלט פאהרען קיין וויען, געקומען איז עס קיין בוקארעסט און דעם חתנ'ס א פעטער האט דאס יונגע ווייבעל פארקויפט און טראנספּארטירט קיין קאנס־טאנטינאפּאל, א רייכען טערקישען פּאשא אין הארעם אריין...

אפשר ווייסט איהר נישט, רבותים, וואס „הארעם" איז? זייט וויסען, אז ביי די טערקען איז חרם דרבנו גרשון נישט נוהג. און וואס רייכער א טערק איז, מעהר ווייבער האט ער. און „עפענטליך רעכטליך", נישט בסוד, ווי אונזערע גבירים מוזען טון! קיין גרויס נחת דערפון האבען די ווייבער נישט! זיי ווערען געהאלטען אונ־טער שלאס און ריגעל, עס זאל אויף זיי קיין פרעמד אויג פון א פרעמדען מאנספּערשוין נישט פאלען: אצינד, רבותים, דערמאנט אייך אן אחשורוש'ען פון דער מגילה, אן „ב י ת הנשים". „ש ו מ ר הנשים" און אן די סריסים — וועט איהר שוין ווי־סען, וואס הארעם איז טייטש!

נאר נישט אין דעם געהט עס. דאס איז מעשים בכל יום. הונ־דערט אזוינע מעשיות קאנען דערצעהלט און געדרוקט ווערען, און איהר, טייערע רבנים, וואס לייענט נאר א ל ט ע, נישט קיין נייע ספרים, וועט נישט וויסען, נישט וועלען וויסען און ווייטער געבען חופה וקדושין! עס איז אייער פּרנסה! און פרואווט נ י ש ט געבען, וועלען עס פאר אייך אנדערע טון; יהיה־מי־שיהיה, א מלמד, אזוי א ירא שמים, א איד מיט א גארטעל, ווען אפילו א ה ז עברי...

די ברכות זענען זיי צוליעב געדרוקט מיט גרויסע אותיות און געפינטעלט...

די שאלה. וואס איך וויל אייך פרעגען, איז אן אנדערע.
הערט ווייטער:

דעם אָרעמען יונגען ווייבעל איז א נס געשעהען. זי האט חן געקראגען ביים עלטסטען סרים פון הארעם אין די גוויגען, און עס איז איהר געראטען אהיים צו שיקען א בריף צו דער מוטער. און א נס בתוך נס — דער בריף איז אנגעקומען, כאטש טערקישע פאסט! און די אלמנה איז געלאפען מיט א יללה צום גובערנאטאר, און דער גובערנאטאר האט אויף איהר רחמנות באקומען און געשריבען צו די הויכע פענסטער. און די הויכע פענסטער האבען זיך אריינגע־מישט, און מען האט דאס ווייבעל אפגענומען און אפגעשיקט דער מוטער.

דאס „אינגעלע פון וויען“, פארשטעהט זיך, איז לאנג א נעלם!

אצינד געהט דער גוף השאלה: צי דארף דאס יונגע ווייבעל א גט?

צי זענען אזוינע קדושין לשם גנבה פון א נפש, לשם זנות — צי זענען אזוינע קדושין תופש און זי מוז בלייבען אן עגונה?

צי האט איהר, איהר היינטיגע גאונים, פייערדיגע שפיץ־ביי־שפיץ קעפ, צי האט איהר קיין שום מיטעל נישט זי צו באפרייען „מכבלי העגון“?

און אז יא, צי געפינען זיך צווישען אייך אזוינע מענשען, וואס זאלען עס ארויסזאגען און אויף זיך שטעלען און פסק'נען? אזוינע, וואס זאלען אזוינס אויף זיך נעמען, — וואס מען זאל קאנען פון זיי האפען, וואס עס איז פאר א תקנה פאר „בנות־ישראל“?

ווי מיינט איהר, אפשר דער ליפסקער רב?

— — — — — — — — — — — — — — — — —

„אין נאמען פון זיין ליעבען נאמען, וואס האט הימעל און ערד באשאפען“ — —

דאס איז אן אנהויב פון א כתב, וואס דער ליפסקער רב האט ארויסגעגעבען זיין קהל.

און וואס וויל ער דערצעהלען דער הרב האב״ד דק״ק ליפסק אין נאמען פון זיין ליעבען נאמען, וואס האט הימעל און ערד באשא־

פען ? ער דערצעהלט, וואס פאר א התחייבות ער האט אויף זיך גע־נומען קעגען ליפסקער קהל !

„איך, אונטערשריבענער, — קלינגט דאס התחייבות — בין מודה, און מיין חתימה זאל זיין אויף מיר באגלויבט, ווי הונדערט עדות, אז איך, הרב האב"ד דק"ק ליפסק, נישט געצוואונגען, גאר אהן א שום אונס, נאר טאקע מיט מיין אייגענעם גוטען ווילען, האב אויף מיר גענומען, א נדר געטאן, און א נדר אויף קהל'שער דעה, וואס מען קאן נישט מתיר זיין, אז פון היינט אן און ווייטער טאר איך מיך מיט קיינעם פון ליפסקער קהלה נישט ווערטלען, נישט קריגען, נישט רופען מיט צונעמען, מבזה זיין... נישט איך, נישט מיין הויזגעזינט... און אויב עמיץ פון מיין הויז־געזינט וועט עמיצען יהיה־מי־שיהיה פון ליפסקער קהל זידלען, בין איך מחויב אנצושרייען, און שטיל מאכען... און איך וועל די ליפסקער בעלי־בתים נישט שטערען צו מאכען חברות, צו לערנען ש"ס אדער משניות... אויך נעם איך אויף מיר, עס זאל שוין מעהר צו מיין שטוב קיין עולה קיין צוטריט נישט האבען. איך זאל אין מיין הויז מעהר נישט אריינלאזען די מענשען מיט צינגער, וואס בארעדען די שטאדט און זענען זי מבזה... אויך וועל איך די בעלי־בתים פון שטאדט נישט שטערען אין זייערע פרנסות, און וועל נאר קוקען אויפ'ן שכירות...

אט, דעם בריף האט אונטערגעשריבען: יהודה ליב בר' מיכאל ראזענבערג חופ"ק ליפסק און צוגעלעגט דעם רבנ'ישען שטעמפעל...

וואס פאר א הויז האט דער ליפסקער רב געפיהרט ? ווער איז זיין הויזגעזינט ?

וואס פאר א „מענשען מיט צינגער" האבען זיך ביי איהם אויפגעהאלטען ?

וואס פאר א פרנסות האבען עס די ליפסקער בעלי־בתים, וועלכע דער רב מיט'ן הויזגעזינט האבען געקאנט שטערען און זיך מתחייב געווען נ י ש ט צו שטערען ?

וואס האט דער רב געוואלט א ו י ס ע ר שכירות ?

דאס זענען שאלות, אפשר הארבע שאלות ! אבער דאס איז שוין זיכער, אז אויפ'ן ליפסקער רב איז שוין נישט צו רעכענען ! אז ווען עס וועט קומען צו א ליפסקער מיידעל א „אינגעלע פון וויען", וועט דער ליפסקער רב, וואס מוז קוקען אויף זיין שכירות,

נישט קלערען, נישט איבערפרעגען און תוך כדי דבור געבען חופה וקדושין...

און אז דער „אינגעלע פון וויען" וועט נעלם ווערען, און אן אלמנה'ס א טאכטער וועט על פי נס צוריק קומען פון קאנסטאנ־טינאפאל, צי פון בוענאס־איירעס, וועט דער ליפסקער רב פאר איהר קיין עצה און קיין ראט נ י ש ט געפינען, אפילו נישט זוכען...

פון א ז ו י נ ע רבנים וועלען שוין אידישע טעכטער נ י ש ט געהאלפען ווערען!

און נישט פון נ...'ער רב!

ווער דער נ...'ער רב איז?

א איד א למדן, א מדקדק במצוות און ווי זאל איך אייך אויס־מאלען? אפילו א בעל־נסיון...

ערשט נישט לאנג האט ער אויך א נסיון געהאט.

נאר זאל ער עם בעסער אליין דערצעהלען, מיט זיין אייגענעם לשון.

„אין מיין שטעדטעל, פארשטעהט איהר מיך, איז פאראן איי־נער א טוביה. א איד — א האלץ־העקער. אומשטיינס געזאגט, א האלץ־העקער — ער האט דען כח דערצו? נאר א מענש אויף דער עלטער, האט זיך נישט צו וואס צו נעמען, קוים אלף־בית און קאן אפילו קיין דרדקי־מלמד נישט זיין, נעמט ער זיך האלץ צו האק־קען. עס גערויערט ביי איהם ימים ושנים, נאר וואס זאל מען טון? גאָה, נעם צו ביי א איד די לעצטע פרנסה!

איינמאל טרעפט זיך אזא מעשה. צוויי פון די גרעסטע בעלי־בתים אין מיין שטעדטעל האנדלען מיט וואלד. קויפען זיי אמאל א וואלד בשותפות. אז א שותפות, ווערט מן־הסתם א סכסוך, טענ'ען ביידע „כולו שלי", ווי ביי סוחרים דער שטייגער איז. קו־מען זיי צו מיר. מילא, איך וועל זיי קיין דין תורה נ י ש ט פסק'נען; איינער וואלט דאך מיר א ו ד א י א שונא געבלי־בען! ווייל איך מאכען א פשר. בין איך דאך אבער נישט בקי אין די „קוביקען" מיט זייערע חשבונות! בין איך מיך מישב און מוסר! רעד איך בשבת השלום! דערווייל לעג איך אונטער דעם אן איי, יענעם אן איי; זאג איך דעם א חניפה'לע, יענעם א חניפה'לע, ביז

זיי גלייכען זיך אוים ביי מיר אין שטוב. און איך שאקעל צו מיט'ן קאפ: גלייך אזוי! גלייך אזוי! געהען זיי טאקע ארוים צופרידענע און שיקען מיר, מכלומר'שט פסק־געלט, א פוהרעל קלעצלעך פון וואלד. זעהר גלייך! עס געהט צו ווינטער! שיק איך טאקע צו טוביה'ן, ער זאל קומען צוהאקען די קלעצלעך. קומט ער כעלות הבקר און האקט ביז קרוב למנחה. וויפיעל קומט דיר, טוביה? זאגט ער, צוואנציג קאפיקעס. פארשטעה איך, אז מיינען מיינט ער צעהן. זאג איך פופצעהן! ווייל איך רעכען, אז איך וועל אזוי געשווינד נישט האבען צו באצאהלען, זאל איהם קומען פינף קאפיקעס מעהר! אין כאלאטעל־קעשענע האב איך אפילו געהאט פופצעהן קאפיקעס. נאר די לעצטע, און צו דער פענסיע איז נאך א פאר וואכען. און אויסער דער פענסיע האב איך נישט. פון וואנעט? נאר טראכטען טראכט איך מיר אזוי: וועט ער זיין א תובע בפה: „רבי, זייט מוחל, באצאהלט", איז פאראן, איז ער בילכער! פארט א נהנה מיגיע כפו! אלא נישט — איז נישט! וועט זיין מארגען אויף אנ־בייסען. און טוביה האט נישט געמאנט! ער האט געכאפט א טרונק־וואסער, א בליק געטאן, און אז ער האט געזעהן, אז א י ך שווייג, האט ער אויך געשוויגען און איז אוועקגעגאנגען. דעם אמת זאגענ־דיג, האט ער זיך אפילו א פאר מאל אפגעשטעלט, נאר צו מיר אי־בערגעדרעהט האט ער זיך נישט!... מילא, דארף איך מיך שטעלען מנחה דאוונען, וויל איך מיך אויפהויבען, וואשען די הענט, דער־פיהל איך פלוצים, אז עס שטעכט מיך אין דער זייט! עפעס א מעשה — נאר קודם־כל מנחה! איך טו מיינס און דאווען, מבלבל זיין לאז איך מיך נישט אפילו ביי צאן־וועהטאג! נאר ווי איך געה אוים שמנה עשרה — שלעכט! צוריקגעהן די דריי טריט איז מיר שווער! דערמאן איך מיך אין טאטען, עליו השלום'ם, צוואה. אפילו א פראסטער איד געוועזען מיין טאטע, נאר א חרוץ עתיק! פאר'ן גוסס'ען רופט ער מיך צו און זאגט מיר כהאי לישנא: הער, זיינוועל, דו זאלסט נישט גלויבען אין די נ י י ע רופאים מיט די נ י י ע רפואות! וואס נייע — איז נישט געטריי! אלטע רופאים זענען גרעסערע חכמים געוועזען און בעסערע רפואות געהאט! קוים, חס־ושלום, ווערט דיר עפעס, כאפ א ווינער טרענקעל! — אזוי האט ער געזאגט. א ווינער־טרענקעל קאסט טאקע פופצעהן קאפיקעס. זאג איך אפ „עלינו", הויב אן זוכען די מטבע אין כאר

און פעקלעך, נאר אהן פאספארטען... אויף גאַטס באראַט און אויפ'ן „פעקלערס" יושר...

ווער עס האַט נאר א תביעת עין דערקענט זיי באלד. א בליק פון פארלוירענע שאף... בלויע פנימ'ער, פארביסענע ליפען, עס זאל פון זיי קיין קרעכץ, קיין קול נישט ארויס. פארדריקט, מען זאל קיין אַרט נישט פארנעמען, מען זאל קיינעם אין די אויגען אריין נישט פאלען... ווייבער שווייגען! די טרערען פאלען, טרערען ווי ארבעס, נאר שטיל... קינדער זיצען אהן א קלאנג, אהן א שמייכעל, מיט פארשראקענע אויגען...

און, זארגט נישט! אז מ...'ער כשר'ער איד האַט א תביעת־עין. ער קומט אין וואגאן און דערקענט זיין קרבן אין אויגענ־בליק. און קוים דערקענט ער, געהט ער צו ווי א שוחט; פרום און קאלט, נאר אהן א חלף. ער שטרעקט נאר אויס די האנט. „ר' קרוב — זאגט ער — שענקט א קערבעל!"

באמערקט: ער בעט קיין נדבה נישט. ער זאגט אויך נישט: גיב, אניט וועל איך אויסזאגען! נאר געלאסען זאגט ער: ר' קרוב, שענקט א קערבעל! שענקט מען נ י ש ט, געהט ער זיך אוועק. און ווי פון אונטער דער ערד וואקסט ארויס א בלוי בלימעל, און דער עמיגראנט ווערט אראפגעשלעפט מיט ווייב און קינד, מיט פעק און פעקלעך — גלייך אין תפיסה אריין... שענקט מען טאקע יאָ! און דער שעהנער איד געהט אראפ א צופרידענער, און אויף זיין אַרט קומט — א אידענע, זיין ווייב. זי ווארפט אויך נאר א בליק און דערקענט אויך כהרף עין דעם קרבן, שטרעקט אויך אויס די האנט: ר' קרוב, שענקט א קערבעל!

דערנאך קומט א שנור, א טאכטער, אן איידעם... אן אנדער שעהנער איד...

און דעם רב, כאטש ער האט קיין כתב נישט געגעבען, פאלט נישט איין צו שטערען!

און שעהנע אידען האבען טאקע פרנסה איבער'ן מויל, און מאכען קינדער חתונה און גיבען צדקה, און מען באקומט ביי זיי א גמילת חסד, און רח"ש צאהלען זיי, אז עס קומט אויס, כיד המלך...

און בעלי־בתים! זיי בויען זיך הייזער, אפילו בתי־מדרשים! איינער האט אויפגעשטעלט א י י ן בית־המדרש, האט זיך

דער צווייטער מקנא געווען און אויפגעבויט א צווייטען — נאך א ש ע נ ע ר ע ן בית המדרש! און איןביידע בתי־מדרשים זענען „עליות", „פתיחות", „יין קדוש" וכדומה מצוות — גאלד און טאַלער, א ה ן ציוניסטען!... און דער עולם־הבא פאר מ...'ער שעהנע אידען וואקסט אויך ווי אויף הייוועז!

און ווי געזאגט — דער רב, זאל לעבען, קוקט און שווייגט!

ער וועט נישט שטערען דער פרנסה פון א „פעקלער", פון א „מולייכער", פון יהיה מי שיהיה א בעל־בית, אפילו נישט א נפשות־הענדלער... און חופה וקדושין, אז מען וועט דארפען, אבי רח"ש, וועט ער געבען... און עגונות מתיר זיין — לאו!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

און צו דער רבנ'ישער אסיפה, וואס דארף אין קורצען זיין אין פעטערבורג, ראט איך, מען זאל פון אונזער קאנט ארויסשיקען: דעם ליפסקער, דעם נ...'ער, ווי אויך דעם מ...'ער רב!

און די בעלי־בת'ישע קהלות וועלען קאנען רוהיג זיין פאר'ן זומפ!... עס וועט קיין ווינטעל נישט בלאזען, קיין שניי נישט זיין! און פרנסה וועט בלייבען פרנסה! און עס וועלען זיין עגונות, עס וועט בלייבען „חליצה", און אידישע טעכטער וועלען אויך בלייבען א גאנגבארע סחורה... ווי היינט, ווי נעכטען, ווי אלע מאל...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

26.

4טען דעצעמבער, 1902

בריף און מאמרים ווי האָלץ... פון פאַרשידענע דאַטען, פון גאַנץ תּפוצות ישראל, נאָר די פאַקטען צושיטען זיך ווי זאַמד, קלעפּען זיך נישט און האַלטען זיך נישט צוזאַמען, און עס טריקענט מיר דער מח קלערענדיג: אויף וואָס פאַר א פּאַדים בינד איך אויף די פּערעל? איך זיץ און קלער, און די ברעמען פאַלען מיר שווער איבער די מידע אויגען. איך שלאָף איין, און עס קומט אויף מיר אַ חלום, וואָס לאַכט אויס אָרט און צייט און בינדט צוזאַמען נאָהענט און ווייט, און ווייטערס... און עפּעס טראָגט מיך אין חלום אויף און אָפּ איבער טאָל און בערג, איבער טעג, וואָכען און חדשים...

אַט בין איך אין באַזעל אויף אַ קאָנגרעס. צוזאַמענגעפאָהרען זיך א סנהדרין מארבע פּנות העולם, נאָר דאָס אידעלע פון יענער זייט סמבטיון פעהלט, און עס איז אַ שקלא וטריא: וואָס איז אַזוינס ציוניזם? און מען שפּאַרט און אַמפּערט זיך, און מען רעדט אין אלערליי לשונות, מיט אלערליי מינים פון העויות און תּנועות, ביז מען מאכט יד־אחת און מען ענטפערט: „ציוניזם איז די אידעע, צו שאַפען פאַר'ן אידישען פאָלק אַן עפענטליך־רעכטליך־געזיכערטע היים אין פּאַלעסטינא...“

און איך פרעג מיך: וועט עמיץ זיין דאַגעגען? און איך ענטפער מיר: א מאַסע. ערשטענס, די אַלע, וואָס קאָנען קיין נייע אידעען נישט ליידען, וואָס קאָנען שוין קיין נייע אידעען נישט פאַרטראָגען. אפילו נישט קיין אַ ל ט ע אידעען מיט א ניי פּנים... אויך די, וואָס וועלען נישט לאָזען „כאַפּען פיש פאר דער נעץ“ און — פאַר דער צייט, בפרט — אָהן א רמז אין זוהר, אָהן א גמטרי"א אין „רזיאל המלאך“ און מיט א קאָנקורענץ פאר די הייליגע און גוטע אידען, וואָס האָבען זיך שוין לאַנג אונטערגענומען דעם פּאָדריאַד אראָפּצוברענגען משיח'ן און צו באַפרייען די כּנסת־ישראל פון לאַנגען „והוא רחום“...

מאנכע וועלען פארציטערט ווערען. דאס זענען די, וואס דאס וואָרט: „דאס אידישע פאלק“, ווארפט זיי אין זיבעטען שוויים אריין!

פונוויטענס וועלען זיך אפשר האלטען אויך די, וואס ווילען נישט אויפהענגען אלע אידישע געשעפטען, ווי אן אפריים־קאלענדאר אויף א נאגעל אין דער וואנט!

— וויפיעל דארף קאסטען א טשארטער? — הער איך פרעגט דערוויל א סוחר׳ישע נשמה.

— פינף און צוואנציג מיליאן רובל! — ענטפערט א ציונים־טישער בן־בית.

— או! — דערשרעקט זיך יענער.

— נישט פאראן קיין ארעם פאלק! — ענטפערט דער בן־בית. — —

מהיכא תיתי, טראכט איך. נישט קוקענדיג אויף די העכסטע אידעאלען, וואס א זינדיגער בשר־ודם קאן האבען, האט דאס אידישע פאלק דאסזעלבע רעכט צו וועלען, וואס אלע ווילען און האבען. און כל־זמן אלע פעלקער האבען זייער אייגענס, אפגעזונדערטע, אפגעגרענעצטע לענדער, מעג די כנסת ישראל אויך גלוסטען א פארזיכערטע, עפענטליך־רעכטליך פארזיכערטע היים... פיינע פיערציג קאפיקעס אויף א שקל און עטליכע רובל אויף אן אקציע וועל איך נישט קארגען... און איך חזר מיר איבער: אן עפענטליך־רעכטליך פארזיכערטע היים... נאר עפעס א שכן הויבט זיך אויף און רוימט מיר איין: ווארט, עס איז נישט אזוי פראסט, ווי מען זאגט! דא איז א ו י ס ל א נ ד האט דער ד י י ט ש צו שאפען: דער דייטש איז בטבע א פשטן, וואס ער זאגט, דאס מיינט ער... לאמיר נאר אהיים קומען!... עס איז א טיפע סוגיא, א שווערע סוגיא, א פלפול און א פרד״ס און א שטיק השכלה און עקאנאמיקא... וועסט זעהן!

איך וויל מיך אומקוקען, ווער עס רעדט, בעסער זיך איינהערען

אין וואס מען זאגט, נאר דער רוח האט מיך שוין אוועקגעשלעפט איבער טאל און בערג קיין מינסק, אויף אן אסיפה, נאר אהן דייט־טשען...

דער גרויסער עולם שלאפט אפשר נישט, נאר דרימלען, דריי־מעלט ער. קיין פריי, אפען אויג פאר א מיליאן... עמיץ שמייכעלט ווי פון חלום, מן־הסתם זעהט ער א פולע באנק מיט גאנצע פינף און צוואנציג מיליאן: א צווייטער בייסט די ליפען, אפשר איז איהם א שאד אזויפיעל געלט פאר א פאפירענעם טשארטער... און אויף דער בימה שטעהט איינער מיט פייערדיגע אויגען און רעדט:

— דער ציוניזם שטעהט צו צום פאלק און וויל געלט! דער ציוניזם וויל נאר נ ע מ ע ן, אבער וואס ג י ט ער? וואס וויל ער ג ע ב ע ן, דער ציוניזם?

און איך מיין, אז איך האב א קלארע תשובה אויף דער שאלה: דער ציוניזם וויל געבען א לאנד, ארץ־ישראל וויל ער געבען... ער וויל ע ר ד פאר'ן פאלק, ערד צום אקערען, זייהען און שניידען... דער רעדנער אבער ווייסט אפנים בעסער.

— דער ציוניזם — זאגט ער — מוז שוין אנהויבען צו געבען, באלד און דא!

און אין נאמען פון ציוניזם שיט ער ווי פון א פאס ארויס טייערע מתנות פאר'ן פאלק: ארטעלען, חברות, פאררינסטען, וואס איהר ווילט, און דער עולם, הערענדיג פון מתנות, וועקט זיך אביסעל אויף און עס הערט זיך א געדופעריי: ווענינ, וועניג!

איינער וויל נאך: קאטעדרעס פאר מלמדים, א צווייטער אן אוניווערזיטעט אין דער שווייץ אדער אין ארץ־ישראל, א דריטער מעטאדען צו לערנען עברית בעברית — און עס ווערט א געשריי: קולטור! קולטור!

און צווייערליי קולטור!...

און דער, וואס טראגט מיך, פארטייטשט מיר: ציוניזם איז אייגענטליך א הון. נאר, אז עס וועלען איהר אויפוואקסען גאלדענע פליגעל פאר פינף און צוואנציג מיליאן, וועט זי ווערען אן אדלער און אוועקפליהען ווייט, ווייט צום לבנון, צום הר־הבית... דערוויל זיצט זי אויף איין ארט, און יעדער קומט און לעגט איהר אונטער

אויסצואוואַרעמען אַן אַנדער איי... קולטור־אייער, עקאָנאָמישע־אייער, עבֿרית־בעבֿרית־אייער... און וואָס זאָל זי געבעך טון, די הון? זי וואַרעמט...

— און אַלע אייער האָבען אין זיך ל ע ב ע ן?

— ניין... אַסך וואַנט־געריבענע אייער... עקרות — — — —

און ער טראָגט מיך ווייטער אַוועק...

און דער רוח כאַפּט מיך ווייטער און פאַרטראָגט מיך קיין ראַדאָם... אַ סטודענט איז אַראָפּגעקומען, אַ יונגער סטודענט, מילך און בלוט, און ער האַלט אַ רעדע, פאַר אַ קליינעם, נאָר אַ פיינעם עולם...

ציוניזם — רופט ער — איז נישט קיין פינף און צוואַנציג מיליאָן, מיר זענען צו ע ר ה א ב ע ן, מיר פליהען צו הויך, מיר זאָלען זיך אַראָפּלאָזען און גראָבלען אין פרעמדע קעשענעס, אַרויס־צוקריגען קליין־געלט... ציוניזם איז נישט קיין טשאַרטער — פּאָ־ליטיק לאָזען מיר פאַר אַנדערע, פאַר „דייטשע יודען“, וואָס זענען נישט קלאָר אין אונזער לעבען, וואָס זייער אויסגעקיהלט האַרץ ברענט נישט מיט אונזער רוסיש־פּויליש־אידישען פייער־און־פלאַם! ציוניזם איז דערוויל אויך נישט ארץ־ישראל, וואָרים גיט אונז היינט פּאַלעסטינאַ, צי קאָנען מיר זי נעמען? האָבען מיר אַ פריי קולטיווירט פאָלק? קאָן אונזער פאָלק אַרבייטען? ציוניזם איז — קולטור... קולטור... און ווייטער קולטור...

— הידד!

איך עפּען אַ מויל מיטצושרייען, נאָר דער רוח האָט מיך שוין געכאַפּט און טראָגט מיך ווייטער...

וואו בין איך?

דאַכט זיך, אין קאָוונאַ, אין דער שטאָדט פון ישיבה־בחורים, מוסר'ניקעס און אַנדערע זיבען זאַכען, אויף אַן אסיפה פון „ש ל ו ם ־ ציון“ און אפשר גאָר אין באַברויסק אויף אַן אסיפה פון „ש ע ר י צ י ו ן!“

פאַרזאַמעלט זענען הונדערטער, הונדערטער מענשען, און מענשען מיט'ן פולען מויל, אמת'ע אידען, מזרחי־אידען... אידען

מיט בייכער, אידען מיט גרויע און מיט ווייסע בערד, אידען מיט לאנגע ברעמען, בייזע פּנים'ער — אפילו ר י י כ ע אידען!

— שא! שא! די תקנות!

און מען לייענט תקנות — —

היות, ווי מען וויל אונז היינט אפּגעבען ארץ־ישראל, ערלויבען פראנק און פריי מקיים צו זיין אלע מצוות התלויות בארץ, עס זאל שוין אפילו זיין א בית־המקדש, שטעהן א מזבח, עס זאלען אפילו גרייט זיין קעלבער אויף קרבנות, זענען מ י ר נאך נישט פאַרטיג! וועט דער עולם נישט וויסען, ווי אזוי מען דערנעהנט א קרבן, וואס פאר א קרבן, ווען קומט א קרבן, ווען די כהנים דאַרפען געהן תרומה עסען, ווי אזוי מען איז זיך נוהג מיט א סוטה... עס וועט נישט זיין קיין מיראַווא סודיא און קיין קאָדעקס, און קיינער וועט נישט קאָנען קיין דין־תורה פסק'נען... עס וועלען זיין פעלדער און ווייגגערטנער און דעם דין פון שמיטה און יובל וועט מען נישט וויסען, על־כן האָבען מיר מתקן געווען א חברה ש"ס פאר בעלי־בתים, א חברה „חומש מיט רש"י" פאר'ן המון עם... היינט, שבת בראשית, איז געווען א התחלה, דער סיום וועט זיין אם ירצה השם, אויפ'ן הר הבית — — —

— אמן! אמן!

און איך וויל אויך מיין מויל עפענען און שרייען, זאל זיין „הידד", זאל זיין „אמן". נאר דער רוח האָט אפּנים קיין צייט נישט, ביי די האָר שלעפּט ער מיך, איבער טאל און בערג, איבער אפּגעלענגע וועגען —

שא: עס פויקט! שא, עס טראָמייטערט! פון אונטער א בארג ווייזט זיך א פאַן... מיט גאָלדענע גרויסע אותיות: דגל מחנה יהודה! די פויק פויקט, דער טראָמייטער טראָמייטערט, און נאָך דער פאָן געהט א מחנה גבורים: מגן־דוד'ס אויף די ברוסט, נעז ביי די מיילער, — אונטער זייערע פיס ציטערט די ערד... אויף די שפּיצען פון די פּיקעס ציטערט דער בליץ — — —

— וואוהין געהט איהר, גבורים? איינגעמען ארץ־ישראל? עס פעהלט געלט צו קויפען?

— איינגעמען די קהלות! — ענטפערען די גבורים און מאַרשירען ווייטער... און ווערען פאַרשוואונדען אין א גאָלדענעם שטויב...

און איך בעט מיך ביים רוח, וואס טראגט מיך ארום: איך בין דיר מוחל די גבורים, וואס געהען איינגעמען די קהלות, די מתנות, מיט וועלכע מען וויל מיך באשיטען אין גלות, איך בין דיר מוחל די חברה ש"ס מיט דער קולטור צוזאמען, וויין מיר די שטילע ארבייטער, די אמת'ע שטילע מענשען, וואס האבען כח אויסצו־האלטען ביי דער גרויער שטילער ארבייט, וואס פויקען נישט, טראַ־מייטערן נישט, האלטען קיין רעדען נישט, אמפערען זיך נישט אי־בער הארט־קלינגענדע איזמען — וויין מיר די, וואס קלייבען געלט, וואס זאמלען די ארעמע גראשען פאר'ן נאציאנאל־פאנד, פאר דער קאלאניאל־באנק, ציוניסטען, צי נישט ציוניסטען.

ער הערט מיך אבער נישט, און ווערט אפשר נאך בייז, און לאזט מיך אראפ אין א קאלטער, פייכטער ווינטער־נאכט, אין ער־געץ א גרוים־שטאדטישען מארק...

אינמיטען מארק האט עמיץ, אפנים פאר רחמנות, אנגעלעגט אביסעל האלץ און אונטערגעצונדען — —

און דער עולם פון די ארומיגע הייזער לויפט ארוים צום פייער זיך דערווארעמען —

טייל ברענגען זיך מיט קארטאפעל און בראטען, טייל קלאגען זיך, פארוואס דער, וואס גיט פייער, גיט קיין קארטאפעל נישט... אנדערע ווארעמען זיך די הענט און לייענען קריאת־שמע, נאך אנ־דערע זאגען תהלים... אן אפגעריסענער משכיל לייענט בערנפעלד'ס „דעת אלהים", א סטודענט לערענט זיך בעמיע, אנדערע שאקלען זיך גלאט... טייל דערצעהלען זיך מעשיות...

און דאס האלץ ברענט און וועט זיך אויסברענען...

און איינער רופט צום צווייטען: בערעל, ברענג אביסעל האלץ; שמערעל, ברענג אביסעל האלץ, יוסל — אביסעל האלץ...

נאר זעלטען עמיץ זאל ברענגען...

מען ווארעמט זיך, מען דאווענט, מען לערענט, מען דערצעהלט מעשיות, מען בראט אפילו קארטאפעל, מען שאקעלט זיך גלאט אזוי, און האלץ וויל קיינער נישט ברענגען...

27.

11טען דעצעמבער, 1902

„און די פיערטע מכה פון מצרים — זאגט דער טייטש־חומש — איז געווען ערוב“. און דער טייטש־חומש פארטייטשט: ערוב איז א פארמישונג פון אלערליי קליינע און גרעסערע חיות און פון שקצים ורמשים, הן פון איבער דער ערד, הן פון אונטער דער ערד און אפילו פון ימים ומדבריות... אלע זענען גע־נען געקומען קיין מצרים, און עס איז געגאנגען א טכויר מיט א מויל־ווארף, און א פוקס מיט א קיניגעל און א שטעכעדיג חזיר'ל מיט א גליטשיגער פראש וכדומה אלערליי פרעסער, בייסער און צו־פער און האבען זיך צולאזט אין גאנץ מצרים. און אז א מצרי האט זיך אפגעשטעלט אין גאס און געוואלט עפעס פארבייסען די נשמה צו דערכאפען, אדער עס איז דורכגעגאנגען א בעלפער מיט „פארווארימעס“ פאר דעם מצרי'ס מיט דער מצרי'טעם קינדער אין חדר אריין, איז אונטערגעשפרונגען א חיה'לע און האט אויס־געריסען דאס עסענווארג פון די הענט, אפילו דעם ביסען פון מויל... אנדערע קלענערע חיה'לעך האבען זיך געהאלטען אין די לעבער און אין די שפאלטען פון די שטיבער, און אז זיי האבען דערפיהלט א ריח פון מאכלים, זענען זיי ארויס פון זייערע באהעלטענישען און געכאפט פון די טישען, פון די שיסלען און פון די טעפ... און גאר קליינע חיה'לעך האבען זיך ארונטערגעכאפט די מצריים אונ־טער די מלבושים און אפגעביסען פון זיי די הויט... און עס האט געהונגערט דער מצרי מיט דער מצרי'טע אין שטוב און אין גאס און די קליינע קינדער אין די חדרים, און די חיות מיט די חיה'לעך זענען אלץ פעטער און דיקער געווארען... און פון א ווערעמעל איז ארויסגעוואקסען א פוקס, פון א היישעריק א לייב...

דער רבינו בחיי שרייבט: אז דער נס פון ערוב איז געווען על פי דרך הטבע. אז עס איז געקומען די צייט אויסצולייזען ישראל, האט דער רבונו של עולם געשיקט א הונגער אויף די חיות אין די לעבער, אין די הייל̈ען, אין די וואסערען און אין די גע־

מויזעבצער, און דער הונגער האט זיי געטריבען פון זייערע ערטער צום ישוב צו, און די נייע מחנות האבען געטריבען די אלטע מחנות, פון דערפער אין שטעדטלעך, פון שטעדטלעך אין שטעדט, פון שטעדט אין גרעסערע שטעדט אריין ביז צו פרעה׳ס פאלאץ...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

דאס אלץ איז אמאל געווען!

היינט איז אפשר אויך שוין צייט אויסצולייזען ישראל, נאר די מכות פאלען נ י ש ט אויף מצרים...

און א הונגער איז, און טרייבט די חיות, די חיה׳לעך פון דער־פער אין שטעדטלעך, פון שטעדטלעך אין שטעדט, פון שטעדט אין גרעסערע ביז אין גאר גרויסע שטעדט אריין, און זיי זענען הונ־געריג און כאפען פון די הענט און פון די מיילער, און נישט דער מצרי הונגערט, נאר די „כ נ ס ת י ש ר א ל", היינט האט זי ערוב...

און דער היינטיגער ערוב פון כנסת ישראל איז ערגער פאר יענעם ערוב פון די מצרים... יענע חיה׳לעך האבען נאר געכאפט עסענווארג און נישט קיין מלבושים, ווייל די חיה׳לעך זענען גע־גאנגען נאקעט, און די היינטיגע חיות און חיה׳לעך טראגען רא־צעמארענע קאפטאנעס מיט סטראקעס, זילבער־האריגע שטריימלעך און זיידענע זאקען... און די נקבות פון די חיה׳לעך טראגען סא־מעטענע און זיידענע מלבושים מיט טייערע בראבאנטער־שפיצען, און היט פון יענער זייט גרענעץ מיט פעדערען פון פייגעל פון יע־נער זייט ים, און זילבערנע און גאלדענע פאנטעפאלעך, אחוץ אזוי תכשיטין... און ד י חיה׳לעך ווערען אויך פעט און דיק און וואק־סען אין דער לענג און אין דער ברייט, און מעהרען זיך, ווי פיש אין וואסער, און ווי די פרעש אין מצרים און ציהען אונז אפ די העמדער פון די לייבער און דערנאך ערשט רייסען זיי דעם ביסען פון מויל...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

און די חוצפה פון די חיה׳לעך וואקסט פון טאג צו טאג, און דער אפעטיט זייערער פון שעה צו שעה.

און אז אן אלמנה פון ערגעץ אן עפוש לעבט אין דחקות פון

א ציג, הערט זי דעם גבאי'ס אן עצה, פארקויפט די ציג, קויפט זיך א צעטעל אויף דער לאָטעריע און די רעשט גיט זי אוועק דעם חיה'לע פאר א צוזאָג — א זכה בגורל... געווינען, פארשטעהט זיך, געווינט ערגעץ אן אנגעגעסענער עושר, און זי מיט די קינדער שטרעקען אוים די צונג פאר א טראָפּען מילך...

און אז אן אָרעמער בעל־הבית לעבט צעהן יאהר מיט א ווייב און האָט, נישט פאר אייך גערעדט, קיין קינדער נישט, און ער זאָגט: „אהבתי את אשתי" און וויל מיך מיט איהר נישט גט'ען, גיט איהם עמיץ אן עצה טובה, און ער נעמט דאָס הייזעל און פאר־שרייבט אויפ'ן היילינגען רבי'נס נאָמען פאר א בן־זכר... קיין בן־זכר, פארשטעהט זיך, באקומט ער נישט, נאר דער היילינגער רבי פארמאכט א י י ן אויג, דערנאָך דאָס צ ו ו י י ט ע, און זיין יורש טרייבט דעם אָרעמען בעל־הבית פון דירה אָרוים און וואלגערט זיך אַרום מיט דער עקרה אין גאַס...

און ווער עס טרינקט זיך, כאפּט זיך אן ביי א שטרוי... און אז א קלוג און קארג געוואָרענער פריץ נעמט צו ביים איד די פאכט און גיט זי אוועק זיין אייגענער טאָכטער פאר נדן, פאָהרט דער איד מיט ווייב און קינד און צובראָכענע זיבען זאכען אין שטאָדט אריין... און איידער ער דינגט נאָך א דירה, די פוהר מיט די זאכען שטעהט נאך אינמיטען מארק, דאָס ווייב מיט די קינדער דרעהען זיך אַרום דער פוהר אָדער זיצען און קרעכצען — זוכט ער שוין פרנסה, לויפט ער אריין צום היילינגען רבי'ן, וואָס האָט זיך צו זיין מזל, נאָך אויף א טאָג פארהאלטען אין שטאָדט, און קויפט פאר'ן לעצטען גראָשען א ברכה... די ברכה, פארשטעהט זיך, ווערט נישט מקוים, דער דאָרפס־איד האָט זיך נישט צו וואָס צו נעמען, פון גע־זונטען ווייב איז אין „עפּוש" געוואָרען א „לא עליכם", א „לאַ־יצלח", די קינדערלעך פאלען אויך גאנץ אָפּט אוועק... אָבער א גלאָז מילך פאר א קראַנקען, א רעצעפּט צו ח"י גדולים פאר אן אנ־דער חיה'לע איז שוין נישטאָ!

און אז א יונגערמאן פון „עפּוש", צי נישט פון „עפּוש", האָט זוכה געווען אראָפּצוגעהן פון קעסט מיט ווייב און קינדער און דעם נדן האָט דער שווער צוגענומען, צי א שותף, צי דער פריץ, צי ער איז אַזוי געגאַנגען לאבוד, און דאָ רופט מען: יעמוד! — זיי מוחל, שטעל זיך צום „פריזיוו", און אצינד דינען קאָן ער נישט,

טאר ער נישט, וואו וועט זיך דאס קליינוואַרג אהין טון? בעוואַ־רענט ער זיך טאָפּעל: קויפט ער ביים רופא זיך א פעהלער און ביים חיה'לע פאר'ן לעצטען רובל א גרויסען לאַז... און ציהען ציהט דער שלימזל ארוים א קליינעם לאַז און דער פעהלער האט ד ע ר ו ו י י ל אויך נישט געהאָלפען — ער געהט, און ווייב־און־קינד געהען אוים פאר הונגער...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

און פון ערגעץ אין „עפּוש" ווערט א חיה'לע געטריבען און גע־טריבען, ביז עס קומט קיין ווארשוי, און שטעלט זיך אָפּ אין דער און אין דער גאס. און ימים נוראים איז עס, דאס הייסט: פאר'ן „פּריזיוו", און דאס חיה'לע באנוצט זיך מיט דער צייט און שרייבט נח מיט זיבען גרייזען א מודעה, און צוואווארפט זי אין אלע „אי־דישע" גאסען און הויפען, באשר בכן ער איז א ספּעציאליסט צו „פּריזיוועו", ה ו י כ ע נומערען האט ער... אויך, אז מען דאַרף, פארקלענערט ער די מאס, און פארגרעסערט וואס עס איז פאר א „פעהלער"... און פּריזיוואניקעס קומען פון אלע גאסען, און ג ל ו י ב ט נישט דער „פּריזיוואניק אליין", האט ער, ביז הונדערט און צוואנציג יאָהר, א טאטען, וואס גלויבט, א מאמען, וואס גלויבט. און מוהמעם עטליכע, וואס גלויבען, און מען פארזעצט די קישען פון אונטער די קעפּ, די מלבושים פון לייב, און מען פארשולדיגט זיך. אויף גאָטס בוראַט, גמילות חסדים, און מען איז זיך משוה כמנין „פּטור", און מען שאקעלט אוים פאר'ן חיה'לע די קעשענעס, ווי צו תשליך, אז מען האט נישט מעהר און מען גיט האנט־געלט און א חרם־קוויטעל אויף די רעשט...

און דערנאָד, אז דער „פּריזיוואניק" געהט דינען, האט מען איהם קיין לייבעל, קיין העמד נישט מיטצוגעבען...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

און, אז עס מאכען זיך שלעכטע צייטען אין „גרר", די פּרנסה פאלט, און סמאָלע טרייבען אין וואלד לאָזט מען נישט, קיישלעך פלעכטען קאן מען נישט, און דער פויער האט נישט מיט וואס אין שטאָדט ארייננצוקומען און פארוואס עפּעס צו קויפען, און עס פוילט דאס לעצטע ביסעל סחורה אין געוועלב, און דאס ביסעל גע־

בעקס שימעלט ביים בעקער... און דער איד פון גרר האט בטחון און ריהרט זיך נישט פון גרר, און האט אפילו אויף „הוצאות־הדרך" נישט, ער זאל זיך קאנען ריהרען פון גרר; קוקט ער מיט הוילע אויגען אויפ'ן טעלערל פון הימעל, און עס געהט די סדרה: „ויחי רעב בארץ" — ווערט קלייען־ברויט א מאכל, מיט קארטאפלעס־שאלעכטס צוגעביסען... און מען הונגערט, און מען קרענקט, און אז איבערגאנג פארשלעפט זיך, און „גרר" הויבט אן זוכען חטאים, תשובה־טון, האלב גרר לויפט אויף קבר־אבות שרייען, די צווייטע העלפט רייסט איין די שול מיט קולות, און דערהערען דערהערט א „חיה'לע" אין עפוש, עטליכע מייל פון גרר, און עס קומט צו־פאהרען...

און עס קומט צופאהרען, און עס שטעלט זיך אפ אין פאר־שטעדטעל, אין ערשטען הייזעל באלד. און דינגט דאס הייזעל אפ ביים פויער, און רייניגט עס מיט קרייטעכצער, און שלאגט מזוזות אן ביי די טירען, און קמיעות פאר די קוימען און לעגט הייליגע ספרים אויף די פענסטער און עפענט דערנאך א קליין לופטשיקעל אויף גרר און נעמט, און נעמט — ווי א בייז פערד נעמט ער... ער נעמט, און די מגפה נעמט!

און דער גראדזשיסקער רבי פאהרט נישט ארויס, ער איז א מושל בכפה אויפ'ן ארט, און וואלט געהאט א גן־עדן אין גראד־זשיסק, ווען נישט דער משולח פון לאמזשער ישיבה, וואס קומט פון צייט צו צייט צו פאהרען, האלט א דרשה און נעמט ביי א גראד־זשיסקער איד צו א דרייער, טאקע דעם דרייער, וואס דער רבונו של עולם האט איבערגעגעבען דעם גראדזשיסקער צדיק, טאקע דעם דרייער, אויף וועלכען דער גראדזשיסקער צדיק רעכענט, און קאן זיך פון איהם באין אופן נישט מתיאש זיין...

און עס ווערט א מלחמה צווישען גראדזשיסקער צדיק און דעם משולח פון לאמזשער ישיבה... צווישען דעם גראדזשיסקער צדיק'ס „תורה" און לאמזשער משולח'ס דרשות, ווענען דעם האר־טען דרייער, ווענען דעם גראדזשיסקער אידס הארטען דרייער...

און עס האט זיך געדאכט: דער גראדזשיסקער האט מנצח גע־ווען. חסידים האבען זיך ארייגעלעגט אין סאמע מיט, און מען

האט גע׳אסר׳ט דעם לאמזשער משולח׳ס דרשות! און נישט פון הימעל האט מען גע׳אסר׳ט, נישט קיין בת־קול האט אויסגערופען א גזרה, נאר די „מעשענע קנעפ“. וואס האבען צו זאגען און צו שאפען!

דער כח פון דער לאמזשער ישיבה איז אבער גרויס, און נאך גרעסער דעם משולח׳ס יצר־הרע צום גראדזשיסקער אידס דרייער. און א איד א למדן האט זיך אן עצה געגעבען, און איז אראפגע־קומען קיין גראדזשיסק, ווי אלעמאל, קיין דרשה זאגען וועט ער נישט, אבער תורה לערנען מעג ער? תורה פון חומש ארויס!

און שבת פרשת „איך זאל אזוי וויסען פון ביידע“, האט זיך דער משולח אנידערגעזעצט ביים גרויסען לומדים־טיש אין גראד־זשיסקער בית־המדרש. און ארום טיש האבען זיך געזעצט די גרוי־סע בעלי־בתים, און דער משולח און די גרויסע בעלי־בתים האלטען אפענע חומשים פאר זיך, און ארום דעם עולם מיט די אפענע חומשים שטעהט א ראד קלענערע בעלי־בתים, און ארום די קלע־נערע גאר קליינע בעלי־בתים, דערנאך ערשט א ראד פון בעלי־מלאכות און אזוי אידען... און דער משולח הויבט אן א פסוק און פארטייטשט ע״פ פשט, און פרעגט א קשיא און פארענטפערט זי. און ווי פון אונטער דער ערד וואקסען ארויס אנדערע צוויי קשיות, דערנאך פיער, דערנאך אכט, און זיי פארוויקלען און פארקניפען זיך, און פארבינדען זיך און עס ווערט א דרשה, א קינסטליכע דרשה, ווי א שפינוועבס ארום א תורה׳לע, און עס קנאקט, און עס רוישט, און דער עולם טראכט: עס איז זיסער, ווי האניג, און דער משולח טראכט: דעם גראדזשיסקער אידס הארטער דרייער איז מיין...

און עס האט זיך געדאכט, ער האט מנצח געווען, נאר נישט אזוי געשווינד איז מען א חיה׳לע פון „ערוב“ מנצח...

דאס חיה׳לע זעצט זיך צום טיש, און קיינער קומט נישט צו געהן! עס טראגען זיך די ריחות פון שבת׳דיגע טיש־בשמים. — וואו זענען די נעז? עס וועט אריין א קוגעל — ווער וועט כאפען שירים? און ווער וועט שטעלען ווייז? מיט וועמען וועט ער בענ־שען?

— וואס איז געשעהען? — פרעגט דער רבי זיין רוח־הקודש, דעם גבאי. און דער גבאי ענטפערט:

— דער משולח פון לאָמזשער ישיבה דרש'ענט!

און דער רבי זאָגט:

— געה און זאָג, וואו מען דאַרף!

און דער גבאי ענטפערט: ער שטעהט נישט אויף דער בימה און זאָגט נישט אויסענווענדיג, ביים טיש זיצט ער און לערענט, און זאָגט פון דער סדרא...

ווערט דער רבי גרין! די הענט ציטערען, די אויגען פלאַמען.

— געה, — זאָגט ער מיט א הייזעריג קול פאר כעס — געה אין בית־המדרש אריין צום עולם און זאָג זיי מיט די דריי אותיות, אז איך הייס נישט לערנען!

און דער גבאי איז געגאַנגען און האָט געזאָגט, און דער עולם האָט זיך דערמאָנט, אז מען דאַרף, אז מען מוז מורא האָבען פאר א רבי'ן, און דער משולח האָט אפשר קיין פאס נישט געהאַט, און אויפגעהויבען האָט זיך דער משולח, צולאָפען זענען זיך די בעלי־בתים, דער גבאי האָט די חומשים פאַרמאַכט...

מנצח געווען האָט סוף כל סוף דער רבי, דער ד ר י י ע ר איז ז י י ן!

28.

18טען דעצעמבער, 1902

אויב איהר מיינט, איך בין א בייזער בטבע, האט איהר א טעות.

אז עס טוט מיר וועה, שריי איך. אז עס כאפט מיך ביי דער לעבער, אז מען באלעגט מיר די נשמה מיט פאקשיוועו (צו „קראַ־פעווע", ווי שלום־עליכם וויל), מאך אין קולות, און וועק אייך אמאל פון זיסען שלאף, און פארטרייב אייך די זיסע חלומות — אבער ווייטער, בין איך ג אַ ר א גוטער מענש! א נשמה האב איך א גילדענע, מען וואלט זי געמעגט אין לאמבארד שאצען, און א הארץ האב איך א ווייכס און, ביי ו ו אַ ס ע ס א י ז, צוגעהט עס פאר רחמנות, ווי א פוטער!

און טאקע ביי ו ו אַ ס ע ס א י ז!

איך האב רחמנות אויפ'ן שעדליצער בעל־קריאה־בחור, וואס מען האט פאר ציוניזם אויסגעפאטשט פאר'ן עולם אין בית־המדרש און אוועקגעטריבען פון ספר... און נישט דערפאר האב איך אויפ'ן רחמנות, וואס ער האט פעטש באקומען, — א פאטש אויף דער פראווינץ איז קיי און שפיי — און אפילו נישט דערפאר, וואס דער פאטשער איז געווען איינער פון די, וואס לעבען פון „פעטער, שענקט א קערבעל", ווארים, וואס איז דער חילוק, ווער עס פאטשט? נאר דערפאר, וואס דער בחור האט א ה ו י כ ע נשמה מיט הויכע אידעאלען און א קליינעם גוף מיט קורצע הענט! א יונגער־מאן, א בחור, א ציוניסט — און איז ארעמער פאר א קאץ, און האט קיין נאגעל נישט צום דראפען פאר'ן ערגסטען הונט, און האט קיין צאן אין מויל צו בייסען, און קיין פינגער נישט אין א באָרד אריינצושטעקען!...

און איך צוגעה פאר רחמנות אויף זיינע חברים, וואס האבען זיך שבת־צו־נאכטס באלד נאך הבדלה אנידערגעזעצט קלאג־ליעדער צו שרייבען און בעטען זיך ביי מיר, איך זאל זיין דער ווידער־קול פון זייערע קלאג־ליעדער... א רחמנות אויף יונגעלייט, וואס ווען

מען דארף הענט. האבען זיי פליגעל, ווען מען דארף בר־יונה'ס, ווערען זיי קינה־זאָגער... א רחמנות אויף די ווערמלעך, צי זיי לייכטען, צי זיי לייכטען נישט!

און איך האב רחמנות אפילו אויפ'ן שעדליצער רב. „טשעפּעט איהם נישט — שרייבט א שעדליצער וויינענדיג ווערמעל — ער איז אונזער א ציוניסט!" נאר אין דעם וואסער קען איך איהם, ליידער, נישט אפוואשען פון זיינע זינד! לאז ער בעסער נישט זיין קיין ציוניסט, קיין נאציאנאליסט אפילו נישט, נאר זאל ער פון צייט צו צייט ארויפגעהן אויף דער בימה און אויסטייטשען פאר'ן עולם: לא־תרצח! זאל ער זאגען, אז רצח'נען קאן מען, נישט דוקא מיט א מעסער, נישט דוקא מיט סם, אז צונעמען קאן מען די נשמה מיט א ווייד־שמייכלענדיגען ווערטעל: ר' קרוב, שענקט א קערבעל! זאל ער ארויסנעמען, ווען מען דארף, די ספר־תורה און דעם שופר פון ארון־קודש, און עפענען די תורה, און ווייזען, וואו „לא־תרצח" שטעהט, און בלאזען אויפ'ן שופר, עס זאל ציטערען דער רוצח!

עס איז מיר א רחמנות אויפ'ן שעדליצער רב... ער איז א למדן און ווייסט, אז „ווער עס קאן ווערען און ווערט נישט", איז ערגער ווי דער, וואס זינדיגט מיט אייגענע הענט! איך ווייס, אז ער איז פרום, אמת פרום און ווייסט פאר ווען א בשר־ודם, בפרט א רב, מוז אפגעבען דין וחשבון! און וואס וועט ער ענטפערען, אז מען וועט איהם פרעגען: שעדליצער רב, איהר האט געלאזט בלוט פארגיסען אין די גאסען, און געשוויגען! שפיכת דמים געזעהן און קיין ווארט נישט גערעדט! איהר האט געזעהן דעם גרעסטען חילול־השם און דאס מויל נישט געעפענט! איהר האט א בימה געהאט מוסר צו זאגען, הערצער צו דערוועקען, א פונק יהדות אין פארפעצטע הערצער אויפצובלאזען און איהר האט גע'דרש'נט. און מיט גאוה אייער חריפות באוויזען!

א ווילד רחמנות אויפ'ן שעדליצער רב!

און אז איך דערמאן מיך אן נייעם רעגען פון די נייע צייטונגען, קריג איך רחמנות אויף די אידישע ליטעראטען! אין פלוג דאכט זיך, וועט זיי גוט זיין... די „בלעטער" וועלען די נאקעטע לייבער באדעקען; זיי וועלען מלבושים קריגען און אפשר מיט נאדטיכלעך אין די טאשען; זיי וועלען גאנצע שטיוועל באקומען, און

אפשר מיט קאַלאַשען אויף די שטיוועל. און א דאַך איבער'ן קאָפּ וועט זיין, אוים געזונד אין די הייזער! און מען וועט זיך אַהן „וויעטשערע“ נישט לעגען. מען וועט יעדען טאָג נאָך אפשר א ווארעם מיטאָג עסען; אפשר אַנבייסען אויך! דאָס אלץ איז אבער פאַר'ן זינדיגען גוף, די נשמה אַבער וועט ליידען! מען וועט זי אויף שטיקער צורייסען, אויף איינציגע פעדעם, שארפיע וועט מען פון איהר מאכען! מען וועט נישט ווארטען ביז זי וועט „אויסטראַגען און וועהען באקומען און האבען“, „זיבעטלעך“ וועט מען פון איהר רייסען, מפיל־קינדער אפּטרייבען מיט געוואלד, און די נשמות וועלען אין קורצען קראַנקע עקרות בלייבען... די בוימלעך אַהן ערלה־יאהרען וועלען אפּדארען... און עס וועט קיין אויבס און קיין בלומען נישט זיין, און עס וועט קיין זאנג אויפ'ן פעלד זיך נישט שאָקלען... און אז דער ווינטער וועט קומען אויפ'ן אָרעמען הארץ און דער שניי וועט פאַלען אויף אז אויסגעגעסענער נשמה און דער פראָסט וועט דורכנעמען די גלידער — וועלען דאמאלט די טרערען אין די אויגען ברענען, ווי פייער, און עס וועט זיין א געקריצערייי מיט די ציין, ווי אין גהינום!

א רחמנות!

און אז דער ווינטער איז דאָס יאהר אזוי פריה און אזוי פלוצלונג געקומען און דער ווייסער שניי ליגט אין די גאסען, און דער פראָסט מאַלט זיין „סעצעסיע“ אויף די פענסטער, קריג איך אויך רחמנות... און רחמנות קריג איך אויף די דראשקארסקע פערד, מיט ווייסע בערד און וואנסען, וואָס ציטערען מיט די קרענגעם פאר קעלט, און קאָנען נישט אויפהויבען די פאָדערשטע פיס, ווי זייערע בעלי־בתים די הענט, און קלאפען און דערוואַרעמען זיך, און — אויף די בעלי־צדקה, וואָס פארזארגען יאהר ביי יאהר אָרעמע לייט מיט האָלץ צי קוילען, און האבען זיך דאָס מאָל פארשפּעטיגט און קיין געלט נישט צוזאמענגענומען צו דער צייט, און קאָנען גאנצע נעכט אין די ווארעמע שטיבער אונטער פוכענע איבערבעטען נישט צומאכען קיין אויג, וויסענדיג, אז זייער ב ר ו ד ע ר, דער אביון, פרירט, אז זייער ש וו ע ס ט ע ר די אלמנה, ציטערט פאר קעלט; אז די אַל פאַלט אָרוים פון אָרעמען שוסטערס און די שער פון אָרעמען שניידערס און די נאָדעל פון דער אָרעמער נייטאָרינס פאַרשטאַרטער געשוואָלענער האנט! — אז די קליינע קינדער

שווייגען און רופען אפילו קיין עסען נישט; זיי האבען מורא די מיילער צו עפענען, און דעם פראסט אין לייב ארייגצולאזען! און זיי ליגען, די בעלי־צדקה, ביינאכט און קלערען, וואס וועט זיין אין דער שרעקליכער שעה, ווען די נאקעט־אויסגעטאנענע נשמה, אהז פעלצען און איבערבעטען, וועט ארויפפליהען און ארויפקומען אין דער הויך, אפצוגעבען דין־וחשבון פאר׳ן ריכטער פון דער גאנצער וועלט, און מען וועט זי פרעגען: וואס האסט דו געטאן, ווען דער פראסט מיט׳ן ווינט האבען ארומגעהוליעט אין דיין ברודערס דירה, אין דיין שוועסטערס סוטערינא, און פארקאוועט זיי די פענסטער, מיט די לייבער, מיט די נשמות?

— — — — — — — — — — — — — — — — —

און נישט נאר אויף בעלי־צדקה, אפילו אזוי אויף בעלי־בתים האב איך אויך רחמנות:

עס איז א שלעכטע צייט אפילו פאר בעלי־בתים!

ווי ב ל י י ע ר ן א בעל־בתי׳שע נשמה זאל נישט זיין. ווי אסעקורירט א בעל־בתי׳שער מוח זאל נישט זיין פאר א בראנד פון א נייער אידעע, — איז דאך לא־ימלט, עס זאל זיך איהם א פונק יהדות נישט ארייגכאפען, א בליץ זאל זיך נישט אמאל ארייג־רייסען אין א בעל־הבתי׳שען קלייען־זאק... א בעל־בית זאל זיך, היינטיגען צייטען — ניט אמאל, כאטש איינמאל אין יאהר אפ־שטעלען און זיך אליין א פרעג טון: וואס? נאך וואס?

נאך וואס האט ער קינדער געהאט, וואס דאנקען איהם נישט פאר׳ן לעבען, וואס ער האט זיי געשענקט? נאך וואס האט ער זיי ערצויגען, אז זיי זאנען זיך צולאפען אויף אלערליי וועגען, נאר אויף זיין וועג קיין טריט נישט געמאכט? נאך וואס האט ער דא אז ארט פארנומען, אז אויף זיין ארט האבען הונדערטער בעסערע און עהרליכערע פאר איהם געווארט? און מיט וואס זאל ער זיך טרייסטען? מיט׳ן ביסעל מצוות און מעשים־טובים? צי פאלט איהם קיינמאל נישט איין, אז עס איז גאנץ מעגליך, אז ער האט פאלשע מטבעות געזאמעלט, אפגעלייטע זינד פאר מצוות גע־האלטען און זיי וועלען איהם נישט אויסלייזען, נישט אויסקויפען אין טאג, צי אין דער נאכט, ווען עס וועט קומען צו דין־וחשבון?

א רחמנות אויף בעלי־בתים אויך, בפרט אויף ווארשעווער

בעלי־בתים פאר די וויבארען אויף נייע דאזארעס, נאר זאל דאס שוין זיין א ו נ ט ע ר ׳ן שטראך; לאזט אפאטעמען...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

ווארשעווער „וויבארען" זענען הייסע „וויבארען"... עס נעמט צו דאס לעבען ביי א בעל־בית... ער מוז אפגעבען דין־וחשבון און דאס איז שווער פאר א בעל־בית, ווען ער מוז אפילו טון פאר זיך אליין! און בכלל „אויסקלייבען" איז היינטיגע צייטען נישט אזוי לייכט! און דאך איז עס אמאל אזוי קלאר, אזוי איינפאך געווע־זען! אפילו אין דעם פאך האט אויך א פארצייטישער בעל־הבית מנוחה געהאט! אויסצוקלייבען א „דאזארצע" (פון פוילען רעד איך) איז געווען א האר פון דער מילך ארויסצוציהען!

ווען קלייבט מען? דעם ערגסטען!

ווארים — ווער דארף דעם ראש־הקהל?

א רב איז פאראן שאלות צו פסק׳נען; די ישיבה פיהרט אויך דער רב, תלמוד־תורה פארזארגט ער אויך. אין חברה ש"ס זיצט ער אויבען־אן און לערענט... בעלי־בתים זענען פאראן, האבען זיי בריה׳שע ווייבער אין די קלייטען, אין די שענק און אין איינפאהר־און גאסט־הייזער! און זיי, די מענער, האבען צייט צו קהל־זאכען — צו מצוות און מעשים־טובים! זיי פיהרען די שולען און די בתי־מדרשים, זיי זענען די גבאים אין דער חברה־קדישא, האלטען אויף דעם הייליגען ארט, מיט׳ן באד, מיט דער מקוה, מיט׳ן הקדש, מיט׳ן הכנסת־אורחים־הויז — אלץ, אלץ און צוטיילען זיך מיט אלע קהל׳שע ארבייטען און קהל׳שע כבודים... און ער אליין נעמט אויך א חלק!

א ראש־הקהל האט מען באדארפט פאר זיי, פאר די „פריצים". וואס האבען צו שאפען!... ביי וועלכע מען איז אין גלות!

די פריצים האבען פון איינצעלנע אידען נישט געוואלט ווי־סען, נאר קהלות! אלע שטייערען, אפצאהלען און אפגאבען האט מען מיט אמאל אויף קהל געלעגט, א סומע, ווי אויף איין מענש... און צווישען זיך האט מען ערשט די סומע אויף קעפ צוטיילט!

גרויסע העכט, נאטירליך, האבען זיך אין דער נעץ פון שטייער נ י ש ט געלאזט פאנגען, די תקיפים האט דער שטריק נישט געווארגען; די פרעס, בלוט אויסצוזויגען, האט מען צוגעלעגט צום

שוואכע, צום אָרעמען! און צו דעם האָט מען דעם ראש־הקהל באַ־דאַרפֿט!

ראש־הקהל האָט געמוזט זײַן דער, וואָס האָט געקאָנט אַרומ־געהן מיט די שמשים פֿון אײן אָרעם הויז צום צווייטען, און אויפֿ־מאַנען, און אויסדריקען, און אויספּרעסען דעם שטייער! דער, וואָס האָט געקאָנט האַרץ האָבען אוועקצונעמען די בענש־לײַכטער ביים אָפּגעקומענעם בעל־הבית, צוצונעמען די לעצטע ציג ביי דער אַלמנה, אַראָפּציהען דאָס מלבוש פֿון דער עגונה׳ס לייב, אָפּיר־נעמען דאָס קישען פֿון אונטער אַ קראַנקענס קאָפּ, פּאַנטירען די כלים צו דער אַרבייט ביים בעל־מלאכה און אַלץ אַרויספֿיהרען אין מאַרק אַריין און פֿאַרקויפֿען!

אַ ראש־הקהל האָט געמוזט טראָגען מעהר ברענענדיגע קללות אויפֿ׳ן קאָפּ, ווי האָר אין באָרד און פּאות! און אײַנזאַפּען אין דער נשמה, מעהר זידענדיגע טרערען, ווי טראָפּען וואַסער אין שטאָדט־ברונען! און האָבען ווייניגער געוויסען, פֿאַר דער ערגסטער חיה־רעה אין וואַלד!... ראש־הקהל איז ביי אונז „רחמנים בני רחמנים“ געווען דער, וואָס וואָלט ביי ז י י שינדער, קוילער צי הונט־שלעגער געווען!

דערנאָך האָט דער ראש־הקהל באַקומען נאָך אַ ברילאַנט צו דער קרוין אויפֿ׳ן קאָפּ! נאָך אײן קהל׳שען עסק האָט ער געהאַט צו פֿאַרזאָרגען — אָפּגעבען זעלנער פֿאַר דער קהלה.

שטייער נעמט מען פֿראַנק און פֿריי בייטאָג; זעלנער־נעמען איז געפֿעהרליכער, דאָס מוז מען שוין טון שטילערהייט אין שטילע נעכט... ווי די וועלף אין אַ הונגעריגער ווינטער־נאַכט, שלייכט זיך דער ראש־הקהל צו די שטילע הייזלעך אין די שטילע הינטער־געס־לעך, און נאָך איהם געהען שמשים און פּאָליציי... ער קומט צו צו אַ פֿאַרשלאָפֿענעם הייזעל און קלאַפּט אָן... מען עפֿענט און פֿון אונ־טער׳ן ראש־הקהל׳ס קאַפּטאַן באַווייזט זיך אַ לאַמטערענדעל...

און וואו דער ראש־הקהל האָט אָנגעקלאַפּט, וועט מען זיך שוין יאָהרען־לאַנג אין די קעפּ אַריינקלאַפּען... וואו זײַן לאַמטערענדעל האָט אַ שיין געוואָרפֿען, וועלען שוין זײַן פֿינסטערע יאָהרען און פֿינסטערע טעג, וואו זײַן קול האָט זיך געהערט, וועט מען שוין וויינען און קלאָגען יאָהרען לאַנג, דאָס לעבען לאַנג...

ווער קאָן זײַן ראש־הקהל? דער, וואָס קאָן אויסרייסען אַ קינד

פון דער מוטערס שוים און פארקאווען און פארשיקען אויף די גרויסע פרעסט, צו דער ברענענדיגער רוט, צום טרפה׳נעם טעפעל. צו דער שמד...

אבער ־ ו ו ע מ ע ן צו קלייבען האט מען געוואוסט!...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

די מויערען פון גהעטא—נארדוי—קינדער, וויינט! — די „קונא" — די אידישע תפיסה פאלט אדער בלייבט שטעהן לער... דער ראש־הקהל פארלירט די ברענענדיגע דערנער־קרוין פון קאפ: שטייער צאהלט יעדער באזונדער, צום מיליטער שטעלט מען זיך צו דער צייט, און מען געהט על־פי גורל... פון דער בייטש אין דער פרעמדער האנט איז קוים א ריטעל געבליבען, קינדער צו שרעקען...

מען דארף שוין קיין אכזר נישט, קיין מערדער נישט. דער ראש־הקהל מעג האבען א לייט הארץ און גאט אין הארץ, א פונק יהדות איז שוין נישט קיין געפאהר! ער וועט שוין קיין זעלנער נישט כאפען, קיין שטייער נישט אויספרעסען, עס געהט נאר וועגען „עטאט", וועגען א קליינע סומע אויף שטאדט־זאכען, אויף א י ד י ש ע ק ה ל־זאכען!

אבער א בזוי מוז ער זיין!

דער בורמישטש מוז האבען וועמען אנצוכאפען, ווי א צאפ, ביי דער בארד, און אויסקערען מיט איהם דאס מאגיסטראט, צי דעם מארק... דער שרייבער, נאך א ביטערען טראפען, מוז האבען וועמען „ליכטלעך אונטער די אויגען" צו שטעלען... דער פאליציי, וואס איז, על־פי־רוב, אינאיינוועגס דער שבת־גוי, האט אין דער וואכען חשק צו אידישע פאות!... און די בורמישטשאווע דארף א איד ביי דער האנט אויף שליחות, און די דינסט איהרע דארף אויך אמאל א „משולח" אויף א גאנג — און דאס אלץ (ווניגסטענס אויף דער פראווינץ) מוז דער ראש־הקהל פארזארגען!...

און דער בעל־הבית ווייסט ווייטער וועמען צו קלייבען! —

— — — — — — — — — — — — — — — — —

צייטען בייטען זיך...

דער אדון פון מאגיסטראט איז אנדערש, מענשליכער געווארען... דאס הארץ האט זיך איהם אפשר נישט שטארק איבערגע־

קערט, נאר ג ע נ א ש ט פון „איראפא“ האט ער שוין... דאס התנהגות איז אנדערש. „פאניע מאשקו!“ הייסט עס שוין, ער בעט אמאל אפילו זיצען, דערלאנגט אמאל די יד... א ראש־הקהל ווערט א שטיקעל מענש, א שטיקעל קרוב־למלכות, קאן אמאל א אידען אפילו א טובה טון, אפבעטען... עפעס פארשמירען!

קיין בזוי ק א ן ער שוין נישט זיין, נאר—שרייבען קאַ־נען, חתמ׳נען זיך קאנען דאס טאר ער בשום אופן נישט!

גאט ווייסט, וואס ער וועט אונטערשרייבען, וואס פאר א חשבונות, וואס פאר א התחייבות... צו דעם מוז זיין אן אסיפה פון בעלי־בתים!

— —

צייטען אבער בייטען זיך און דער ראש־הקהל וואקסט, בשעת ווען אלץ ארום איהם פאלט...

דער רב איז געפאלען... די ישיבות פארמאכט, די בתי־מדרשים לער... ער ווערט א מ ע נ ש: ער לערענט זיך אביסעל צורת־מטבע, אביסעל רוסיש, שרייבט קוויטלעך פאר נולדים ונפטרים, לויפט אויף אלע ברית׳ן און חתונות, לויפט ארום אפנעמען שבועות, א רובל פאר א שבועה (פון ווארשוי רעד איך) און לעגט מעהר געוויכט אויף געהאלט און רח“ש און ביי־זאכען, ווי אויף תורה און יראת־שמים... העפסטענס האט ער די „יאטקע“ אין זין... דער גלאנץ פון שטריימעל געהט איבער צום ראש־הקהל׳ס קאפעליוש... די אלטע בכבוד׳ע בעלי־בתים, די למדנים, די חברה־ש“ס׳ניקעס, די חברה־קדישא־מעט־טרינקער, די עליות־פרעסער שטארבען אוים, און אלע חברות, און אלע קהל׳שע אנשטאלטען פאלען דעם ראש־הקהל אין דער האנט אריין — ארום און ארום פארנומענע מענ־שען: באנקירען, פאדריאטשיקעס, פאבריקאנטען, גרוים־הענדלער, דאקטוירים, אינזשענירען, יוריסטען... א דאגה!... יעדערער האט זיינס אין זין — און דער ראש־הקהל מוז אלע פארזארגען! עס ווערט א כבוד, א ממשלה, טיילמאל א פעטער ביסען...

און אז עס קומט פאר א קלפי, בין איך דעם שטרוי־זאק, דעם בייכיגען בעל־הבית נישט מקנא! האב איך אויף׳ן רחמנות, ער מוז ק ל ע ר ע ן, ער מוז, נעבעך, זיך מישב זיין, עפעס אין זין האָ־בען... און טיילמאל מוז ער זיך נאך אונטערצינדען, אויפפלאמען... און עס איז נאר זיין טבע נישט, זיין שטייגער נישט... גאט ווייסט,

וויפיעל נעכט ער וועט דערנאָך נישט שלאָפען, וואָס דער דאָקטאָר וועט איהם נישט פאַרשרייבען, וואוהין ער וועט איהם נישט שי־קען...

אַמאָל אבער טרעפט און א בעל־הבית האָט א מערכה! ביי מיינעם א באַקאַנטען האָט עס געטראָפען!

ער האָט א ווילדע מערכה געהאַט!

איז׳ן איז ער, בטבע, א קראַנקער; אויף די נירען ליידט ער. דענערווירען זיך איז פאַר איהם סם. און פון נאַטור איז ער א שווערער מענש. א געדאַנק צום מח קריכט ביי איהם וואָכען־לאַנג. ווי א פויל־טיר אויף א בוים אַרויף!... און דאָ איז פאַר דער קלפי. און מענשען קומען און רייסען פון איהם די הויט!...

און וואָס זאָל ער, נעבעך, טון? דעם באַנקיר דעם און דעם קאָן ער נישט אָפּזאָגען; דער באַנקיר איז א גאַנצער מאַכער אין דער באַנק און קאָן איהם שטערען דעם קרעדיט. און דעם באַנקירס געגען־צד איז א מלוה און האָט זיינע וועקסעלעך!... און דער זוהן זיינער ארבייט ביי א פּאָדריאַטשיק אין קאַנטאָר, וויל ד ע ר ביי איהם דאָס קוויטעל! און דערוויילן קומט גאָר א חסיד׳ישער ליי־טישער מענש און שרייט געוואַלד: מען מוז אויסקלייבען א פרומען איד! עס איז קיין השגחה אויף די יאַטקעס און — אויף תלמוד־תורה! א שפּאַס — טרפה־פלייש צי דקדוק! לאָז אריין די דיי־טשען, אפילו די ציוניסטען, איז מען מיט׳; לעבען נישט זיכער! און מיין בעל־הבית איז באמת פרום! דער קרעדיט אין באַנק דער־האַלט איהם ביים לעבען, די וועקסלעך קאָנען איהם דערשטיקען, נאָר א פרום־אידישע נשמה האָט ער אויך! ווי פאַרקויפט מען עס די נשמה? א שפּאַס דקדוק, נישט גלאַט־כשר־פלייש! און נאָכ׳ן חסיד פאַלט אריין טאַקע א ציוניסט, און מיין בעל־הבית האָט א נאָהנטען קרוב, א מזרח׳ישען רב... און דער רב האָט איהם א בריף געשריבען: היות, מען מוז איינגעמען די קהלות! ער שרייבט: א מצוה! און קוים געהט דער אַרויס, קומט אריין א דייטש מיט וואַנסעלעך און שרעקט איהם איבער צום טויט! קלייבט מען, חס־ושלום, אויס א ציוניסט, איז סכנות־נפשות! שוויענטאָכאָווסקי שטעהט און שאַרפט א מעסער און געהט אידען שחט׳ן! בלוט וועט רינען אין די גאַסען!

און דער זיבעטער שוויים באדעקט מיין שטרוי־זאק, מיין באקאנטען בעל־הבית! ער ציטערט אויפ'ן גאנצען לייב, ווי א דראשקארסקי פערד אויפ'ן פראסט! און סאפעט, ווי א בעל־צדקה, וואס האט זיך מיט די קוילען פאר ארעמע לייט פארשפעטיגט! און דער קאפ, דער ארעמער, הויבט אן ארבייטען, ווי א ליטעראט פאר פיער און צוואנציג נייע בלעטער! איינער וואלט געפלאצט, ווען נישט די מ ע ר כ ה!

א מערכה, וואס ער האט זיך אן עפעס דערמאנט... און פלוצים, קוים האט ער זיך דערמאנט, איז ער אונטערגעשפרונגען פאר פרייד, און א טענצעל געכאפט איבער דער שטוב: פטור, פטור, פטור!

און דערמאנט האט ער זיך ערשט, אז ער האט שוין א יאהר זעקס קיין עטאט נישט געצאהלט, אז ער קלייבט גארנישט, אז ער וועט גאר קיין קוויטעל נישט באקומען... אומזיסטע שרעק געווען!

ראש חודש

ל

מאי, 1902.

מן־הסתם ווייסט איהר שוין פון טאג־ און וואכען־בלעטער פון דעם נייעם געזעץ, וואס רומעניען האט ארויסגעגעבען צו דערשטיקען דאס לעצטע ביסעל אידישע לעבען, וואס פאכעט קוים אין דעם בלוטיגען לאנד, אין נייעם הישפאניען, וואס איז קליגער פאר'ן אלטען און ברענט און בראט אהן פייער, אהן האלץ און אהן אינקוויזיטארישע צערעמאניען.

דאס געזעץ איז גאנץ איינפאך: „פרעמדע, — זאגט דאס געזעץ — טארען זיך אין רומעניען ניט באשעפטיגען מיט קיין שום מלאכה, כל זמן זיי וועלען נישט באווייזען, אז אין זייער היים, אין זייער לאנד, הייסט עס, האט דער רומענער דאס פרייע רעכט צו זיין א בעל־מלאכה".

דאכט זיך, גאנץ עהרליך. צווישען פעלקער און מדינות איז פון אייביג אן דאס רעכט: „שמור לי ואשמור לך" — „ווי דו פיהרסט דיך מיט מיינע מענשען, וועל איך מיך פיהרען מיט ד י י נ ע". איז אבער דא אין דעם געזעץ א פיין שפיצעל, א שארף שפיצעל, וואס טרעפט גלייך דעם איד אין האלז אריין!

אלע רומענישע אידען, אויסער א גאנץ קליינעם פראצענט, הייסען, לויט דעם רומענישען געזעץ: פ ר ע מ ד ע!

עס מאכט נישט אויס, וואס אידען זענען פריהער אין לאנד אריינגעקומען, ווי די רומענער, עס מאכט נישט אויס, אז זיי דינען אין מיליטער, פארגיסען זייער בלוט פאר רומעניען, צאהלען שטייער און, ווי געוועהנליך, א דאנק דער עהרליכקייט פון די באאמטען, פיעל מעהר ווי די רומענער, און מוזען דערביי אויף אייגענע קאסטען אויסהאלטען אלע אידישע אינסטיטוציאנען פאר צדקה און רעליגיאן, פון וועלכע די רומענישע רעגירונג, וואס פארזארגט

דערמיט אַלע אַנדערע רעליגיאָנען, ווייל נישט וויסען, עס מאַכט נישט אויס. וואָס במעט יעדער רומענישער איד האָט אין דער רו־מענישער ערד קברים פון זיידעס און עלטער־זיידעס — לויט'ן געזעץ זענען זיי פרעמדע!

און אַלס פרעמדע קאָנען זיי זיך נישט באַשעפטיגען מיט דער מלאכה, כל זמן זיי וועלען נישט פאַרשטעלען דער פּאָליציי קיין באַוויז, אַז אין זייער לאַנד, ביי זיי אין דער היים, האָט דער רומענער דאָס רעכט אַ בעל־מלאכה צו זיין!

און אַזוי ווי די אידישע רומענער האָבען נישט קיין היים, קיין אייגען לאַנד, וואו דער רומענער זאָל קאָנען זיין אַ בעל־מלאכה, על כן — שטאַרבט אידען פאַר הונגער!...

אַזוי האָט פאַרשטאַנען דאָס געזעץ גאַנץ אייראָפּאַ, און אַלע אייראָפּעאישע בלעטער (אויסער עטליכע אַנטיסעמיטישע) זענען אַרויסגעטראָטען מיט אַ שאַרפער קריטיק געגען דעם באַרבאַרישען געזעץ; אַזוי האָט פאַרשטאַנען דאָס געזעץ גאַנץ רומעניען, און בפרט די רומענישע בעל־מלאכה'ס, וואָס האָבען געמאַכט אַסיפות מיט ששון ושמחה און אויסגערופען, אַז זיי וועלען מיט אייגענעם כח נויטען די אידען, זיי זאָלען זיך אונטערגעבען דעם נייעם גע־זעץ, און די פּאָליציי, זי זאָל שטרענג דערויף אַכטונג געבען! אַזוי האָבען פאַרשטאַנען דאָס געזעץ אַלע רומענישע אידען, וואָס האָ־בען זיך געפּיהלט, ווי די אידען פאַר פּורים אין מרדכי ואסתר'ס צייטען, און בפרט די אידישע בעל־מלאכה'ס, וואָס האָבען זיך פאַרזאַמעלט און אַרויסגעגעבען אַ שטאַרקען, מיט בלוט פון האַרץ געשריבענעם, פּראָטעסט און אַן אויפרוף דאָס לאַנד צו פאַרלאָ־זען! פריהער פאַר אַלע האָבען נישט אַנדערש פאַרשטאַנען דאָס אכזר'שע געזעץ דער מיניסטער, וואָס האָט עס פאָרגעלעגט, און דער פאַרלאַמענט, וואָס האָט עס אָנגענומען.

און פונדעסטוועגען, זאָגט היינט דער מיניסטער, אַז ער האָט עס אַנדערש געמיינט!

רומעניען דאַרף געלט באָרגען, מען דאַרף אָנקומען צו אידיש־אייראָפּעאישען קאַפּיטאַל אויך, און וואָס מען וועט אויף אונזערע קאַפּיטאַליסטען נישט זאָגען, אַזוי אומפאַרשעמט זענען זיי נישט, זיי זאָלען אונטערשטיצען דאָס לאַנד אין דער צייט, ווען אידיש בלוט רינט אין זיינע גאַסען...

אפשר שפעטער מיט דער צייט, אז מען וועט דערמיט גע־וועהנט ווערען! ווענינסטענס, ווען די אייראפעאישע צייטונגען וועלען אויפהערען דערפון צו שרייבען...

און דעריבער, אז מען דארף צום איד און דער איד קרימט זיך, מאכט דער מיניסטער מיט'ן קעניג קארל א נייעם פירוש צום דין!

אידען, הייסט עס, וואס האבען נישט זייער לאנד, וואס האבען נישט זייער היים, פון וואנען זיי זאלען קאנען ברייננען א באווייז, אז די רומענער האבען דארט דאס רעכט דאס צו זיין בעלי־מלאכות, זענען נישט מחויב דעם באווייז צו ברענגען.

און מען האט גערופען דעם בוקארעשטער רב און געזאגט איהם, נאך עטליכע קאמפלימענטען, דעם נייעם פירוש, אויך האט מען דעם פירוש מודיע געוועזען אין די אייראפעאישע בלעטער. אלע אבער ווייסען, אז דער פירוש וועט נישט פארגעשטעלט ווערען דעם פארלאמענט צו באשטעטיגען, אז דער פארלאמענט וואלט עס נישט באשטעטיגט, אז דאס גאנצע רומענישע פאלק, וואס האט ווענינער גערעכטע, ווי סדום, נאר א בעסערען מזל פון סדום, גלויבט נישט דעם פירוש, און, אז באלד נאך דער הלואה, וועט די רעגירונג מיט'ן מיניסטער אנדרעש טייטשען, העכסטענס וועט מען צו דעם צוועק מאכען אן אנדער מיניסטער...

דער פארלאמענט, דאס רומענישע פאלק, בפרט די רומענישע בעל־מלאכה'ס מעגען בלייבען די אייגענע...

אין ווינער „אליאנס איזראעליט" איז געוועזען אן אסיפה, און אויף דער אסיפה האט מען זיך אסך געשפארט וועגען ציוניזם (עס איז געקומען דר. הערצל מיט אסך מיטגליעדער ציוניסטען) און אביסעל גערעדט וועגען רומענישע אידען. אביסעל און דערצו נאך — פארשטעלט, עס טוט זיך עפעס, נאר בסוד...

צי עס וועט געראטען, ווער ווייסט?

דערווייל מוזען רומענישע אידען עמיגרירען... אויף אליאנסען זיך איינגאנצען פארלאזען קאן מען נישט! קיין גוטער ווילען, קיין

הייסער ווילען אפילו, צו טון פעהלט נישט; נאר כח פעהלט — די איינציגע אידישע כלי־זיין!

נאר עמיגרירען טארען זיי נישט אפען.

עס זאל קיין שלעכטען איינדרוק נישט מאכען אויף אייראפא. דאס הייסט אויף די אייראפעאישע קאפיטאלען, האט די רומע־נישע פאליציי פארווערט די רומענישע אידען זיך צו פארזאמלען, אסיפות צו מאכען און אפצוקלערען, ווי אזוי און וואוהין צו עמיג־רירען...

צו דעם איינענטליך דארף מען קיין גרויסע אסיפות נישט...

ווי אזוי צו עמיגרירען?

צו־פוס; עס איז אויף קיין באהן־געלט נישט דא...

מיט וואס?

מיט דער אויסגעמאטערטער נשמה; עס איז נישטא, וואס פון רומעניען ארויסצופיהרען, אויסער דער קראנקער, פאר׳סמ׳טער נשמה...

וואוהין?

וואו דער שווארצער פעפער וואקסט...

ענגלאנד פארשליסט זיך פאר פרעמדע, אין רעשט אייראפא איז נישט דא וואו א שפילקע ארייגצוואווארפען... אמעריקא, דאס אמאל יונג געוועזענע, פרייע, אפענע אמעריקא, האט שוין לאנג אנגעהויבען אין א פאליטיש ענגען גארסעט זיך צו שנירען!

קאנאדא דארף אויך קיין אידען נישט!

איין טראנסוואל, די לעצטע האפנונג; איז אבער מלחמה אין טראנסוואל! און ווי עס זעהט אויס, יועט זיך די מלחמה נאך נישט אזוי גיך אויסלאזען.

אין אנדערע לענדער, אויסער רומעניען, ווערען מיר אויך קיין נחת נישט שעפען...

נחת פון דייטשלאנד: עס פאלען דארט אפ אלע אנטיסע־מיטישע בלעטער, ווייל מען דארף זיי שוין נישט; כמעט די גאנצע פרעסע איז אנטיסעמיטיש... נאך א פרייד: מען זעצט ארייז איין אנטיסעמיט נאכ׳ן צווייטען, אנטיסעמיטען באנקראטירען און נע־מען זיך צו אלעם בייז — ווייל דער אנטיסעמיט האט אויפגע־

הערט א געשעפט צו זיין; אויס מאנאפאל — אלע האבען פיינד א איד! דער מאאר האט זיינס געטאו, זאל ער געהן צו אלדע שווארצע יאהר!

פון פראנקרייך הערט מען באמת ישועות ונחמות...

עס זענען וואהלען געוועזען. די גרויסע פראנצויזישע קלפי איז אריבער! און עס האט זיך אויסגעוויזען, אז די ליבעראלע, האלב־ראדיקאלע און א קליין ביסעל סאציאלע רעגירונג האט גובר געוועזען, ממש געזיגט; אסך אנטיסעמיטען זענען אפגעפאלען, דריומאן אליין, דער גרעסטער אנטיסעמיטישער העלד, האט זיך נישט דערהאלטען! מען האט אויסגעקליבען אין פארלאמענט אריין אפילו דרייפוס־מענשען, אויף וועלכע מען פלעגט שפייען אין די גאסען.. אין אלזשיר אפילו זענען די אנטיסעמיטען געפאלען!

ליידער איז עס „אליה־וקוץ־בה“, אין פרייער איבערזעצונג איז עס: א רויז מיט א שטעכענדיגען דארן!

געזיגט האט די פרייהייט אין דער פראווינץ; דער פינסטערער נאציאנאליזם מיט'ן אנטיסעמיטיזם אונטערגעשלאגען — אין פאריז!

און ווייסט איהר, וואס פאריז איז פאר דער פראנצויזישער פראווינץ? דאס זעלבע, וואס דאס אמאליגע רייכע, שטאלצע און שטארקע פראנקרייך, פון פאר'ן אומגליקליכען פראנצויזיש־דייטשען קריג, איז געוועזען פאר גאנץ אייראפא! — א פאבריק פון נייע מאדען, פון נייע געדאנקען, פון פאליטישע אידעען! —

וואס עס געהט היינט אויף אין פאריז, וועט מארגען וואקסען און צוואוואקסען זיך אין גאנצען פראנקרייך! און אין פאריז איז אויפגעגאנגען — א בלוטיגע זון... דער פיינסטער נאציאנאליסטישער אנטיסעמיטיזם!

אפשר וועט איהר אייך טרייסטען דערמיט, וואס אין דער ענגלישער קאמיסיע, וואס מען האט אויסגעקליבען אויסצוקלערען תקנות, ווי אזוי פטור צו ווערען פון נייע עמיגראנטען, איז אריין איין איד אויך, דער לארד ראטשילד?

און אפשר דערמיט, וואס אין איטאליען, לויט מען טעלעגראפירט צו אלע צייטונגען, וועט זיין א קריגס־מיניסטער א איד?

א מאראלישע טרייסט איז עס...

ענגלאנד מיינט אלע פרעמדע, נישט דווקא אי־דען! ניין און ניינציג פראצענט וועלען מיר ליידען דערפון. אבער ענגלאנד איז, על כל פנים ביז היינט, קעגען אידען נישט אויפגעהעצט. איטאליען געטרויט איהר ארמיי, איהר גאנצען כבוד אין אידישע הענט אריין!

אבער מאטעריעל — קיין ברויט וועט דערפון נישט זיין...

און מיר דארפען צום אלעם ערשטען ברויט!

גיט פריהער אן ארט דאס ברויט צו פארדינען! און דערנאך וועלען מיר לעבצען צו אביסעל כבוד אויך!

אין גאליציען — דערזעלבער דלות...

פון רוסלאנד האבען מיר נאר צו דערצעהלען נייעס פון היי־מישען אידישען לעבען.

די אדעסער אפטיילונג פון דער פעטערבורגער חברה „מפיצי השכלה“ האט אפגעזאגט אייניגע פון איהרע מיטגלידער, וואס האַ־בען פארלאנגט, אז די שולען, וואס די אפטיילונג פיהרט, זאלען ווערען פאראידישט, מען זאל אין זיי לערנען העברעאיש, אידישע געשיכטע וכדומה. אפגעזאגט דעריבער, ווייל פאראידישטע שולען זענען נישט נויטיג...

דאס פראקטישע לעבען — זאגט די אפטיילונג — פארלאנגט זיי נישט. די „חדרים־מתוקנים“, וואס מען האט קינסטליך גע־מאכט, פאלען אפ... און ברענגט ציפערען דערויף!

אמאל האט דאס „פראקטישע לעבען“ געשריען „שקאלעס־ניע־זשעלאיעם“ און די „מפיצי השכלה“ האט זיך נישט דערשראַ־קען: זיי האבען געוואוסט, אז דאס רופט נאר דאס בליינדע „פראקטישע לעבען“ פון היינטיגען טאג, וואס בא־האלט זיך, ווי א פראש אין ווארעמען געמויזעכטס און וויל נישט ארויס אויף דער ליכטיגער שיין, און האט שולען געמאכט...

היינט שפילען די מפיצי השכלה אליין, ווענינסטענס די אדע־סער אפטיילונג, די ראלע פראש אין געמויזעכטס... זיי ווילען אויך נישט ארויס פון ווארימען שליים, ווילען אויך נישט זעהן ווייטער פון די אייגענע נעז, דאס הייסט גאנץ קורץ, הגם די נעז זענען גע־נוג לאנג...

און עס פאלט זיי גארנישט איין, אז צו בארשט דארף מען קיין ציינער נישט; אז וואס דאס נ י ד ע ר י ג ע, ק ו ר צ־ז י כ ט י ג ע, ה י י נ ט י ג ע לעבען באדארף און פארשטעהט, אז עס דארף, דאס באשאפט עס זיך אליין, און דערצו דארף מען קיין „חברות" נישט, קיין אפטיילונגען פון חברות אודאי נישט...
אז, אויב דאס ארעמע, דערשלאגענע פאלק קוקט נישט ארויף, נאר אראפ, מוזען עס פאר איהם טון זיינע מכלומר'שט גרויסע, בע־סערע, קליגערע, העכערע! ווארים, אז נישט — ווער דארף אייך? רוקט אייך אביסעלע ווייטער, וועט אייך און אונז בעסער זיין!

א וויכטיג נייעס איז אפשר אויך די ציוניסטישע־רבני'שע פארטיי.

כל־זמן דער ציוניזם האט זיך פארגעשטעלט אלס פאליטישע אידעע, האבען די אלע, וואס האבען געגלויבט אין דער מעגליכ־קייט אויסצופיהרען א ציוניסטישע פראגראם מיט דער הילף פון פאלק, מיט'ן ווילען פון סולטאן און ביישטעהען פון אייראפעאישע גרויסמעכט, געקאנט זיך האלטען צוזאמען; סיי פרומע רבנים, סיי אלטמאדישע בעלי־בתים, סיי פאבריקאנטען, סיי בעלי־מלאכות און ארבייטער, סיי סטודענטען און אפילו גאנץ רויטע יונגעלייט — אלע האבען פארשטאנען און געוואלט „ציון", כאטש צו פארשידענע צוועקען!

נאר אין פאליטישען פראגראם האבען נישט אלע געקאנט ארבייטען.

מיט דעם האט זיך באשעפטיגט דער דר. הערצל מיט דער הילף פון נאך עטליכע פארטרויאונגס־מענער, אין רשות הרבים — אין אפענעם מארק מאכט מען קיין פאליטיק נישט...

יונגעלייט ווילען אבער ארבייט; ציוניסטישע פאראיינען ווי־לען אויך עפעס טון. דרשות האלטען איבער ציון, קלייבען שקל'ען, פארקויפען אקציען — דאס אליץ שטילט נישט דעם הונגער פון עפעס צו טון פאר'ן פאלק און מען האט געשטעלט די פראגע פון קולטור...

מען האט די קולטור אריינגענומען אין ציוניסטישען פראג־

ראם מיט דער טענה: אז מיר מוזען זיך פריהער קולטיווירען. אלס פאלק, אויסבילדען און פעהיג מאכען א לאנד צו באזיצען! און קוים איז אריין די קולטור, האט געמוזט ארוים דער שלום צווי־שען דעם ציוניסטישען עולם.

אלע „שטעהען אויפ׳ן פראגראם פון באזעלער קאנגרעס" בנוגע צו דער ציוניסטישער הויפט־אידעע, אבער נישט אלע קאנען אייניג זיין וועגען קולטור; עפעס שמעקט פארט מיט השכלה!

פאר׳ן פרומען רב איז קולטור: עין יעקב, פאר׳ן געבילדעטען: אידישע געשיכטע, אלגעמיין ווימען, פאר אנדערע נאך עפעס טיפערס...

יעדער וויל ז י י ן קולטור, ז י י נ ע שולען, ז י י ן ליטעראטור... און דעריבער מוז יעדערער האבען זיין באזונדערע חברה!

אלס די ערשטע אפגעזונדערטע פארטיי זיינען ארוים די יונגע ציוניסטען; אלס די צווייטע — די פרומע רבנים...

די לעצטע האבען געגרינדעט א חברה „מזרחי".

וועגען די פראגראמען פוןביידע פארטייען וועלען מיר שרייבען אין א באזונדער ארטיקעל...

דערוויילע האט איהר א נייעס: פרומע אידען ארגאניזירען זיך! רבנים מאכען חברות. אלס פרייער מענש האב איך פאר זיי מורא, די פינסטערקייט וועט אין דער ארגאניזאציע שטארקער און געדיכטער ווערען... עס וועט נאך מעהר ווימלען מיט׳ן אלטען אלטווארג... נאר אלס א איד פרעה איך מיך! יעדע ארגאניזאציע, ציוניסטישע, נאציאנאלע, פרייע, רבנ׳ישע, וואס איהר ווילט, איז א צייכען פון אויפלעבען, פון פרישער קראפט, פון א י ד י ש ע ר קראפט...

„עס וועט זיך דורכמאהלען און מעהל וועט זיין!"

וואס נאך פאר א נייעס קאן איך אייך דערצעהלען פון פארגאנגענעם חדש?

עס געהט צו זומער... פאעטען פרעהען זיך: גרעזלעך וועלען אויפוואקסען, פייגעלעך וועלען זינגען, זומער־פייגעלעך הופען און

שפּרינגען. דאָס טייכעל וועט גאָר מחיה'דיג רוישען אין דער שטיל. די ביימער וועלען זיך שאָקלען און סוד'ען זיך גאָט ווייס פון וואָס... א הימעל וועט זיין א בלויער, א הויכער, פיינער בלויער הימעל, מיט זילבערנע נעבעלעך; און קלאָרע נעכט וועלען זיין, און טיפע נעכט, נעכט מיט א זילבערנער לבנה, גילדענע שטערען, נעכט מיט זיסער בענגשאַפט, מיט גן־עדן'דיגען האַרץ־ציטערען... מיט... מיט... מיט אלעם גוטען...

דער פּראָווינץ־איד אבער ציטערט פאַר'ן זומער, גאַנצע קהלות ציטערען... מען האָט קיין רוה בייטאָג, מען שלאָפט ניש בייגאַכט:

דער זומער געהט, — שרפות געהען...

הילצערנע הייזער, שטרויענע דעכער... די ברענענדיגע זון... שלעכטע, פאַרביטערטע מענשען... אבי א פונק און אוים שטאָדט, אוים... אַלץ אוים!

און עס האָט זיך שוין אנגעהויבען...

באָברויסק איז שוין אָפּגעברענט...

2.

יוני, 1902.

עס איז ליכט צו זאגען: לך־לך! לאז דיך אין צ י י ט י־ג ע ן גערטעל אריין, ווארף איבער די ב ל ע ט ע ר און זוך אוים פאר דער א י ד י ש ע ר פ א מ י ל י ע עטליכע פרישע ראש־חודש־רעטעכלער!

לך־לך — נו, אדרבא, געה אין אזוינע היצען! אז הענט און פים הויבען נישט אן צו פאלגען און פון מח דאמפט, ווי פון א קאלכאויוועו!

און, ווען איך טו עס שוין, וועט פון די פריש־שטייפע ראש־חדש־רעטעכלער, מיט די חנו'דיג־עלאסטישע עקעלער און לייטזעליג־רויטע מיידעלשע פנים'לעך — איידער זיי וועלען זעהן קראקוי*) און קומען צו אייך אין דער האנט אריין — ווערען וואס? א גארנישט! „טעלטשיג" און איינגעשרומפען וועלען זיי זיין, ווי בתולות נאך שלשים!

איך וועל בעסער ארויפגעהן, כאפען א טראמוואי, צושלעפען זיך צו דער פריוויסלאנסקער באהן און מאכען, גאנץ אידישליך— פליטה קיין אטוואצק!

וועל איך, אין אייער מזל, הערען, אין טראמוואי צי אויף דער באהן, עפעס נייעס, אביסעל פאליטיק — מהיכא־תיתי! וועט ז י י ן א פעליעטאן; אז נישט — וועט איהר אייך באגעהן! איהר באגעהט אייך אהן ו ו י כ ט י ג ע ר ע זאכען! אפילו אהן ברויט!

א סוף! קיין „ראש־חדש" מיט „שטאלערנע ווערטער און קורפערנע פיסקלעך", מיט זאלץ, פעפער און — גאל, וועט היינט נישט זיין. אין אזוינע היצען האט א מענש, אפילו א שרייבער, קיין גאל נישט!

---

*) דער מאנאטליכער זשורנאל „די אידישע פאמיליע" האט זיך געדרוקט אין קראקוי. — ארויסגעבער.

און איך כאפ מיין נאטיץ־בוך און א בלייטטיפט, און שטעה שוין אין שטויביגען געפעל אויף דער טווארדא־גאס...

און פון רעכטס, אין שטויביגען נעבעל, שלעפט זיך דער געלער ווי א טשערעפאכע — איך שפרינג אריין!

און עס זיצט שוין, ברוך־השם, א חברה אידלעך... און ר' לייבעלע — א געזעזער חסיד מיט אן אמת'ער פריוועסאווקע אויפ'ן שפיץ קאפ, דער גרויסער חסיד'ישער מאכער ביי דער ווארשעווער קהל'שער קלפי — פיהרט דאס רעדעל.

מען רעדט פון די ערשט געענדיגטע פראנצויזישע „וויבארען", און אויף וויבארען איז ר' לייבעל א שטארקער מבין! אויף „וויבארען" האט ער די ציין אויפגעגעסען!

פון אונטער דער פריוועסקאווע רינען אויפ'ן דארען באוועגליכען פנים ארויף דיקע טראפען שוויים. איינער, א גרויסער טראפען, האט זיך. ווי פארגאפט, אפגעשטעלט אויף דער שפיץ־נאז, און אפשר — דערשראקען פאר'ן שווארצען אפגרונט—א ו נ־ט ע ר דער נאז; ר' לייבעל האלט פון אלטע מנהגים און שמעקט נאך טאבאק!

דאס שארף־שפיציגע בערדעל כאפט ער וואס אמאל אין מויל אריין, די שארף־שפיציגע אויגעלעך לויפען פון איין פאסאזשיר צום צווייטען, פארהאלטען זיך א רגע אויף די לויזע קנעפ פון די אפענע כאלאטען — נאר מיר קוקט ער א ווײלע גלייך אין פנים אריין; ער וויל מיך דורכבויערען און דערקענען, צי בין איך אן א מ ת ' ע ר צי נאר א נאכגעמאכטער „גוי"... אין א ווײלע ארום פארגעסט ער אן מיר, און דערצעהלט ווייטער דעם עולם מיט אמת־חסיד'ישער התלהבות פון דער מפלה, וואס די נאציאנאל־אנטיסעמיטישע פארטייי מיט די גלחים צוזאמען האבען אין פראנקרייך געהאט! אין נייעם פארלאמענט זיצען כמעט סאמע ראדיקאלען...

— וואס הייסט עס?

— ווי ביי אונז, להבדיל, די דייטשען, די אפקורסים, וואס ווילען אלץ עוקר מן השורש זיין, אלץ איבערמאכען — פון שפיטאל ביז תלמוד־תורה!

— און וואס איז ווייטער די שמחה?

— א מצוה אויף די נאציאנאליסטען מיט די גלחים צוזא־

מען! האבען זיי נ י ש ט געזאלט אנהויבען מיט „אחינו בני ישראל“!

— כן יאבדו — באשטעהט דער עולם — מן־הסתם האט ראטשילד מיט „יקא“ און „כל ישראל חברים“ אויך נישט גע־שוויגען...

— אפשר... ראטשילד האט זיך אודאי געלעגט אין דער לענג און דער ברייט... אז עהרליכער איך ראטשילד... דאוועגט יעדען טאג ותיקין! נאר דער עיקר איז די גבורה, וואס וואלדעק—רוסא האט באוויזען!

— ווער איז דער?

— א שפאס! דער ערשטער מיניסטער אין פראנקרייך!

— און וואס האט ער אזוינס געטאן?

— א קלייניגקייט! עס דארף זיין די ערשטע אסיפה אין פארלאמענט. מען וועט אויסקלייבען א פרעזעס אויף די גאנצע סעסיע, אויף גאנצע דריי יאהר הייסט עס; עס וועט ווייטער זיין א י נ ט ר י ג ע ן, די שווארצע חברה וועט, מן־הסתם, פרוא־ווען דורכפיהרען איהרען א מענש... דאכט זיך — אז ערשטער מי־ניסטער דארף זיין דערביי? וואס? געהט זיך מיין בחור, נעמט זיך די פלונית'טע אונטער'ן ארים, און פאהרט זיך גאר ארויס שפאצירען אויף דער סעקוואנע!

— וואס איז אזוינס סעקוואנע?

— די פאריזער „ווייסעל“ הייסט „סעקוואנע“; ס'איז דאך פראנצוויזיש; אזוי זיכער איז ער געוועזען!

דאס אייגענע האט געטאן דער פרעזידענט אליין, ליובע, דער, וואס איז ערשט נישט לאנג געוועזען אין פעטערבורג — אויף א זו־מער־וואוינונג צום „מאמאלע“ איז ער זיך געפאהרען!

און א ה ז זיי האט אויך דער פארלאמענט אויסגעקליבען א יושב־ראש גאר א גרויסען פון זייער צד, — עפעס אן אויסטער־לישען נאמען האט ער, נאר גאר א פייערדיגער ראדיקאל!

און אונזער ר' לייבעל, דער חסיד'ישער מאכער ביי דער וואר־שעווער קהל'שער קלפי, וואס שפרינגט אוים דער הויט ארויס, אז מען גיט אפ א קוויטעל פאר א קליין שטיקעל דייטש, וואס צי־טערט אימת־מות, מען זאל נישט איינפיהרען אין תלמוד־תורה א ביסעל דקדוק, וואס זיין בעסטער חלום איז א זאושאנד־גמינע,

מיט שטריימלעך, על כל פנים — פריוועסאוועס, עס זאל קיין זכר פון די דייטשען נישט בלייבען, — דער אייגענער ר' לייבעל פרעהט זיך מיט די גרויסע אפקורסישע ראדיקאלען אין פאריז!

— און פון וואנען ווייסט איהר דאס אלץ, ר' לייבעלע? — פרעגט דער עולם — פון „הצפירה" צי פון „המליץ"? אפשר גאר פון „יוד".

— פוי! — שפייט ר' לייבעלע אויס — קיין טרפה־פסול אין האנט אריין נעמט ער נישט! ער האט זיך זיין „קוריער־ווארשאווסקי"!

אויפ'ן הייליגען „גרזשיבאוו" —דאס איז, פון וועלכען די אידיש־ווארשאווער קוואקע איז ארויס — האט זיך געמאכט א צופאל! עס איז אונז פארבייגעפאהרען אין דער ברייט א וואגען מעהל. אויף דער טראמוואי־שינע האט דער וואגען אביסעל אונ־טערגעטאנצט, עטליכע זעק מעהל זענען אראפגעפאלען און סטאפ! דער טראמוואי שטעהט; ווי געבילדעט א טראמוואי־פערד איז נישט, האט עס דאך אינמיטען גאס, אין שעהנעם העלען טאג, אראפגעלאזט דעם קלוגען קאפ און מיט א לאנגער רויטער צונג געלעקט די ווייסע זעק, — מאטעריאליסטישע צייטען!

תוך כדי דבור האט אונז ארומגערינגעלט אן עולם פון קו־קער — אידען, ווייבער און קינדער, און איך האב מיך קוים דורכ־געשניטען און דערזאגט, די באהן נישט צו פארשפעטיגען, דעם וויים־בלויען טראמוואי...

אין מח ארבייט זיך ביי מיר אויס אזא מין „סענטענציע" (א מוסר־ווארט): דער טראמוואי איז א דעמאקראטישע אינס־טיטוציע — ווער עס צאהלט א צעהנערעל, דער פאהרט! קיין אויסנאם פאר אידען, אפילו קיין באזונדער אפצאהל — פריצים, פויערען און אידען, להבדיל, זענען גלייך! דערפאר געהט זיך יע־דער טראמוואי זיין וועג, אויף זיינע רעלסען, און איין בעל־עגלה טאר דעם צווייטען נישט העלפען! אפילו די פערד קענען זיך נישט! זיי טרעפען זיך און „וויהערן" נישט, און שאקלען זיך אפילו נישט צו מיט די קעפ!

מיך פון אויסקלערען, מאך איך די אויגען צו און הער, ווי צוויי (אפילו גוט באקאנטע) ליטעראטור־פאבריקאנטען, אייגענט־ליך — טאנדעטער, רעדען גענוג שטיל אפילו — דאס פארלאנגט

דאס געשעפט און די בעסערע געזעלשאפט אינ'ם „וויים-בלויעם", וואס געהט דורך מארשאלקאווסקא — אויך פון פראנקרייך.

— „דעם עיקר נצחון האבען געהאט אונזערע לייט — די דרייפוסארען; די, וואס האבען פאר דרייפוסען מלחמה געהאלטען מיט'ן גענעראל-שטאב! אצינד וועט זיך עס אנהויבען אויפס ניי! די גרעסטע דרייפוסארען זענען אויסגעקליבען געווארען אין נייעם פארלאמענט אריין, און הימעל און ערד וועלען זיי אויפרירען, מען זאל נאך אמאל דורכזוכען דעם משפט"!

— מען האט דאך געגעבען אמנעסטיע, ביידע צדדים גע-שענקט! —

— זאלא קוקט נישט אויף אמנעסטיע! ער וויל, דער אמת זאל ארויס, בוימאויל אויפ'ן וואסער! דער פסק אין רעז, זאגט ער, איז קיין פסק נישט, נאר א ניי פארברעכען געווען! עס קומט זיי לכל-הפחות — סיביר!

און עס האט זיך שוין אנגעהויבען. דערווייל האבען זיי — די דרייפוסארען אין פאריז, באלד נאך די „וויבארען", א גרויסע סעודה געמאכט, אפשר פאר הונדערט גרויסע לייט! מען האט געגעסען, געטרונקען און רעדען געהאלטען... מען לאזט זיך הערען!

— זאלא איז געווען?

— אודאי! פייער און פלאם האט ער געשיט! ער פייפט אויף דער אמנעסטיע, אויפ'ן פסק פון רעז...

— מוז מען טאקע אראפנעמען פון בוידעם די רעשט העפטען פון דרייפוס-ראמאן...

— אודאי, און גוט אפשטויבען!

— געוויס! מען וועט זיי נאך פארצוקערען!

— הלואי! אפשר צושרייבען א פופציג העפטען?

— למה רע? ווארט, זאל עס טון א דייטש; מיר וועלען קור-מען צום גרייטען!

ביי דער פראנציסקאנער גאס זענען די טאנדעטער אפגעשטי-גען, און ארייננגעקויקעלט האט זיך א „שלאגאן" מיט א בייכעל, ווי א פעסעל, וואנסען, ווי א בעזים, רויטע בעק, ווי די בארקעס און פעט-פארלאפענע אויגעלעך. א פריש עקזעמפלאר פון דארף.

אונטערגעשטופט האָט איהם א בלייכער דאַרער סטודענט מיט רויטע, ברוינע־בלויע ארומגעזוימטע אויגען!

זיי זעצען זיך. אונטער'ן „אַלטען“ האָט די באַנק א שטערב־ליכען קרעכץ געטאָן.

— פּשאַ־קאַשץ — טשיעלענצע־נוזשקי! — מאַכט דער אַל־טער און סאָפּעט — עס איז נאָך אַזאַ מעשה אין דער קריסטליכער וועלט נישט געהערט געוואָרען.

— באַ! — גענעצט אָפּ דער סטודענט.

— אַלע, סינקו, אוֹאוּאָשזיי! באַ...

ער קאָן נישט פאַרדייען דעם אידישען קריגס־מיניסטער אין איטאַליען: „זשיד אַי מיניסטער וואָיני“!

עס איז ווירקליך נישט געהערט געוואָרען. איך זעה ערשט, ווי געזינדיגט איך האָב, דערמאָנענדיג דעם פאַקט אין פאָריגען „ראש־חדש“ כלאחר יד, און אָהן שום פּירוש. גאַנץ אייראָפּאַ, ביז'ן לעצטען אויסגעפּאַשעטען שלאַגאָן, גאַפט!

און עס איז קיין וואונדער נישט!

מען איז אביסעל געוועהנט געוואָרען צו באַריהמטע אידישע מענער, נאָר אויף אַנדערע פעלדער!

עהרען־בירגער פאַר צערקוועס בויען! האַנדעלס־אָבער־און אונטערדעטע! — אונזער געשעפט, האַנדעל—האַנדעל!

עס זענען באַריהמט אידישע מוזיקער — ג אַ ר א פּשוט'ע זאַך:

מיר האָבען אַזוי לאַנג „מה־יפית“ געזונגען; אַזוי פיעל יאָה־רען די פריצ'ישע הויפען מיט אידישע כלי־זמר פאַרזאָרגט! עס איז שוין אין בלוט אריין, עס קומט שוין בירושה! עס איז פאַראַן אפילו א פּויליש־אַמעריקאַניש־קאַטויליש אידעל, וואָס שפּילט אויף א י י ן פּאַרטעפּיאַן, אינגאַנצען מיט צ ו ו י י הענט, ד ר י י שטיק מיט אַמאָל! ער פלעגט זיי דורך ווי, להבדיל, אַן הבדלה!

באַקאַנט זענען אויך אידישע אַקטיאָרען, און דאָס איז שוין אודאי על פּי דרך הטבע. אין דער לאַנגער גלות־נאַכט האָבען מיר אַזויפיעל פרעמדע ראָלען געשפּילט; עס איז אויך אריין אין די ביינער!

לעצטענס האָבען זיך באַוויזען אידישע פּאָליטיקער... נאָר פאַ־

ליטיק האט דאך אודאי שייכות מיט'ן שאכער־מאכער פאר'ן אייזערנעם טויער, צי אויף דער וואלאווער גאס!

עס הערט זיך נאך פון אידישע געלעהרטע: יוריסטען, דאקטוירים, אינזשענירען, אפילו פראפעסארען — וואס איז דאס וואונדער? — אידישע מוחות! האנדעל־קעפ אויפ'ן „תלמוד" געשליפען! און דאס ט ר י נ ק ט נישט, הוליעט נישט, דועלירט זיך נישט, נאר זיצט און לערענט...

אבער קריגס־מיניסטער! נמרוד'ס מלאכה, עשו'ס מאנאפאל, ארישע גבורה!

און דער אלטער טרייסט זיך און טרייסט דעם זוהן:

— זעהסט,—זאגט ער,—אויף אזא מדרגה קומט מען, אז מען לעבט נישט בשלום מיט'ן קלויסטער! זייט איטאליען איז ווידערשפענסטיג געווארען דעם פאפסט, האלטען זיך עהרליכע קריסטען פון ווייטען, ווילען זיי זיך נישט אריינמישען! און באמת, צי קאן א פרומער קריסט ווערען גענעראל, אז מען קאן איהם הייסען שיסען אויפ'ן וואטיקאן! דינען טאקע סאמע נישטען!... און „אז מען דארף דעם אידען, רייסט מען איהם אפ פון דער תליה" — ביי אונז האט מען אויך אזוי געטאן... מען האט געדארפט סוחרים, האט מען דאס „טאלאליסטווא" א ר י י נ ג ע ל א ז ט! אמת?

— אמת, — גענעצט דער סטודענט...

איך וויים אפילו עפעס צו דערצעהלען פון אידישע, אלטע און נייע גבורים, נאר איך וויל בעסער שווייגען, ערשטענס — די היץ טוט אן מעשים. צווייטענס — א שלאגאן קאן ענטפערען מיט דער יד, דער בחור איז ערשט פון דארף, געוועהנט צו פויערים! דריטענס — וואלט איך מוחל געווען צעהן קריגס־מיניסטארען פאר א שטיקעל ערד פאר רומעניש־אידישע עמיגראנטען!

עס וועט זיין א פלאץ!

אין די באהן־וואגאנען טראגט מען שוין ארום פרישע קוריערס. דעפעשען מיט גרויסע אותיות: שלום! די בורען האבען זיך אונטערגעבען!

דער עולם איז אויפגעשפרונגען, אידען און קריסטען.

— פאסעז וואלט געלאזט שניידען איירא פא פון איהר הויט! די גאנצע צייט פון מלחמה האט זי אויך די בורענס מזל טרערען געגאסען, קראקאדיל־טרערען, און מיט'ן מינסטען פינגער פון פוס איז שטיוועל נישט גערירט! און אזא העלדען פאלק זאל אויסגע־לאשען ווערען! אזא פריי טראנסוואל זאל פארפלייצט ווערען מיט די ענגלישע סוחרים־שווינדלער! דאס פיינע האלענדיש וועט פאר־געסען ווערען און אין גאנץ אפריקא וועט זיך „גארגלען" דאס „פאסקודנע" ענגליש און די שבטים פרעהען זיך נאך, וואס מען וועט זיי צוריק אויפבויען די פערמען! די ענגלישע קאץ גלעט און דראפעט דערביי די נשמה אויס!

אנדערע זאגען:

— אוים ענגלאנד! אצינד האט זיך ערשט באוויזען, אז די ענגלישע ארמעע איז ווערט א שום פולווער!

— און זעהט דאך! א פאלק אהן הערנער! אז מען נעמט איין א מדינה, נעמט מען קאנטריבוציע, פארשיקט מען די מורדים במלכות, וואו דער פעפער וואקסט, און דער ענגלישער „האנדעל־האנדעל" צאהלט נאך צו, גיט באלד אמנעסטיע; אלץ מוחל — נאר די גאלד־גרובען אהער!

און איך קלער:

אפריקא וועט זיין ענגליש, דאס הייסט פריי, שטארק און רייך! א פלאץ וועט זיין נישט נאר פאר רומענישע אידען, אפשר אפילו פאר מיינע בלאסע שכנים, וואס שטעהען שוין איבער־געדרעהט צום פענסטער און שאקלען זיך מנחה...

פלאץ וועט ז י י ן, נאר אויף הוצאות וואו נעמט מען?...

איך פארטראכט מיך: וואס קאן יק"א טון? וואס קאן טון „דנדיב־הידוע" מיט'ן פאריזער און ווינער אליאנס צוזאמען?

און איך דרימעל, און קלער אזוי כמעט ביז אונטער אט־וואצק.

איך קוק מיך אום, איך בין געבליבען אליין מיט עטליכע אידעלעך, יענע לייט זענען אראפ אין וואווער, פאלעניצא, שווי־דער... מיינע שכנים נעמען אביסעל בראנפען: לחיים, לחיים! און איינער זאגט מיט אמת־אידישען הומאר:

— „וויים איך, וואס זאל איך מיר ווינשען?"

„זאל איך מיר ווינשען דאס געלד, וואס די פראנצויזישע

גלחים האבען אומזיסט אויסגעגעבען אויף די פראנצויזישע וויבא־רען, צי דאס געלט, וואס איז נאך ביי די שווארצע לייט געבליבען?

„זאל איך מיר ווינשען דאס ביסעל פונט שטערלינג, וואס קיטשענער וועט באקומען פאר׳ן שלום, וויפיעל ענגלאנד וועט באצאהלען פאר די פארברענטע פערמען, צי אפשר גאר — וויפיעל די גאנצע מלחמה האט געקאסט?

„און אפשר — גיט ער צו ביטערליך — וואלט מען יוצא גע־וועזען מיט דעם געלט, וואס אונזערע רומענישע עמיגראנטען פעהלט אויף הוצאה פון גיהנום ארויס?

„דערווייל, ברודער, בין איך א קבצן — האב איך אליין נישט אויף הוצאה! לחיים!“

זעהט איהר, נאך איידער איך בין אראפגעשטיגען פון וואַ־גאן, האב איך א גאנצען ראש־חדש.

איך קאן אייך נאר צוגעבען: אז אין רוסלאנד האט מען ער־לויבט, אידען זאלען אריינגעבען די קינדער אין די עפארכיאל־שו־לען, און יעדער קוראטאר זאל אפמאכען וויפיעל פראצענט. און — וואס נאך וויכטיגער איז, — אונטער דער השגחה פון פינאנץ־מי־ניסטער וועלען ביי אלערליי פאבריקען געעפענט ווערען מעכאנישע שולען, וואו אלע וועלען אויפגענומען ווערען אהן אונטערשיד פון קלאסע און גלויבען.

דערפאר זאגט מען, וועט מען דאס יאהר אין מאסקווער או־ניווערזיטעט קיין איינציגען אידען נישט אריינלאזען!

זייט געזונט! זאל אייך דער אויבערשטער אין די הייסע טעג שיקען א קיהלונג פאר׳ן גוף און פאר דער נשמה...

3.

יולי, 1902.

אנהויבען מוז מען פון וועמען? פון אונזערע בעלי־בתים, פון די אומות העולם...

אלץ ווענדט זיך אן זיי!

מיר זענען צו שוואך אויסצופילען, געגען זייער ווילען, דאס קלענסטע פראגראם!

מיר זענען די שוואכסטע, און כדי אזוינע זאל בעסער געהן, מוזען פריהער די שטארקע בעסער ווערען!

מען מוז ווארטען און האפען אויף דער צייט, ווען הייליג וועט זיין דער מענשליכער ווילען, נישט די פויסט, וואס פיהרט אלץ אוים מיט געוואלד; ווען הייליג וועט זיין דאס מענשליכע לעבען, נישט דער אייזערנער גאפעל, וואס כאפט אלץ ארוים פון טאפ...

וואס זאלען מיר טון? דערווייל מוזען מיר, ווי נח בדורותיו, אלע ווײלע עפענען דעם צוהר פון תיבה און ארויסקוקען און זעהן, צי האט זיך ארום אונז דאס וואסער נישט געשטילט...

דער ציוניזם, וואס וויל דערהאלטען און הויך אנטוויקלען א באזונדער אידיש פאלק אויף זיין באזונדער לאנד, מוז באלד צוגעבען: מיט'ן סולטאנס גוטען ווילען און מיט דער גאראנטיע פון אנדערע רעגירונגען...

דער נאציאנאליסט, וואס פארלאנגט, אז יעדער פויגעל זאל מעגען נעסטען, אייער לעגען און זיינע אייגענע לידער זינגען אויף יעדען בוים אין יעדען וואלד; דער, וואס זאגט זיך אפ (און וויל עס אויך פאר אנדערע!) פון פאליטיש־קריגערישען לעבען, און פארלאנגט, מען זאל איהם לאזען ווייטער שפינען זיין היסטארי־שען פאדים מיט אייגענע הענט, לויט אייגענעם געשמאק... וואס וויל געהן, אבוואל צום אלגעמיינעם צוועק, נאר פריי אויף זיין אייגענעם וועג, נישט „עטאפנים פאריאדקאם“ אויף פרעמדע — מוז אודאי בעטען, משיח זאל קומען פריהער צו זיי...

נאר אפילו דער ענו, דער געלבזיכטיגער זוהן פון פאקטאר מיט דער שענקערין, דער אסימילאטאר, וואס פארשענקט אזויפיעל און פארלאנגט אזוי וועניג, וואס איז גרייט זיך אייגנהענדיג אפצושייר לען די הויט, אין אן אנדערער אריינצושפרינגען, וואס וויל יוצא זיין מיט יום־כפור אין דער דייטשער שול און מיט קבר־אבות, מוז אויך זאגען דעם יהי־רצון: לאזט מיך!

— לאזט מיך זיין, וואס איך בין, בחדרי חדרים, אונטער רי־געל און שלאס; אין גאס און עפענטליכע הייזער וועל איך טראַ־גען וואס פאר א מאסקע איהר ווילט!

— זייט ליבעראל! איהר זעהט, איך שטארב גליד־ווייז אפ, זייט נישט קיין אומגעדולדיגע יורשים און טויט מיך נישט מיט געוואלד! —

און מיט א זיפ חנופה'לע לעגט ער צו:

— און אפשר וועל איך מיט דער צייט אליין קומען! אניט איך — מיין זוהן, מיין אייניקעל, — די טעכטער מיינע האב איך שוין לאנג, ווי לוט אין זיין צייט, אייך ארויסגעשטופט פון טיר...

— און אין וואס געהט עס? אין היינטיגען טאג! די גאל־דענע פארגאנגענהייט האב איך אייך שוין לאנג פאר די פיס גע־ווארפען און איהר האט זי מיט די פיס צוטרעטען, און איך שעם מיך אצינד מיט איהר. איך לעז אייערע „זכרונות" און פאסט אייערע תעניתים, און פרעה מיך אין אייערע ימים־טובים. פון דער צוקונפט האב איך נישט וואס צו קלערען, — מיין שמאל און פלאך טייכעל מוז אין אייער ברייטען טיפען ים אריין און דארט פארשוואונדען ווערען! אויפ'ן מארגענדיגען פעלד זיי איך נישט און אקער נישט, עס זאל קאנען עפעס פאר מיר וואקסען!

זייט ליבעראל, שענקט מיר דעם היינטיגען טאג!

יא, אפילו „אויסטוישען דאס רענדעל" קאן מען נישט אהן זייער ווילען.

כל־זמן איינצעלנע טוען עס, זאגט מען נאר „גיורא עד עשרה דרא! זאל אבער קומען א מנין אסימילאטארען! מען וועט פאר זיי דעם קלויסטער פארמאכען...

לאמיר עפענען דאס פענסטער אין דער פינסטערער נאכט און זוכען, וואס עס איז פאר א שימער אין שטאלערנעם הימעל.

אין דער לעצטער רגע האט דער ענגלענדער אוועקגעבאפט

דאָס מעסער פון בורס האלז... זאָל זיין, מען האָט געוואָלט פאַר־כאַפּען „די קאָראָנאַציע פאַר דער אָפּעראַציע“, דאָך וואָלט עס פאַר פופציג יאָהר אוממעגליך געוועזען; דערצו מוז מען ד אָ ך האָ־בען דאָס ג ע פ י ה ל, אַז דאָס רעכט ליגט דאָך נישט אויף דער שפּיץ שווערט!

דער אמעריקאַנישער לייב האָט אויסגעריסען פון די הישפּאַ־ניש־וועלפישע ציין אַ שעפּעלע — די אינזעל קובא, און האָט עס אַליין אויך נישט איינגעשלונגען, נאָר באַפרייט: געה, לעב דיר דיין אייגען לעבען.

אין פראַנצויזישען פּאַרלאַמענט האָט מען אָפען גערעדט וועגען שלום מיט דער גאַנצער וועלט, אפילו מיט דייטשען. נ ק מ ה צווישען פעלקער האָט אויפגעהערט צו זיין אַ הייליג פּאַטריאָטיש געפיהל, און דער פּאַרלאַמענט האָט קריעה נ י ש ט געריסען! בורזשוא האָט אויסגערופען פראַנקרייך, די אייביגע אַקושערקע, וואָס העלפט שטענדיג דער מענשהייט, ווען זי ליגט אין קימפּעט מיט אַ נייער אידעע, זי זאָל זיין די ערשטע (נאַטירליך אויף רוס־לאַנד געשטיצט) און פּאַרלעגען, אַז די פעלקער זאָלען זיך אַנט־וואָפענען און צולאָזען די אַרמעען!

באַ! אַז אָפיציער פון דער פראַנצויזישער אַרמעע האָט אַ העכערען פון זיך געפּאַטשט! דאַכט זיך „אחת דתו להמית“.

און דאָס קריגס־געריכט האָט איהם נישט געהייסען הענגען, נישט קעפּען און! איז יוצא געווען מיט אַ פּסק פון דריי יאָהר פעסטונג און אויסשטרייכען פון דער אַרמעע.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז מען האָט דעם אָפיציער דע־נערווירט, אין דער לעבער אַריינגעקראַכען, און דאָס קריגס־גע־ריכט האָט געזאָגט, אַז אַ סאָלדאַט איז אויך אַ מענש און אַז די מיליטערישע דיסציפּלין האָט אויך איהרע גרענעצען...

נישט קיין נייע, גאָר פונק נייע ווערטער?

אַלץ ווי אָפּהענגיג פון זיי; זיי מוזען פריהער בעסער ווערען, אונז זאָל בעסער געהן, נאָר צו דעם איז נאָך ווייט, זעהר ווייט...

אפילו די רציחות אין רומעניען האָבען זיי נישט געריהרט!

אין די עסטרייך־אונגאַרישע דעלעגאַציאָנען האָט דער אויס־לענדישער מיניסטער גאָלובאָווסקי געזאָגט, אַז עסטרייך־אונגאַרן יאָן פאַר אידען אין רומעניען גאָרנישט טון; יעדערער איז בעל־

בית ביי זיך אין דער היים. און קיינער האט נישט געפרעגט, פאר־וואס האט זיך עסטרייך־אונגארן אנגענומען פאר די ארמענער און אפגעריסען באסניען און הערצאגאווינע פון דער טערקיי, אבי איינ־צופיהרען עסטרייכישען יושר. און די טערקיי האט קיינעם קיין פרייהייט נישט צוגעזאגט, קיין טראקטאט נישט אונטערגעשרי־בען, און האט עסטרייך גארנישט צו פארדאנקען...

מען האט נישט געפרעגט, ווייל יעדערער האט געוואוסט, אז עס איז אין רומעניען קיין אידישע פראווינץ צוצונעמען נישט פאראן!

אין עסטרייכישען פארלאמענט האט מען נישט באקומען קיין צוואנציג אונטערשריפטען, מען זאל קאנען פארשטעלען די אידיש־רומענישע פראגע.

אין אונגארישען פארלאמענט האט א פויערישער אפגעארד־נעטער יא געפרעגט וועגען רומעניען, און דער מיניסטער פרעזי־דענט שעלי האט געענטפערט: זייט רוהיג, די גרענעצען פאר אי־דיש־רומענישע עמיגראציע זענען פארמאכט! אונזערע אונגארישע אידען אליין פארשטעהען, אז עס מוז אזוי זיין, זיי האבען עס אליין כמעט פארלאנגט!

אין ענגלישען פארלאמענט האט באלפור אויך בארוהיגט דעם עולם מיט דער פארזיכערונג, אז ביז היינט האט זיך די עמיגרא־ציע פון רומענישע אידען נישט געשטארקט, און, אז סיי־ווי־סיי, זיצט א קאמיסיע און קלערט, ווי אזוי אזוינע זאכען צו באווא־רענען...

און אפילו די פאראייניגטע שטאטען האבען געענטפערט אויף א פראגע פון דער אידישער זייט, אז זיי קאנען נישט פראטעס־טירען...

די אמעריקאנישע לאנגע הענט, וואס דערגרייכען ביז שפא־ניען וועגען קובא, זענען צו קורץ צו דערלאנגען ביז רומעניען וועגען ארעמע אידען...

און דערווייל לאזען זיך צוויי טויזענט רומענישע אידען קיין ווין צו־פוס...

און דאס איז דער „החלץ לפני המחנה“ — די ערשטע, וואס געהען; עס וועט זיך ערשט אנהויבען, ווי די חיישרעקען וועלען

זיי געהן, ווי די היישרעקען וועט זיי טראגען דער ווינט, און ווי די היישרעקען וועט מען זיי טרייבען פון גרענעץ צו גרענעץ...
דאס אלץ ווענדט זיך אן זיי!

עס איז אזוי קלאר, ווי דער טאג, און דאך נישט אלע ווייסען עס!

אין ווײמאר איז געווען אן אסיפה פון דייטשע סטודענטען. צווישען אנדערע האט מען פון אונז אויך גערעדט.

אין זאל האט ארומגעשוועבט דער אנטיסעמיטישער גייסט. רעדנער האבען אונז געוואשען מיט בלאטע, אויפגעוויזען, אז סע־מיטיזם איז אייביגער געגענזאץ פון גערמאניזם, און ווי וויט ני־דעריגער דער סעמיטיזם איז—, און דאמאלט האט זיך אויפגעהוי־בען א אידישער סטודענט, אין קאטאוויץ געבוירען, דאמבראווסקי מיט'ן נאמען, און האט אין זיין אייגענעם נאמען, ווי אויך אין נאמען פון אלע זיינע אידישע חברים פראטעסטירט.

— נישט דער סעמיטיזם — האט ער געזאגט — איז שולדיג, נאר די אידישקייט! נאר די אידישקייט שטעהט געגען דער דייט־טשער־נאציאנאלער אידעע! נאר מיר — האט ער הויך גערופען — זאגען זיך פון דער אידישקייט אפ, מיר ווילען אויסטוישען די מא־קאבעער אויף האהענצאלערן, ישעיה און ירמיה אויף שילער און געטהע — צי ווילט איהר דען נישט, מיר זאלען זיך אסימילירען?

און אז מען האט פון אלע זייטען געענטפערט: „ניין, ניין!" האט דאמבראווסקי דאך נישט אפגעטרעטען און געזאגט, אז עס העלפט נישט, ער און זיינע חברים מוזען זיך אסימילירען...

די ד י י ט ש ע סטודענטען האבען געפיפען און געלאכט, די א י ד י ש ע — געשוויגען...

ווי אזוי קאן מען זיך באווארענען פאר אזוינע רעדנער און אזוינע שווייגער?

וואס קאן אונז פארזיכערען, אז אונזערע אייגענע קינדער ווע־לען נישט אזוי רעדען אדער אזוי שווייגען, און נישט פארמעהרען מיט זיך די ריטער פון שמוציגען בעזעם, מיט וועלכען מען פאטשט

אונז איבער'ן פנים, און מען טרייבט ארום. די פוילע בלעטער פון ארט צו ארט?

אין דער פרעמד, אין דער אפהענגיגקייט קאן אונז העלפען נאר די נאציאנאלע שולע...

דאס איז אויך, דאכט זיך, אזוי העל ווי דער טאג, און דאך פארשטעהט עס נישט די פיליע פון מפיצי השכלה אין אדעס, וויל באין־אופן נישט פארגרעסערען די צייט פאר אידישע זאכען אין די חברה'שע שולען...

— פון דער הויך — האט א געוויסער סאקער געזאגט — קוק איך אראפ אויפ'ן נאציאנאליזם, ווי משה פון בארג סיני אויפ'ן עגל...

— די אמעריקאנער — האט מרגליות גערופען — האבען אויך קיין נאציאנאלע שולע נישט...

ווי קרום מוז זיין א מענש, וואס גיט אזא פארגלייך, און ווי נידעריג דער, וואס שטעלט זיך אליין אויפ'ן בארג סיני...

נאר אלץ ווענדט זיך אן זיי, דאס בייזע, ווי דאס גוטע...

דער קוראטאר (פאפעטשיטעל) פון אדעסער ראיאן האט פארגעשטעלט דעם בילדונגס־מיניסטעריום א פראיעקט, מען זאל די אידישע שולען איבערמאכען פון צוויי אויף דריי קלאסיגע, עס זאל זיין מעהר צייט פאר אידישע זאכען...

עטליכע היימישע פונקען:

אין ירושלים איז געענדיגט און געעפענט געווארען דאס הויז פון אונזער נאציאנאל־ביבליאטעק, וואס מיר האבען דעם דר. כאזאנאוויטש צו פארדאנקען.

אין פאריז האט מען געעפענט א אידישע פאלקס־אוניווערזיטעט, פארצוטראגען אידישע געשיכטע, העברעאיש, פראנצויזיש א. ד. ג.

די אידיש־ווארשאווער געמיינדע האט געעפענט א ניי שפי־

טאָל און פון פּריוואַט נדבות אַ שולע אין טשענסטעניעוו פאַר ערד־אַרבייט און דאָרפס־ווירטשאַפט, אויסער אַלגעמיינער בילדונג, רעליגיאָן און העברעאיש נ י ש ט פאַרפעהלט.

אין אונזער היימיש־פּאָליטישען לעבען האָט זיך געמאַכט נאָך אַ בלעטעל — אַ חברה „חירות", מיט'ן צוועק מלחמה צו האַלטען מיט דער אַסימילאַציע אויסער'ן ציוניזם און אין ציוניזם, מלחמה צו האַלטען מיט פאַלשע בעלי־טובות, מיט'ן אַליאַנץ, יק"אַ, וכדומה...

געבענשט זאָלען שטענדיג ווערען די הענט, וואָס הויבען זיך אויף אַפּצורייסען די מאַסקען פון פאַלשע פּנימ'ער, וואָס נעמען ווידלעס אויסצורייניגען אונזער שטאָל, בעזעמס ארויסצוטרייבען פון בית־המקדש די אידען־הענדלער...

נאָר פאַר יק"אַ האָב איך אַ גוט וואָרט.

פאַר נאַציאָנאַליסטען איז עס די איינציגע צווישען־לענדישע אידישע אינסטיטוציע, דאָס לעבענדיגע צייכען פון אונזער אחדות; דער ציוניזם דאַרף נישט בייז זיין, אויב יק"אַ באַשעפטיגט זיך נאָר מיט זיין „געגענוואָרטס פּראָגראַם". קיין שאָדען ברענגט יק"אַ נישט...

4.

אויגוסט, 1902.

איך וועל אייך מאכען א סיורפריז — אן איבערראשונג...

אויפן׳ ארט פון א שווערער, טיפער און א ביטערער כראניק, פון וועלכער מילך ווערט געדונען אין טאפ, פון ווייך ווערט עסיג אין פלאש און פון בלוט אין די אדערען ווערען שטעכעדיגע שפילקעס, — וועל איך אייך געבען — טרעפט וואס?

א לעבענדיגע סצענע, וואס האט זיך אפגעשפילט אין אונזער רעדאקציע.

די פערזאנען: איך און דער רעדאקטאר; פארדאן — דער רעדאקטאר און איך...

איך בין אייך נישט מחויב פארצושטעלען די פערזאנען, — איהר קענט מיך, דעם רעדאקטאר אודאי...

ערשטענס — שרייבט ער (די געפעהרליכסטע קאנקורענץ פאר שרייבער), צווייטענס — קוקט ער ארויס פון יעדער שורה, פון יעדען ווארט מיט שער און בליישטיפט...

דארף איך אייך זאגען, אז כאראקטעריזירט זענען מיר: ער אלס יצר־טוב, שטיל און ערנסט, טיפע טרויעריג־פייכטע אויגען און צום הימעל — צוויי ווייסע, שניי־ווייסע פליגעל... אזוי זעהט מען איהם די פליגעל נישט אן, נאר „סאם־נא־סאם“ אין רעדאקציע, אין א זומער־טאג, אז ער טוט אויס די מארינארקע (די בארימטע היסטארישע מארינארקע) קומען די פליגעל ארויס בולט. איך ווייטער — אלס יצר־הרע פון לאכען, בקצור געזאגט אלס „חוזק“, נאר, חס־ושלום, נישט גלאט חוזק — מיט א פילאזאפישען סאוס...

אויפ׳ן ארט פון שער און בליישטיפט, קומט דער יצר־טוב אריין מיט א פאק צייטונגען אלס מאטעריאל צו ראש־חודש (שטרויגיט ער!). איך — שפיל מיך מיט מיין פאר׳כשופ׳טען שפיגעלע, א מתנה פון א געהאנגענעם כשוף־מאכער, אין וועלכען (דאס שפיגעלע מיין איך) עס קומט אלץ ארויס קאפויר...

נאטירליך קוק איך אין שפיגעלע אריין און לאך; דער רע־דאקטאר בעט זיך: זיי ערנסט!

און ער געהט צו מיר צו, שטרייכעלט מיר מיט'ן עק פון ווייסען פליגעל איבער'ן קאפ און זאגט:

— עס איז שוין צייט!

און איך פיהל, אז אונטער זיין ווייסען פליגעל ציהען זיך אויס מאט און פארזילבערט מיין לעצט ביסעל געקרייזעלטע שווארצע האר... אין אלע רמ"ח איברים און שס"ה גידין לייטערט זיך מיר דאס געבליט און ווערט קלאר און שטיל, ווי דער סמבטיון לכבוד שבת... און שטיל און רוהיג מאכען זיך מיר די אויגען צו, ווי צו א זיסען שלאף מיט נאך זיסערע חלומות... א דורכזיכטיג, נאר עפעס וואונדערליך טרויעריג נעבעל נעמט מיך אינגאנצען ארום... און אין נעבעל, אין האלבען דרימעל הער איך זייגע ווייטערע רעד:

— און געדענק, דו ביסט א שרייבער! מיט עטליכע טויזענט יאהר צוריק וואלסט דו א נ ב י א געווען, וואלסט געמוזט זיין!

— און נביאים לאכען נישט! עס לאכען נאר פ א ל ש ע נביאים, אראפגעשטויסענע מלאכים, דער גיהנום לאכט!

— נביאים לאכען נישט! אין הייליגען גרימצארן שפאלטען זיי פ ע ל ז ע ן, ברעכען זיי מ ו י ע ר ע ן, ווארפען זיי צ ע ד ע ר ע ן; אין שטילער געטליכער ליעבע טרינקען זיי פאר־חלש'טע מדבר־גרעזלעך מיט ווארעם בלוט פון הארץ, מיט הארצי־גע טרערען פון אויג...

— עס איז „ראש־חודש", נישט „שטעדט און שטעדטלעך"!

— עס איז א חודש לעבען, א חודש אידיש לעבען...

— ביסט שוואך און עסטעטיש, גראב דיך איין אין טארף, גראבעל נישט אין זומפ, רייס די גלות־בלימלעך פון אויבען!

— עס וועט זיין גענוג צו פארטרייבען דעם ג ל י ק ל י־כ ע ן שמייכעל פון חתן־כלה אונטער דער חופה, ווי דעם חוזק פון מארשאליקס אויסגעאקערט פנים...

— אין י מ י ם נ ו ר א י ם, אין די שרעקליכסטע צייטען, שטעלסט דו דיך פאר אן עדה אידען צום עמוד, דו ביסט זייער ש ל י ח־צ ב ו ר... א ש ל י ח־צ ב ו ר ביסט דו!

נאר ווי ער האט דעם „שליח־צבור" דערמאנט — ווי מיט דער האנט אוועקגענומען!

דער נעבעל ארום מיר איז פארשוואונדען, די אויגען עפענען זיך, דאס שפיגעלע בליצט און עס ווייזט מיר א „שליח צבור" — מיין אלטען קליינשטעטדעלדיגען שליח־צבור...

א חנו'דיג אידעלע, א קליינס, א דארס! אזוי אויסגעמא־טערט, אויסגעטריפטע אויגעלער, צוויי אפען געלאזטע פענסטער־לעך איין אן אלטער חורבה פון א פארגעסען הויז.. ביים עמוד—לעבט ער! אויף קרומע הינערשע־פיסלעך טאנצט ער „ממעמקים" קענען די לייבען און הירשען אויפ'ן אויסגעקראכענעם מזרח און א רענדעל פום קוקט ארוים פון א לאך אין אלטען זאק... די צו־גרויסע שיך קלאפען צו צום טאקט... די הרוגי מלכות באוויינט ער מיט א קנאקענדיגען פאלקאוואי מארש זכר־לשיפקא, אין „כי הנה־כחומר" צוגיסט ער זיך, ווי א קליין קינד ביי דער מוטערס פאר־טוד אין א קליין־רוסישער „וויעציערינא" און צום פורים'דיגען „שושנת־יעקב" גענט „יאנטעקס" ליעד פון מאניושקעס „האלקא"!

איך לאך, לאכענדיג גיב איך א בלאז אויפ'ן שפיגעלע, יענער שליח־צבור פארשווינדט, עס באווייזט זיך דר. ביק... נאר דער רעדאקטאר ריהרט זיך באליידיגט אויפ'ן בענקעל...

— זיי ערנסט — זאגט ער שארפער ווי געוועהנליך — וויכ־טיגע ענינים!...

ער עפענט דאס פעקעל צייטונגען, עס בלענדען פארשידענ־פארביגע הילען... ער בלעטערט אומגעדולדיג, איך פארגעס אוויילע אן שפיגעלע, און עס מאכט זיך אן אנדער שמועס.

ע ר : מען האט אפגעצעהלט עלף מיליאן אידען... עס מוז זיין מעהר... אסך ציפערען מיט פראגע צייכען...

א י ד : און וויפיעל אבאנירען דאס בלאט?

ע ר : ווענינער ווי עלף מיליאן (א העויה אויפ'ן פנים)... אסך אבאנירען, מעהר ווי אסך לעזען... נאך מעהר הערען זיך איין, ווי אנדערע לעזען — נישט קשה...

א י ד : המ!

ע ר: באַ!

ער האַקט זיך אָפּ, ער מישט ווייטער.

ע ר: אַ פּאָגראָם אין גאַליציען... פעלד־אַרבייטער שטרייקען געגען די פּריצים און שלאָגען אַ י ד ע ן...

אַ י ד: אַ נייעס! וועמען דען זאָלען זיי שלאָגען? זאָלען זיי אָנריהרען אַ פּריץ — האַ־האַ! פּאָליציי, מיליטער!...

ע ר (האַלב דערשראָקען): אַפילו אין ניו־יאָרק אַ פּאָגראָם...

אַ י ד: ביי ר' יוסף'ס לויה...

ע ר: אַהאַ! צופיעל אידלעך צוזאַמענגעקומען...

אַ י ד: על כל פּנים צופיעל פאַר אַמעריקאַנער דייטשען...

ע ר: און דאָך האָט דער גענעראַל לעאַ, כמעט אין נאָמען פון קייזער, אַפילו פון פּאַפּסט געזאָגט, אַז אַלע זענען גלייך...

אַ י ד: עס פרעהט זיך טאַקע דער וואַרשאַווער אַ י ד ר אַ ע ל י ט...

ע ר: דאָך צופיעל אידען מיט אַמאָל זענען געפעהרליך...

אַ י ד: אויך קיין נייעס; דאָס האָט שוין דער מדרש געוואוסט... „בני ישראל — זאָגט ער — די קינדער פון ישראל — נמשלו — זענען געגליכענט — לדגים — צו פיש, מיינט מען: צו הערינג... שאספתן היא שחיטתן — וואו אַסך אידען מיט אַמאָל, שעכט מען... מאַנטאַגיו אין לאָנדאָן וויל טאַקע צושפּרייטען דעם לאָנדאָנער ווייטשעפּעל און צוזייען איבער גאַנץ ענגלאַנד... וואַרשווערער אַסימילאַטאָרען ווייסען עס פון לאַנג. אַז צוויי טרעפען זיך אין אַ קריסטליך הויז, שטעהען זיי קיינמאָל נישט צוזאַמען, נאָר יעדערער אין אַ באַזונדער ווינקעלע... זיי גריסען זיך אַפילו נישט, קענען זיך נישט! באַמערקט נישט איינער און געהט נאָהנט צו צום צווייטען — באַקומט ער אַ וואונק מיט אַ פינגער: וואַנדער ווייטער...

ע ר: עס איז דאָך נישט אַזוי שלעכט...

דער סענאַט פון בערלינער אוניווערזיטעט האָט מ ס כ י ם געווען אויף'ן אידישען נ אַ צ י אָ נ אַ ל י ז ם; דערמיט, שרייבט דער „וואָסכאָד“ האָט ער אויך מסכים געווען אויף'ן ציוניזם...

אַ י ד: וואָס דאַרף מען עס, אַז מען האָט שוין אַ הכשר פון רבנים?

ע ר: דר. כאַזאַנאָוויטש שיקט אַרויס צום בית־נאמן אין

ירושלים א נייעם טראנספארט וויכטיגע ספרים, זעלטענהייטען...

א י ד: בא! דער בית־נאמן אבער, — זאגט מען — איז פארשריבען נישט אויף קהל, נאר אויפ'ן נאמען פון א פריוואט מענש... אפשר נאך א סוחר... ער קאן מיט דער צייט זאגען: עלי כתיב... אדער באנקראטירען און די בעלי־חובות וועלען צוטרע־טען...

ע ר: לאמיר האפען, אז דער נאציאנאל־פאנד וועט זיך שטארקען... מען וועט מיט געלט דארט אלץ מאכען, פארשרייבען אויף קהל...

א י ד: ירושלים־קהל? וועלען קומען די רבנים און וועלען זי פארמאכען, ווי סטראשונ'ס ביבליאטעק אין ווילנא...

דער רעדאקטאר (דער יצר־טוב) ווערט גרין און געל, ער שטארקט זיך דאך און זאגט ווייטער:

— דר. הערצל איז שוין צוריקגעקומען פון קאנסטאנטינא־פאל...

א י ד: מיט לעדיגע הענט...

ע ר (אומגעדולדיג): נישט דאס איז דער עיקר! דער עיקר איז, מען האלט אונז פאר א צד, דעם קאנגרעס — פאר א פאליטי־שע אינסטיטוציע, דעם דר. הערצל — פאר א גערעכטליכען פאר־שטעהער... מען אונטערהאנדעלט מיט אונז, כמעט ווי א רעגירונג מיט א רעגירונג... דערצו זענען מיר שוין געקומען!

עס שטעקט דערינען אסך אמת, עס איז אפשר אינגאנצען אמת, נאר א רעדאקטאר טאר מען קיינמאל נישט רעכט געבען, איך האב מיך איינגעשפארט און זאג:

— עט! טערקישער אפעטיט צו די פאר גראשען אין באנק!

דער יצר־טוב — דער רעדאקטאר ווערט בלאס, דער שמועס האקט זיך אפ א ווייל, איך וויל זיך צוריקנעמען צו מיין שפי־געלע. איך פיהל, איך וואלט דארט עפעס שעהנס געזעהן, נאר ע ר רעדט ווייטער...

ע ר (זיפצט און רעדט): א וויסטע כמארע געהט, אויף פוילען געהט זי... א וויסטער ארטיקעל אין „נאוואיע ווראעמיא"...

מען דארף — זאגט די „נאוואיע ווראעמיא" — פארוועהרען, די אידען זאלען אין פוילען קיין גיטער נישט קויפען...

א י ד: ביי פויערים קויפען טאר מען שוין לאנג נישט...

ע ר : ביי פריצים מיינט ער...

א י ד : מאי טעמא?

ע ר : די אידען, זאגט ער, קויפען אויס אלע גיטער, פריצים בלייבען אהן ערד...

א י ד : שקר — א קינד אין וויג ווייסט, אז די גיטער אין אידישע הענט, ווערען אלע מאל ווייניגער — זיי צוגעהען, ווי זאלץ אין וואסער —

ע ר : בכלל דאס אידישע פארמעגען — —

א י ד : געוויס... תפלה עושה מחצה, פון „זרענו וכספנו" נאך דער הבדלה, ווערט מקוים דאס ערשטע...

ע ר : נישט שטענדיג דאס ערשטע...

א י ד : אויסער, וואו צוויי און דריי קינדער־סיסטעם...

ע ר : בא!...

א י ד : אלץ פאלט אפ, בפרט ערד, וואס רוקט זיך אונז שטענדיג ארויס פון אונטער די פיס... און בפרט אין פוילען, וואו ערד און קלויסטער זענען גלייך הייליג...

ע ר : עט, ביי פויערים אפשר! פויזנער פריצים פארקויפען די גיטער דער האקאטישער באנק...

א י ד : און דאך יאגט דער ווארשעווער „איזראעליט" איי־דישע האקאטיסטען...

ע ר : אהן פאקטען...

א י ד : ווער דארף פאקטען? אבי מען רעדט... נאר דער איזראעליט, אז ער רעדט, מילא...

ע ר : אבער אז נאוואיע ווערמיא רעדט...

א י ד : שקרים?

ע ר : זאל זיין שקרים, זי האט א דעה אין פמליא של מעלה... עס קאן זיין א גזרה...

א י ד : געוויס...

נאך אויפ'ן ארט פון זיפצען האב איך מיך צולאכט.

נישט גערנוויליג האב איך אין שפיגעלע אריינגעקוקט...

איך האב דעם בעלעמער רב דערזעהן!

נישט איינעם פון די היינטיגע פיער בעלעמער רבנים; די היינטיגע אלע פיער מיט אלע אלופי־בעלם צוזאמען זענען ווערט

אז אויסגעבלאזען איי, איהר זאלט אפילו צולעגען דעם קאזיאנע רב... זיי אלע האבען קיין דעה נישט...

אז אלטען „מאור הגדול“ זעה איך...

אין א קאפטאן מיט סטראקעס... בייזע ברעמען, שארפע אויגען, א הארטער ספאדעק מיט שטעכעדיגע האר... א באָרד ביז'ן גארטעל...

א פאפיר ציטערט איהם אין דער האנט...

א פאפיר פון פוילישען סיים...

דער פוילישער סיים פרעגט אַז, צי וואלט נישט גלייך געווען, אידען זאלען זיך אביסעל קאלאניזירען... וועניגער קרעמער וואלט נישט געשאדט... ערד וועט געבען דער סיים, וויפיעל מען דארף, וויפיעל מען וועט וועלען...

— היה לא תהיה! — שרייט אוים דער כעלעמער רב, און ווארפט פריהער דאס פאפיר און דערנאך דעם ספאדעק אז דער ערד. פון אידען פויערים מאכען? און תורה ווער וועט לערנען?

און איך גיב א בלאז אין שפיגעלע אריין און זעה א נייע סצענע:

א ריינער, בלויער הימעל, א גילדענער זומער־טאג... פעלד און וואלד בלענדען מיט טויזענטער העלע פארבען, — שארען לוסטיגע פייגעלער שווימען אין די לופטיגע ליכט־פאליעס און שניידען זיי דורך מיט געזאנג... און אויפ'ן ברייטען טראקט, ווי אין אז עמוד־ענן, פאהרט א ברייט געעפענטע קארעטע מיט ווארשעווער פארזארגער... מען זעהט זיי אין די אויגען, אז זיי האבען געלעזט די אידישע פראגע „על צד היותר טוב“ — די נעז גלאנצען פול מיט נחת! זיי האבען אין טשענסטעניעוו א שולע געעפענט, מען וועט אידישע קינדער ערד־ארבייט לערנען... מען וועט מיט דער צייט גיטער קויפען, פארצעלירען...

אוים קליינע קרעמער! אוים הענדלער, פאקטוירים, לופטשלינגער, מעקלער אין צירקעל ביי פאספארטען און נולדים ונפטרים, אוים „פאר־דער־באנק־דרעהער“, „לאטעריע־מאכער“, היימישע פאסט־פיהרער, לעבעדיג־פלייש־הענדלער, ביי־דער־גרענעץ־עמיגראנטען־שינדער... אוים, אוים!

אויף דער ערד וועט מען זיי באזעצן...
און אין מזרח־זייט רוקט זיך שטיל ארויס א קליין שטיקעל וואלקען — נאוואיע ווערעמיא...

איך דערצעהל דעם רעדאקטאר די סצענע און ער פאלט צוריק אויפ׳ן בענקעל...
באלד שפרינגט ער דאך אויף, ער האט קענען מיר א נײ כלי־זין געפונען!
— גאט אין הימעל, צי האסט דו פארגעסען אנטאקאלסקי׳ן?
דא וועט שוין שווייגען דיין פארשאלטענער שפיגעל!
איך וויל מיך פארקרימען, גלאט אזוי, עס האט זיך מיר געוואלט פארקרימען און ער שפרינגט אויף, נישט ווי עס פאסט פאר׳ן יצר־טוב —
— שקר! — שרייט ער, — מען האט ביי איהם קיין קבורה־געלט נישט גענומען! אנטיסעמיטען האבען אויסגעטראכט...
איך שפאר מיך נישט און ער בארוהיגט זיך.
— מען מוז זיין ערנסט, — זאגט ער — אז א פראסטער מענש שטארבט, נעמט מען זיך אויך צום הארץ...
„והחי יתן אל לבו“ האט שלמה המלך געזאגט!“
„עס איז א רעטעניש, אן אייביגע שרעקליכע רעטעניש...“
און דער יצר־טוב געהט באוועגט ארום איבער דער שטוב און רעדט:
— א מענש געהט ארום, א מענש מיט אפענע אויגען...
— מיט אן אפען מויל — העלף איך אונטער...
— מיט פרייע הענט...
— אויב מען קוקט נישט אויף זיי...
— און פלוצים, איידער דו קוקסט זיך אום — ואיננו! די ערד האט איהם איינגעשלונגען...
דארט ליגט ער — די אויגען געשלאסען, דאס מויל פארמאכט... די האנט — טויט!...
— אך! ווער איך אויך געריהרט, דער עיקר פון די טויטע הענט, וואס קאנען שוין אפילו קיין פליג נישט אפטרייבען...

— בּפרט — ציהט ווייטער זינגענדיג דער יצר־טוב — בּפרט אזא אנטאקאלסקי...

א מענש, וואס איז ארומגעגאנגען צווישען אונז מיט א גאל־דענער קרוין אויפ׳ן קאפּ...

מיט א גאלדענער קרוין, פון וועלכער עס האבען שטראלען געשלאגען אויף גאנץ כנסת ישראל...

מיט אפענע אויגען... און פון די אויגען האט ארויסגעקוקט א ריינע גאלדענע נשמה... א רוח־הקדש, כביכול — די שכינה... מיט פרייע הענט... מיט די הענט...

איך ווער צורודערט:

— וואס האבען געטאן די הענט?

— זיי האבען דאס שניידערל געמאכט...

— דאס בלינדע שניידערל, וואס ציהט אריין א גראבען פאַ־דעם אין א דינע נאדעל?

— אהא! און די „אינקוויזיציע“, וואס ער האט יונגערהייט נאך אנגעהויבען, הא?

— און נישט געענדיגט, וואס? די אינקוויזיציע, פון וועל־כער די פרומע דינסט האט א הינער־שטייג פאר כפרות געמאכט!

— א, די פינסטערקייט, — קרעכצט דער יצר־טוב — זיי האבען איהם נישט פארשטאנען... די ווילנער מלמדים האבען גע־ווארענט די קינדער, זיי זאלען נישט שניצען... „נישט אלע קאָ־נען זיין דעם קייזערס בעלי־מלאכות“... זיי האבען שפּעטער אויך נישט פארשטאנען...

— וואס?

— זיין ק ר י ס ט ו ס, זיין איוואן דעם בייזען...

— מיט שטראלען אויף דער כנסת־ישראל?

— שאוויניסט! — זידעלט מיך דער יצר־טוב..

עס שאדט נישט, וואס ער איז אין פרעמדע נשמות אריינ־געקומען, אין פרעמדע הערצער געגראבעלט...

ער איז טריי געבליבען זיין פאלק!...

הער: געבוירען אין ליטווישען הארץ — אין ירושלים דליטא... געלערענט אין א ליטוויש חדר, ביז אין דער לעצטער מינוט מלעיל ומלרע נישט פארגעסען! פון א אידיש ווערטעל נחת געשעפּט! קיינמאל נישט גע׳שמד׳ט! מיט די מאנטעפיארעס

זיך משדך געווען! דעם אייניקעל מיט א בריף אויפ'ן קאנגרעס געשיקט... אויף א אידיש קברות באגראבען... קיין קבורה־געלט נישט גענומען, שקר! שקר שקרים!...

און ער רעדט ווייטער און ווייטער, איך אבער הער נישט. נאך וואס? דאס וועל איך אין אלע אידישע צייטונגען לעזען, דאס האט מען ביים אפענעם קבר געזאגט...

איך קוק דערווייל בעסער אין מיין שפיגעל!

און אין שפיגעל זעה איך אנטאקאלסקי'ן אין דער לופט!

ער פליהט ארויף און פון דער שניי־ווייסער נשמה טיילט זיך אפ דער גוף און פאלט אויפ'ן אידישען בית־עלמין אין אפענעם גרוב אריין!

און ביים אפענעם גרוב שטעהען קהל און רב:

— אונזער אנטאקאלסקי! — רופען זיי כמעט מיט פרייד— און מ י ר וועלען איהם באגראבען!

די נשמה דערווייל פליהט ארויף...

וואוהין? מן־הסתם אין גן־עדן אריין!

נאר אין וועלכען?

— א י ן א ו נ ז ע ר ע ן! — בעט זיך דער „וואסכאד" מיט א דין וויינענדיג קול'כעל...

— ניע סמיי! — שרייט מיט א ריזיגען באס איוואן איוואנאוויטש איוואנאוו — „טי נאש! וו נאש ראי לעטי!" דיין נשמה איז צו ריין, צי טיף, צו ערהאבען, צו געטליך, זאלסט נישט זיין אונזער! וו נאש ראי, מארש!

די ארעמע נשמה דערשרעקט זיך און פליהט אוועק ל י נ ק ס...

דער ארעמער קליינער „וואסכאד" שפרינגט ווייטער מיט א כעס און באפט אן איוואן איוואנאוויטש'ן ביים אויער — פון שטי־וועל...

און נאך א בלאז גיב איך אין שפיגעלע אריין און זעה אנטא־קאלסקי'ן אין ל י נ ק ע ן גן־עדן!

ביים טיש, וואו עס בליצט מיט ארדענס און עפאלעטען זיצט ער אויך...

דאך פיהלט ער זיך נישט היימליך...

ער האלט אויף א שווימענדיגען בעכער אין דער האנט, די האנט אבער ציטערט.

אינמיטען פאלט ער צוזאמען...

א פליישיגע שווערע האנט האט זיך איהם אויף די דארע אק־סעל געלעגט — —

— סלושיי, דיין איוואן דער בייזער — א פראכט, כאטש זי־צענדיג! נאר דיינע אנדערע ארבייטען — זיי מיר מוחל — זענען צו אידיש.

דער רעדאקטאר — דער יצר־טוב — שטעהט אויף, נעמט צו דאס פעקעל צייטונגען און געהט שטילערהייט אוועק...

5.

סעפטעמבער, 1902.

א קורץ צעטעל פון רומענישע גזרות:

טויזענט אכט הונדערט פיער און זעכציג — אידען טארען קיין אדוואקאטען נישט זיין.

טויזענט אכט הונדערט זעקס און זעכציג — אידען ווערען פארערכענט אלס פרעמדע. דאס נאטירליך באפרייט זיי נישט פון דינען אין מיליטער, פון בלוט־פארגיסען פאר'ן „פאטערלאנד"!

טויזענט אכט הונדערט דריי און זיבציג — אידען טארען נישט האנדלען מיט בראנפען.

טויזענט אכט הונדערט איין און אכציג — ווערט ערלויבט דער פאליציי צו מאכען, ווען עס פאלט איהר איין, רעוויזיעס אין אי־דישע הייזער און ארויסצוטרייבען פון לאנד אומבאקוועמע אידי־שע פאמיליען.

אין זעלבען יאהר ווערט וועקסעל־ און קאמיסיאן־געשעפט ער־קלערט אלס מאנאפאל פאר רומענער.

טויזענט אכט הונדערט דריי און אכציג — טויזענט אכט הונדערט זיבען און אכציג — עס ווערט פארמאכט די לאטעריע. און טויזענט אידישע פאמיליען, וואס האבען דערפון געלעבט, בלייבען אהן פרנסה.

עס ווערט פארבאטען פאקענטרעגעריי און פינף טויזענט אי־דישע פאמיליען, וואס האבען זיך דערמיט באשעפטיגט, בליי־בען אהן ברויט.

אידען טארען קיין מיטגלידער אין האנדעלס־קאמערען נישט זיין.

עס ווערט זיי פארווערט פארצוטרעטען פאר פרידענס־ריכטער.

זיי טארען נישט דינען אלס שטייער־איינעמער אין מאגיס־טראט.

דער טאבאק־האנדעל ווערט אידען פארווערט.

זיי טארען קיין באמטע נישט זיין; נישט אננעמען קיין עפענטליכע ארבייט.

רומענער, וואס באשעפטיגען אידען אין דעטאיל־געשעפטען, ווערען באשטראפט.

טויזענט אכט הונדערט נײַן און אכציג — אידען טארען קיין וויכטיגע פאדריאדען ביי אייזענבאהנען נישט אננעהמען.

די צאהל פון אידישע ארבייטער ביי אייזענבאהנען ווערט באשרענקט אויף פיערציג פראצענט.

טויזענט אכט הונדערט זעקס און נײַנציג — די אומזיסטע פאלקס־שולען ווערען פאר אידען פארמאכט. זיי קאנען נאר אנגע־נומען ווערען דאמאלט, ווען עס בלייבט פרייער פלאץ נאך די רו־מענער, און אויך מוז מען פאר אידישע קינדער צאהלען.

טויזענט אכט הונדערט אכט און נײַנציג — מיטעל־ און האכ־שולען (גימנאזיומס און אוניווערזיטעטען) ווערען פאר אידען גע־שלאסען.

טויזענט נײַן הונדערט און איינס — די אויסשענק פון ביער און קאווע, ווי אויך דער פארקויף פון פארבייסען און בעקעריי זאכען ווערט אידען פארווערט.

און צום סוף (אויב צרות האבען א סוף) דער לעצטער שלאג:

טויזענט נײַן הונדערט און צוויי — אידען טארען נישט אר־בייטען און האנדלען אין פאבריקען...

פרעמדע (לעז: אידען) טארען זיך נישט באשעפטיגען אין רומעניען מיט קיין געווערב (מלאכה), ביז זיי באווייזען נישט, אז אין זייער לאנד האט דער רומענער דאסזעלבע רעכט...

אלע פאך־שולען ווערען פאר אידען פארמאכט; זיי טארען אויך נישט איינטרעטען אין די צעכען!

אייראפא, וואס האט רומעניען באפרייט פון דעם טערקישען יאך און אויסגענומען, זי זאל אידען גלייכע רעכטע געבען, זעהט און הערט און שווייגט, יעדערער האט אזוינע זינד אויף׳ן געוויר־סען (אויב פעלקער האבען עס) — אזוינע זינד, שווערערע, לייכ־טערע — עמיץ זאל קאנען מוסר זאגען יענעם און אליין נישט רויט ווערען...

„און אמעריקא — האבען מיר זיך אויסגעדריקט אין איינעם פון די פריהערדיגע ראש־חודש׳ען — אמעריקא, וואס האט גענוג לאנגע הענט געהאט, צו דערגרייכען ביז חישפאניען און אויסרייי־

סען איהר קובא פון מויל, האט צו קורצע הענט צו דערלאנגען ביז רומעניען". נאר אויב נישט גענוג לאנגע הענט, א גרויס מויל האט עס, שרייען קאן אמעריקא... און שרייען מ ו ז עס, ווייל טויזענטער און טויזענטער רומענישע אידען אנטלויפען פון גיהנום, פון שעכט־הויז צום פרייעם לאנד... און אמעריקא, אבוואל זי האלט אידען פאר פיין, גוט, עהרליך, פעהיג און ארבייטזאם, קאן אזוי פיעל אידען מיט אמאל נישט פארדייען — און אמעריקא איז ארויסגעטרעטען מיט א געוואלט־שרייענדיגען פראטעסט געגען „רוצח'שען, מערדערישען רומעניען!"

אייראפא (אויסער ענגלאנד, וואס ליידט, גלייך מיט אמערי־קא אויף אידישע עמיגראנטען קרענק) ש ו ו י י ג ט ! זי, איז מען אפיציען מודיע אויפ'ן וואונק, פיהלט זיך אפילו באליידיגט! ס'טייטש, ווי קומט אמעריקא א דעה צו זאגען אין אייראפא?! סדום'ס טענה צו לוט!

דאך גאר אהן א ווירקונג איז דער אמעריקאנישער פראטעסט, פון ענגלאנד אונטערגעהאלטען, נישט געבליבען. רומעניען איז קלוג, רומעניען האט פארשטאנען, וואס אמעריקא און ענגלאנד מיינען, און האט ארויסגעגעבען א שטילע, נאר א נייע גזרה — מען זאל אידען קיין אויסלענדישע פאספארטען נישט ארויסגעבען.

א קאמפאניע עמיגראנטען האט מען פון דער גרענעץ צוריק־געפיהרט.

און אונזערע אויסלענדישע אסימילאנטען האבען אודאי פריי אפגעאטעמט: פטור פון רומענישע אידען!

עס וועלען פארמאכט ווערען די באראקען, ביליגע קיכען, שפיטעלער, פאר עמיגראנטען; אויס קאמיטעטען! און מען וועט זיך רוהיג נעמען צו וויכטיגערע פראגען: צי זאל מען איבערטרא־גען שבת אויף זונטאג! צי איז די צאהל פון פרעדיגער און קאנ־טארען נישט צו קליין? וכדומה...

די רומענישע אידען וועלען זיך בראטען אויפ'ן לאנגזאמען רומענישען גיהנום־פייער, נאר די וויינער לאנגע און פיינע צדקה־נאז וועט דעם סוואנד פון געדוויכערטען פלייש נישט פיהלען — הונדערטער און טויזענטער וועלען אויסגעהן פאר הונגער, נאר די קלארע צדקה־אויגען וועלען עס נישט זעהן, און דאס רייך־בארמ־

הערציגע הארץ וועט נישט וועה טון... אי וואס, עולם־הבא? צדקה ומעשים טובים וועט אויפ'ן ארט אויך נישט פעהלען!

— —

נישט אויף ישועות ונחמות האבען מיר זיך צו ריכטען פון רומעניען, וואו דאס גנזענע האט ערקלערט אידען אלס פרעמדע און רייסט ביי זיי אויס דעם לעצטען ביסען פון מויל, און נישט אויף בשורות טובות פון גאליציען, וואו אידען זענען גלייכבארעכ־טיגט, וואו דאס געזעץ מאכט קיין שום אונטערשיד נישט צווישען „גאנצע" און „באשניטענע". ביי דער פאפירענער פרייהייט ווערען די קנאפע ניין מאל הונדערט טויזענט אידען אין גאליציען באי־קאטירט, ארויסגעטריבען פון יעדען געווערב, פון יעדער באשעפ־טיגונג, און שלעכט באהאנדעלט און ערנידעריגט אויף יעדען שריט און טריט. עס האט זיך אויסגערעכענט, אז צוויי מאל הונדערט טויזענט אידען זענען איינפאר אהן ברויט, לעבען פון בעטלען, פון גראשענדיגער צדקה. נישט דאס ג ע ז ע ץ טוט עס, נאר דאס פ א ל ק, דאס פאלק אליין פון ארבייטער ביז שלאכטשיץ, ביז'ן העכסטען באאמטען אין דער אדמיניסטראציאן, אין גערייכט... פון צייט צו צייט ווערט דאס פעבעל אונטערגעהעצט און מאכט פאג־ראמען אין דערפער און שטעדט; פון צייט צו צייט ווערען אידישע הייזער, גאסען און שטעדטלעך אונטערגעצונדען און פארברענט; פון צייט צו צייט — אידישע טעכטער פארכאפט, פארפיהרט און אפגעטויפט...

דאס פאפירענע געזעץ שווייגט, און די קראפט פון גערייכט און פאליציי טרעט נישט איבער די שוועל פון קלויסטער!...

עס איז שלעכט, און עס מוז ערגער ווערען. עס מוז, ווייל די אלגעמיינע עקאנאמישע לאגע גאליציענס פאלט פון טאג צו טאג! עס איז שלעכט און עס מוז ערגער ווערען, ווייל א מאסע פון די גייסטליכע ארדען, וואס האבען זיך נישט געוואלט אונטערגעבען דער פראנצויזישער רעגירונג און האבען געמוזט ארויס פון פראנק־רייך, האבען זיך שטילערהייט אימערצויגען און באזעצט אין גאלי־ציען. גאליציען וועט פרומער, וועט, אויב עס איז מעגליך קאטוי־לישער ווערען און די רעאקציע וועט וואקסען וואס אמאל שטאר־

קער... און, ווי געזאגט, ביים טויער פון קלויסטער ענדיגט זיך די מאכט פון קייזערליך־קעניגליכען באאמטען!...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

אין רוסלאנד האט די רעגירונג ערלויבט אז אלגעמיין אידיש־רוסיש־ציוניסטישע פארזאמלונג אין גובערניאל שטאדט מינסק. די אסיפה איז געווען א גרויסע און האט מיט דער צאהל פון די דעלעגאטען, ווי אויך מיט דער ארבייט איבער די עטליכע טעג, באוויזען, אז די ציוניסטישע באוועגונג וואקסט פון טאג אויף טאג.

די פארזאמלונג האט געעפענט דר. ברוק מיט א רעדע, אין וועלכער ער האט פעסטגעשטעלט, און, ווי עס זעהט אויס, מיט דער איינווילליגונג פון דער מעהרצאהל אויף דער אסיפה, אז די ציוניסטישע ארבייט באשטעהט נישט נאר אין דער פאליטיק, וואס איינצעלנע פערזאנען קאנען פיהרען אין נאמען פון דער גאנצער פארטיי, נאר אויך און נישט וועניגער, אינ'ם שטרעבען אויפצואוועקען די פארשלאפענע קרעפטען פון פאלק, צו אנטוויקלען זיי און ארגאניזירען. דאס פאלק, וואס האט ביז אהער באנוצט אזוי פיעל קראפט און ענערגיע אויף אויסהאלטען, איבערלעבען, און שווייגענדיג ליידען, מוז אנהויבען פארווענדען די קראפט אויף אויפלעבען, פאראייניגען און ארגאניזירען זיך.

פון די באריכטען איבער דער ציוניסטישער באוועגונג אין די ראיאנען אין רוסלאנד, האט זיך אויסגעוויזען, אז איבער דער קורצער צייט האבען זיך פארמעהרט אזוי די צאהל פון די פונקטען, וואו דער ציוניזם האט זיך אנגענומען, ווי אויך די צאהל פון איינצעלנע ציוניסטישע פאראיינען. די שקל־סומע איז אויך געוואקסען, דער פארקויף פון אקציען פאר דער קאלאניאל־באנק איז גוט געגאנגען; עס איז געזאמעלט געווארען פאר'ן נאציאנאל־פאנד, און די קולטור־פראגע, ווי עס ווייזט זיך אויס, באשעפטיגט דאס מעהרסט פאראיינען. עס עקזיסטירען מאסען פאראיינען און עס גרינדען זיך נייע מיט'ן צוועק צו לערנען העברעאיש, אידישע געשיכטע, צו גרינדען מוסטער־חדרים און דעסגלייכען. די עקאנאמישע פראגע פארנעמט אויך א געוויסען פלאץ אינ'ם פאראיין־לעבען. עס ווערען צוזאמענגעשטעלט ארטעלען, אלערליי ארט ארבייטער־צוזאמענלעבען און ווירקען, עס ווערען געעפענט ביליגע קרעדיט־קאסען א. ד. ג.

אויף דער פאַרזאַמלונג האָבען זיך דאָס ערשטע מאָל די רו־סיש־פּוילישע ציוניסטען געשפּאָלטען אויף דריי אונטערפּאַרטייען.

1) „מזרחי“ — וואָס פאַרזאַמעלט אונטער'ן פאָהן ציוניסטישע רבנים, אַזוי קאָנסערוואַטיוו־פרומע אידען, ווי אויך אַ געוויסע צאָהל אינטעלעגענטען „בעלי תשובה“... אַן דער שפּיץ שטעהט דער לידער רב — ריינעס.

2) די פראַקציע, אָדער די „ראַדיקאַלע“ אָדער די „פאָלקס־פּאַרטיי“, וואָס באַשטעהט ס'רוב פון יונגע ציוניסטען, אויסלענדי־שע און אינלענדישע סטודענטען — אַן דער שפּיץ שטעהען מאַצ־קין און דר. ווייצמאַן.

די פּאַרטייען זענען די ר ע כ ט ע און די ל י נ ק ע אין ציוניזמוס.

בשעת, ווען מזרחי בויט אַלץ אויף רעליגיאָן און ציטערט פאַר „קולטור“ נישט לויט דעם רבני'שען רעצעפּט, בויט די פראַק־ציע אויפ'ן נאַציאָנאַל־געפיהל, נישט אָפּהענגיג פון גלויבען און פרומקייט.

פון דער רעכטער און לינקער שניידט זיך אָפּ אַ געוויסע

3) מיטעל־פּאַרטיי, וואָס באַשטעהט: פון „ווילדע“, וואָס ווילען געהן זייער אייגענעם וועג; פון ציוניסטען, וואָס האַלטען דאָס שפּאַלטען פון ציוניזמוס אויף אונטער־פּאַרטייען פאַר שעד־ליך, און אַזוי מ י ט ע ל מ ע נ ש ע ן...

באַמערקט איז געוואָרען, אַז די פראַקציע האָט זיך, וועהרענד דער אסיפה, אין דער צאָהל פון אָנהענגער געשטאַרקט.

אויסער מיט באַריכטען פון אַלע ראַיאָנען, האָט זיך די מינס־קער ציוניסטישע פאַרזאַמלונג באַשעפטיגט מיט צוויי הויפּט־פראַ־גען — וועגען אָ ר ג אַ נ י ז אַ צ י ע און ק ו ל ט ו ר.

וועגען אָ ר ג אַ נ י ז אַ צ י ע איז מען צו קיין פעסטען באַשלוס נישט געקומען און געזעצט אַ קאָמיסיע, וואָס זאָל פאַר־שטעלען דער צווייטער אַלגעמיין־רוסיש־ציוניסטישער פאַרזאַמ־לונג, ווען נישט — דעם קאָנגרעס אַ נייעם פּראָיעקט. בנוגע צו ק ו ל ט ו ר איז געבליבען, ע ר ש ט ע נ ס, אַז קולטור ווערט גערעכענט פאַר איינע פון די וויכטיגסטע נאַציאָנאַל־אַרבייטען: עס זענען געוועהלט געוואָרען צוויי קולטור־קאָמיסיאָנען, איינע פאַר דער פרומער „מזרחי“ פּאַרטיי, די צווייטע פאַר די פרייע

ציוניסטען, און געבליבען איז, אז די שקל־קאַסע דאַרף ב י י ד ע שטיצען. די ציוניסטישע קולטור־אַרבייט איז, ווי עס זעהט אויס, באַגרענעצט געוואָרען אויף נ אַ צ י אָ נ אַ ל ־ ק ו ל ט ו ר — העברעאיש, אידישע געשיכטע, רעפאָרם פון חדרים און ישיבות און דערגלייכען...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

אויף א י ד ע ן האָט די מינסקער פאַרזאַמלונג געמאַכט אַן איינדרוק א ג ר ו י ס ע ן, אָבער נאָך א גרעסערען אויף דער פוילישער פּרעסע.

דעם צופאַל, אז פאַר'ן עפענען די אסיפה האָט עמיץ באַליידיגט דעם „פאַרשטעהער“ פון דער „גאַזעטאַ פאָלסקאַ“ און דער איז אנטלאָפען פון מינסק, האָט מען אויפגעבלאָזען, ווי א „לונג־און לעבער“ און געמאַכט דערפון אַן אנטיסעמיטישען „פּתום־ורעמסם“... דעם „קאָרעספּאָנדענט“ האָט מען אויפגעהויבען ביז צו דער מדרגה פון לכל־הפּחות אַן אמבאַסאַדאָר אין א פרעמדער מדינה, באַפאַלען זענען דעם אמבאַסאַדאָר, הונדערט, אויב נישט טויזענטער דעלעגאַטען! ווילד, באַרבאַריש, שרעקליך! און דער צוועק דערפון איז געוועזען, מען זאָל קאָנען אַרבייטען אין דער פינסטער, בסוד פאַר'ן קריסטליכען פּובליקום, און — וואו א סוד, איז א גנבה, בפרט א אידישער סוד! מען וויל, ווענינגסטענס אונטערמינירען פוילען און אויסשיסען אין דער לופט! און דאָך האָט די פוילישע פּרעסע פון דער מינסקער פאַרזאַמלונג נישט ווענינג געשריבען! און ווי עהרליך! למשל:

די מינסקער אסיפה האָט ערקלערט העברעאיש אַלס נאַציאָנאַל־שפּראַכע, און די קלוגע פוילישע פּרעסע, וואָס כאַפּט אַלץ פון דער לופט, ווייסט נישט קיין אונטערשיד פון ה ע ב ר ע א י ש ביז א י ד י ש, (זיי ברענגען גאַנץ אָפט איבערזעצונגען — נאַטירליך—געפעלשטע פון „זשאַרגאָנישען“ „המליץ“ צי „הצפירה“!) — און באַלד איז אויסגעבלאָזען געוואָרען א שרעקליכע נאַכריכט, אז די מינסקער אסיפה האָט באַשלאָסען, אז די אידישע נאַציאָנאַל־שפּראַכע איז זשאַרגאָן! און זשאַרגאָן — זאָגט די פוילישע פּרעסע — איז דייטש; דייטש איז היינט אין פוילען טרפה, ווי חזיר, אײבער דער האַקאַטע! על כן: ווילען די ציוניסטען, דאָס הייסט

אלע אידען, רעדען דייטש, ווערען האקאטיסטען און לכל־הפחות— חרב מאכען פוילען!

מיט שוים אין די מיילער ווערען דערצעהלט טויזענטער שקרים, בלבולים...

און דער א מ ת — די פוילישע פ ר א װ ד א?

די „פראוודא" מוז זיין אריגינעל און פריי! זי זאגט קיין שום פאלק נישט אפ דאס רעכט צו האבען אן אייגען לאנד און צו לע־בען דארט זיין באזונדער לעבען — נאר פארבארייטען זיך דערצי־דא, ביי דער „פראוודא" אין פוילען — דאס איז אן אומערהערטע עולה! רייס פון עץ החיים עפעל וויפיעל דו ווילסט, נאר איבער'ן צוים פון גן־עדן קריך נישט און אויפ'ן וועג צום בוים זאלסט דו קיין פוס נישט שטעלען!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

דער בארירהמטער פראנצויזישער שרייבער זאלא איז פאר־גאריט געווארען און געשטארבען.

די פוילישע „ראלא" שרייבט: „זאלא האט נישט געגלויבט אין גאט, ער איז ווידערשפעננסטיג געווארען זיין הייליגען קלויסטער— א מצוה אויף איהם! איהר שפילט אייך מיט גאט?"

— — — — — — — — — — — — — — — — —

נאר אויב די אנטיסעמיטיש־פוילישע פרעסע (דאס הייסט דריי פיערטעל פרעסע מיט נײנציג פראצענט לעזער!) האבען וועניג סימפאטיע פאר זאלא און נאך וועניגער פאר דער מינסקער אסיפה, צוגעהט זי זיך פאר דאס, ווי א וואסער אוים לויטער רחמנות איבער דער אומגליקליכער לאגע פון אומגליקליכען רו־מעניען — — —

עס זיצען אין איהר אידען, ווי די ווערים אין א פלוים, און פרעסען זי אויף, און וויל מען זיך פארטיידיגען, נישט לאזען זיך אויפפרעסען פון די ווערמיגע וועלף (אזוי וואקסט אלץ ביי אנטי־סעמיטען אין די אויגען), קומט אמעריקא, אונטערגעהעצט פון אי־דישע באנקירען און פראטעסטירט! — און עס געהט דורך א גע־וויין דורך די „בלעטער", און דער פויליש־קריסטליכער לעזער לעזט און מאכט פויסטען און קריצט מיט די ציינער... און די אידיש־

פוילישע אינטעליגענץ, וואס ערנעהרט זיך און דערהאלט די אי־
דישע נשמה מיט די פוילע קריסטליך־אנטיסעמיטישע בלעטער
שמייכעלט: אלץ לאזט זיך איבערקויפען! שאדט נישט! און
געהט רוהיג אין טעאטער, אין צירק אריין... איבערקויפען זאל
ראטשילד, בלייכרעדער!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

געשטארבען איז דער מעמעלער רב — דר. י. רילף.

די ציוניסטישע פארטיי פארלירט אין איהם איינעם פון איהד
רע טעטיגסטע מיטגלידער. די דייטש־אידישע טעאלאגיע — איהר
גרעסטען געלעהרטען און רוסיש־פויליש־אידישע עמיגראנטען אן
אויסלענדישען פריינד, און מיר האבען זיי אזוי וועניג צווישען די
דייטשע אידען!...

6.

אָקטאָבער, 1902.

פרענט א פראווינץ־פאַנאַטיקער (א אידען צי נישט קיין אי־דען) וואס איז אזוינס שגעון? וועט ער אייך ענטפערען אויף קלאָר: א דבוק, א רוח... משוגע ווערט א מענש, ווען ער ווערט באזעסען פון איינעם פון יענע לייט, וואס איז געפעהרליך צו דערמאָנען. אשמדאי אליין צי לילית מאכט זיך אמאל א שפאס און קריכט אין א מענש אריין! און וועמען טוט וועה, אז מען שלאָגט א משוגע'נעם, אז מען באַווארפט איהם מיט שטיינער, אז מען פייניגט איהם? מן־הסתם דעם בעל־דבוק! פון דעם איז נאָר איין טריט צו דער מיינונג, אז א „משוגעת" איז א מצוה צו שלאָ־גען צו דורס'ען... אזוי שלאָגט מען דעם שגעון ארויס! און אזוי טוט טאקע דער גראָבער מארק־עולם, ווי אויך אונזערע ווילד־גע־בוירענע קינדער, איידער די שולע, די ליטעראטור און דאס לע־בען צווישען מענשליכע מענשען שלייפט און פיילט אפ די ווילד־קייט פון די יונגע נשמות... אלטע מענשען גדענקען אבער נאָך די צייט, ווען אלע האבען אזוי געמיינט, ווען א „הקדש" צי א שפיטאל פאר משוגעים איז ערגער געווען פאר די ערגסטע טורמע, שרעקליכער אפשר פאר'ן אמת'ען גיהנום. ווען פייניגען, שלאָגען, שמידען און בינדען זענען געווען די איינציגע רפואות, וואס דאס כמעט הייליגע „פארצייטענס" האט געהאט, אויסער השבעות און החרמות, פאר'ן אומגליקליכען קראַנקען. עס זענען שוין אבער אנ־דערע צייטען, היינט ווייסט מען שוין, אז שגעון איז א קרענק, אן אומגליק, נישט קיין דבוק, נישט קיין רוח; אז אויב מען שלאָגט, טוט וועה דעם קראנקען מ ע נ ש, אויב מען פייניגט א קראַנקען מענש, איז מען ווילד, בארבאריש ווילד, און די שפיטעלער זענען ־עפארמירט געווארען, און די אומגליקליכע קראַנקע האבען אונזער הארץ, אונזער מענשליך רחמנות געוואונען.

פונקט אזא טעות האט די מענשהייט געהאט און האט נאָך קעגען אנדערע אומגליקליכע, קעגען — פארברעכער.

דער אומגעבילדעטער מענש, וואס זעהט אין דעם גייסטעס־קראנקען א רוח צי א דבוק, זעהט אין יעדען פארברעכער א להכעיס'ניק, א „שלעכטע זאך“, א מענש, וואס וויל געדנווילינ יענעמס לייד, וואס האט נחת פון יענעמס צער, א שלעכטען מענש. אז וועלכען מען דארף זיך נוקם זיין, וואס פארדינט, וועניגסטענס, אלערליי שטראף! דער פרומער וועט נאך צוגעבען: א מצוה! דער פרומער מיט א גוט הארץ: א טובה! — זאל ער אביסעל אפ־קומען אויף דער וועלט!

דער געבילדעטער מענש אבער ווייסט שוין פון טעות. ער ווייסט, אז ניינציג פראצענט פארברעכער זענען געוועהנליכע מענ־שען, טיילמאל, אפילו גאנץ אפט, גוטע מענשען, וואס נאר די נ ו י ט טרייבט צו דער זינד... זיי זאגען, אז אויב די מענש־ליכע געזעלשאפט נעמט אויף זיך די פליכט, צו פארהיטען דאס געזונט מיט'ן פארמעגען פון איהרע מיטגלידער געגען דעם פ א ר־ב ר ע כ ע ר, איז זי נאך מעהר מחויב, צו בעווארענען איהרע מיט־גלידער פאר'ן פ א ר ב ר ע כ ע ן א ל י י ן! שולען פאר אלע, ברויט, א דאך איבער'ן קאפ, דאס וועניגסטע, וואס א לע־בענדיגער מענש מ ו ז האבען, און די טורמעס — זאגען זיי — וועלען בלייבען לער, אדער כמעט לער! און אויב דער אידעאל אונטערצוברענגען דאס פארברעכען אליין, איז פאר א וויטערע, שפעטערע צייט און אוממעגליך פאר ה י י נ ט; אויב די מענשליכע געזעלשאפט איז דערוויל נישט אימשטאנד דאס פאר־ברעכען צו פארניכטען, האט זי וועניגסטענס נישט דאס רעכט, דעם פארברעכער בארבאריש צו באהאנדלען!

זי טאר זיך נישט נוקם זיין אן דעם, וועמען זי האט דאס לעבען אהן פארברעכען אוממעגליך געמאכט, אדער וועמען זי האט נישט אויסגעלערענט צו אונטערשיידען צווישען „גוט“ און „שלעכט“... זי טאר נישט שטראפען דעם אומגליקליכען פארברע־כער פאר זיין אייגענע זינד. און אויב זי איז גענויטיגט דעם פאר־ברעכער אומשעדליך צו מאכען, אפצוזונדערען, אפצושליסען און באשעפטיגען מיט ארבייט, אפילו מיט שווערער ארבייט, מוז זי עס טון מיט בארמהערציגקייט — —

— „אראפ די קייטען“! —

אזוי קורץ און שארף איז געווען דער באפעהל פון איטאליע־נישען יוסטיץ־מיניסטער!

איטאליענישע קייטען ווערען פארקויפט אויף אלט אייזען, אויף ברוד! 700 אומגליקליכע פארברעכער, „באשטראפט“ אויף לעבענסלענגליכע ארבייט, וועלען ארבייטען אהן קייטען!

איטאליען האט אין דעם פאך איבערגעשטיגען אלעמען...

אידען אין איטאליען איז דא זעהר ווענינ. דער טייל, וואס אידען האבען אין פארברעכען, וואס ווערען מיט קייטען באשטראפט איז איבעראל צו גרינג; עס איז דעריבער קיין אידיש נייעס נישט.

און דאך דערצעהל איך עס אייך, ערשטענס — פארוואס נישט? איהר זייט דאך מענשען! צווייטענס, שטעקט דערינען אביסעל אידישקייט, תורת משה ווייסט נישט פון קיין שטראף אלס נקמה. מען באשטראפט „למען ישמעו ויראו, ולא יוסיפון“... און: „אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו“...

דאס רעשט נייעס פון היינטיגען חדש איז נישט אזוי פרעה־ליך.

אין בערלין האט זיך לעצטענס אפגעשפילט דער לעצטער אקט פון דער קאניצער טראגי־קאמעדיע.

פאר'ן געריכט זענען געשטאנען אנטיסעמיטען, וואס מען האט פארקלאגט, אז זיי האבען מוטווילינ, מיט שלעכטען געוויסען, גע־וואלט מאכען פון א געוועהנליכען מארד — א רעליגיעזען מארד; אויפבלאזען א בלבול דם. אין געטויטעטן ווינטער'ס גוף איז געווע־זען דאס גאנצע בלוט, אויף'ן האלז איז קיין צייכען פון „שחיטה“ נישט געוועזן, און צום סוף האט אן אנטיסעמיטישער דאקטאר גע־זאגט: אז מען האט איהם געקוילעט, כדת משה וישראל“ און אויס־געצאפט דאס בלוט אויף מצות לכבוד פסח! די אנטיסעמיטישע באנדע האט נישט גערוהט און פון טאג צו טאג אויסגעקלערט נייע בלבולים אויף אנדערע קאניצער אידען; עס איז כמעט קיין איינציגער קאניצער איד פון בלבול נישט פריי געווען. די באנדע האט אויפגעבלאזען געגען אידען א פייערדיגע שנאה, האט אזוי געווירקט אויף'ן געריכט, אז עס איז גענוג געווען, א קאניצער איד זאל נישט קאנען אויסווייזען געווי, וואו ער איז געווען אין דער צייט, ווען דער מארד איז געשעהען, ער זאל אפזיצען גאנצע

חדשים אין תפיסה. די געריכטס־דיענער, וואָס האָבען נישט גע־פאָלגט די באַנדע, וואָס האָבען געזוכט דעם אמת, האָט מען אין די אַנטיסעמיטישע בלעטער באַשמוצט, און פאַרקלאָגט, אַז זיי זענען איבערגעקויפט, אַז זיי זענען אידישע משרתים...

און אין בערלינער געריכט האָט דער אמת מנצח געווען: צוויי פאַרקלאָגטע אַנטיסעמיטען, די רעדעל־פיהרער פון דער קאָניצער באַנדע, זענען באַשטראָפט געוואָרען מיט געפענגניש; דער פסק פון בערלינער „בית־דין־צדיק" זאָגט בפירוש אַרויס, אַז דער בלבול איז אַ בלבול געווען, נאָר אַ קליין ווערימעל שטעקט אין שעהנעם עפּעל.

אַ פּראָקוראָר האָט עדות געזאָגט, אַז רעליגיעזער מאָרד איז אין דייטשלאַנד אוממעגליך! די דייטשע אידען זענען צו געביל־דעט, האַלטען נישט פון אידישען אָבערגלויבען!...

אַ כמאַרע האָט אויסגערעגענט, אַ צווייטע קומט אָן. איין בלבול דם איז אַוועק; עס איז שוין שיער נישט געווען אַ צווייטער!

געשעהען איז עס אין מצרים. מען האָט איינגעזעצט אַ גע־וויסען חיים כהן, אַ יונגענמאַן פון ירושלים, דערפאַר, וואָס ער האָט געוואָלט אַרויסנאַרען אַ זיבען־יעהריג מיידעל און שעכטען זי אויף פסח... דאָס זיבען־יעהריגע מיידעלע איז געלעגען קראַנק אויפ'ן האַלז, און חיים כהן (אַזוי זאָגט דער אַקט) האָט געוואָלט זי איבערקויפען מיט זיסע זאַכען און אַרויסנאַרען פון שטוב אַכט חדשים פאַר פסח, איבערהאַלטען זי די גאַנצע צייט, דערנאָך קוי־לען כדת משה וישראל און באַנוצען דאָס בלוט צו די מצות...

אַ שכנה האָט אין דער צווייטער שטוב געהערט חיים כהן'ס רייד, נאָר אַז זי איז אַריינגעלאָפען צום מיידעל, איז שוין חיים כהן אין שטוב נישט געווען! דעם טויער־היטערס ווייב האָט גע־זעהן, אַז חיים כהן האָט, אַרויסגעהענדיג פון הויז, געהאַט אין דער האַנט אַ קעסטעל, אין וועלכען מען האַלט געוועהנליך זיסע זאַכען! דאָס מיידעל אַליין האָט פריהער געזאָגט, אַז נישט חיים כהן איז עס געווען, נאָר דערנאָך האָט זי געזאָגט, אַז יאָ!

אויף דעם עדות־זאגען איז חיים כהן פאר׳משפט געווארען אויף א יאהר געפענגניש מיט שווערער ארבייט...

נאר שרעקט אייך נישט! עס איז קיין רעכטער בלבול דם נישט געווארען... א פראקוראר אין מצרים איז אמאל קליגער, ווי זיינס גלייכען אין דייטשלאנד. ער האט געזאגט, אז ער באשול־דיגט נישט חיים כהן, אז ער האט געוואלט כאפען א קריסטליך מיידעל און שעכטען לכבוד פסח אויף כשר׳ע מצות... עס וואלט געווען צו נאריש! אידען דארפען קיין בלוט צו מצות נישט! אבער א קריסטליך מיידעל, ווען אפילו א זיבען־יעהריגעס, קומט צו־ניץ. מען קאן זי פארקויפען אין א שאנד־הויז אריין, צו א קונצען־מאכער וכדומה...

דאס זאגט דער פראקוראר און — דאס פאלק?

דער פראקוראר וועט שוין קיין שטיינער אין א אידיש פענס־טער אריין נישט ווארפען, אבער די רומענער, די גריכען און די קאפטען אין מצרים — זיי קאנען עס גאנץ לייכט טון! חיים כהן איז דאך דערווייל פאר׳משפט!

דער אמעריקאנער פראטעסט געגען רומעניען איז שוין כמעט פארגעסען געווארען.

רומעניען האט פארשטאנען אין וואס עס געהט און איהרע אמבאסאדארען אין לאנדאן און ניו־יארק האבען צו וויסען געטאן, אז די רומענישע רעגירונג איז נישט אימשטאנד איינצוהאלטען די אידישע עמיגראציע. און אין דעם איז עס, ווי עס זעהט אויס, ווירק־ליך געגאנגען. מיר ווילען נישט דערמיט ארויסטרעטען אומדאנק־באר געגען אמעריקא, וואס האט פראטעסטירט און נישט געגען ענגלאנד, וואס האט דעם פראטעסט אונטערגעהאלטען. ענגלאנד און אמעריקא קאנען נישט צופרידען זיין פון א מהומה׳דיגער עמיגראציע פון אן ארעמסטען קלאס מענשען, און צוויי וועגען האבען זיי געהאט זיך דערפון צו פארהיטען, איינעם א זיכערען: צו פארמאכען די גרענעץ פאר פרעמדע אידען, און א צווייטען: צו פרואווען פראטעסטירען, צו פאררופען זיך אויף מענשליכקייט, אויף יושר, פרואווען אויפוועקען ביי רומעניען, צי אזוי ביי איי־

ראפא, א פונק רחמנות... געוועהלט האבען די ביידע פעלקער ־עם נישט־זיכערען, נאר דעם מענשליכען וועג! און — ער האט דערווייל צום צוועק נישט געפיהרט.

פון רומעניען קומען אלץ נייע ידיעות, אז מען ריכט זיך אויף בעסערע צייטען פאר אידען; אז מען רעכענט עפעס פאר אידען צו טון; אז עס איז מעגליך, אז מען וועט זיך נעמען צום הארץ— — אלע ווייסען, אז דאס זענען שקרים, פאלשע שמועות, וואס רו־מעניען פארשפרייט צו פארבלענדען די אויגען, צו פארקלענערען די געפאהר. טאמער רופט זיך נאך עמיץ אן, און וואס שאדט עס, מען רעדט? אלע ווייסען עס און אלע שווייגען, אויסער דייטשלאנד! דייטשלאנד האט נישט געשוויגען, דער אפיציעלער „רייכס־אנצייגער" האט גערעדט! ער האט גערעדט צוליעב דעם קעניג קארל, דעם דייטש, וואס רעגירט אין רומעניען, פאר זיין כבוד וועגען! און צוליעב די דייטשע קאפיטאליסטען, וואס האבען די רומענישע רעכטע אין דער האנט, פאר זייערע קופאנעס וועגען! זאל אייראפא נישט מיינען, אז קעניג קארל איז א בארבאר, זאל אייראפא נישט האלטען דעם רומענישען קרעדיט פאר פארלוירען— צוליעב דעם איז דער „רייכס־אנצייגער" ארויס מיט א ברענענדי־גען ארטיקעל געגען — רומענישע אידען, די אומזיסטע פרעסער, שינדער, וואס עקספלאטירען דאס אומשולדיגע לאנד, וואס פרע־סען עס אויף לעבענדיגערהייט...

געגען אזא הויכען און טיפען אנטיסעמיטיזם, וועט דאס בערלינער געריכט שוין גארנישט האבען!

— די פרייזיניגע פארטיי וועט דאך פרעגען דעריבער אין פארלאמענט?

— וועט זיין נאך אביסעל דברים בטלים!

אין ווין איז צווישען די עסטרייכישע ציוניסטען און דער אידישער פאלקס־פארטיי געקומען צו א פשרה. דעם דריי און צוואנציגסטען אקטאבער (נייעם סטיל) איז געווען אן אסיפה פון די פארשטעהער פון ביידע פארטייען און זיי האבען אונטערגע־שריבען א פראטאקאל, לויט וועלכען ביידע פארטייען נעמען אן,

— פון איין זייט דאָס פּראָגראַם פון דער אידישער פאָלקס־פּאַרטיי — דאָס געגענוואַרטס־פּראָגראַם צו הויבען דאָס אידישע פאָלק גייסטיג, ווירטשאַפטליך און קערפּערליך — און פון דער צווייטער זייט דאָס ציוניסטישע פּראָגראַם, וואָס דער באַזעלער קאָנגרעס האָט אויפגעשטעלט צו שאַפען און עפענטליך רעכטליך געזיכערטע היים פאַר'ן אידישען פאָלק אין אידישען לאַנד.

ביידע פּאַרטייען זענען זיך מתחייב איינע די צווייטע צו שטיצען, איינע דער צווייטער צו העלפען און צוזאַמען צו פעכטען פאַר'ן אידישען פאָלק.

פאַר'ן אידישען פאָלק! נישט אלע ראַד זענען זיכער, אז עס איז פאַראַן אַ אידיש פאָלק! נישט אלע אינטעליגענטען, מיין איך! און פון וואַנען זאָלען זיי עס וויסען? מענשען, וואָס זענען פון פרעמדע פרעמדאַרטיג אויפערצויגען, קוקען נאָר פרעמדע אין מויל אריין! אפילו נאַציאָנאַליסטען־ציוניסטען פרעגען עצות, צי מען מעג? נישט נאָר ביי רבנים, נאָר וואו אויך אַ שריפטשטעלער, וואו אַ פעדער־האַלטער, בפרט וואו אַ פּאָליטיקער! און נישט איין שוואַך־קאָפּ קאָן משוגע ווערען, הערענדיג אלערליי תשובות פון אלערליי גרויסע לייט... איינער זאָגט: יאָ, אַ צווייטער: ניין, אַ דריטער וויל זיך ערשט מישב זיין; פון אידישען פאָלק האָט ער אפילו עפּעס געהערט, נאָר וואָס און ווען געדענקט ער נישט...

און אונזערע שוואַך־קעפּ (דער זעצער זאָל זיך נאָר נישט טועה זיין אויף שאַפס־קעפּ) וואַרטען אומגעדולדיג און מיט האַרץ־ציטערניש אויף אַ נייעם פּסק, וואָס זאָל אַרויסגעגעבען ווערען אין ווענעציען פון דער סטודענטען־געזעלשאַפט „קאַרדאַ־פראַטער" דאָס הייסט: „האַרציגע פריינד". די סטודענטען געזעלשאַפט האָט זיך פאַרבונדען צום צוועק אַ גוט לעבען צו מאַכען צווישען אלערליי פעלקער. מיטגלידער, לויט מען שרייבט, האָט זי איבער צוואַנציג טויזענט. יעדעס יאָהר ווערט געמאַכט אַן אלגעמיינע

אסיפה, די מיטגלידער פון פארשידענע פעלקער פון דער גאנצער געבילדעטער וועלט זאלען זיך באקענען און רעכט ליעב קריגען. איי־ניגע אידישע סטודענטען אוים רומעניען האבען געוואלט איינמרע־טען אין די געזעלשאפט, נאר די רומענישע אפטיילונג האט זיי אפגעזאגט, און דערצו א טעם געגעבען: אז די, וואס האבען אין רו־מעניען קיין ציוויל־רעכט נישט, קאנען נישט גילטען אלם רומעני־שע סטודענטען, און קאנען נישט אויפגענומען ווערען פון דער רו־מענישער אפטיילונג. די רומעניש־אידישע סטודענטען האבען זיך געווענדט צום קאמיטעט פון דער געזעלשאפט, און דער קאמיטעט האט געגרינדעט, צוליעב די רומעניש־אידישע סטודענטען, א באַ־זונדערע אפטיילונג, א „ספעציאל־אפטיילונג“ פאר די, וואס געַ־ניסען נישט פון בירגער־רעכט אין ערגעץ א לאנד, דאס הייסט — פאר אידען! איייניגע אידישע סטודענטען זענען אבער דערויף נישט באשטאנען; זיי ווילען זיך נישט באפרידיגען מיט'ן אומשולדיגען נאמען „סעקציאן־ספעציאל“ און האבען פארלאנגט אן אפענע אפ־טיילונג פאר א י ד ע ן, פאר סטודענטען פון אידישער נאציאן! דער קאמיטעט האט נישט געוואוסט, וואס מען טוט מיט דער וואונדערליכער פראגע, ער האט אפגעלעגט די אלגעמיינע פאר־זאמלונג, און פריהער צוזאמענגערופען א קליינע אסיפה, אפצוקלע־רען, ווי אזוי מען זאל זיך נוהג זיין... די קליינע אסיפה איז צו שטאנד געקומען... מען האט פיעל גערעדט. טייל רעדנער האבען פארלאנגט, מען זאל מיט כח ארייננשטופען די אידען אין די אפ־טיילונגען פון ז י י ע ר ע לענדער! אנדערע זיינען באשטאנען אויף א באזונדערע אידישע אפטיילונג, און ערשט די אלגעמיינע געזעלשאפט וועט פסק'נען: יא אדער ניין!

שוואד־קעפ, זייט גערולדיג אוןווארט!

איינער, וואס האט שטענדיג מלחמה געהאלטען געגען אזוינע שוואד־קעפ, וואס קוקען אלץ פרעמדע אין מויל אריין, איז געווען ראובן אשר ברוידעס. נאך א שווערער קראנקהייט איז ער איצט געשטארבען אין ווין. ראובן אשר ברוידעס האט פיעל געשריבען. ער האט איבערגעלאזען דער אידישער ליטעראטור צוויי גרויסע

ראמאנען: הדת והחיים, שתי הקצוות, קליינע ערצעהלונגען און פיעל מאמרים אין העברעאישע און זשארגאנישע צייטונגען. די פיעל צייטונגען, וועלכע ער האט אליין ארויסגעגעבען, האבען נישט געהאט קיין לאנגע יאהרען; די גרויסע ווערק זיינע זענען געבליבען נישט געענדיגט, אבער דאך וועלען זיינע ארבייטען נישט פארגעסען ווערען. זיין ראמאן „הדת והחיים“ האט געהאט א גרויסע ווירקונג און פארנעמט נאך אויך איצט א שעהנעם ארט אין דער נייער העברעאישער ליטעראטור.

7.

דעצעמבער, 1902

די פאריזער וועלט־שווינדלער — די פאמיליע הומבערט האט מען אין הישפאניען געכאפט! די הישפאנישע פאליציי האט זיי שוין איבערגעגעבען דעם פראנצויזישען קאנסול און מען האט זיי אויך שוין טראנספארטירט קיין פאריז. די פראנצויזישע רעגי־רונג, וואס מען האט באשולדיגט, אז זי קוקט אויף דער זאך דורך די פינגער, אטעמט פרייער אפ און וועט זיך אפשר אנהויבען פריי־ער אריינמישען אין אויסלענדישע פאליטיק, צוזאמען מיט רוס־לאנד און עסטרייך אין דער טערקיי, וואס דארף איינפיהרען רע־פארמען אין מאקעדאניען און קאן נישט, אדער צוזאמען מיט דייטשלאנד, ענגלאנד און איטאליען אין ווענעצועלא, וואו מען מאנט אויף פריוואטע חובות מיט קאנאנען...

די וועלט, אויב זי ווערט נישט בעסער, עהרליכער ווערט זי. שטענדיג פלעגט מען מלחמה האלטען צוליעב עולם־הזה, פשוט גע־זאגט: צוליעב דער מטבע, נאר ג ע ז א ג ט האט מען: צוליעב הייליגע זאכען. אויף די פעהנער איז געווען אויסגעשטיקט מיט גאלדענע אותיות: לשם יחוד דעם פרינץ, דעם פאטערלאנד, דער רעליגיאן, דעם הייליגען קבר און וואס איהר ווילט. דער ערשטער עהרליכער מאן איז געווען ביסמארק, וואס האט פון פאליטישען פנים אפגעריסען די מאסקע און אפען געזאגט, „אז די געוואלט געהט פריהער פאר׳ן רעכט“... דייטשלאנד מיט ענגלאנד צוזאמען, און איטאליען אלס נאכשטופעריז, פארלאנגען גאנץ איינפאך: געלד! באצאהל אונזערע באנקירען זייערע חשבונות!

א קליינע מלחמה האט זיך שוין אנגעהויבען. און אז די פאר־אייניגטע שטאטען וועלען זיך אריינמישען לשם יחוד „אמעריקא פאר אמעריקא“, וועט ווערען א גרויסע מלחמה, א וועלט־מלחמה און וועגען וואס? וועגען פינף מיליאן פריוואט־חובות...

דערווייל שיסט מען שוין, כאטש דאס פרידען־געריכט זיצט אין האג אוןווארט... און קלערט, נאך וואס עס זיצט!

און אז עס דונערט, הערט מען נישט, ווי פיש־בלאזען פלאַ־

צען... און אז קאנאנען רעדען, הערט מען נישט, ווי רומענישע אי־דען קרעכצען, און דער אמעריקאניש־ענגלישער פראטעסט בלייבט אויפ'ן פאפיר...

— —

נישט לאנג איז אין וויען אויך א שטיקעל מלחמה געווען, נאר א אידיש־קהל'שע: מען האט פארשטעהער געוועהלט...

די ציוניסטישע, — צוזאמען מיט דער אידישער פאלקס־פאר־טיי, האבען געוואלט אין פארשטאנד אריין, ראטשילד עט קאמפא־ניע, צוזאמען מיט עטליכע סאציאליסטען האבען זיך געוועהרט. געזיגט האבען — ראטשילד עט קאמפ.

ווילט איהר — טרויערט אביסעל, ווילט איהר זאגט: גם זו לטובה!

דאס הויפט־געשעפט פון אידישע קהלות איז צדקה, און צו צדקה מוז מען האבען גבירים, וואס קאנען ג ע ב ע ן און נ ע מ ע ן אויף צדקה! מיט „שטייער" אדער, ווי מען רופט עס „עטאט", איז נאך קהל נישט צו פיהרען! א נביא האט געמוזט זיין א חכם, א גבור און אן עושר; פאר א ראש־הקהל איז איבער־גענוג דאס לעצטע. „חכמים" מוזען זיין די קהל'שע באאמטע, אי־דישע גבורים זענען בכלל אן איבעריגע זאך. מיט ענוה פיהרט מען מעהר אויס, אבער עשירים מוזען זיי זיין; אויף דעם שטעהען — ש פ י ט ע ל ע ר, ש ו ל ע ן און וואס איהר ווילט!

אונזערע קהלות וועלען נאך לאנגע, לאנגע יאהרען האפען אויף א צופאל פון א גביר'יש הארץ, כדי פון דער פארציטערטער האנט זאל ארויספאלען א מטבע פאר'ן יתום, פאר דער אלמנה, פאר'ן קראנקען ארעמאן... פון צייט צו צייט באווייזט זיך די לייוועגט אין דער קהל'שער קעשענע, און מען מוז ווארטען, אז אפגעלעבטער גביר, וואס האט שוין קיין צייט און קיין מאגען נישט פאר „אמת גוטע זאכען", זאל חשק באקומען צו אביסעל כבוד און אריינשטע־לען א בעטעל אין אידישען הקדש... און שפעטער, אז עס וועט קור־מען די רעכטע צייט, דער עפעל זאל אראפפאלען פון בוים, זאל ער, חס־ושלום, נישט פארכאפט ווערען און אביסעל צייט האבען צו ציטערען פאר'ן מלאך־המות מיט'ן גהינום און צו קויפען זיך ביי קהל א חלק לעולם־הבא פאר באר כ ש ר געלט...

און כּל־זמן פֿאָלקס־פּאַרטייען און ציוניסטען האָבען קיין גבירים נישט, מעגען זיי זיך האַלטען פֿון דערווייטען!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

דאָסזעלבע לאָזט זיך זאָגען וועגען די וואַהלען, וואָס זענען אין וואַרשא געווען.

אין וואַרשא איז קיין אָרגאַניזירטע אידישע פֿאָלקס־פּאַרטיי נישט פֿאַראַן און אַרויסגעטרעטען זענען נאָר ציוניסטען אַליין. געגען זיך האָבען זיי געהאַט די וואַרשעווער „פּאָסטעמפּאָווצי" מיט וואַרשאַווער חסידים צוזאַמען. די ציוניסטען האָבען נישט אויסגעפֿיהרט. מען האָט נאָך די „שטימען" נישט אויסגעצעהלט, דאָך ווייסען אַלע, אַז קיין איינציגער ציוניסט וועט דאָס מאָל נישט דרימלען אין אַ קהל'שען פּאַטער־שטול, אָבער די ציוניסטישע שטימען וואַקסען און מיט דער צייט — — מיט דער צייט וועלען די ציוניסטישע איינגעמען וואַרשאַווער קהל, זיי וועלען זייער אייגענע גבירים האָבען!

נאָר אויב דער וואַרשאַווער ציוניזם איז נאָך נישט גביר'יש, בעל־בת'יש איז ער שוין און גאַנץ פֿיין בעל־בת'יש! די אַנדערע פּאַרטייען האָבען קיין „פּראָגראַממען" נישט אַרויסגעגעבען. זייער פּראָגראַם איז דאָס, וואָס זיי האָבען ביז אַהער געטאָן: דאָס געמיינדע־הויז, דאָס איינציגע אין גאַנץ רוסלאַנד, דאָס נייע שפּיטאָל, די שולען, די תּלמוד־תּורה'ס, די רבנים, דער „היילינגער אָרט", אַ וואַרשאַווער בעל־הבית ווייסט, וואָס מען האָט געטאָן און וואָס מען קאָן טון... די „צדקה" וואַקסט און וועט וואַקסען פֿון טאָג צו טאָג, אַביסעל טרוקען, אַביסעל האַרט, אַביסעל אַרומגעשפּונען מיט איבעריגער שרייבעריי, נאָר גרעסער ווערט זי און רייכער אין אַנשטאַלטען, אין לעגאַטען — —

די ציוניסטען דאַגעגען, וואָס ווילען דאָס געשעהענע ירש'נען און ווייטער פֿיהרען לויט זייער פּראָגראַם, האָבען געמוזט איבער איהם מזכיר ומודיע זיין, און זיי האָבען עס געטאָן, און דאָס פּראָגראַם איז גאַנץ בעל־בת'יש אַרויס...

ווען עס זאָל זיין אין וואַרשוי אַן אָרגאַניזירטע פֿאָלקס־פּאַרטיי, וואָלט זי זיכער דאָס פּראָגראַם נישט אונטערגעשריבען. עס ווימעלט אין איהם מיט רבנים, מגידים, מלמדים, אַביסעל מעהר

לשון־קודש... און דעם קהל'שען שטייער ווילען די ציוניסטען הע־כער אבער נישט שטייגערען, נישט אפשאפען די נארמע... דאס בעל־בת'יש — ליבעראל־פרומליכע פראגראם איז געדרוקט און פארשיקט געווארען אויף העברעאיש און פויליש: א י ד י ש נישט!... דאס זענען קהל־זאכען און וויסען דערפון דארפען נאר די, וואס צאהלען. די, וואס לעזען העברעאיש אדער פויליש איז, נישט דאס פעבעל...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

צו לעצט עטליכע פראגעצייכען.

דער „וואסכאד“ דאט מיטגעטיילט, אז די רוסישע רעגירונג

איז בדעה צו קאלאניזירען אידען אין רוסלאנד. צו דעם צוועק זאל פראיעקטירט ווערען א רעכט, אידען זאלען מעגען קויפען אין גאנץ רוסלאנד קאלאניען, פון צוואנציג, דרייסיג און פופציג דעסיאטין, יעדעם מאל מיט דער ערלויבניש פון דער פאליציי.

די „נאוואיע ווראעמיא“ איז ארויס געגען „אידישע פלענער“ מיט א פייער, און מרייסט זיך און איהרע לעזער דערמיט, אז „לא היה ולא נברא“ — עס איז אזא פראיעקט נישט פאראן.

די „בודושצנאסט“ איז געקומען אלס תנא דמסייע דעם „וואס־כאד“ און פארזיכערט אזא פראיעקט איז זיכער פאראן...

פרעגט זיך:

צי איז ער פאראן באמת?

צי, אויב ער איז פאראן, וועט ער אויסגעפיהרט ווערען?

און — אויב ער וועט אויסגעפיהרט ווערען, צי וועט דאס גע־ברויך פון א „פאליציייליכע איינוויליגונג“ נישט גענוג זיין, דאס גאנצע זאל בלייבען אויפ'ן פאפיער?

— — — — — — — — — — — — — — — — —

נאך א פראגע:

אין רוסלאנד הערט מען וואס אמאל פון נייע קאנצעסיאנען אויף אידישע צייטונגען —

פרעגט זיך :

צי וועט דאָס אָרעמע אידישע פּובליקום דאָס אַלץ טראָגען ?

צי קאָן דאָס אַלץ די אידיש־ליטעראַרישע ארבייטס־קראַפט באַדינען ?

צי וועלען ענדליך אונזערע בלעטער אויפהערען צו זיין כל־בו'ניקעס און באַקומען פּראָגראַמען ?

ווער ווייסט...

און צינד אַדיע, אָדער : צום ווידערזעהן ערגעץ אַנדערש !

אינהאַלט:

זייט

שטערט און שטערטלעך — — — — — — — — — — 7—234

ראש חודש — — — — — — — — — — — — — — — 237—295